

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı

52
2015

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Perinçek-İsviçre Davası Kararı Sonrasında
Ermeni Soykırım İddiaları Konusunda Siyasi,
Hukuki ve Akademik Etkileşim

Alaeddin YALÇINKAYA

Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından
Gabriyel Noradunkyan Efendi

Ercan KARAKOÇ

Tarih, Travma ve Kimlik:

Ermeni Diasporada Kimlik ve Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı

Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK

İstanbul'da Bir İngiliz Konsolos Vekili:

Fitsmoris ve Ermeni Meselesine Dair Raporu

İhsan Burak BİRECİKLİ

Azerbaycan'da Su Kıtlığı ve Ermenistan ile
Sarsang Rezervuarı Sorunu

Tuğba Evrim MADEN

Ermeni Sevk ve İskânının (Tehcirin) Altında Yatan Nedenler

M. Törehan SERDAR

KİTAP TAHLİLİ

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2015, Sayı 52

YAYIN SAHİBİ

Ali Kenan ERBULAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aslan Yavuz ŞİR

EDİTÖR

Ömer Engin LÜTEM

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedret KURAN BURÇOĞLU

(Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI

(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

(İpek Üniversitesi)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

(Ankara Üniversitesi)

Dr. Erdal İLTER

(Tarihçi)

Alev KILIÇ

(E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)

Ömer E. LÜTEM

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Nurşen MAZICI

(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesib NESSİBLİ

(Khazar Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

(Siyaset Bilimci)

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI

(Tarihçi)

Prof. Dr. Mehmet SARAY

(Tarihçi)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

(E. Büyükelçi)

Dr. Pulat TACAR

(E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Çınar ALDEMİR

(E. Büyükelçi)

Ertuğrul APAKAN

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Edward ERICKSON

(Tarihçi)

Prof. Dr. Michael M. GUNTER

(Tarihçi)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI

(Tarihçi)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY

(Louisville Üniversitesi)

Dr. Ayten MUSTAFAYEVA

(Azerbaycan İlimler Akademisi,

İnsan Hakları Enstitüsü)

Jeremy SALT

Prof. Dr. Norman STONE

(Bilkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan YAVUZ

(Utah Üniversitesi)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 4 Aralık 2015

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar (Contributors)	5
Editörün Notu (Editorial Note)	9
MAKALELER (ARTICLES)	11
Olaylar ve Yorumlar <i>(Facts and Comments)</i>	11
Ömer E. LÜTEM	
Perinçek-İsviçre Davası Kararı Sonrasında Ermeni Soykırım İddiaları Konusunda Siyasi, Hukuki ve Akademik Etkileşim <i>(Political, Legal and Academic Interaction on the Armenian Genocide Allegations After the Decision of Perinçek v. Switzerland Case)</i>	61
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	
Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi <i>(An Ottoman Armenian Minister: Gabriyel Noradunkhian Effendi)</i>	85
Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ	
Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporada Kimlik ve Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı <i>(History, Trauma and Identity: Identity and Identity Transmission in the Armenian Diaspora)</i>	141
Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK	
İstanbul'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Fitsmoris ve Ermeni Meselesine Dair Raporu <i>(A Vice-Consul in Istanbul: Fitzmaurice and His Report About Armenian Issue)</i>	169
Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ	
Azerbaycan'da Su Kıtlığı ve Ermenistan ile Sarsang Rezervuarı Sorunu <i>(Water Scarcity in Azerbaijan and Sarsang Reservoir Issue With Armenia)</i>	189
Dr. Tuğba Evrim MADEN	
Ermeni Sevk ve İskânının (Tehcirin) Altında Yatan Nedenler <i>(Reasons Behind the Relocation of Armenians)</i>	221
Öğr. Gör. M. Törehan SERDAR	

KİTAP TAHLİLİ	265
<i>(BOOK REVIEW)</i>	

Sunuş	265
Alev KILIÇ	

Türkler ve Ermeniler: Milliyetçilik ve Osmanlı İmparatorluğunda Çatışma	268
<i>(Turks and Armenians: Nationalism and Conflict in the Ottoman Empire)</i>	
Ekin GÜNAYSU, Seher ÇELEN, Ali Murat TAŞKENT, Aslan Yavuz ŞİR, Mehmet Oğuzhan TULUN, Hazel Çağın ELBİR	

YAZIM KURALLARI	289
<i>(STYLE SHEET)</i>	

Yazarlar

Ömer Engin LÜTEM

Emekli Büyükelçi, AVİM Onursal Başkanı. Galatasaray Lisesi'nden ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. Fransa, Almanya, İtalya ve Libya'daki Türk misyonlarında çeşitli görevlerden sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosu oldu. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı. 1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Lütem bu görevde altı yıl kaldı. 1989–1992 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992 –1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. Lütem Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (2001) ile İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünün (2006) kurucu başkanıdır. Lütem, 2009-2012 yıllarında Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) başkanı olarak görev yapmıştır. Halen AVİM bünyesinde yayınlanmakta olan *Ermeni Araştırmaları*, *Review of Armenian Studies* ve *Uluslararası Suçlar ve Tarih* dergilerinin editörlüğünü yürütmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra 2006–2007 eğitim-öğretim yılının birinci döneminden itibaren ODTÜ Tarih bölümünde *Emergence and Evolution of the Armenian Question* başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 1995'te mezun olup 1990'da aynı üniversitenin Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yüksek Lisans, 1995'te ise Doktora derecesini almıştır. 1993-1994'de New York University, Center for Near Eastern Studies'de visiting scholar olarak araştırmalarda bulunmuştur. 1987-1996 yılları arasında Osmanlı Arşivi'nde uzman olarak çalışmıştır. 1996-2013 yılları arasında Sakarya Üniversitesi'nde Yrd.Doç., Doç. Ve Prof. olarak görev yapmıştır. Bu arada Almanya'nın Bremant ve Konstanz ile Fransa'nın Nancy II üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Halen Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak görev yapmaktadır.

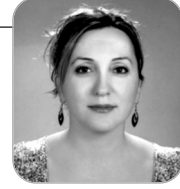
— **Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ** —

İstanbul'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümünden mezun oldu. Yüksek Lisans eğitimini Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde tamamladı. Doktora eğitimini Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde yaptı. Son dönem Osmanlı ve modern Türkiye tarihi üzerine yayınlanmış ulusal ve uluslar arası çalışmaları vardır. Kendisi halen Yıldız Teknik Üniversitesi'nde görev yapmaktadır.

— **Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK** —

Lisans eğitimini ODTÜ, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde önce yüksek lisans, 2008 yılında da doktora derecesi almaya hak kazanmıştır. Çeşitli proje ve görevlerle çok sayıda ülkede bulunmuştur. Çalışma alanları, şiddet, siyasi şiddet, soykırım ve bu alanlara ilişkin örnek olay araştırmalarıdır. Muhtelif eserleri bulunan yazar halen Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir.

— **Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ** —

1977 yılında doğdu. 1995 yılında İstanbul Beşiktaş Atatürk Anadolu Lisesi'nden mezun oldu. 1999 yılında Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. İki yıl süreyle Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda çalıştı. 2001-2004 yıllarında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans yaptı ve Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2005-2010 yılları arasında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Doktora yaptı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde bir yıl süreyle Dr. Arş. Gör. olarak çalıştı. 2012 yılı Ocak ayından beri Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. olarak çalışmaktadır.

Dr. Tuğba Evrim MADEN

1 Aralık 2010’de ORSAM Su Araştırmaları Programının kurulması sürecinde yer alan Tuğba Evrim Maden, 31 Mart 2015 tarihine kadar gerek ulusal, gerek uluslararası etkinliklerde ve projelerde Türkiye’yi ve kurumunu temsil etmiştir. Temel olarak Ortadoğu ekseninde su politikaları ile sınıraşan sular, AB Su Çerçeve Direktifi ve uygulama havzaları konularında çalışan Maden aynı zamanda özel olarak Orta Asya, İran ve Irak’ta su kaynakları yönetimi, çevre politikaları, hidroloji ve yeraltı suları konusunda da çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca, üniversitelerde ve kurumların hizmetiçi eğitimlerinde ders veren Maden, Lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi Hidrojeoloji Mühendisliği bölümünde tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi, Hidropolitik ve Stratejik Araştırmalar Merkezinde “Kıbrıs Adasında Su Sorunu” başlıklı tezi vererek tamamlamıştır. Doktora derecesini “AB Su Çerçeve Direktifi ve Meriç Nehri” başlıklı tezi ile 2010 yılında Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünden almıştır. Maden, ISA (International Studies Association) ve IWA (International Water Association), International Association of Hydrological Sciences (IAHS) ve ÜİK (Uluslararası İlişkiler Konseyi) üyesidir.

Öğr. Gör. M. Törehan SERDAR

1958 yılında Bitlis’te doğdu. İlk, Orta ve Lise tahsilini Bitlis’te yaptıktan sonra 1981 yılında Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu İşletme-Muhasebe Bölümünden mezun oldu. 1982 yılında Kahramanmaraş Ticaret meslek lisesinde muhasebe grubu öğretmenini olarak göreve başladı. 1985 yılında Bitlis Ticaret Meslek Lisesine atandı. Belli bir süre bu okul da öğretmen ve idareci olarak görev yaptıktan sonra 1993 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi’ne bağlı Ahlat Meslek Yüksekokuluna öğretim görevlisi olarak atandı. 1994 yılında aynı Üniversiteye bağlı olan Bitlis Meslek Yüksekokulu’na atandı. Halen Bitlis Eren Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. Tarih ve kültür alanında basılı çok sayıda eseri bulunmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Tehcirin 100. Yılına anmak için birçok ülkede yapılmış olan etkinlikler hakkında Dergimizin geçen sayısında bazı bilgiler vermiştik. Bu sayıdaki **Olaylar ve Yorumlar**' da Ermenistan ve Türkiye'de yapılan etkinlikler el alınmaktadır. Ayrıca Karabağ sorununda son zamanlarda görülen ve Ermenistan politikasına ters düşen bazı gelişmelere de değinilmektedir. Son olarak bu yazımızda Ermeni sorunu için gayet önemli bir gelişme olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Perinçek davası hakkındaki kararına ilişkin bazı özlü bazı bilgiler verilmektedir.

Perinçek davası Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya'nın da **Perinçek-İsviçre Davası Kararı Sonrasında Ermeni Soykırım İddiaları konusunda Siyasi, Hukuki ve Akademik İletişim** başlıklı yazısında ele alınmaktadır. Sayın Profesör Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini kararından sonra, Türkiye'nin Ermeni sorununa ilişkin gerçekleri savunmasının daha kolay ve etkili olacağı hakkında, bizim de paylaştığımız, bir görüş ileri sürmektedir.

Gabriel Noradunkyan Efendi, Birinci Dünya Savaşından önce Osmanlı İmparatorluğunda üst düzey görevlerde bulunmuş bir Ermeni'dir. Bu kişi hakkında uzmanlık derecesinde bilgi sahibi olan ve adı geçen hakkında daha önce dergimize bir yazı¹ da vermiş bulunan Doç. Dr. Ercan Karakoç bu kez **Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriel Noradunkyan Efendi** başlıklı yazısında Noradunkyan'ın yaşamı ve anıları hakkında bilgi vermektedir.

Yrd. Doç. Dr. Ebru Çoban Öztürk **Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporasında Kimlik ve Kimliğin Yeni Nesillere Aktarılması** yazısında soykırım iddialarının özellikle Diaspora'da Ermeni kimliğinin korunması ve çeşitli ülkelerdeki Ermenilerin birbirine bağlanmasında bir tür tutkal işlevi gördüğünü aynı zamanda bu kimliğin güçlenmesi ve nesilden nesile aktarılmasına da hizmet ettiğini belirtmektedir.

İstanbul'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Fitsmoris ve Ermeni Meselesine Dair Raporu başlıklı yazısında Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak Birecikli, Osmanlı İmparatorluğunda uzun süre bulunmuş ve Birinci Dünya Savaşından önce İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğinde tercümanlık yaparak birçok olaya

¹ *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 35 (2010). Gabriel Noradunkyan Efendi'nin Ermeni Meselesiyle ilgili Hazırladığı Rapor ve Lozan Antlaşması Sonrasında İsmet İnönü'ye Gönderdiği Hususi Mektup.

tanıklık yapmış olan Fitsmoris'in daha önce 1895-96 yıllarında Ermeni olaylarını araştırmak üzere kurulan bir komisyonda bulunduğunu, hazırladığı raporun gerçekleri pek yansıtmadığını, daha ziyade Osmanlı karşıtlığı, Ermeni mazlumluğu ve mağduriyeti algısı oluşturmak çabası içinde olduğu sonucuna varmaktadır.

Dr. Tuğba Evrim Maden, **Azerbaycan'da Su Kıtlığı ve Ermenistan ile Sarsang Rezervuarı Sorunu** başlığını taşıyan makalesinde, ÷lkemizde az bilinen bir konuyu, Ermenistan'ın su sıkıntısı çeken Azerbaycan'a karşı Sarsang Rezervuarını bir tür silah olarak kullanmasını anlatmaktadır.

M. T÷rehan Serdar Ermeni tehcirini hangi koşullar altında ve ne sebeplerle alındığını inceleyen **Ermeni Sevk ve İşkânının (Tehcirin) Altında Yatan Nedenler** başlıklı yazısında Batılı kaynakların bu konuda yaptığı değerlendirmelerin söz konusu koşulları ve tehcirin nedenlerini kasıtlı bir şekilde çarpıtarak Osmanlı devletini ve T÷rkiye'yi baskı altına almaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

Bu sayımızda tanınmış Amerikalı tarihçi Justin McCarthy'in bu yıl yayınladığı **Turks and Armenians** başlığını taşıyan yeni kitabı hakkında E. Büy÷kelçi Alev Kılıç tarafından kaleme alınmış bir tahlil bulunmaktadır. Ermeni sorunu hakkında değerli bilgiler içeren bu kitabın T÷rkçe çevirisi henüz yapılmadığından, AVİM uzmanlarınca yapılan uzunca bir özeti, okuyucularımıza sunulmaktadır.

İyi okumalar dileği ve saygılarımızla

Edit÷r.

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM
E. Büyükelçi
oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu yazı Ermeni Tehcirinin 100. Yılı'nın Ermenistan ve Türkiye'de anılmasına ilişkin etkinlikleri, bazı ülke parlamentolarının Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden kararlarını, Karabağ konusunda son gelişmeleri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Perinçek davasını incelemektedir.*

Anahtar Sözcükler: *Ermeni Tehcirinin 100. Yılı, Türkiye, Ermenistan, Ermeni soykırımı iddiaları, Karabağ Sorunu, Avrupa İnsan Hakları mahkemesinde Perinçek davası.*

Abstract: *This article studies commemoration activities in Armenia and Turkey related to the Centennial of the Armenian Relocation, Turkey, Armenia, some parliaments resolution on Armenian Genocide allegations, the latest development concerning Karabakh and Perinçek Case in European Court on Human Rights.*

Keywords: *Centennial of the Armenian relocations, Turkey, Armenia, Armenian genocide allegations, Karabakh issue, Perinçek case in the European Court on Human Rights.*

GİRİŞ

2015 Yılında Ermenistan'da en önemli gelişme Tehcirin 100. Yılına anma tören ve etkinlikleri ile soykırım iddialarının diğer ülkeler ve bazı uluslararası kuruluşlar tarafından kabulü için harcanan çabalar olmuştur. Bu konuda dergimizin bir önceki sayısında ayrıntılı bilgi vermiş bulunuyoruz. Bu sayımızda ise aynı konuda ek bilgiler ve bazı yeni gelişmelerden bahsedeceğiz.

Yıllardan beri olduğu gibi 2015 yılında da Ermenistan için en önemli dış sorun Karabağ olmaya devam etmiştir. Ancak bu yıl içinde Karabağ bölgesindeki devamlı silahlı çatışmalar ve bunların genişlemesi olanağı geçmiş yıllara göre fark yaratmış ve bu sorunun barışçı yollarla çözümü çabalarını zayıflatmıştır. Diğer yandan Karabağ konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bir kararı, bu bölgedeki seçimlerin diğer ülkeler tarafından tanınmaması ve Avrupa Konseyi'nde görüşülen bir karar tasarısının Karabağ konusundaki Ermeni görüş ve politikalarına ters düşmüştür.

Ermeni sorunu konusunda hukuki alanda en önemli gelişme Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) 15 Ekim 2015 tarihinde Doğu Perinçek'in ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine dair olan ve Perinçek'i beraat ettiren kararıdır. Ermeni soykırım iddiaları üzerinde de bazı etkileri olacak olan bu kararın önemini dikkate alarak ve konuya da kısaca ele almaktayız.

I. ERMENİSTAN VE “100.Yıl”

1. “100.Yıl” Törenleri ve Yeni Gelişmeler

“100. Yıl” anma tören ve etkinlikleri Ermenistan kamuoyunu Mart ayından başlayarak Mayıs sonuna kadar yoğun bir şekilde meşgul etmiş sonra, uzun süre devam edeceğine dair söylemlere rağmen, göreceli bir şekilde, gündemde arka sıralara düşmeye başlamıştır.

Söz konusu tören ve etkinliklerin başlıca amacının, matem tutmak değil, bir Ermeni soykırımı olduğunu, bunun Osmanlılar (Türkler) tarafından yapıldığını, adaletin yerine getirilmesi için bu soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması gerektiği, bunun için ise Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanıması, af veya özür dilemesi, sınırlarını açması, ayrıca tazminat ödemesi, tehciire uğrayan Ermenilerin mallarının mirasçılara verilmesi ve mümkün olduğu takdirde Doğu Anadolu'da bir miktar toprağın Ermenistan tarafından ilhak olunması veya bu bölgede Ermenilere bazı ayrıcalıklar tanınması gibi siyasi taleplerin desteklenmesi olduğu görülmektedir.

Bu yıl 24 Nisan vesilesiyle yapılan anma törenleri ve diğer etkinlikler, esas

itibariyle geçen yıllarda yapılanlardan çok farklı olmayıp sadece sayılarında artış vardır. Kamuoyunun dikkatini çekebilmek için bu törenlere tanınmış bazı devlet adamlarıyla Kim Kardaşyan gibi özellikle ABD’de çok şöhret yapmış bazı kişiler çağırılmıştır.

Törenlere, tüm çabalara rağmen Fransız ve Rus Devlet başkanları dışında, tanınmış devlet adamı katılmamıştır. Güney Kıbrıs ve Sırbistan başkanlarının törenlerde hazır bulunması ise ilgi çekmemiş, adeta görmezden gelinmiştir. Ermenistan’ın komşularından da üst düzeyde katılım olmamıştır. Bu, Türkiye ve Azerbaycan için, bilinen nedenlerle normale de, Gürcistan ve İran’dan üst düzeyde katılım olmamasının memnuniyetsizlik yarattığı gözlemlenmiştir. Diğer yandan Tehcir sırasında öldüğü iddia edilen 1,5 milyon Ermeni’nin aziz ilan edilmesi ayinine Rusya Baş patriğinin katılmaması da dikkatleri çekmiş, bir açıklama yapılmamış olmakla beraber, bu aziz ilanının bu konudaki dini kurallara pek uygun olmamasının Rusya Baş Patriğini Erivan’a gitmekten ala koyduğunu düşündürmüştür. Diğer yandan Tehcirin gerçekleştiği ülke olan ve halen de 60.000 kadar Ermeni’nin yaşadığı Türkiye’de Ermeni Patrik Vekilinin de törenlere gelmemesi dikkat çekmiştir.

Diaspora Ermenileri ise buldukları her ülkede toplantılar yapmak, yürüyüşler düzenlemek, anıtlar dikmek, özel yayınlar yapmak, belgesel filimler göstermek, konferanslar, sergiler tertip etmek gibi gayet yoğun etkinlikler gerçekleştirmişlerdir.

Bu arada yapılacağı ilân edilip de gerçekleşemeyen etkinlikler de vardır. Bunlar arasında Ermenistan’da dünyanın en büyük haçının dikilmesi¹, Fransa, İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ve Gürcistan’dan geçerek (söylenmemekle beraber Türkiye’den de geçmesi gereken) Erivan’a ulaşacak bir motosiklet rally’si yapılması², Ermeni bir dağcının Everest’e tırmanmak üzere Nepal’e gitmesi ancak deprem olduğunu söyleyerek vazgeçmesi³ gibi hususlar vardır.

Ermeni soykırım iddialarının daha geniş kitlelere duyurulmasını sağlamak için 2015 yılı Eurovision şarkı yarışmasına Ermenistan’ın “Do Not Deny” (İnkâr Etme) başlıklı bir şarkı ile katılması denenmiş, Türkiye artık Eurovision’a iştirak etmediğinden, Azerbaycan’ın yaptığı itiraz üzerine şarkının adı “Face the Shadow” (Gölgeyle Yüzleş) olarak değiştirilmiştir.⁴ Ermenistan bu yarışmada ancak 16. olabilmıştır.

1 “La Diaspora Désire Eriger en Arménie la Plus Grande Croix du Monde” *Armenews*, 10 Ocak 2015.

2 “Hye Riders Will Ride From France to Armenia to Raise Awareness For the Armenian Genocide” *Horizon Weekly*, 20 Mart 2015,

3 “Ara Khatchadourian, Rescapé du Tremblement de Terre au Népal” *Armenews*, 6 Mayıs 2015.

4 “L’Arménie Modifie le Titre de sa Chanson de l’Eurovision. 2015” *Armenews*, 17 Mayıs 2015. « Don’t Deny » Devient « Face The Shadow » !

Yukarıda da değindiğimiz gibi, kamuoyunun dikkatini çekebilmek için başvuru olan diğer bir yol da ABD’de popüler bir şöhret sahibi Kim Kardaşyan, Serj Tankian ve Conan O’Brien gibi kişilerin Erivan’a getirilmesi olmuştur.

Adından başka hiçbir şeyi Ermeni olmayan ve Ermenice de bilmeyen eski porno yeni televizyon yıldızı Kim Kardaşyan ziyaret sırasında Soykırım Anıtına dekolte bir elbiseyle gitmek ve Türkiye’yi kınayan sözler sarf etmekle dikkat çekmiştir. Kardaşyan Türkiye için “ Bir buçuk milyon kişi katledildi ve bu ülke bu durum hiç yaşanmamış gibi davranıyor” demiş ayrıca “Türkiye’nin soykırımı kabul etmesinin zamanı geldi. Bu, şu anda oradaki insanların suçu değil. 100. yıl önce yaşandı. Türkler bu durumu kabullenirse herkesin yaşamına devam edeceğine inanıyorum. Geçmişle yüzleşmemek saygısızlıktır” gibi ifadelerde bulunmuştur.⁵ Diğer yandan Kim Kardaşyan’ın Ermenistan’a gelmesinin, kendisini “gevşek” ahlak sahibi bir kişi olarak gören bazı tutucu Ermeni çevrelerinde rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır.⁶ Kardaşyan olasılıkla bu nedenle Başkan Sarkisyan’la görüşmemiş ancak Başbakan Hovik Abrahamyan tarafından kabul edilmiştir. Meclis Başkanı Galust Sahakyan da, adı geçenin dünyaca meşhur bir kadın olduğunu, kendisinin buna göre kabul görmesi gerektiğini, Ermenistan için Dışişleri Bakanlığında daha fazla işler yaptığını söyleyerek Kardaşyan’ı savunmaya çalışmıştır.⁷ Diğer yandan basında da Kardaşyan’ın facebook ve Twitter’de 80 milyon izleyicisi bulunduğunu, kendisi ile beraber yüzlerce medya mensubunun Ermenistan’a geldiğini, dünyada Ermenistan’ın varlığını bilmeyenlerden daha fazla kişinin Kardaşyan’ı tanıdığını, adı geçenin Ermenistan için Dışişleri Bakanlığında daha fazla çalıştığını, Kardaşyan’ın Ermenistan’ın tanınması için yaptıklarını gerçekleştirmek için Ermeni hükümetinin yüzlerce milyon dolar harcaması gerekeceğini vurgulayan yazılar yayınlanmıştır.⁸

Kardaşyan’ın ABD.’de geniş halk kitleleri üzerinde etkisi olduğuna dair görüşler, esas itibariyle, doğrudur. Ancak Kardaşyan’ı yakından izleyen ve beğenenler Daha ziyade genç ve siyasetle pek ilgisi olmayan kişilerdir. Bunların soykırım iddialarını öğrenmesinin siyasi bir sonuç doğurması olasılığı gayet düşüktür.

5 “TIME Türkiye düşmanlığı için bunu da yaptı” *Takvim*, <http://www.takvim.com.tr/dunya/2015/04/27/time-turkiye-dusmanligi-icin-bunu-da-yapti-1430150639> - tarih: Cuma, Mayıs 01, 2015

6 Armen Arakelyan, “Kim Kardashian: Fomenting a Revolution in Armenia” *Hetq* <http://hetq.am/eng/news/59573/kim-kardashian-fomenting-a-revolution-in-armenia.html> - 10 Nisan 2015

7 “Has Kardashian done more for Armenia than the MFA?": G. Sahakyan’s commentary” *AIPPlus*, <http://en.a1plus.am/1209257.html>

8 ““Do you at least realize how many hundred million dollars Kim Kardashian benefited to the Republic of Armenia?” *Aravot* <http://en.aravot.am/2015/04/11/169687/>

Kardaşyan kadar olmasa da ABD’de çok tanınan bir diğer kişi rock şarkıcısı Serj Tankian’dır. “100. Yıl” için Erivan’a gelen ve yağmur altında büyük bir kitlenin izlediği bir konser veren adı geçen, öteden beri olduğu gibi bu kez de Türkiye’yi eleştiren konuşmalar yapmıştır. Bu bağlamda “Önemli olan adalettir. Birisi ailemi öldürür evlerini yakarsa, geri dönüp özür dilemeleri için onları bin yıl bile olsa kovalarım” gibi sözler sarf etmiştir.

Diğer yandan Tankian Ermeni Hükümetine de eleştiriler yönelterek, sivil topluma eşitlik uygulanmasını, adaletsizliğin sona erdirilmesini, nüfus azalmasının durdurulmasını istemiştir. Diaspora Bakanı Bayan Hayranuş Hagopyan kendisine cevap vererek kişiler yeterince para kazansalar göç etmeyeceklerini söylemiş ve Diaspora’nın Ermenistan’ın ekonomik kalkınmasına yardım etmesini istemiştir. Buna karşın, iktidardaki Cumhuriyetçi Parti Sözcüsü ve Millet Meclisi Başkan Vekili Edvard Şarmazanov, Tankian’ın eleştirme hakkı bulunduğunu belirtmiş ve hatalarını kabul etmenin Ermenistan’ı güçlendireceğini ifade etmiştir.⁹

Tankian ve özellikle Kardaşyan’ın Ermenistan’ı ziyaretinin dikkat çekmesi üzerine ABD.’deki Ermeniler, diğer popüler bir kişiyi CONAN Show’u yöneten Conan O’Brien ve Yardımcısı Ermeni asıllı Sona Movsesian’ı Ermenistan’a göndermişlerdir. O’Brien Erivan’da yaptığı geziler ve halkla konuşmaları nedeniyle ilgi çekmeyi başarmış, soykırım anıtını ziyareti sırasında da soykırım iddialarını destekleyen bazı beyanlarda bulunmuştur.¹⁰ Ermenistan hakkındaki Conan Show ABD’de 1,3 milyon kişi tarafından izlenmiş¹¹ olmakla beraber bu kişilerin de genelde siyasetle ilgilenmemeleri Ermenilerin beklentilerini boşa çıkarmıştır.

2. Yeni Yapılanma

Tehcirin 100. yılını için yapılacak anma törenleri ve diğer etkinlikler için Ermenistan’da 2011 yılı Nisan ayında, Serj Sarkisyan’ın başkanlığında, Başbakan ve diğer devlet ileri gelenlerinin, iki baş patriğin ve bazı Diaspora temsilcilerinin katıldığı bir “Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yıldönümü Etkinliklerinin Koordinasyonu İçin Devlet Komisyonu” (Kısaca “Devlet Komisyonu”) kurulmuştu.

9 “Armenian Minister Panned After Criticizing Diaspora, Serj Tankian” *Asbarez*, 29 Nisan 2015.

10 “Video. Conan O’Brien’s Funny, Touching Trip to Armenia with His Assistant” *Laist.com* 18 Kasım 2015.

11 “Conan Show Scores 1,3 Million Viewers” *Asbarez*, 19 Kasım 2013, “

Bu Komisyon, başta “Ermeni Soykırımının 100. Yılına İlişkin Tüm Ermenilerin Deklarasyonu”,¹² “Soykırım Suçuna Karşı Global Forum Toplantısı”¹³ ve Tehcir döneminde ölen Ermenilerin aziz ilân edilmesi¹⁴ olmak üzere, özellikle Ermenistan’da bazı etkinliklerin gerçekleştirilmesini sağlamıştı. Diaspora’nın başlıca etkinliklerinin de, ilke olarak, bu Komisyonca uygun görülmesi gerektiği anlaşılmakta ise de Komisyonun bunlara karışmadığı veya çok fazla sayıda oldukları için, karışmadığı anlaşılmıştır.

Adı geçen Komisyonun görevinin, normal olarak, bu yıl sonunda bitmesi gerekmektedir. Oysa Komisyonun, bazı yeni yapılanmaların eklenmesiyle görevini sürdüreceği, hatta devamlı bir nitelik taşıyacağı 26 Eylül 2015’te yapılan toplantısında anlaşılmıştır. .

Önce bir “Tüm Ermeniler” Konseyi” (Pan Armenian Council) kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁵ Bu Konseyin görevleri şunlar olacaktır:

- Her yıl hazırlanacak bir rapor esas alınarak dünyada Ermenilerin durumunun incelenmesi,
- Ermeni soykırımının uluslararası tanınması, kınanması ve sonuçların ortadan kaldırılması konusunun tartışılması¹⁶
- Ermenilerin tümünü ilgilendiren eylem ve etkinliklerin eşgüdümü

Konseye Ermenistan, Karabağ ve Diaspora’nın başlıca kuruluşlarının, Ermeni kiliselerinin, siyasi partilerinin ve sivil toplum örgütlerinin temsilcileri katılacaktır.

İstişare görevi yapacak olan bu Konsey yılda bir kez Erivan’da toplanacaktır. İlk toplantısının 20 Eylül 2016 tarihinde yapması beklenmektedir.

“100. Yılı” anma etkinliklerinden olmak üzere Erivan’da, 22-23 Nisan 2015 tarihlerinde, 50 kadar ülkeden yaklaşık 600 kişinin katıldığı bir “Soykırım Suçuna Karşı Uluslararası Sosyal ve Siyasi Global Forum” (The International Social and Political Global Forum Against the Crime of Genocide) (kısaca

¹² *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, ss.19-28

¹³ *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, ss. 31-35

¹⁴ *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, ss. 35-38

¹⁵ “Resolution on establishing All Armenian Council confirmed” *Armenian Genocide Centennial* <http://armeniangenocide100.org/en/armenia-decides-to-form-panarmenian-council-3/> 26,9,2015

¹⁶ Bilindiği gibi “Ermeni Soykırımının Sonuçlarının Ortadan Kaldırılması” deyimini Türkiye’nin Ermenistan’a tazminat ödenmesi, Ermeni mallarını iadesi ve mümkün olursa Ermenistan’a toprak vermesi anlamına gelmektedir.

Global Forum) toplantısı yapılmıştı. Bu toplantının amacının ”soykırım” konusunun bilimsel bir açıdan incelemesi değil bu konudaki Ermeni görüşlerini ön plana çıkarılarak bunların katılanlar tarafından benimsenmesini ve savunulmasını sağlamak olduğu görülmüştü.

Devlet Komisyonunun 26 Eylül 2015 tarihli toplantısında söz konusu Forum’da soykırımı karşı mücadelenin devam etmesi çağrısını hatırlatılarak Forum’un bundan böyle düzenli bir şekilde toplanması kararlaştırılmıştır. Forum bundan sonraki toplantısını 23 Nisan 2016 tarihinde Erivan’da yapacaktır.

Ermenistan ile Diaspora arasında kurumsal bir ilişki, olması öteden beri özellikle Diaspora Ermenileri tarafından arzu edilen bir husustur. Birçok ülkeye dağılmış bulunan Diaspora Ermenileri millî kimliklerinin muhafazası ve Türkiye’ye karşı yürüttükleri mücadelenin devamı için, eşgüdüm sağlanması bakımından Ermenistan’a ihtiyaç duymuşlardır. Ermenistan’ın Diaspora’ya yaklaşımı ise farklı olmuştur. Ermenistan her şeyden önce yardım alabilmek ve Türkiye ve Azerbaycan’a karşı yürüttüğü politikanın desteklenmesi için Diaspora’ya ihtiyaç duymuştur. Ancak Diasporanın ülkedeki Sovyetler Birliği döneminin izlerini taşıyan rejim hakkındaki eleştirileri de Ermenistan siyasi çevrelerinde rahatsızlık yaratmıştır. Bağımsızlığından yıllar sonra olsa da Ermenistan’da bir Diaspora Bakanlığı kurulması, Türkiye ile imzalanan Protokollerin, Diaspora’nın çoğunluğunun istediği gibi, Ermenistan Hükümeti tarafından fiilen reddedilmesi, “100. Yıl”ı anma törenlerinde Diaspora temsilcilerine önem verilmesi gibi hususlar Diaspora- Ermenistan ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Devlet Komisyonunun 26 Eylül 2015 tarihli toplantısında söz konusu Forum’da soykırımı karşı mücadelenin devam etmesi çağrısını hatırlatılarak Forum’un bundan böyle düzenli bir şekilde toplanması kararlaştırılmıştır. Forum bundan sonraki toplantısını 23 Nisan 2016 tarihinde Erivan’da yapacaktır.

“Tüm Ermeniler Konseyi”nin kurulması bu gelişmelerin doğal bir sonucudur. İstişare niteliği nedeniyle bu Konsey’in fazla bir işlevi olması beklenmese de Ermenistan bu Konsey’den Diaspora’dan daha fazla yardım almak ve soykırım iddialarının uluslararası kabul görmesini ve Türkiye’den olabilecek tazminat ve diğer taleplerinin desteklenmesini sağlamak için yararlanmaya çalışacaktır.

Global Forum’un düzenli bir şekilde toplanmasına gelince bunun amacının, soykırım iddiaları konusunda Diaspora Ermenileri tarafından yürütülen birçok

etkinliğin ayrıca Ermeni soykırım iddialarını destekleyen Ermeni olmayan kurum ve kişilerin etkinliklerinin Ermenistan tarafından denetlenmesi olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında “Tüm Ermeniler Konseyi” gibi Global Forum toplantılarının da kamuoyunun dikkatlerinin, bir süre için olsun, Ermenistan’ın üzerinde toplanması gibi bir yararı da olacaktır.

Basın haberlerine göre,¹⁷ “100. Yıl” etkinliklerinin koordinatörü, Başkan Sarkisyan’ın Büro Şefi Vigen Sarkisyan, Devlet Komisyonuna bağlı olarak kurulmuş olan Türkiye’den yapılacak taleplerin hukuki dayanaklarını saptamakla görevli Komisyonun çalışmalarına devam ettiğini, aynı zamanda Anayasa Mahkemesi Başkanı olan bu Komisyon Başkanı Gagik Harutyunyan’ın Devlet Komisyonuna bir rapor vereceğini söylemiş, ancak bu raporun içeriği açıklanmamıştır.

Bu arada Türkiye’de Ermeni görüş ve iddiaları lehinde tutum alan az sayıdaki kişilere bel bağlandığı da görülmektedir. Vigen Sarkisyan Türkiye’de Ermeni soykırımından haberdar olanların sayısının arttığını, birçok Türk aydınının kendi tarihlerini gözden geçirmenin de ötesinde adımlar atmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Bu arada Erivan’daki soykırım anıtını ziyaret eden Türk Heyetlerinin sayısının arttığı da belirtilmiştir.¹⁸

II- TÜRKİYE VE 100.YIL

Ermenistan’da “100. Yıl” için yapılan tören ve diğer etkinliklerde Türkiye’ye karşı söylem ve eleştirilere Türk devlet adamlarının vermiş olduğu cevaplara geçen sayımızda ayrıntılı bir şekilde değinmiştik.¹⁹ Bu sayımızda bazı Türklerin VE Türkiye’ye gelen başta Ermeniler olmak üzere bazı yabancıların “100. Yıl” münasebetiyle Ermeni görüşleri lehindeki etkinliklerinden bahsedeceğiz.

1. “100. Yıl İçin Ermeni Yanlılarının Etkinlikleri

Türkiye’de Ermeni görüşleri lehinde söylem ve etkinlikler yaklaşık on yıl önce başlamış ve her yıl biraz artış göstermiştir. Bunları dergimizde yansıtmaya özen

17 Marianna Mkrtchyan, “Vigen Sargsyan: Turkey will recognize Armenian Genocide when civil society is formed in that country” *Arminfo*, 25 Eylül 2015.

<http://www.arminfo.am/index.cfm?objectid=4F5785C0-6369-11E5-BC5B0EB7C0D21663>

18 Aynı kaynak

19 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, ss 58-91

gösterdik.²⁰ Bu yıl 1915 olaylarının 100. yılı olduğundan, dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi, Türkiye’de olanaklar ölçüsünde görkemli anma tören ve etkinliklerinin yapılması ve bunlara yabancı ülkelerden çok sayıda Ermeni ve taraftarlarının katılması bekleniyor ve teşvik ediliyordu.

Gerçekten de, gözleyebildiğimiz kadarıyla, bu yıl söz konusu anma törenleri için yurtdışından gelenlerin sayısı, geçen yıllara göre daha fazladır. Ancak bunları rakam olarak ifade etmek zordur. Bir kaynağa göre, İstanbul’da İstiklâl Caddesinin girişindeki Fransız Konsolosluğunun önünde yapılan toplantıya, Türk ve yabancı karışık olarak, 3.000 kişi katılmıştır.²¹ Bir yabancı kaynak ise bu rakamın 5.000 ilâ 10.000 arasında olabileceği ifade etmektedir.²² 3.000 civarında bir rakamın daha gerçekçi olduğu görülmektedir. Katılanların sayısı daha fazla olmakla beraber, “100. Yıl” anma programlarında, esas itibariyle, geçen yıllara göre fazla bir değişiklik yoktur.

Bu etkinliklerini bazı yabancı bazı kuruluşlarla işbirliği yaparak düzenleyenler arasında yıllardan beri iki Türk kuruluşu ön plana çıkmaktadır: Dur-De Platformu ve İnsan Hakları Derneği.

Dur-DE Platformunun programı ana hatlarıyla, 2011 yılında askerliğini yaparken öldürülen ve ikinci bir Hrant Dink durumuna getirilmek istediği görülen Sevan Balıkcı’nın mezarının ziyaret edilmesi, ayrıca Şişli Ermeni Mezarlığında “Ermeni Soykırımı Kurbanlarının” anılması ve akşam da (19,15) Taksim Meydanında (Fransız Konsolosluğunun önünde) sessiz bir oturma eylemi gerçekleştirilmesi olarak özetlenebilir.²³

İnsan Hakları Derneğinin İstanbul Programı ise 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni ileri gelenlerinin toplandığı yer olan ve halen Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan Sultanahmet’teki bina’nın önünden Eminönü’ne kadar yürüyüş, deniz yoluyla Haydarpaşa geçiş ve burada Garın merdivenleri önünde gösteri yapılmasıdır. Yaklaşık 200 katılım olduğu anlaşılan bu etkinlik boyunca kişiler ellerine “Soykırımın 100. Yılına Tanı, Af Dile, Tazmin Et” yazılı pankartlar taşımışlardır.²⁴

20 2014 yılı etkinlikleri için Bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, ss.48-5; 2013 yılı etkinlikleri için Bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, ss 45-50; 2012 yılı etkinlikleri için Bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41, ss 68-71

21 “Taksim’de 1915 Anması” *DHA*, 24 Nisan 2015.

22 “Centenaire du Génocide arménien : Des Manifestants “Du Monde” Entier” à İstanbul” *Libération*, 25.04.2015.

23 “24 Nisan 2015, Ermeni Soykırımı’nı Anma Programı açıklandı” *Durde*, <http://www.durde.org/2015/04/24-nisan-2015-ermeni-soykirimini-anma-programi-aciklandi/#more-1122>

24 “Soykırım Yürüyüşü’nden Görüntüler” *Hye-Tert*, 25 Nisan 2015.

Ana etkinlikleri gerçekleştiren bu iki kuruluşun başka, onlarla beraber veya yalnız hareket eden başka kuruluşlar da bulunmaktadır. Türk ve yabancı olarak bunların başlıcalarını şu şekilde saymak mümkündür: EGAM (Avrupa Irkçılık Karşıtı Hareketi), AGBU (Ermeni Hayırseverler Genel Birliği), Gülbenkian Vakfı, Gomidas Enstitüsü, Nor Zartonk, Zan Vakfı, Turabdin Platformu, Collectif VAN (Fransız İnternet Sitesi), Anadolu Kültür ve Araştırma Derneği, Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, Tarih Vakfı, Hrant Dink Vakfı, Soykırım Karşıtları Derneği, Devrimci Sosyalist İşçi Partisi, Dilek Ağacı, Ermeni Soykırımını Anma Platformu, Irkçılık ve Ayırmacılığa Karşı Komite, İzmir Süryaniler Platformu v.s.

Yabancı ülkelerden etkinliklere katılan Ermeni kuruluşlarının siyasi eğilimi milliyetçilik, hatta aşırı milliyetçiliktir. Türk kuruluşları ise siyasi yönden liberalizm ile karışmış aşırı sol düşünceye sahiptir. Bu birbirinden tamamen farklı siyasi eğilimleri bir araya getiren unsur ise Türk ve Türkiye karşıtlığı olsa gerektir.

Yabancı ülkelerden etkinliklere katılan Ermeni kuruluşlarının siyasi eğilimi milliyetçilik, hatta aşırı milliyetçiliktir. Türk kuruluşları ise siyasi yönden liberalizm ile karışmış aşırı sol düşünceye sahiptir. Bu birbirinden tamamen farklı siyasi eğilimleri bir araya getiren unsur ise Türk ve Türkiye karşıtlığı olsa gerektir.

İstanbul'da yapılan törenlerde yapılan konuşmalarda dikkati çeken hususlar şunlardır:

İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi Başkanı Eren Keskin törenlerden önce yaptığı bir basın toplantısında Türk Devleti ve resmi ideoloji le

beslenen Türk toplumunun çoğunluğu soykırımı kabul etmedikçe, Ermenilerin telâfi edilmez kayıpları tazmin olunmadıkça soykırım kurbanları için adalet arayışlarını sürdüreceklerini söylemiştir.²⁵

Taksim'deki törende Ermeni Soykırımını Anma Platformu adına bir basın açıklaması yapan Nurcan Kaya 24 Nisan'ın Devletin sistemli soykırım girişiminin başlangıcı olduğunu ve bunun sonunda Ermenilerin tasfiye edildiğini söylemiştir. Ardından "Bizler özür diledik, özür diliyoruz. Şimdi sıra Devlette. Karşılıklı acılardan söz eden taziyeler değil (R.T. Erdoğan'ın 23 Nisan 2014 tarihli taziyeye mesajını kastediyor), özür bekliyoruz. Özür dileyin, 100. Yıl yüzleşmek için bir fırsattır" demiştir.²⁶

Haydarpaşa Garı merdivenlerinde yapılan açıklamada ise bu anmanın ahlaki bir içeriği bulunduğu, somut talebin ise soykırımın tanınması, af dilenmesi, tazmin

25 "Génocide de 1915.: Programme des Commémorations en Turquie". *Collectif Van*, 14 Nisan 2015.

26 "Taksim'de 1915 Anması" *DHA*, 24 Nisan 2015.

ve telafi edilmesi olduğu belirtilmiş ve bunların yerine getirilmesi için Türkiye Cumhuriyeti Devletine seslenildiği ifade olunmuştur. Aynı açıklamada “ Yok edilen bir dünyayı geri getirmek mümkün değil, ancak suçun kabulü ve adaletin tesisi, yaşayan ailelerin duyduğu haklı öfke, acı ve özlemi bir nebze hafifletecektir” denmiştir.²⁷

Bir Fransız haberine göre başta İnsan Hakları Derneği olmak üzere, Irkçılığa ve Ayırmıcılığa Karşı Komite, İzmir Süryaniler Platformu, Nor Zartonk, Zan Vakfı v.s. kuruluşlar bir bildiri yayımlayarak Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın dünya liderlerini 24 Nisan’da Çanakkale törenlerine katılmaları için yaptığı daveti reddederek, Çanakkale yerine Erivan’daki törenlere gitmelerini istemişlerdir.²⁸

“100.Yıl” için çoğu İstanbul’da olmak üzere bazı konserler verilmiştir. Kanımızca bunlar arasında en önemli olanı Ermeni bestekar Tigran Mansuryan’ın 43. İstanbul Müzik Festivali’nin de Ermeni soykırımı iddialarına yer veren bir eserinin çalınmasıdır.²⁹

“100. Yıl” münasebetiyle Ermeni görüşlerini destekleyen bir başka olay Türkiye’de üç gazetenin 24 Nisan tarihli manşetlerinin Ermenice çıkmış olmasıdır. Bu çerçevede Cumhuriyet “Bir Daha Asla”, Özgür Gündem “Gör, Duy, Yüzleş”, Azadiya Welat “Yüzyıllık Yara” manşetlerini kullanmışlardır. Bu davranış Özgür Gündem ve Azadiya Welat için olağan olarak kabul edilebilirse de, Milli Mücadele ve Atatürk devrimlerinin simgesi olarak görülen Cumhuriyet’in manşeti çok yadırganmıştır.³⁰ Diğer yandan Cumhuriyet’e bu nedenle, 15 Kasım 2015 tarihinde “Sınır Tanımayan Gazeteciler Ödülü” verilmiştir.³¹

“100.Yıl” için Türkiye’de Ermeni tezlerini savunan bazı konferanslar düzenlenmiştir. Bunların başlıcaları aşağıda gösterilmiştir.

- Anadolu İncelemeleri Fransız Enstitüsü tarafından 6 Mart 2015 tarihinde düzenlenen ve Türk Toplumunu ve Ermeni sorunu konusundaki toplantı.³²

27 “Soykırım Yürüyüşünden Görüntüler” *Hye-Tert*, 24 Nisan 2015.

28 “Appel des ONG turques aux leadeurs mondiaux: Boycotez Gallipoli Allez à Erevan” *Collectif VAN*, 5 Mart 2015.

29 “Festival’de 1915 Anılacak” *Özgür Gündem*, 6 Şubat 2015.

30 “Cumhuriyet, Özgür Gündem ve Azadiya Welet Ermenice çıktı.” *AGOS*, 24 Nisan 2015.

31 “Le Quotidien Cumhuriyet Distingué par sa Couverture de la Question Kurde et du Génocide Arménien” *Armenews*, 19 Kasım 2015.

32 “La Société Civile turque, moteur de la réconciliation avec l’Arménie” *Le Monde*, 16 Mart 2015.

- Hrant Dink Vakfı tarafından 15 Mart 2015 tarihinde düzenlenen “Ermeni Soykırımında Vicdan ve Sorumluluk: Kurtulanlara Dair Yeni Araştırmalar” konferansı.³³
- Devrimci Sosyalist İşçi Partisince 8 Nisan 2015 tarihinde Marksizm Günleri etkinlikleri içinde düzenlenen “1915 ile Yüzleşmek” toplantısı.³⁴
- Devrimci Sosyalist İşçi Partisi tarafından 23 Nisan 2015 tarihinde düzenlenen “100. Yıllık İnkârın Sonu: Soykırım Tanınsın, Devlet Özür Dilesin” konferansı.³⁵
- Bilgi Üniversitesi, Tarih Vakfı ve Kaliforniya Los Angeles Üniversitesince 26 Nisan 2015’te düzenlenen “Ermeni Soykırımı: Kavramlar ve Karşılaştırmalı Perspektifler” başlıklı konferans.³⁶
- Hrant Dink Vakfı, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi tarafından 21-22 Kasım 2015 tarihlerinde düzenlenen gayrimüslimlerin servetine ilişkin konferans.³⁷

Bu tür toplantılar bir Ermeni soykırımı olduğu, bundan Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinin sorumlu bulunduğu, bu soykırımın sonuçlarını ortadan kaldırmak için Ermenilere tazminat ödenmesi ve hatta toprak verilmesi gibi bilinen ve ancak gerçeklerden ve bilimsellikten çok uzak olan görüşler üzerine bina edildiği için, sonuç olarak propaganda yapmanın ötesine geçememektedir. Kamuoyu üzerinde bıraktıkları kanı da bu yöndedir.

Bu arada Tehcirin 100. Yılı münasebetiyle Türkiye’de bir çok üniversitede sempozyum ve diğer toplantılar düzenlenmiş olup bunların tamamen bilimsel olduğunu, bazılarında Ermeni görüşlerini benimseyen kişilerin de davet edildiklerini ve görüşlerini açıkça dile getirdiklerini belirtmemizde fayda vardır. Bu toplantılar hakkında, kitapları yayımlandığında daha fazla bilgi vermek mümkün olacaktır.

Bu çerçevede TESEV, TOBB Üniversitesi ve ORSAM’ın işbirliğiyle 6 Mart 2015 tarihinde Ankara’da düzenlenmiş bir yuvarlak masa toplantısına davet

33 “Ermeni Soykırımında Vicdan ve Sorumluluk Tartışılıyor” *Bianet.org*, 17 Mart 2015.

34 “Marksizm 2015 Başlıyor” *Marksizm.biz*, <http://www.marksizm.biz/> 9 Nisan 2015.

35 “23 Nisan’da konferans - “100 yıllık inkârın sonu: Soykırım tanınsın, devlet özür dilesin”” <https://www.facebook.com/events/624848160948723/> 23 Nisan 2015.

36 “Conference on Armenian Genocide to be Held in İstanbul” *Asbarez*, 17 Mart 2015.

37 “2015 Academic Conference in Turkey will Examine Civilisation Destroyed” *The California Courier Online*, 26 Şubat 2015.

edilen Ermeni konuşmacılar (G. Libaridian, A. Kotchikian, E. Martirosyan) serbestçe görüşlerini ifade etmek olanağını bulmuşlardır. Buna karşın bu görüşlere cevap oluşturacak konuşmaların yapılamaması şüphesiz bir eksiklik olmuştur.³⁸

Bu toplantı, Ermenistan’da ve Ermenilerin etkin olduğu ABD, Fransa, Lübnan ve diğer bazı ülkelerde Türk konuşmacıların Ermeni sorunu üzerinde rahatsız edilmeden ve bazen de tehdit almadan fikirlerini ifade edebilme olanağına çok az sahip olduklarını da hatırlatmıştır.

“100.Yıl”ın Türkiye’de anılmasının etkinlikler arasında İstanbul’da Tophane’deki Depo sergi alanında, 2015 yılının Şubat ve Aralık aylarında, 1915 olaylarını ve soykırım iddialarını konu olarak alan on adet sergi açılmış olduğuna da temas etmek gerekmektedir.³⁹

“100. Yıl”ın Türkiye’de 28 ilinde anılacağına dair bazı haberlere⁴⁰ karşın İstanbul ve Diyarbakır dışında kayda değer etkinliklere rastlanmamış, Ankara, İzmir, Gaziantep, Van, Kars ve Bodrum’da küçük denebilecek bazı etkinlikler olduğuna dair büyük tirajlı gazetelerde haberler görülmüştür. Bölgesel ve yerel basını takip etmek pek mümkün olmamışsa da 28 ilde etkinlik yapıldığı iddiası pek gerçekçi görülmemektedir.

Diyarbakır’daki etkinliklerin bu kentin Belediyesinin himayesi ve işbirliği ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

24 Nisan’da Diyarbakır’daki Surp Sarkis kilisesinde yapılan bir törene DYP Eş Başkanı Selahattin Demirtaş, Belediye Başkanı Gülten Kışınak, Baro Başkanı Tahir Elçi, İnsan Hakları Derneğinden Raci Bilici ve Londra’daki Gomitas Enstitüsü Direktörü Ara Sarafyan katılmışlardır.⁴¹

Daha önce 1915 olayları için “Tereddütsüz kabul ediyorum, bu bir soykırımdır” diyen Demirtaş bu konuşmasında soykırım sözcüğünü kullanmamış ve bu

Daha önce 1915 olayları için “Tereddütsüz kabul ediyorum, bu bir soykırımdır” diyen Demirtaş bu konuşmasında soykırım sözcüğünü kullanmamış ve bu olaylar için “Tahkikat Komisyonu” kurulmasını istemiştir. Demirtaş’ın bu tutumu HDP’nin Seçim Bildirisinde Ermenistan için yer alan ifadelere uygundur.

38 Aslan Yavuz Şir, “Bir Yuvarlak Masa Toplantısı Üzerine” *AVİM Bülteni*, 9 Mart 2015.

39 “Depo’da Yıl Boyunca 1915’e Yolculuk” *AGOS*, 20 Ocak 2015.

40 “Le génocide des Arméniens commémoré dans 28 villes en Turquie en 2015” *Armenews*, 3 Ocak 2015.

41 “Armenian Genocide commemorated in Diyarbakır” *Armenian Weekly*, 1 Mayıs 2015.

olaylar için “Tahkikat Komisyonu” kurulmasını istemiştir.⁴² Demirtaş’ın bu tutumu HDP’nin Seçim Bildirisinde Ermenistan için yer alan ifadelere uygundur.⁴³ Buna karşın Tahir Elçi Türkiye ve dünyanın Ermeni soykırımını tanımasını istemiştir. Raci Bilici ise Türk Devletinin soykırım için af dilemesi ve tazminat ödemesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁴⁴

Merkezi Londra’da olan ve Ermeni sorunu konusunda birçok kitap yayınlamış bulunan Gomidas Enstitüsü Direktörü Ara Sarafyan son yıllarda başta Diyarbakır olmak üzere Doğu Anadolu’yu sıkça ziyaret etmekte ve Ermenilere ait toplu mezarlar bulmaya çalışmaktadır. Bu kez Doğu Anadolu’nun, soykırım iddiaları başta olmak üzere geçmişte Ermenilerle olan çok yakın ilişkisini ortaya koymak için, bedeli mukabilinde, turlar düzenlemeye başlamıştır. Bu yılki turun 18-24 Nisan tarihleri arasında yapılacağı ve Bitlis, Mukti, Sasun, Van, Muş, Diyarbakır ve Batman’ı kapsayacağına dair ilanlar vermiştir.⁴⁵

Sonuç olarak bu yıl “100. Yıl”ın anılmasına katılanların sayısı geçmiş yıllarda 24 Nisan’ı anmak için yapılan tören ve etkinliklere katılanlardan daha fazla olmuş ancak bunların kamuoyuna yansımaları sınırlı kalmıştır. Bu durumun şu nedenlerden ileri geldiği düşünülmektedir.

Önce yapılan tören ve etkinlikler geçen yıllardakinin aynıdır. Ayrıca yapılan konuşmaların içeriği de aynıdır. Bu ilgiyi azaltıcı bir etki yapmaktadır.

Çanakkale savaşları için yapılan görkemli törenler aynı gün düzenlenen “100. Yıl” etkinliklerini geri plana itmiştir.

24 Nisan için Türkiye’de yapılan tören ve etkinlikler solcu/liberal olarak tanımlanabilecek çevrelerce düzenlendiğinden bu siyasi akımın ise Türkiye’de az destekleyicisi bulunduğundan söz konusu tören ve etkinliklere gösterilen ilgi ve verilen destek te buna göre az olmuştur ve gelecekte de artması beklenmemektedir.

DHP ve PKK yanlısı Kürtlerin Ermeni iddialarını benimsemesiyle bu iddialara destek verenlerin sayısı artmışsa da, DHP/ PKK çizgisinde olanların azami %10 olması ve yine de bu çizgi ile Türkiye’nin geri kalan kısmı arasında siyasi alanda aşılabilir farklar bulunması Ermeni soykırım iddia ve taleplerinin geniş kitlelere yayılmasını engelleyen diğer bir faktördür. AYRICA HDP’nin seçim

42 “Demirtaş soykırım konusunda geri adım attı” *Haberler.com*. 3 Mayıs 2015.

43 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, ss 95-96,

44 “Armenian Genocide commemorated in Diyarbakır” *Armenian Weekly*, 1 Mayıs 2015.

45 “Gomidas Enstitüsü ile Bitlis, Mutki ve Diyarbakır” <http://www.gomidas.org/projects-and-studies/show/17>, Mart 25, 2015.

bildirgesinde soykırım sözcüğü kullanılmayarak 1915 olayları için Hakikat Komisyonları kurulması istenmesi Türkiye Kürtlerinin Ermeni tezlerine veriyor gibi gösterdikleri desteğe fazla güvenilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2. “100. Yıl” Etkinliklerine Türkiye’de Tepkiler

Ermeniler ve yandaşlarının Türkiye’deki etkinlik ve eylemleri herhangi bir kanuni engel ile karşılaşmadan gerçekleşirken bunlara ve genelde “24 Nisan”ın anılmasına karşı olan bazı bildirimler yayınlandığı ve gösteriler düzenlendiği görülmüştür. Kanımızca bunların en önemlileri şunlardır.

24 Nisan günü hayli kalabalık bir grup Vatan Partisi, TGB, Talat Paşa Komitesi, Cumhuriyet Kadınları Derneği ve Azerbaycan Türkleri öncülüğünde Galatasaray Lisesi önünden Taksim Meydanına “Soykırım Yalanı Emperyalist Planı” sloganı ile yürümüştür. Fransız Başkonsolosluğu önünde bir konuşma yapan Doğu Perinçek 1915 yılında yaşanan acıların bu milletin acısı olduğunu, bu acıyı bu topraklara saldıranların anlayamayacağını belirtmiş ve Başkan Obama’ya hitaben de “1915 olaylarına ilişkin söyleminiz aynı 1915 yılındaki gibi bugün de bir savaş propagandasıdır” demiştir. Perinçek ayrıca Taksim Meydanındaki Anıta bir çelenk koymuştur.⁴⁶

Bunun dışında Milliyetçi Türkiye Partisi ve Turan Ocakları 24 Nisan günü sabah saatlerinde AGOS’un yeni binasının önüne siyah bir çelenk bırakmışlardır.⁴⁷

60 kadar tanınmış yazar, bilim adamı ve politikacının imzasını yayınladığı bir bildirinin metni aşağıdadır:⁴⁸

Kamuoyuna,

Ermeni soykırım iddialarının 100. yıl dönümü gerekçesiyle; birçok ülke parlamentosu tarafından Ermeni soykırımını tanıyan deklarasyonlar yapılmaktadır.

Tarihi gerçeklere ve hukuka aykırı bu siyasi kararlar, Türkiye Cumhuriyeti’ni haksız ithamlarla ve soykırım gibi ağır suçlamalarla karşı karşıya bırakmaktadır.

46 “Perinçek Taksim’e Çıktı” *Aydınlık*, 25 Nisan 2015;

47 *AGOS*, ‘4 Nisan 2015

48 “Aydınlardan Soykırıma Karşı Bildiri” *Odatv*; <http://odatv.com/aydinlardan-soykirima-karsi-bildiri-2904151200.html>

Bulduğumuz coğrafya üzerinde, bugün yaşananlara, taraflara, siyasi aktörlere, dış müdahalelere ve içeriye ihale edilen rollere baktığımızda, ulus olarak yüzleşmemiz gereken “yegâne” gerçek, 100 yıl önce oynanan oyunların benzeri ile karşı karşıya olduğumuzdur.

BM Soykırım Sözleşmesi’ne göre bir olayın soykırım olup olmadığına bu işle görevlendirilmiş milli mahkemeler veya uluslararası ceza mahkemeleri karar verebilmektedir. 1915’te yaşanan olayları soykırım olarak niteleyen herhangi bir mahkeme kararı bulunmamasına ve AIHM’in 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilemeyeceğini kararını almış olmasına rağmen, bu ülkelerin “hukuku tanımayarak” aldığı kararlar, tamamen siyasi niteliktedir.

Hukuki olarak birçok haklı gerekçeye ve karara rağmen, soykırım dayatmalarının siyasi olarak karşımıza çıkartılması, bu topraklardaki bitmeyen 100 yıllık emperyalist hırsların sonucudur. Bin yıllık geçmişe sahip iki kadim halkın, emperyalist ülkelerin çıkarları uğruna birbirine düşman edilmesi, birbirine kırdırılması bu topraklara yapılmış en büyük kötülüktür.

Çanakkale ve Lozan ile hesaplaşmakta kararlı emperyalist devletlerin, gerçeklikleri çarpıtarak, bilim dışı iftiralar ile Türk milletini soykırım yapmak ile suçlayan her türlü anlayışını reddediyoruz.

Bizler için 1915’te yaşanan olaylar ve Ermenistan devleti ile ilgili tüm hukuki süreçler; 16 Mart 1921 Moskova, 13 Ekim 1921 Kars ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşmaları ile tamamen kapanmıştır.

Sevr’i yeniden önümüze getirmek için beyhude çabalar içerisine girenler; tam bağımsızlık inancı ve Kuvayı Milliye ruhu ile sürdürdüğümüz haklı mücadele sonunda bir kez daha kaybetmeye mahkum olacaklardır.⁴⁹

400 kadar tanınmış kişinin imzasını taşıyan diğer bir bildirin kısıtlanmış metni⁵⁰ şöyledir:

Sözde Ermeni soykırımının 100. Yıldönümü vesilesiyle Ermenistan’ın Türkiye’yi hedef alan ve Türk milletini aşağılayıcı söylemlerini

49 “Aydınlardan Soykırıma Karşı Bildiri” *Odatv*; <http://odatv.com/aydinlardan-soykirima-karsi-bildiri-2904151200.html>

50 “Biz aşağıda imzası olanlar; “SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI” İDDİALARINI REDDEDİYORUZ..” *İlkkurşun*, 7 Mayıs 2015 <http://www.ilk-kursun.com/haber/226829/biz-asagida-imzasi-olanlar-sozde-ermeni-soykirimi-iddialarini-reddediyoruz-turk-siyaset-adamlarini-bu-konuda-daha-kararli-bir-tutum-izlemeve-davet-ediyor-yabanci-devlet-adamlarini-ve-pa/>

yoğunlaştırdığı görülmektedir. Papa'nın ve bazı yabancı devlet adamlarının bu konuda sözleri ve tavırları da Ermenistan'ı bu saldırgan politikasında yüreklendirmektedir.

...

Birinci Dünya Savaşındaki Emperyalist ülkelerin propaganda belgelerinin etkisi altında kalan bazı yabancıların o tarihlerde Türklere yapılan zulmü görmezlikten gelerek Türkleri hedef tahtası haline getirmeye çalışmalarını şiddetle reddediyoruz.

Türkleri soykırım yapmakla suçlayanlar uluslararası hukuku da açık biçimde ihlal etmektedirler. Birleşmiş Milletlerin 9 Aralık 1948 tarihli Soykırımla Mücadele Sözleşmesi hangi olayın soykırım olarak tanımlanabileceği yetkisini sadece o olayın cereyan ettiği ülkenin ilgili mahkemesine veya yetkili kılınmış bir uluslararası mahkemeye vermektedir. Bugün Ermenistan'ın beklentileri doğrultusunda Türklerin soykırım yaptığını iddia eden parlamentolar, uluslararası kuruluşlar ve siyasetçiler sözleşmenin bu hükmünü yok sayarak kendilerini mahkeme yerine koymak gafletine düşmektedirler.

Bunlar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Perinçek davasında soykırım iddiasının tartışmalı bir konu olduğu hükmüne vardığını da unutturmak ve Amerika'daki 69 ünlü tarihçinin 1985 tarihinde yaptıkları açıklamada Ermenilerin soykırım iddialarını kabul etmediklerini de gözden kaçırmak istemektedirler.

Türkiye karşıtı propagandaların etkisi altına girenler; Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında yüz binlerce masum Türkü öldürdüğünü görmezlikten gelmekte, gene Ermenilerin 26 Şubat 1992 tarihinde gerçekleştirdikleri Hocalı Katliamında '106'sı kadın, 83'ü çocuk' 613 Azeri soydaşımızı katlettiklerini unutturmaya çalışmakta, Ermenistan'ın Yukarı Karabağ ve civarında yaşayan yaklaşık bir milyon Azeriyi evlerinden kopararak göçe zorladıklarını, Azeri topraklarının % 20'sini işgal ettiğini göz ardı etmektedirler.

40'tan fazla Türk Büyükelçisi ve diplomatını katleden Ermeni ASALA terör örgütü anısına Erivan'da Yerablur Askeri Mezarlığında anıt dikerek bu terör örgütüne açıkça sahip çıkan Ermenistan, "hesap sorması değil, hesap vermesi" gereken bir ülkedir.

Tarihten bugününün siyasi hesapları için malzeme çıkartmaya çalışmak

yanlıştır. Yapılması gereken tarihi tarihçiler bırakmaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ortak tarih komisyonu kurulması önerisini kabul etmeyen Ermenistan, bu çözümü de engellemiş bulunmaktadır.

Biz aşağıda imzası olanlar; Ermenistan'ın izlediği bu sorumsuz politikaları şiddetle kınıyor, Türk siyaset adamlarını bu konuda daha kararlı bir tutum izlemeye davet ediyor, yabancı devlet adamlarını ve parlamentoları da Türk milletini incitecek gerçek dışı suçlamalardan vazgeçmeye çağırıyoruz.

Diğer yandan Ankara'da Emekli Büyükelçiler ve emekli diğer Dışişleri mensupları ve Şehit Aileleri 25 Nisan 2015 tarihinde Ulus'taki Atatürk Anıtından Sıhhiye'deki Atatürk anıtına bir yürüyüş düzenlemişlerdir.⁵¹

Burada bir konuşma yapan emekli Büyükelçi Tuğay Uluçevik, hiçbir ülkenin bu kadar kısa bir sürede bu kadar kurban vermediğini hatırlatarak, “Soykırım iftiralarını atanların tek ve gerçek emellerini biliyoruz. Bu sapık emel, Türk Milleti'nde aşâğılık duygusu yaratıp, soykırımı kabul ettirmek, ardından tazminat ve toprak almaktır. Buna siyasi ve hukuki zemin yaratmak istiyorlar” demiştir.

Bir asır önce Türk'ün vatanını parça parça bölme planı yapan devletlerin hayallerinin Atatürk'ün önderliğinde suya düşürüldüğünü hatırlatan Uluçevik, şimdi o devletlerin veya bunların bir kısmının Ermenistan'ı maşa olarak kullandığını, Ermenistan'ın ise bunun farkına varmakta aciz kaldığını vurgulamış ve “soykırım” iftiralarına sahip çıkan ve bunu destekleyen ülkeleri de şöyle eleştirmiştir: “Tarihi tahrif etmeye veya yeniden yazmaya kalkarsanız, tarihe karşı ayıp işlemiş olursunuz. Türkler tarihin hiçbir döneminde soykırım yapmamıştır. İftiraların arkasında Kızılderilileri, Aborjinleri, Tatarları öldürenlerin olması düşündürücüdür. İşlemiş oldukları bu cürümlerde kendilerine ortak mı arıyorlar? Türk ulusunda ırkçı zihniyet hiçbir zaman yaşam alanı bulmamıştır. Avrupa öyle mi? Oy uğruna yapılan açıklamalar, aslında Ermeni iddiaları ve ithamlarının kanıttan ve temelden yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Kanıt olsa çoktan uluslararası mahkemelere getirirlerdi. Olmadığı için konuyu, yıllık ilişkilerinin durumuna göre Türkiye'ye karşı Demokles'in kılıcı olarak kullanıyorlar.”

Uluçevik sözlerini, “Şehitlerimizi unutmadık, unutmayacağız. Çünkü Türk Milleti şehitler ölmez vatan bölünmez diye bağırın bir millettir” diye tamamlamış ardından, 36 şehidimizin ismi tek tek okunarak yürüyüşe katılanlar, “aramızda” karşılığını vermişlerdir.

51 “Şehit Edilen Türk Diplomatları, Aile Mensupları Ve Devlet Görevlileri Anıldı” *AVİM Bülteni*, 27 Nisan 2015.

III- SOYKIRIM İDDİALARINDA GELİŞMELER

1. Bazı Parlamento Kararlarını Hafifletme Çabaları

Tehcirin 100. yılı münasebetiyle soykırım iddialarını benimseyen parlamento sayısının önemli ölçüde artacağı bunun da Türkiye üzerinde bir baskı oluşturacağı Ermenistan Hükümeti ve Diaspora tarafından ümit edilen bir gelişmeydi. Bunu sağlamak üzere Diaspora yerleşik olduğu ülkeler parlamentolarından önceden taleplerde bulunduğu, Ermenistan Hükümetinin ise, mümkün olduğu kadar sessiz bir şekilde, bazı ülkelere temsilciler göndererek bu talepleri desteklediği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak 2015 yılında Ermeni soykırım iddialarını ilk kez beş ülke tanımıştır. Bunlar Avusturya, Bulgaristan, Lüksemburg, Brezilya ve Paraguay'dır.

Gerek Diaspora gerek Ermenistan Hükümetinin talep ve girişimlerinin söz konusu kararların kabulünde ne derecede rol oynadığı belli değildir. Buna karşılık Avrupa Parlamentosunun 15 Nisan 2015 tarihli Ermeni soykırımının 100. yılına ilişkin kararının⁵² Avrupa Birliği üyesi Avusturya, Lüksemburg ve Bulgaristan Parlamentolarının kararının başlıca nedeni olduğu, Papa Francesco'nun 12 Nisan 2015 tarihinde San Pietro katedralindeki ayinde yaptığı konuşmanın⁵³ da Brezilya ve Paraguay Parlamentolarını etkilediğini söylemek mümkündür.

2015 yılında sadece beş ülkenin soykırım iddialarını tanımış olması Ermenilerin beklentilerinin çok altındadır. Ayrıca bu beş ülke Türkiye üzerinde baskı yapabilecek niteliklere sahip değildir. Zira dördü “küçük” ülke statüsündedir. Brezilya'nın ise baskı yapmak gibi bir niyeti ve esasen böyle bir imkânı da yoktur. Diğer yandan Bulgaristan büyük komşusu Türkiye ile iyi geçinmeye gayret eden bir ülkedir; nitekim Bulgar Parlamentosu kararı fiilen soykırımını tanımakla beraber “soykırım” sözcüğünü içermemektedir.⁵⁴

Avusturya ve Lüksemburg ise, özellikle ülkelerinde önemli sayılabilecek Türk asıllı veya Türk vatandaşı kişiler yaşadığından ve bazı ekonomik çıkarları da bulunduğundan Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmayı arzu eden ülkelerdir. Türkiye'nin soykırım tanımalarına büyük tepki göstermesi ve büyükelçilerini geri çekmesi Avusturya ve Lüksemburg hükümetlerini parlamentolarının aldığı kararı hafifletecek formüller aramaya sevk etmiştir. Parlamentoların aldıkları

52 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, ss.120-130

53 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, ss. 97-115

54 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, ss. 164-165

kararlardan kısa süre sonra vazgeçmeleri mümkün olmadığından başka formüller aranmış ve dış politikayı parlamentoların değil hükümetlerin yürüttüğü noktasından hareketle, Bakanların açıklayıcı beyanlar yapması suretiyle, bu kararlara nispi bir değişiklik getirilmesine çalışılmıştır. Bu çerçevede Eylül ayı içinde Lüksemburg ve Avusturya dışişleri bakanlarıyla görüşmeler yapılmıştır.

Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu 4 ve 5 Eylül 2015 tarihinde Lüksemburg'u ziyaret etmiş ve görüşmeler sonunda meslektaşı Jean Asselborn ile bir basın toplantısı yapmıştır. Asselborn soykırım iddiaları konusunda Lüksemburg Parlamentosunda yapılan görüşmelerde tüm siyasi partilerin Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olunmasına verdikleri önemi teyit ettiklerini belirtmiş ve ayrıca soykırım deyiminin uluslararası hukukta belli bir yasal tanımının olduğunu ve bu tür suçların yetkili mahkemede ele alınmasının gerektiğini ifade etmiştir. Böylelikle Lüksemburg Dışişleri Bakanı ülkesi parlamentosu ile hükümetinin soykırım iddiaları konusunda aynı görüşte olmadığını ifade etmeye çalışmıştır.

Avusturya Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz, 11 Eylül'de Parlamentoda kendisine yöneltilen bazı sorulara verdiği cevapta ve ayrıca 18–19 Eylül 2015 tarihlerinde Ankara'ya ziyaretinde Dışişleri Bakanı Sinirlioğlu ile yaptığı basın toplantısında bu konuya değinmiştir. Kurz bir soruya cevaben ülkesinin parlamento kararı hakkında “Buradaki karar, Parlamento kararı değildi. Avusturya Parlamentosu'nda temsil edilen altı siyasi partinin bir görüşüydü, görüş açıklamasıydı. Bu siyasi partiler ve politikacılar görüşlerini açıklama yapma haklarına sahipler, ancak bu, Parlamentonun almış olduğu bir karar değildi. Mahkeme kararı niteliğini de taşııyordu. Avusturya Hükümetinin pozisyonu burada değişmedi, hukuki durum çok net. 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Konvansiyonu çok net bir şekilde soykırım kararını açıklığa kavuşturmuştur ve bu soykırım kavramının geriye dönük olarak yürümediği de çok net. Tarihle yüzleşmek önemlidir. Mağdurların, bu çerçevedeki kurbanların da unutulmaması gerektiği de nettir, açıktır. Bu konuyu ele alıp görüş alışverişinde bulunduğumuz için mutluyuz, mutlu olduk. Avusturya Büyükelçisinin tekrar Avusturya'ya dönmesinden de mutluluk duyacağız. Ama bugün bu konuda da iyi bir görüşme yaptığımızı düşünüyorum”⁵⁵ sözleriyle Parlamentoda altı partinin aldığı kararlar Avusturya hükümetinin bu konudaki tutumu arasında farklar olduğunu ortaya koymuştur.

Böylelikle soykırım konusunda iki tür parlamento kararı meydana gelmiştir. Birincisi Ermeni soykırımını açıkça, soykırım sözcüğünü de kullanarak ve Hükümetlerin karşı çıkmadığı ve “tam” olarak nitelendirilebilecek kararlar.

55 Turgut Kerem Tuncel, “1915 Olaylarının Soykırım Olarak Tanımlanmasına İlişkin Avusturya Ve Lüksemburg'un Geri Adımı” *AVİM, Bülteni*, 23 Ekim 2015.

İkincisi ise ya hükümetlerin karşı çıktığı ya da soykırım sözcüğünün bulunmadığı ve “özürlü” deyimini ile ifade edilebilecek kararlar.

Ermeni soykırımı iddialarını fiilen kabul etmekle beraber soykırım deyimini kullanmayan kararlara misal olarak, yukarıda değindiğimiz Bulgar Parlamentosu kararından başka Belçika Parlamentosunun 24 Temmuz 2015 sayılı kararı da gösterilebilir.⁵⁶ Ayrıca Alman Parlamentosunun 2005 yılı kararında da soykırım deyimini yoktur. Hükümetlerin mutabık olmadığı parlamento kararları için ise, Avusturya ve Lüksemburg’dan başka İsviçre (2004) ve İsveç (2010) kararları zikredilebilir. Sonuç olarak “özürlü” parlamento kararlarının sayısı yedi olup, tüm kararları dörtte birinden fazlasını oluşturmaktadır.

2. Paraguay Senatosu Kararı

Tehcirin 100. yılı münasebetiyle bazı parlamentoların soykırım iddiaları konusunda ilk kez aldıkları kararlar 24 Nisan’a yakın tarihlerde kabul edilmiştir. Bu nedenle Paraguay Senatosunun 29 Ekim 2015 tarihinde bu konuda aldığı karar bir sürpriz olmuştur. Belki bu gecikmenin nedeni kararın Türkiye milli gününe rastlatılmasının istenmesindedir.

Söz konusu karar çok kısadır: Paraguay Cumhuriyet Senatosu Türk-Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1915–1923 döneminde gerçekleştirilen Ermeni halkının soykırımını tanıır, bu yılı insanlığa karşı olan bu suçun yüzüncü yılı olarak anar.⁵⁷

Türkiye ile Paraguay arasında gayet az ilişki olması ve hiçbir anlaşmazlık bulunmaması Kararın oybirliği ile kabulünün anlaşılmasını güçleştiren bir durumdur. Diğer yandan bu kararın alınmasında bu ülkedeki Ermenilerin neden olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Karar Bayan Senatör Desiree Masi tarafından Senatoya sunulmuş ve savunulmuştur. Masi sadece tanınmanın yeterli olmadığını, ardından bir tür tazminat ödenmesinin de çok önem taşıdığını söylemiş ve bu kararın Paraguay Dışişleri Bakanlığı için bir tavsiye olacağını belirtmiştir. Paraguay Dışişlerinden bu konuda ne beklendiğini ise açıklamamıştır. Normal koşullarda Paraguay’a Türkiye’nin kırgınlığı dışında bir şey kazandırmayacağı için Paraguay Dışişlerinin söz konusu karardan memnun olmadığını düşünmek mümkündür.

56 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51. ss.152-159

57 Mario Nalpanian: Paraguay Realizes That Armenian Nation Should Exercise Its Rights” <http://news.am/eng/news/293561.html>, 30 Ekim 2015.“

Latin Amerika’da çıkan bir Ermeni gazetesine göre⁵⁸ Paraguay’da da akredite Türkiye’nin Arjantin Büyükelçisi Taner Karakaş bu ülkeye giderek Senato Dışişleri Komitesi Başkanı Victor Bogado ile görüşmüş ve kabul edilen karar ile mutabık olunmadığını ve endişe duyduğunu söylemiştir. Gazeteye göre Türkiye’nin ikili ilişkileri askıya alması ve Paraguay ile ticareti boykot etmesi söz konudur. Senatör Bogado ise Büyükelçiye Senatonun tutumunu değiştirecek bir alternatif sunacağını bildirmiş ayrıca Senato’nu tutumunun hükümeti bağlamadığını da ifade etmiştir.

*BM 1948 Soykırım Suçunun
Önlenmesi ve
Cezalandırılması
Sözleşmesine göre bir olayın
soykırım olduğunun
saptanması için bu suçun
işlendiği ülkenin yetkili bir
mahkemesinin veya
uluslararası bir ceza
mahkemesinin karar vermesi
gerekmektedir. Bu nedenle
parlamentoların aldıkları
kararlar herhangi bir
hukuki bir sonuç
doğurmamaktadır. Ancak
bunlar, Türkiye aleyhinde
beyanlar olmak bakımından
siyasi bir önem taşımaktadır.*

3. Parlamentoları Soykırım İddialarını Kabul Etmiş Ülkelerin Listesi

Aşağıdaki listede Ermeni soykırım iddialarını tanıyan parlamentoların mensup olduğu ülkelerin adları ve bu konudaki kararları aldıkları yıllar gösterilmektedir. Bazı ülkeler birden fazla karar almışlardır. Kararlar, 1915’in ellinci yılı olan 1965 yılında başlamakta, izleyen 35 yılda nispeten az sayıda karar görülmektedir. Toplam 26 karardan 17’si 2000’li yıllarda kabul edilmiştir. Bunun Türkiye’nin AB üyeliği ile ilgili olduğu ayrıca bu dönemde Latin Amerika’da kararların arttığı görülmektedir.

Bu vesileyle BM 1948 Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine göre bir olayın soykırım olduğunun

saptanması için bu suçun işlendiği ülkenin yetkili bir mahkemesinin veya uluslararası bir ceza mahkemesinin karar vermesi gerekmektedir. Bu nedenle parlamentoların aldıkları kararlar herhangi bir hukuki bir sonuç doğurmamaktadır. Ancak bunlar, Türkiye aleyhinde beyanlar olmak bakımından siyasi bir önem taşımaktadır.

Uruguay : 1965, 2004, 2005

Kıbrıs R. Y. : 1982

Arjantin : 1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007

Rusya : 1995, 2005, 2015

58 “Turkey Threatened Paraguay For Its Recognition of Armenian genocide” *La Prensa Armenia*, 24 Kasım 2015.

Kanada : 1996, 2000, 2002, 2004
Yunanistan : 1996
Lübnan : 1997, 2000
Belçika : 1998, 2015
İtalya : 2000
Vatikan : 2000, 2001, 2015
Fransa : 2001
İsviçre : 2003
Slovakya : 2004
Hollanda : 2004
Polonya : 2005
Almanya : 2005
Venezuela : 2005
Litvanya : 2005
Şili : 2007, 2015
İsveç : 2010
Bolivya : 2014, 2015
Avusturya : 2015
Bulgaristan : 2015
Lüksemburg : 2015
Brezilya : 2015
Paraguay : 2015

IV- KARABAĞ SORUNUNDA GELİŞMELER

Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras nehirleri arasında kalan bölgesinin adıdır. Bu bölgenin ortasındaki dağlık kısma ise Yukarı veya Dağlık Karabağ denmektedir. Rus İmparatorluğunun 19. asırda Güney Kafkasları işgal etmesinden sonra, stratejik önemi dikkate alınarak, bu bölgedeki Azeri halkın büyük bölümü zorla göç ettirilmiş ve yerlerine Ermeniler yerleştirilmiştir. Böylece bölgede Ermenilerin çoğunluk haline getirilmiş ancak adı, Azeri geçmişini anımsatacak şekilde, Dağlık Karabağ (Nagorno- Karabakh) olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde Dağlık Karabağ, özerk bir bölge olarak, Azerbaycan'a bağlanmış ancak Ermenistan, çoğunluğunun Ermeni olduğunu ileri sürerek, bölgenin kendisine bağlanması için birçok kez girişimde bulunmuştur.

Sovyetlerin dağılmasından az önce Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi Meclisi Ermenistan'a bağlanması isteyen kararlar kabul etmiş, bunlar Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmemiştir. Daha sonra Ermenistan ve Azerbaycan arasında Karabağ nedeniyle ilân edilmemiş bir savaş başlamış, 10 Aralık 1991 tarihinde Özerk Bölge Parlamentosu, Ermeniler çoğunlukta olduğu için kolayca kazandıkları bir referandum yaparak bağımsızlığını ilan etmiş ancak bu bağımsızlık o tarihten günümüze hiçbir ülke tarafından tanınmamıştır. Bu arada Ermenistan-Azerbaycan arasındaki çarpışmalar, barış girişimleri nedeniyle zaman zaman dursa da, Azerbaycan'ın aleyhinde sonuçlanmış ve Ermenistan Yukarı Karabağ'dan başka bu bölgeyi çevreleyen 7 Azerbaycan "rayon"unu (ilçesini) işgal etmiş etmiştir. Ermenistan'ın işgal ettiği yerlerde yaşayan ve bir milyon kadar Azeri, Hocalı'da olduğu gibi, katliamlara maruz kaldıktan sonra, Azerbaycan'a sığınmak zorunda kalmıştır.

Karabağ savaşının durdurulması için uluslararası alanda, Türkiye'nin de aktif olarak katıldığı birçok girişim yapılmıştır. Bu arada işgalin sona ermesi için Güvenlik Konseyinin o dönemde aldığı dört karar, Rusya'nın çıkardığı engellemeler nedeniyle uygulanamamıştır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Karabağ konusunun barışçı bir çözüme kavuşması için çaba harcamış bu amaçla 24 Mart 1992 tarihinde 13 ülkenin üye olduğu bir "Minsk Grubu" kurmuştur. Bu Gruba, Ermenistan ve Azerbaycan'dan başka ABD, Rusya ve Fransa'nın yanında Belarus, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, Finlandiya, İsveç ve Türkiye katılmıştır. Bu kalabalık grubun ortak çalışmasında görülen güçlükler üzerine, Minsk Grubu için üç eş-başkanlık ihdas etmiş ve ABD, Rusya ve Fransa Minsk Grubu adına çalışmaları yürütmeye başlamıştır. Böylelikle Minsk Grubunun diğer üyelerinin Karabağ Sorununun çözümü için fiilen hiç bir işlevi kalmamış tüm yetkiler eş-başkanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

1. Minsk Grubunun Başarısızlığı

Aradan geçen 21 yıl içinde eş-başkanlar bazı öneriler ve planlar hazırlamış olmakla beraber, Ermenistan'ın muhalefeti nedeniyle hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu durumun başlıca sorumlusu, Ermenistan kadar, yetki ve nüfuzlarını gerektiği gibi kullanmayan, kendilerine verilmiş göreve rağmen, sorunun çözümü için ciddi bir gayret göstermeyen ve böylelikle mevcut durumu korumakla, dolaylı bir şekilde de olsa, Ermenistan'ın tarafını tutan eş-başkanlardır, diğer bir deyimle ABD, Rusya ve Fransa yönetimleridir.

Bu arada sahip olduğu enerji kaynaklarını iyi kullanarak Güney Kafkasların

en güçlü ülkesi haline gelmiş olan Azerbaycan'ın sorunun bir an önce çözülmesinde ısrar etmesi, bu konuda Türkiye tarafından desteklenmesi, bazı Müslüman ülkelerin de Azerbaycan'ın yanında yer alması 21 yıldan beri süregelen işgal durumunun artık devam edemeyeceğini açıkça göstermektedir. Nitekim son birkaç yıldır Karabağ'da ateşkes hattında meydana gelen çarpışmaların çok artmış olması bunun delilini oluşturmaktadır. Ayrıca 2015 yılındaki bazı gelişmeler de mevcut durumda değişimler olduğuna işaret etmektedir.

Başkan İlham Aliev 2015 yılı başında yaptığı bir konuşmada ülkesinin Karabağ Sorununa ilişkin tutumunu özetle şu şekilde ifade etmiştir.⁵⁹ “ Ermenistan'ın barışı istemediği ne bizim için ne de mediatörler (eş-başkanlar) için bir sır değildir. Ermenistan anlaşmazlığın çözümlenmesini ve işgal ettiği toprakları terk etmeyi istememektedir... Bunu, Minsk Grubu eş-başkanlarının mensup olduğu ülkelerin başkanları, statükonun kabul edilemez olduğunu defalarca söylemelerine rağmen yapmaktadır.” Statüko kabul edilemez olduğuna göre bazı önlemler alınması gerektiğini belirten Aliev, saldırgan bir ülkeye baskı uygulanmasına ve işgal etmiş topraklardan çekilmeye zorlanmasına değinmiş, aksi halde bunun ikiyüzlülük olacağını söylemiş ve bu bağlamda BM Güvenlik Konseyinin 20 yıl önce Karabağ konusunda, hiç biri uygulanmamış dört karar kabul ettiğini hatırlatmıştır. Aliev, Karabağ sorununun “donmuş” veya “kısmen donmuş” olmasını isteyen güçler olduğu ve böylelikle Azerbaycan'a baskı uygulanmak istendiğinin anlaşıldığını da ifade etmiştir.

Ermenistan'ın Karabağ'da bazı (silahlı) tahriklere başvurduğunu belirten Aliev, Azerbaycan ordusunun bunlara gereken cevabı verdiğini belirttiikten sonra “Azerbaycan ordusu her an (ülkenin) toprak bütünlüğünü sağlayabilir, (ancak) bu sorunun müzakereler yoluyla çözümlenmesi daha iyidir” demiştir.

Ermenistan'ın güçsüz, fakir ve ümitsiz bir durumda olduğunu, dış destek olmadan işgali altındaki toprakları bir gün dahi elinde tutamayacağını belirten Aliev, Azerbaycan'ın yalnız mücadele ettiğini, bu durumda dahi milli çıkarlarını korumayı başardığını, Azerbaycan ordusunun güçlenmeye devam edeceğini, bunun için büyük meblağlar tahsis olunduğunu ve bunların Ermenistan bütçesinin iki katı olduğunu vurgulamıştır.

Bu arada Ermenistan ile Azerbaycan arasında sınır bölgelerinde 2014 yılında başlamış olan çarpışmalar 2015 yılında da devam etmiştir. 7 Şubat 2015 tarihinde Münih'teki bir güvenlik konferansında Ermeni temsilcisinin bu

59 “President Aliev: Some World Forces Not Interested in Karabagh Conflict Being Solved” *Trends News Agency*, 11 Ocak 2015.

çarşımalardan Azerbaycan'ın sorumlu olduğunu ifade etmesi üzerine Aliev "Ermenistan topraklarımızı işgal etti, uluslararası hukuku ihlâl etti, Hocalı soykırımını yaptı, tarihi ve dini yapılarımızı tahrip etti. Ancak suçu bize atıyor" şeklinde bir cevap vermiştir.⁶⁰

Aliev'in üstü kapalı bir şekilde de olsa Minsk Grubunu (eş başkanlarını) eleştirmesine rağmen bu gurubu oluşturan ülkelerinin, kendi düşüncelerine göre çözüm arayışlarına devam ettikleri gözlemlenmiştir. Başkan Putin 2014 Ağustos'unda Aliev ve Sarkisyan'ın bir araya gelmesini sağlamış, ABD Dışişleri Bakanı Kerry, aynı yılın Eylül ayında iki başkanı tekrar görüşürmüş, Ekim ayında da Başkan Hollande'in girişimleri sayesinde Aliev ve Sarkisyan Paris'te bir araya gelmiştir, Ancak hemen sonra Ermenilerin Ağdam'da, yani, işgal edilmiş topraklarda, 40 b inden fazla askerin katılımıyla askeri manevralar yapması bu sırada Azerbaycan mevzilerine ateş açılması, sonra Azeri güçlerinin bir Ermeni helikopterini düşürmeleri, yukarıda değindiğimiz uzlaş çabalarına ters düşmüştür. Diğer yandan bu olay askeri alanda Ermenistan için bir uyarı da teşkil etmiştir.

Azerbaycan'ın Karabağ sorunun çözümünde ısrarlı tutumunun, Minsk Grubunun çalışmalarından memnun olmamasının, çıkan çatışmalarda Azerbaycan'ın üstünlük sağlamasının Ermeni tarafında endişe yarattığı görülmüştür. Başkan Sarkisyan 29 Eylül 2015 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı bir konuşmada⁶¹ Azerbaycan'ın bu saldırgan politikasını sürdürürse Ermenistan'a, Ermenistan ve Karabağ'ın barış ve güvenlik içinde gelişmeleri için gerekli yasal ve siyasi-askeri adımları atmasından başka tercih bıkmayacağı gibi tehditkâr, ancak tam olarak da anlaşılabilen sözler sarf etmesine neden olmuştur.

Birkaç gün sonra Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ın müzakereler başarısız olursa Ermenistan'ın Karabağ'ı (bağımsızlığını) tanıyacağı ve bu bölgenin güvenliği için gerekli önlemleri alacağına dair sözleri⁶² Başkan Sarkisyan'ın BM konuşmasındaki "yasal ve siyasi-askeri adımlar" ifadesiyle Karabağ'ın Ermenistan tarafından tanınmasını kastettiğini düşündürmüştür. Karabağ bölgesi Sözcüsü David Babayan'ın da önümüzdeki yıllarda Karabağ'ın uluslararası ortamda tanınması sürecinin gelişeceğine dair ifadeleri de⁶³ bu düşünceyi teyit etmiştir.

60 "Aliev: My Message to Armenia: Stop the Occupation" *Vestnik Kavkaza*, 7 Eylül 2015.

61 "President Makes Address At Session Of Un General Assembly" Presidency of the Republic of Armenia, 29 Eylül 2015 <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/09/29/President-Serzh-Sargsyan-speech-UN-General-Assembly/>

62 "Should the negotiations fail, Armenia Will Recognize the Nagorno-Karabakh Republic: Foreign Minister" *Armradio*, 7 Ekim 2015.

63 "Karabakh Republic Works On International Recognition" *Panorama.am*, 3 Ekim 2015.

Ermenistan'ın, Karabağ "Cumhuriyetinin" uluslararası tanınmasına çalışırken kendisinin resmen bu tanımayı yapmamış olması garip olarak nitelendirilebilecek bir olaydır. Ermeniler bu duruma mümkün olduğu kadar temas etmemekte ve bir açıklama yapmak durumunda kaldıkları zaman ise böyle bir tanımın Azerbaycan'ı en azından Minsk Grubunun yürüttüğü müzakerelerden çekilmesi sonucunu vereceğine değinmektedirler. Minsk Gurubunun (eş-başkanların) Karabağ konusunda barışı sağlamamışsa da savaşın yeniden başlamasını önlediğine inanıldığından bu Grubun görevine devam etmesi ABD, Rusya ve AB tarafından istenmektedir. Bu nedendir ki Sarkisyan'ın BM konuşmasının muhatabının Azerbaycan'dan ziyade bu ülkeler olması ve Ermenistan'ın bu ülkelerden daha yumuşak bir politika uygulaması için Azerbaycan'ı ikna etmelerini beklemesi olasıdır.

Bu konuda belirtilmesinde yarar olan bir husus, Ermenistan Karabağ bölgesinin bağımsızlığını resmen tanısa ve diğer ülkelerin de tanımmasını istese bu konuda olumlu bir cevap almasının, en azından günümüz koşullarında pek mümkün olmadığıdır. Bu husus, aşağıda açıklayacağımız gibi, Karabağ bölgesinde yapılan parlamento ve yerel seçimlere diğer ülkelerin gösterdiği tepkilerden, AİHM'nin Karabağ'ın bağımsız olmadığı ifade eden bir karardan ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Siyasi Komisyonun Karabağ bölgesinin bağımsızlığını reddeden bir karar tasarısı kabul etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan Karabağ'ın resmen tanınması Doğu Avrupa'da Abhazya, Güney Osetya ve diğer bazı bölgelerin bağımsızlığının tanınması için emsal oluşturacağından ABD ve AB ülkelerinin bunu kabul etmesi söz konusu değildir. Bununla beraber, Ermenistan'ın ileride böyle bir maceraya girmesi de tamamen gündem dışı sayılmaz. Uruguay ve Paraguay gibi, coğrafi uzaklığın yarattığı bir sorumsuzluk duygusu içinde bazı ülkelerin ve Avrupa'nın Bask, Katalonya, İskoçya, Galler gibi ayrılıkçı bazı akımların bulunduğu bölgelerin, Karabağ'ın bağımsızlığını tanımaları, hiçbir sonuç vermese de, mümkündür.

2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) Karabağ'ı İlgilendiren Bir Kararı

Azerbaycan ve Ermenistan ilgilileri müsait her ortamda birbirlerini eleştirmeye hatta yermeye devam ederken altı Azerbaycan vatandaşının Ermeni işgali nedeniyle Karabağ'a yakın Laçın bölgesindeki evlerini terk etmeye mecbur oldukları için AİHM'de açtıkları dava 16 Haziran 2015 tarihinde sonuçlanmıştır.⁶⁴

⁶⁴ "Azerbaijan Refugees, Rights Violated by the Lack of Access to their Property Located in the District Controlled by Armenia" *ECHR 206 (2015)*, 16 Haziran 2015.

Ermenistan bu konuda mahkemede yaptığı savunmada Karabağ'ın bağımsız olduğunu yansıtır şekilde, Ermenistan'ın bu bölge ve etrafındaki topraklar üzerinde fiili denetimi bulunmadığını ve buraların Ermenistan'ın hukuki yetki alanı (jurisdiction) dışında kaldığını ileri sürmüştü. AİHM aldığı kararda bu görüşü kabul etmeyerek Ermenistan'ın Yukarı Karabağ anlaşmazlığına, askeri varlığı ve sağladığı askeri malzeme ve bilgi ile dâhil olduğu, Ermenistan'ın askeri desteğinin bölgenin kontrol altına almasını sağladığı, Ermenistan'ın “Yukarı Karabağ Cumhuriyetine” (YKC) önemli ölçüde siyasi ve mali destek verdiği, YKC'nin hiçbir ülke veya uluslararası örgüt tarafından tanınmadığı, bu

bölge halkının yabancı ülkelere gidebilmesinin Ermeni pasaportu almalarına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Böylelikle Ermenistan ile YKC'nin ileri derecede entegre edilmiş oldukları YKC'nin Ermenistan tarafından sağlanan askeri, siyasi, mali ve diğer desteklerle yaşayabildiği ve Ermenistan'ın YKC ve etrafındaki topraklarda fiilen denetim sahibi olduğu belirlenmiştir.

AİHM söz konusu kararı , Ermenistan'ın iddiasının aksine, YKC'nin bağımsız bir devlet olduğunu veya Ermenistan'da ayrı bir kimliği bulunduğunu reddetmiştir. AİHM kararları kesin olduğundan artık YKC'nin “bağımsızlık” fikrinin hukuki alanda kabulü mümkün değildir. Kısaca, esasen uluslararası alanda rağbet görmeyen, “bağımsız Karabağ” görüşünün hukuken de mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu Ermenistan politikası için ağır bir darbedir.

AİHM söz konusu kararı,⁶⁵ Ermenistan'ın iddiasının aksine, YKC'nin bağımsız bir devlet olduğunu veya Ermenistan'da ayrı bir kimliği bulunduğunu reddetmiştir. AİHM kararları kesin olduğundan artık YKC'nin “bağımsızlık” fikrinin hukuki alanda kabulü mümkün değildir. Kısaca, esasen uluslararası alanda rağbet

görmeyen, “bağımsız Karabağ” görüşünün hukuken de mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu Ermenistan politikası için ağır bir darbedir.

Söz konusu kararın mallarını terk ederek Azerbaycan'a sığınmış olan bölge Azerileri yönünde önemi ise o mallar üzerindeki, mülkiyet haklarının hala devam etmekte olduğunun teyit edilmesidir.

Diğer önemli bir husus AİHM'nin şikâyetçi altı Azerbaycanlıya 8.200.000 Avro'ya kadar çıkabilecek tazminat ödenmesi kararıdır. Bu konuda tarafların aralarında anlaşmaları istenmiştir. Anlaşamadıkları takdirde kesin rakamı mahkeme belirleyecektir. Aynı konuda çok dava bulunduğundan AİHM'nin 16 Haziran tarihli bu kararı onlar için de emsal teşkil edecek ve ileride

65 AİHM'nin bu kararının ayrıntıları için Bkz. Turgut Kerem Tuncel, “Hukuki Açından Dağlık Karabağ Sorunu, Chiragov ve Diğerleri v. Ermenistan Davası” *AVİM Bülteni*, 26 Haziran 2015

Ermenistan, ekonomisi için ağır bir yük oluşturacak tazminat ödemeleriyle karşılaşabilecektir.

3. Karabağ Bölgesinde Parlamento ve Yerel Seçimler

2015 yılında Karabağ bölgesinde 3 Mayıs'ta parlamento 13 Eylül'de ise yerel seçimler yapılmıştır.

Birçok ülke ve uluslararası örgüt bu seçimleri tanımadıklarını ve/veya hukuka aykırı bulduklarını bildirmiştir. Bunlar arasında Avrupa Birliği, ABD, İngiltere, Almanya, Ukrayna, Çin, Pakistan, Endonezya, İslam İşbirliği Teşkilatı bulunmaktadır.⁶⁶ Karabağ sorunun çözümü için yetkili kılınmış olan AGİT dahi bu seçimlerin Karabağ'ın hukuki statüsünü etkilemesinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.⁶⁷

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Karabağ yerel seçimleri konusunda aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

No: 250, 11 Eylül 2015, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ Bölgesinde Yapılması Öngörülen Sözde Yerel Seçimler Hk.

20 yılı aşkın bir süredir Ermenistan'ın işgali altında bulunan Yukarı Karabağ bölgesinde, 13 Eylül 2015 tarihinde "yerel seçimlerin" gerçekleştirileceği öğrenilmiştir.

Anılan bölgede 3 Mayıs 2015 tarihinde yapılan "parlamento" seçimlerinin kısa bir süre ertesinde düzenlenmesi öngörülen söz konusu "yerel seçimler" de uluslararası hukuk ilkelerinin, BM Güvenlik Konseyi kararlarının ve AGİT prensiplerinin açık ihlali niteliğindedir. Bu ve benzeri eylemler, Yukarı Karabağ ihtilafının barışçı yollardan kalıcı bir çözüme kavuşturulmasına yönelik çabalara da zarar vermektedir.

Ülkemiz, Azerbaycan'ın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün yeni bir ihlalini teşkil edecek söz konusu seçimleri kınamaktadır. Gayrimeşru gördüğümüz bu seçimler ve sonuçları Türkiye tarafından tanınmayacaktır.

66 Ali Murat Taşkent "Dağlık Karabağ'da Seçimler" *AVİM Bülteni*, 5 Ekim 2015.

67 "International Community Condemns Illegal Elections in Nagorno-Karabakh" *Eurasia Review*, 16 Eylül 2015.

Minsk Grubu'nun üyesi olan Türkiye, Yukarı Karabağ ihtilafına adil ve kalıcı bir çözüm bulunması yönündeki çabaları desteklemeyi sürdürecektir.

Yukarıda incelediğimiz AİHM kararı “bağımsız Karabağ” iddiasını hukuken reddederken, başlıca ülke ve uluslararası örgütlerin bu bölgede yapılan seçimleri tanımamaları aynı iddianın siyasi alanda da kabul edilmediğini göstermektedir.

4. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi ve Karabağ Sorunu

İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa ülkeleri arasında işbirliğini sağlamak üzere 1949 yılında kurulmuş olan Avrupa Konseyi ve özellikle bu Konseyin Parlamenter Meclisi Avrupa halklarının görüş ve düşüncelerinin özgürce dile getirildiği uluslararası bir forum niteliği taşımaktadır.

Parlamenter Meclis Avrupa’da önemli bir anlaşmazlık olan Karabağ sorunu ile yakından ilgilenerken bu konuyu birçok kez görüşmüştür. Bu görüşmelerde Ermenistan hakların kendi kaderini tayin (self-determination) ilkesine yanlış bir yorum getirerek, bir çoğunluğun azınlığın haklarını dikkate almadan bir bölgenin siyasi geleceğini tayin edebileceğini ileri sürmüştür.

A. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinin 1416 (2005) tarihli Kararı⁶⁸

Bu karar halkların kendi kaderini tayin etme hakkının ancak bazı koşulların yerine getirilmesi halinde geçerli olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu karara göre bir bölgenin bağımsız olması veya bir devletten ayrılması, bölge halkının demokratik bir şekilde destek verdiği hukuki ve barışıl bir süreç sonunda mümkün olabilir. Silahlı bir çatışma sonucunda halkın bir kısmının zorla bölgeden çıkarılması (ethnic expulsion) ve bölgenin bir devlet tarafından fiilen ilhak edilmesinin sonucu olarak bağımsızlık kazanılamaz veya bir devletten ayrılınamaz.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında 1994 yılında sona eren silahlı çatışma sırasında Karabağ ve bu bölgeyi çevreleyen yedi Azerbaycan rayon’unun (ilçesi) halkı, Hocalı misalinde olduğu gibi katledilmiş, geri kalanlar göçe

⁶⁸ “The Conflict Over the Nagorno-Karabakh Region Dealt with the OSCE Minsk Conference”, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 1416 (2005)

zorlanmış, bu bölge fiilen Ermenistan'a bağlanmış, ardından da Karabağ için "self-determination"dan bahsedilmeye başlanmıştır. Parlamenter Asamble'nin 1416 (2005) sayılı kararı bu durumda Karabağ'ın bağımsızlık kazanamayacağını ortaya koymaktadır. Yukarıda incelediğimiz AİHM'nin 16 Haziran 2015 tarihli kararı da bu durumu, Avrupa'nın en yüksek yargı organı olarak, teyit etmiş bulunmaktadır.

Ne var ki Parlamenter Meclis kararları üye devletler için tavsiye niteliğindedir, diğer bir deyimle uyulması zorunlu değildir. Ermeniler bundan yararlanarak bu karar yokmuş gibi davranmışlar ve bilinen Karabağ politikalarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca 1416 (2005) sayılı kararın uygulanması için kurulan bir "ad hoc" komiteye katılmamakla bu komitenin olumlu bir çalışma yapmasını da önlemişlerdir. Karabağ sorununun çözmekle görevi Minsk Grubu eş-başkanlarından Ermenistan'a karşı kayda değer bir tepki gelmeyince Karabağ sorunu hiçbir ilerleme kaydetmeden günümüze kadar gelmiştir.

Parlamenter Meclis kararları üye devletler için tavsiye niteliğindedir, diğer bir deyimle uyulması zorunlu değildir. Ermeniler bundan yararlanarak bu karar yokmuş gibi davranmışlar ve bilinen Karabağ politikalarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca 1416 (2005) sayılı kararın uygulanması için kurulan bir "ad hoc" komiteye katılmamakla bu komitenin olumlu bir çalışma yapmasını da önlemişlerdir. Karabağ sorununun çözmekle görevi Minsk Grubu eş-başkanlarından Ermenistan'a karşı kayda değer bir tepki gelmeyince Karabağ sorunu hiçbir ilerleme kaydetmeden günümüze kadar gelmiştir.

Aradan geçen yıllar içinde ekonomik bakımdan güçlenen ve bu sayede de askeri olanakları artan Azerbaycan, hukuken kendisine bağlı Karabağ'ın, Ermenistan tarafından işgalini kabul etmemesi ve Karabağ'ın bağımsız bir devlet olduğu iddiasını reddetmesi bu sorunun canlı olarak kalmasına neden olmuştur. Son yıllarda Karabağ'da silahlı çatışmaların artması da barışı tehdit eden bir nitelik kazanmıştır.

B. Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Siyasi İşler ve Demokrasi Komitesinin 4 Kasım 2015 tarihli Karar Tasarısı

Karabağ'da silahlı çatışmaların artması üzerine Meclisin Siyasi İşler ve Demokrasi Komitesi bu konuyu yeniden ele almış ve yapılan bazı inceleme ve araştırmalardan sonra 4 Kasım 2015 tarihinde "Yukarı Karabağ ve Azerbaycan'ın Diğer İşgal Edilmiş Topraklarında Şiddetin Tırmanması"⁶⁹

69 "Escalation of Violence in Nagorno-Karabakh and Other Occupied Territories of Azerbaijan" Draft Resolution Adopted by the Committee on Political Affairs and Democracy, Council of Europe, PACE

başlığını taşıyan bir karar tasarısı kabul etmiştir. Bu tasarı 2016 Ocak ayında Parlamento Meclis Genel Kurulu'nda görüşüldükten ve oylandıktan sonra son şeklini alacaktır.

a. 4 Kasım 2015 Tarihli Karar Tasarısının İçeriği

Söz konusu tasarıda 2014 yılı yazından beri Karabağ'da ve Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgal edilmiş diğer topraklarında şiddetin tırmanmasından kaygı duyulduğu, sivillerin hedef alınmasının kınandığı, Cenevre Sözleşmelerine göre muharip olmayan kişilerin güvenliğinin sağlanması gerektiği, 2014 yılı başından beri çarpışmalarda yüzden fazla kişi öldüğü, bu çarpışmaların Avrupa Konseyi üyesi iki ülke arasında gerçek bir savaşa dönüşebileceği belirtilmekte ve ayrıca Karabağ sorununun tüm Güney Kafkaslar için istikrarsızlık yarattığı, Karabağ savaşından 20 yıl sonra dahi Azerbaycan topraklarının hala işgal altında olmasından, bir milyon kadar kişinin yerlerini kaybetmesinden ve geleceklerinin belirsizliğinden de esef duyulduğu bildirilmektedir.

Karar tasarısında Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının Ermenistan kuvvetleri ve ayrılıkçı güçler tarafından işgal edilmiş olmasının ve bu güçlerin Karabağ bölgesini kontrol etmesinin de esefle karşılandığı belirtilmekte ve AİHM'nin yukarıda değindiğimiz 16 Haziran 2015 tarihli kararına atıfla Karabağ ve civarındaki toprakların fiilen Ermenistan'ın kontrolü altında bulunduğuna değinmek suretiyle Karabağ'ın bağımsız olmadığına işaret edilmektedir.

Tasarı yukarıda değindiğimiz 2005 yılının 1416 sayılı Kararını ve bu karar ile ilgili 1650 (2005) sayılı Tavsiyeler Belgesini, esas noktalarını tekrarlayarak, benimsemektedir. Bu arada 1416 sayılı kararda yer alan halkın bir kısmının zorla bölgeden çıkarılmasının ve tek etnikli (sadece Ermenilerin bulunduğu) bölgeler yaratılmasının, korkunç bir kavram olan, etnik temizliğe benzediği ifade olunmaktadır.

Bilindiği üzere, Karabağ savaşının sürdüğü yıllarda BM Güvenlik Konseyi çarpışmaların durması ve işgal edilmiş toprakların boşaltılması için 1993 yılında dört karar kabul etmişti.⁷⁰ Türkiye bu kararların alınması için büyük çaba göstermiş ancak Güvenlik Konseyi'nin Daimi Üyesi Rusya sayesinde Ermenistan bu kararlarda açıkça saldıran taraf olarak belirlenmemiş, işgalden "yerel Ermeni güçleri" sorumlu tutulmuş ve Ermenistan'dan bu güçler

⁷⁰ Bu kararların kabul edildikleri yıllar ve sayıları şunlardır: 822(1993), 853(1993), 874(1993) ve 884(1993)

üzerindeki nüfuzunu kullanarak çarpışmaların hemen durdurulması ve tarafların Minsk Grubu içinde görüşmelere başlamaları istenmiştir. Bu kararlarda yer alan hususlar yerine getirilmemiş, Güvenlik Konseyi bunların uygulanmasını sağlayacak ve gerektiğinde Ermenistan'a yaptırım uygulayacak bir karar da almamış ve anlaşmazlığın çözümü için Minsk Grubu çalışmaları yeterli görülmemiştir. Minsk Grubu ise, zaman zaman bazı öneriler ortaya atmakla beraber, Ermenistan'ın muhalefeti nedeniyle bunların uygulanması mümkün olamamış ve Grubu oluşturan Rusya, ABD ve Fransa, Ermenistan'a herhangi bir baskı uygulamadıklarından bugünlere gelinmiştir.

4 Kasım 2015 tarihli Karar tasarısında Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2001 yılı Ocak ayında Avrupa Konseyi'ne üye olurlarken aralarındaki anlaşmazlığı sadece barışçıl yollarla çözmeyi taahhüt ettikleri hatırlatılarak tarafların birbirlerine karşı silahlı güç kullanmaktan kaçınmaları da istenmiştir.

Tasarı, Minsk Grubu eş-başkanlarına, 1994 yılı ateşkesini sağladıkları için takdirlerini bildirmiş ancak bu grubun o tarihten sonraki çalışmaları hakkında bir değerlendirme yapmamıştır. Diğer yandan Grubun Azerbaycan ve Ermenistan Başkanlarını bir araya getirmiş olmasından duyulan memnuniyet de ifade olunmuştur.

Tasarının en önemli kısımlarından biri son yirmi yılda, uluslararası kuruluşların inanırlığına zarar verecek şekilde, Karabağ sorunun çözümü alanında bir ilerleme olmadığı için Minsk Grubu'nun bu sorunun çözümüne ilişkin yaklaşımlarını gözden geçirmesinin istemesidir. Bu ifadeler Minsk Grubunun başarısız olarak değerlendirildiğinin kanıtını oluşturmaktadır.

Son olarak Tasarıda yerlerini terk etmek zorunda kalmış bir milyon kadar kişi ve mültecilere sağladığı mali ve maddi destek için Azerbaycan'ın takdir edildiği bildirilmektedir.

Tasarının, Minsk Grubu çerçevesinde gerçekleşmesi belirterek, yerine getirilmesini istediği hususlara ilişkin "işlem" bölümünde şu hususlar yer almaktadır.

- Azerbaycan ile Ermenistan arasında Karabağ bölgesi ve civarındaki temas hattında ve uluslararası sınırlarda şiddet hareketlerine derhal son verilmesi, askeri teçhizatın (silahların) geri çekilmesi ve bu bölgeye yakın yerlerde askeri faaliyetin durdurulması,
- Söz konusu temas hattının askerden arındırılması,

- Barışçıl bir çözümün ilk adımı olarak Ermeni silahlı güçlerinin ve diğer “nizami olmayan” güçlerin Karabağ’dan ve Azerbaycan’ın işgal edilmiş diğer topraklarından çekilmesi, bu topraklarda Azerbaycan’ın tam egemenliğinin kurulması, Minsk Grubunun tüm üyelerinin, Karabağ’ için geçici bir statü tespit üzere toplanması. Bu statünün Karabağ’ın güvenliğini ve iç işlerinde kendini idare etmesini garanti altına alması. Karabağ’ın üzerinde mutabık kalınacak bir koridorla Ermenistan’a bağlanması, Nahcivan’a da bir koridorla ulaşılması,
- Rusya Federasyonunun, anlaşmazlığının her iki tarafı için de uluslararası kabul edilmiş olan silah ambargosunu tanıması ve Ermenistan’a verilmiş silahların Karabağ’ın ayrılıkçı güçlerinin eline geçmemesini sağlaması,
- AGİT’in, Karabağ ve diğer işgal edilmiş topraklarda güvenliğin korunması için uluslararası bir barış gücü oluşturması, yerlerini terk etmiş kişilerin güvenlik içinde geri dönüp yerleşmeleri ve ayrıca ateşkes ihlallerini soruşturacak bir mekanizma kurması,
- Ermenistan’ın, Uluslararası Kızılhaç Komitesinin yardımıyla, anlaşmazlık sırasında kaybolan kişilerle ilgili bilgilerin teati edilebilmesi için tam bir işbirliği içinde hareket etmesi

b. 4 Kasım 2015 Tarihli Karar Tasarısının Yorumlanması

Bu tasarının başlıca özelliği, Karabağ anlaşmazlığında sorumluluğun Ermenistan’a ait olduğunu açık bir şekilde ortaya koymasıdır. Bu, tasarının başlığının Azerbaycan topraklarının işgal edilmiş olduğunu belirtmesinden başlayarak AİHM’nin 14 Haziran 2015 sayılı kararının Ermenistan’ın Karabağ ve çevresindeki toprakları fiilen kontrol ettiğinin belirtilmesi, Ermenistan’ın 2005 yılında kurulan ad hoc Komiteye katılmamakla müzakerelerde ilerleme olmasını engellemesi ve aynı şekilde 4 Kasım 2015 tarihli tasarının hazırlanması için de işbirliği yapılmaması gibi misallerle kanıtlanmaktadır. Bunun dışında Karabağ çatışmaları sırasında halkın bir kısmının bölgeden atılması ve tek halklı bir bölge yaratılmasının etnik temizliğe benzediği gibi ifadeler de Ermenistan aleyhindedir.

Tasarı, iki tarafa silah sattığı için Rusya’yı dolaylı bir şekilde sorumlu tutmakta ve Rusya konulacak bir silah ambargosunu tanımaya çağırılmaktadır.

Tasarı, yine dolaylı bir şekilde, Minsk Grubunu (eş-başkanlarını) bugünkü

durumdan sorumlu görmektedir. Bu da, Minsk Grubunun anlaşmazlığın çözümlenmesine ilişkin yaklaşımlarını gözden geçirmesi gerektiği ifadelerinden, ayrıca Karabağ'a geçici bir statü verilmesi için Minsk Grubunun tamamının toplanması talebinden anlaşılmaktadır.

Ancak en önemli husus, Karabağ Sorununun çözümü için aşağıdaki önerilerin yapılmasıdır:

- i. Bölgede askeri faaliyetin durdurulması,
- ii. Temas hattının askerden arındırılması,
- iii. Ermenistan güçlerinin Karabağ'dan ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş diğer bölgelerinden çekilmesi,
- iv. Azerbaycan'ın bu bölgeler üzerinde tam egemenliğinin tanınması,
- v. Karabağ için geçici bir statü saptanması,
- vi. Karabağ ve diğer işgal edilmiş topraklarda güvenliğin sağlanması için bir barış gücü kurulması,
- vii. Yerlerinden atılmış kişilerin geri dönmesinin sağlanması,

Bu önlemler Ermenistan'ın, kısmen Rusya'nın yardımıyla, 1990'lı yılların başında yarattığı durumun tamamen değiştirilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, uygulanabildikleri takdirde Karabağ Sorununu çözüleceğinde de kuşku bulunmamaktadır.

Bu önlemler Ermenistan'ın, kısmen Rusya'nın yardımıyla, 1990'lı yılların başında yarattığı durumun tamamen değiştirilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, uygulanabildikleri takdirde Karabağ Sorununu çözüleceğinde de kuşku bulunmamaktadır.

Ermenistan bu önerilere karşı çıkmış olup bu tutumunu sürdüreceği anlaşılmaktadır. Zira, yukarıda belirttiğimiz gibi, Rusya ile birlikte bu bölgede kurmuş olduğu düzenin yıkılması söz konusudur. Bu öneriler arasında Ermenistan için lehte sayılabilecek tek nokta Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasının değil, geçici bir statüye sahip olmasının öngörülmesidir.

Söz konusu tasarının Ocak ayı içinde Parlamenter Meclisin Genel Kurulunda oylanması beklenmektedir. Genel Kurulun nasıl hareket edeceği belli olmamakla beraber, ABD'nin Avrupa Konseyi üyesi olmaması, Ukrayna krizi sırasındaki davranışları nedeniyle Rusya'nın oy hakkından mahrum edilmesi, Minsk Grubunun üçüncü eş başkanı Fransa'nın Karabağ sorunda aktif bir rol

oynamayı tercih etmemesi gibi nedenlerle Genel Kurulda büyük devletlerin muhalefeti sınırlı olabilir. Diğer yandan bu tasarının Siyasi Komite’de 26 lehte, 10 aleyhte ve 4 çekimsiz oy aldığı düşünüldüğünde, bazı değişikliklerle de olsa, kabulü olanağının daha güçlü olduğu görülmektedir.

3. 4 Kasım 2015 Tarihli Karar Tasarısına Gösterilen Tepkiler

Ermenilerin bu tasarıya yönelttiği eleştiriler tasarının içeriği kadar Siyasi komitenin raportörü Robert Walter üzerinde toplanmıştır. Dışişleri Bakanı Nalbantyan Walter’ın Azerbaycan için çalıştığını, Baku tarafından finanse edildiğini ve bu nedenle tarafsız bir tutumu olamayacağını söylemiştir.⁷¹ Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan ise Walter’i 2013 yılı Azerbaycan Başkanlık seçimi hakkında “parlak” tanımlaması yaparak Avrupa Konseyine bir rapor vermiş olmakla eleştirmiştir.⁷² Ermeni basınında da Walter hakkında çok eleştiri vardır. Bunlar arasında adı geçen bir Türk hanımla evli olduğu, Türkiye vatandaşlığına kabul edildiği gibi hususlar, sanki bunlar bir suç imiş gibi, vurgulanmaktadır.⁷³

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi de bu eleştirilerin hedefi olmuştur. Erivan’da yayınlanan Haykakan Jamanak gazetesi, isim vermeden, Asambledeki Ermeni üyelerine atfen Azerbaycan’ın her ay 160-165 yabancı parlamentere 10.000 dolar ödediği gibi inanılmaz bir iddiada bulunmuştur.⁷⁴ Müreffeh Ermenistan Partisi Başkanı ve Parlamenter Meclis üyesi Naira Zohrabian Siyasi Komisyonda kabul edilen tasarıya şaşırmadığını, zira bu Meclisin yıllardan beri Azerbaycan Milli Meclisinin bir şubesi haline dönüşmüş bulunduğunu söylemiştir.⁷⁵

Karabağ idaresinde de bu tasarıya karşı aynı nitelikte tepkiler görülmüştür. Bu bölge başkanının sözcüsü David Babayan, siyasi Komite tasarısının havyar ve petrol koktuğunu ifadeyle rüşvet verildiği imâsında bulunmuştur.⁷⁶

Söz konusu tasarının Ermenilerde düş kırıklığı yaratmış olması normaldir. Ancak bunu, Raportör Walter ile bizzat Parlamenter Meclis hakkında, eski deyimle “seviyesiz ve seciyesiz (düzeysiz ve ahlâktan yoksun) iddialarla dile

71 “Russia Rejects PACE Report on Karabakh” *Asbarez*, 9 Kasım 2015.

72 “Armenian FMA: Entering into Bribe Rush Doesn’t Pertain Armenia” *News.am*, 5 Kasım 2015.

73 “U.S. Envoy Chides PACE Panel Over Pro-Azeri Karabakh” *RFE/RL*, 5 Kasım 2015.

74 “L’APCE, Une Filiale du Milli Mejlis (Parlement) Azerbaïdjanais?” *Armenews*, 7 Kasım 2015.

75 Aynı kaynak

76 “PACE Committee Report Smells of Azeri Caviar and Oil, Says Artsakh Official” *Asbarez*, 9 Kasım 2011.

getirilmesi ve hiçbir kanıt gösterilmemesi uluslararası geleneklere aykırıdır. Diğer yandan böyle bir davranış Avrupa Konseyinde ve genelde Avrupa kamuoyunda Ermeniler hakkında olumsuz duygu ve kanılar yaratabilir.

Bu karalama girişimleri dışında Ermenistan'ın söz konusu tasarı hakkındaki resmi tutumu Avrupa Konseyinin Karabağ konusunda bir görevi olmadığı, diğer bir deyimle bu soruna karışmaması gerektiği şeklinde özetlenebilir.⁷⁷

Rusya'nın tutumu da buna benzemektedir Kasım ayında Erivan'ı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Lavrov, eş-başkanlar adına konuşarak Karabağ konusunun başka uluslararası platformlara taşınmasının kesinlikle aleyhinde olduklarını, sadece Rusya, ABD. ve Fransa'nın Karabağ sorununun çözümüne arabuluculuk yapmak için uluslararası bir görevi olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸

ABD'nin tutumu da aynı olup, Dışişleri Bakan Yardımcısı A. Brink Erivan'ı ziyareti sırasında Karabağ konusunu başka yerlere taşımanın barış sürecine zarar vereceğini söylemiştir.⁷⁹

Bu konuda Avrupa Birliğinin tepkisi düşük düzeyde ifade edilmiş ve Birliğin Ermenistan'daki Heyetinin Başkanı Piotr Switalski, AB'nin Minsk Grubu çalışmalarını tamamen desteklediğini, ayrıca güvenlik artırıcı önlemlere yardım etmeye hazır olduklarını söylemiştir.⁸⁰ Minsk Grubu eş başkanları Parlamenter Meclis Siyasi Komitesi tasarısı hakkında 12 Kasım 2015 tarihinde bir bildiriye bulunarak,⁸¹ tasarıda ifade edilen Ermenistan ve Azerbaycan sınırı ile taraflar arasındaki temas noktalarında gerginliğin artmasından doğan endişeleri paylaştıkları, Karabağ'a ilişkin anlaşmazlığın çok uzun sürdüğünü kabul ettikleri, çözüme yönelik önlemlerin tarafların karşılıklı mutabakatına dayanması gerektiğine inandıklarını, taraflara yardımcı olmaya devam edeceklerini, Minsk Grubu formülünün taraflarca kabul edilmiş olduğunu, Karabağ sorunu için formül değiştirmenin veya bu konuda paralel mekanizmalar yaratmanın müzakere sürecine zarar verebileceğini ifade etmişlerdir. Diğer yandan, anlaşmazlığın çözümüne ilgi gösteren tüm uluslararası örgütlerle işbirliği yapmaya hazır olduklarını da belirtmek suretiyle, gerektiğinde Avrupa Konseyi ile de görüşmelere kapıyı açık tutmuşlardır.

77 "PACE Resolution on Karabakh Triggers Controversy" *Commonspace.en*, 9 Kasım 2015.

78 "Russia Rejects PACE Report on Karabakh" *Asbarez*, 9 Kasım 2015.

79 "Changing Karabakh Talks Format is Detrimental, Says State Department Official" *News.am*, 18 Kasım 2015.

80 "EU Fully Supports Minsk Group Co-chairs activities: Piotr Switalski" *Armenpress*, 19 Kasım 2015.

81 "Attempts to Change Format of Karabakh Talks Impede Progress Towards a Settlement. Minsk Group Co-Chairs" *Armradio*, 12 Kasım 2015.

Yukarıda değindiğimiz tepkilerde dikkati çeken nokta söz konusu tasarıda yer alan hususlardan sadece birine, Minsk Grubuna yöneltilen ılımlı eleştirilere cevap verilmeye çalışılmasıdır. Diğer yandan tasarıda Karabağ Sorununun Minsk Grubu dışında başka bir ortamda (veya kuruluşta) çözüm aranması gibi bir öneri bulunmamaktadır. Sadece Karabağ için geçici statü konusunun, eş-başkanlarca değil, onların da dahil olduğu Minsk Grubunun tamamı tarafından ele alınması istenmektedir.

Bu mütevazı denebilecek öneri dahi, Rusya başta olmak üzere, eş-başkanların ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Bu aşırı duyarlılık, üç ülkenin Karabağ sorununun çözümü alanında sahip oldukları ve bir tek el niteliği arz eden yetkilerin, bir şekilde tehlikeye girmesinin yarattığı endişeden ileri gelmektedir.

Şurası muhakkak ki bizzat Minsk Grubu tarafından da kabul edildiği gibi Karabağ anlaşmazlığı çok uzun sürmüştür. Bu durum Azerbaycan'ın ve topraklarını terk etmek zorunda kalan bir milyon kadar Azerbaycanlının aleyhinedir ve daha fazla sürdüğü takdirde barışı tehdit eden durumlar ortaya çıkabileceğinden artık bir çözüm bulmak zamanıdır.

Diğer yandan Ermenistan'ın Karabağ'ın bağımsız bir devlet olduğunu ileri süren politikasının çökmekte olduğu da görülmektedir. Yapılan çarpışmalarda Azerbaycan'ın üstünlük sağlamış olması, AİHM'in Karabağ'ın bağımsız olduğunu kabul etmemesi, bu bölgede yapılan parlamento ve yerel seçimlere büyük ülkelerin ve ilgili uluslararası kuruluşların itiraz edilmesi ve yukarıda açıkladığımız, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinin Karar Tasarısı Ermenistan'ın Karabağ politikasının artık yürümediğinin kanıtlarını oluşturmaktadır. Ermenistan bu durumu idrak ederek artık makul bir çözümü kabul etmeli ve böylece Güney Kafkaslarda, en fazla kendisinin yararlanacağı barış ve işbirliği kurulmasının yolunu açmalıdır.

V- AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNDE PERİNÇEK DAVASI

Doğu Perinçek'in 2005 yılında Lozan'da Ermeni soykırımının uluslararası bir yalan olduğunu kamu önünde ifade etmesi ile başlayan "Perinçek Olayı" adı geçen yıl "İsviçre-Ermenistan" Derneği tarafından dava edilmesiyle adalete intikal etmiş ve dava sonunda Perinçek 90 gün hapse ve 100 Frank para cezasına çarptırılmıştı. Ayrıca İsviçre- Ermenistan Derneğine 1.000 Frank manevi tazminat ve mahkeme masrafları olarak da 10.000 Frank ödemeye mahkûm edilmişti.

İsviçre’de temyiz süreci de ilk mahkeme kararını onaylayınca Perinçek 2008 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) başvurdu. Bu mahkeme 17 Aralık 2013 tarihinde davayı görüşerek, İsviçre mahkemesi kararının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesini (ifade özgürlüğünü) ihlâl ettiği sonucuna vardı; diğer bir deyimle Perinçek davayı kazandı.

İsviçre Hükümeti, hiçbir gereği yok iken, bu davayı bir üst mahkeme olan “Büyük Daire” (Grand Chamber) götürdü, dava burada 28 Ocak 2015 tarihinde görüldü ve 15 Ocak 2015 tarihinde ilgililere tebliğ edilen kararda bir önceki mahkemenin kararını teyit edince Doğu Perinçek’in beraati kesinlik kazandı.

Perinçek davası Türkiye için büyük önem arz etmiştir. Her ne kadar bu davaya ilişkin mahkeme kararlarında 1915 olaylarının soykırım olup olmadığı hakkında bir hüküm yoksa da Perinçek’in davayı kaybetmesi, kamuoyu tarafından 1915 olaylarının soykırım olduğunun AİHM tarafından tescil edildiği gibi bir anlam taşıyacak, en azından Ermenistan ve Diaspora tarafından bu şekilde takdim edilecekti. Böyle bir durum Türkiye’nin yaklaşık yarım asırdan beri benimsediği “soykırım olmamıştır” tezini savunulamaz hale getirecekti. Başlangıçta Perinçek’in siyasi kimliği nedeniyle tereddüt geçiren Türkiye hükümeti kısa süre sonra davaya kaybetmenin yaratacağı sakıncaların bilinci içinde Perinçek’in savunulmasına aktif bir şekilde katılmış ve davanın kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Dergimiz “Perinçek olayı” ve sonra davalarıyla 2005 yılından bu yana yakından ilgilenmiş ve okuyucularına bilgi vermiştir.⁸² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 17 Aralık 2013 tarihli kararından sonra ise 48.inci sayısını (Eylül 2014) “AİHM Perinçek-İsviçre Davası Özel Sayısı” başlığı altında bu konuya hasretmiştir.⁸³ Ayrıca “Special Issue on ECHR – Perinçek v. Switzerland Case” başlığını taşıyan Review of Armenian Studies Dergimizin 29. sayısında da, Türkçe dergimizdeki yazıların İngilizce çevirileri yer almıştır. Böylelikle Dergimiz Türkiye’de akademik alanda Perinçek davaları ile en fazla ilgilenen yayın olmuştur.

Biz bu yazımızda “Büyük Daire” duruşmaları hakkında bazı hususlara

82 2005 yılın ve izleyen dönemdeki olaylar için Dergimizin şu sayı ve sayfalarına bakılabilir. Sayı18, s. 6 ve 34; Sayı 25, s. 23 ve Sayı 36, s. 51

83 Dergimizin 48. Özel Sayısında bu konuda yer alan yazılar şunlardır: Yaşar Yakış, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Bir Kararı ve Bu Kararın Yansımaları”; Hüseyin Pazarcı, “Perinçek (İsviçre’ye Karşı) Davası (AİHM, 17 Aralık 2013)”; Pulat Tacar, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Perinçek- İsviçre Kararı”; Ferhad Mamamadov, “Ermeni ‘Soykırımı’ Tarihsel Bir Gerçek Değil, Siyasi Bir Masal”; Maxime Gauin, “Özgürlükle Yüzleşmek: Rasyonel Tartışmanın Zaferi ve Bunun Sonuçları”. Ayrıca bu sayıda Perinçek Olayının bir kronolojisi ile AİHM 17 Aralık 2013 tarihli Kararının İngilizcesi ile gayri resmi Türkçe Çevirisi de bulunmaktadır.

değinecek ve Perinçek'in davayı kazanmasının olası sonuçları hakkındaki görüşlerimizi kısaca dile getireceğiz.

Davayı hukuken kaybeden taraf İsviçre'dir. AİHM'nin İkinci Dairesinin Perinçek'i beraat ettiren 17 Aralık 2013 tarihli kararından sonra Büyük Daire'nin de aynı kararı vereceğinden kimse kuşku duyulmamaktaydı, zira Büyük Dairenin, beraat etmiş bir kişiyi mahkûm etmesi, hukuken mümkün olsa da, uygun düşmezdi. Bu nedenle İsviçre'nin davayı Büyük Daire'ye götürmesi beklenmiyordu ve duyumlara göre bu konuda Türkiye ile mutabakata varılmıştı. Ancak son dakikada İsviçre davayı Büyük Daire'ye götürme kararını aldı. Bunda bazı dış etkenlerin bu arada Fransa'nın talebinin rol oynamış olması kuvvetle olasıdır.

İsviçre'nin davayı kaybetmesinin bazı sonuçları olacaktır. Bunların başında Perinçek'i mahkûm ettiren mevzuatın değiştirilmesi gelmektedir ki İsviçre hükümetinin bu konuyu, iç siyaset nedenleriyle, kendi Parlamentosunda görüşmek istemediği anlaşılmaktadır. AİHM kararında İsviçre'nin mevzuatını değiştirmesi istenmediği için bu yapılmayabilir. Ancak o zaman da İsviçre mahkemelerinin Perinçek olayına benzer kararlar alması olasılığı meydana çıkacak bu da, İsviçre'nin yeniden AİHM'de yargılanmasına ve mahkûm edilmesine yol açabilecektir. Bu hale düşmemek için İsviçre hükümetinin mahkemelerden AİHM kararına uygun şekilde davranılmasını idari yollarla istenebilir ancak bunun ne derecede etkili olacağı belli değildir.

İsviçre AİHM kararını nasıl uygulayacağı hakkında altı ay içinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne bilgi vermek zorundadır.

Bu arada vermiş olduğu söze rağmen davayı AİHM'nin Büyük Dairesine götürmesinin Türkiye-İsviçre ilişkileri üzerinde yarattığı ciddi olumsuz etkinin İsviçre'nin zarar hanesine yazılmış olduğuna değinmekte yarar vardır.

Fransa bu davaya müdahil olmuştur. Yukarıda değindiğimiz gibi bunun nedeni Ermeni soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılması için 2006 yılında kabul edilen bir kanunun Fransız Anayasa Konseyi (Mahkemesi) tarafından reddedilmesi, François Hollande'ın Ermeni dostlarını memnun edebilmek için "inkârın" cezalandırılması hususunda yeni bir mevzuat çıkarılması sözünü vermiş olması ancak Anayasa Konseyi'nin kesin tutumu karşısında bunu başaramamasıdır. Fransa, Ermeni asıllı vatandaşlarını kısmen olsun tatmin edebilmek üzere Perinçek davasına müdahil olmuş ancak Perinçek'in davayı kazanması Fransa'yı kaybeden taraflardan biri haline getirmiştir. Fransa'nın Perinçek'i beraat ettirmesine resmi bir tepki göstermemek suretiyle bu konudaki hatalı politikasını arka plana itmeye çalıştığı görülmektedir.

Ermenistan'a gelince kendi topraklarında cereyan etmemiş bir olay olduğu için Perinçek davasına müdahil olması gerekmiyordu. Ancak Ermenistan, muhtemelen Diaspora'dan gördüğü baskılar sonucunda, bu davaya katılmış ve fakat kaybetmiştir.

Bu duruma rağmen Ermenistan Büyük Daire Kararından memnuniyet duyduğunu açıklamış bulunmaktadır. Bu garip olarak nitelendirilebilecek durumu şu şekilde açıklamak mümkündür.

Ermenistan'ın İkinci Daire'nin 17 Aralık 2013 tarihli kararının gerekçesinde yer alan ve Ermeni soykırım iddialarını hakkında kuşku yaratan bazı ifadelerden Ermeni soykırım iddialarıyla Holokost arasında benzerlik bulunmadığı belirtmesinden rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenden dolayı ki Büyük Daire'nin 28 Ocak 2015 tarihli duruşmasında Ermenistan'ın avukatları olan Geoffrey Robertson ve Amal Alamuddin (Clooney) savunmalarında, davanın konusu olmamakla beraber, 1915 olaylarının soykırım olduğunu üzerinde aşırı ifadelerle durarak, bu kuşku yaratan ifadelerin kararda yer almamasını sağlamaya çalışmışlardır. Büyük Daire Kararının gerekçesinde, 2. Daire kararında bulunan ve 1915 olaylarının soykırım olduğu hakkında genel bir konsensüs olmadığı belirten görüş yer almamıştır. Ayrıca 1915 olaylarının Holokost'tan ayrı olduğu sözlerine açıkça yer verilmemiştir. Bu nedenle Ermenistan talebinin yerine getirildiğini düşünmekte ve bundan memnuniyet duymaktadır.

Gerçek aslında farklıdır. Önce AİHM'nin görevi soykırım iddialarının hakkında karar vermek değildir, bu gerekçelerde açıkça belirtilmiştir. O nedenle İkinci Daire gerekçesinde yer alan ve bir açıklama niteliği arz eden bazı ifadelerin Büyük Daire kararında aynen tekrarlanmaması, büyük bir memnuniyet duyulmasını gerektirmeyen bir ayrıntıdan ibarettir. Kanımızca Ermenistan, Perinçek'in beraat ettirilmesinin kendi kamuoyunda yaratacağı olumsuz tepki ve eleştirilerden kurtulmak için böyle bir yola başvurmuştur. Bu arada Ermenistan'ın aksine AİHM kararının Diaspora'da hiç de memnuniyet yaratmadığını belirtmemiz gerekmektedir.

Bu konuda dikkate alınması gereken bir diğer husus Büyük Daire kararının nihai olduğu ve önce alınmış kararın yerine geçtiği ve onu geçersiz kıldığıdır. Buna göre bir önceki kararın gerekçesi de geçersiz olacaktır. Ancak Perinçek davasının özelliği Büyük Daire'nin kararının 2. Daire kararı ile aynı olmasıdır. Bu durumda 2. Daire kararının geçersiz olması için bir neden yoktur. Ayrıca Büyük Daire kararının gerekçesinde 2. Daire gerekçesini eleştiren veya reddeden bir husus da bulunmamaktadır. Kısaca ortada birbirini tamamlayan iki geçerli gerekçe bulunmaktadır.

Türkiye'nin bu davadaki tutumuna gelince gerek Doğu Perinçek ve avukatı gerek Türk Hükümeti temsilcileri ve avukatı, doğrudan Perinçek'in ifade özgürlüğünün ihlâl edildiğine odaklanarak hukuku argümanlara dayalı bir savunma yapmışlar ve bu davranışlarıyla aşırı ifadeler ve mugalataya (demagoji) dayalı Ermenistan savunmasından farklı bir tutum sergilemişler ve takdir toplamışlardır.

Büyük Daire 17 hâkimden kuruludur. Aralarında Başkan Dean Spielman'ın da bulunduğu 7 hâkim Perinçek'in beraat etmesine karşı çıkmışlardır. Bunların görüşünün esasını Ermeni soykırımının

İnkârcılığın (Ermeni soykırımı olmadığını ifade etmenin) önlenmesi ve cezalandırılması gerektiği ileri sürülerek Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmeyenlerin susturulması girişimlerine son verilmesidir. Bundan böyle, Ermenilere kin beslemek veya küçük görmek gibi bir amaç taşımadığı takdirde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalamış ülkelerde, bir Ermeni soykırımının olmadığı açıkça söylemek, savunmak ve konuda yayın yapmak suç sayılmayacaktır.

açıkça belirlenmiş tarihi bir olay olduğu, bunu reddetmenin gerçeği reddetmek olduğu, Perinçek'in Ermeni soykırımını inkâr ederken Ermenilere hakaret ettiği, hatta sözlerinin kin ve şiddeti çağrıştırdığı gibi değil kanıtlanması, mantıken savunulması bile çok güç bazı hususlardır. Bu görüşler mahkemede Amal Alamuddin ve Robertson'un yaptığı savunma ile benzerlik arz etmektedir. Bu nedenle karşıt oy kullanan hâkimlerin ya Ermeniler tarafından ikna edildiği ya da duygusal davrandıkları, ancak her halde tarafsız hareket etmemiş oldukları sonucuna varılmaktadır. Bu arada Fransız ve İsviçreli hakimlerin Perinçek'in lehine oy kullanarak, kendi

ülkelerinin görüşlerine karşı çıkacak derecede bağımsız hareket ettiklerini de hatırlatmakta yarar vardır.

AİHM'nin bu son kararı kanımızca iki yönden önem arz etmektedir.

Birincisi, inkârcılığın (Ermeni soykırımı olmadığını ifade etmenin) önlenmesi ve cezalandırılması gerektiği ileri sürülerek Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmeyenlerin susturulması girişimlerine son verilmesidir. Bundan böyle, Ermenilere kin beslemek veya küçük görmek gibi bir amaç taşımadığı takdirde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalamış ülkelerde, bir Ermeni soykırımının olmadığı açıkça söylemek, savunmak ve konuda yayın yapmak suç sayılmayacaktır.

İkincisi ise, Büyük Daire kararında 1915 olaylarının niteliği (soykırım olup

olmadığı) hakkında bir yargı yer almamakla beraber, Ermeni soykırımının uluslararası bir yalan olduğunu açıkça ileri sürmüş olan Doğu Perinçek'in davayı kazanmış olmasının Ermeni soykırımı iddialarının doğru olmadığı hakkında, özellikle Türkiye'de, kişilerin çoğunluğunda mevcut kanının pekişmesidir. Böylelikle söz konusu karar, Ermenilerin istediğinin tamamen tersine bir sonuç doğurmuştur.

Türkiye'de küçük denebilecek bir azınlık dışarıdan ilham hatta yardım alan bazı akımların etkisiyle soykırım varsayımını desteklemektedir. Bu varsayımı savunan yazarların büyük çoğunluğu Perinçek'in davayı kazanmasından sonra bu konuda belirli bir suskunluk içine girmeleri, zihinlerinde de kuşku, en azından duraksamalar olduğunu göstermektedir.

Perinçek'in davayı kazanmasının Türkiye'de ve diğer ülkelerdeki yankılarına gelince, 15 Ekim 2015 tarihli kararının soykırım inkârcılığına ilişkin bazı Avrupa ülkelerinde halen mevcut ve bazılarında da kabulü düşünülen mevzuat üzerinde belirleyici bir etkisi olacak olmakla beraber, bu kararın medyaya az tartışıldığı görülmektedir. Aynı durum Türkiye ve Ermenistan için de geçerlidir.

Ermenistan için bunun nedeni söz konusu kararın kamuoyu tarafından bir tür yenilgi olarak algılanması olasılığıdır. Yukarıda açıkladığımız üzere bunun önüne geçebilmek üzere Ermenistan Hükümeti, kararın gerekçesinde soykırım iddialarını hakkında kuşku uyandıracak ifadeler olmadığını ileri sürerek karardan memnuniyet duyduğunu açıklamış bulunmaktadır. Ancak bu çapraşık düşüncesin neye yarayacağı belli değildir. Zira artık, Ermenileri aşağılamamak kaydıyla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf ülkelerde 1915 olaylarının soykırım olmadığını açıkça söylemek, mümkündür. Mesela, bu ülkelerin kalabalık caddelerinde veya büyük meydanlarında "Ermeni soykırımı yalandır" yazılı pankartlarla dolaşmak artık suç sayılmayacaktır. Kamuoyunun dikkatini çekecek bu tür hareketler yanında ciddi yayınlar ve medya programları da yapılabildiği takdirde, bir süre sonra, halen mevcut durumun aksine, soykırım iddiaları sorgulanır hale gelebilecektir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Ermenistan'da duyulan memnuniyetin aksine Diaspora'nın söz konusu karara gösterdiği tepkiler çok farklıdır. Diaspora örgütleri Büyük Daire'nin kararı için üzüntü ifadesinden kınamaya kadar giden nitelendirmeler yapmış, insan haysiyetinin dikkate alınmadığı, adaletin yerine gelmediği gibi ithamlarda bulunmuştur. Diğer bir deyimle söz konusu örgütler bu kararı soykırım iddialarının geleceği için tehlikeli olarak görmüş ve bu açıdan Ermenistan hükümetine göre daha gerçekçi bir tutum sergilemişlerdir.

Türkiye'ye gelince bu davanın kazanılması için büyük çaba harcamış olan

Dışişleri Bakanlığı bu konuda yaptığı açıklamada karardan duyulan memnuniyeti dile getirilmiş, bu kararın soykırım iddiasını tek ve mutlak gerçek olarak kabul ettirme gayretlerine, bu iddianın sorgulanmasını dahi yasaklayan girişimlere karşı çok güçlü bir uyarı olduğu belirtilmiş, 1915'te yaşananların Holokost ile karşılaştırılmasının mümkün olmadığı, parlamentoların aldıkları kararlarla tarihe hakemlik yapamayacakları ifade edilmiş ve en önemlisi bu kararın benzer vakalar için emsal oluşturacağı vurgulanmıştır.

Arz ettiği öneme rağmen, AİHM'in kararı hakkında ülkemizde, Dışişlerinin açıklaması dışında, bir resmi görüş belirtilmemiştir. Bu ilgisizlik, büyük olasılıkla, Mahkeme kararının açıklandığı tarihte Türkiye' de DAİŞ ve PKK terörleri, genel seçimler, Suriyeli mülteciler gibi çok yüklü bir gündem olmasıyla açıklanabilir.

Türkiye'de kamuoyunun çok büyük bir çoğunluğu 1915 olaylarının soykırım olmadığını düşünmektedir. Buna karşın bu kitleyi dikkate almak durumunda olan ülkenin büyük gazete ve TV kanalları da, birkaç istisna dışında, AİHM'nin söz konusu kararını ele alınmamış ve irdelememiştir. Bu durumu da ilgisizlikten ziyade yukarıda değindiğimiz yüklü gündeme bağlamak mümkündür.

Bir kamuoyu araştırmasına göre⁸⁴ Türkiye'de 1915 olaylarını soykırım olarak kabul edenlerin oranı % 9,1'dir. Bunlar arasında Ermeni Diasporası doğrultusunda soykırım iddialarını hararetle savunan eski solcu yeni liberal bir aydın kesim bulunmaktadır. Genelde çok yazan ve çok konuşan bu kesimin büyük çoğunluğu, yukarıda değindiğimiz gibi, AİHM kararı konusunda sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

Sonuç olarak, AİHM'in kararına göre Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf ülkelerde, Ermenileri aşağılamamak kaydıyla soykırım iddialarının doğru olmadığı söylemenin artık mümkün olduğunu tekrarlayalım. Bu durum, Ermeni sorunun ana konusu olan soykırım iddialarına karşı çıkmak ve hatta aksini savunmak için yeni bir fırsat ve imkân yaratmış bulunmaktadır.

84 Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi'nin "Türkiye'nin Ermeni Konusundaki Olası Politikaları" başlıklı, Kasım-Aralık 2014 tarihinde yapmış olduğu kamuoyu Araştırması " (*Hürriyet* 25 Aralık 2014).

KAYNAKÇA

“2015 Academic Conference in Turkey will Examine Civilisation Destroyed”
The California Courier Online, 26 Şubat 2015.

“23 Nisan’da konferans - “100 yıllık inkârın sonu: Soykırım tanınsın, devlet özür dilesin”” <https://www.facebook.com/events/624848160948723/> 23 Nisan 2015.

“24 Nisan 2015, Ermeni Soykırımı’nı Anma Programı açıklandı” *Durde*,
<http://www.durde.org/2015/04/24-nisan-2015-ermeni-soykirimini-anma-programi-aciklandi/#more-1122>

“Aliiev: My Message to Armenia: Stop the Occupation” *Vestnik Kavkaza*, 7 Eylül 2015.

“Appel des ONG turques aux leadeurs mondiaux: Boycottez Gallipoli Allez à Erevan” *Collectif VAN*, 5 Mart 2015.

“Ara Khatchadourian, Rescapé du Tremblement de Terre au Népal” *Armenews*, 6 Mayıs 2015.

“Armenian FMA: Entering into Bribe Rush Doesn’t Pertain Armenia”
News.am, 5 Kasım 2015.

“Armenian Genocide commemorated in Diyarbakır” *Armenian Weekly*, 1 Mayıs 2015.

“Armenian Minister Panned After Criticizing Diaspora, Serj Tankian” *Asbarez*, 29 Nisan 2015.

“Attempts to Change Format of Karabakh Talks Impede Progress Towards a Settlement. Minsk Group Co-Chairs” *Armradio*, 12 Kasım 2015.

“Aydınlardan Soykırımı Karşı Bildiri” *Odatv*, <http://odatv.com/aydinlardan-soykirima-karsi-bildiri-2904151200.html>

“Azerbaijan Refugees, Rights Violated by the Lack of Access to their Property Located in the District Controlled by Armenia” *ECHR 206 (2015)*, 16 Haziran 2015.

“Biz aşağıda imzası olanlar; “SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI” İDDİALARINI REDDEDİYORUZ..” *İlkkurşun*, 7 Mayıs 2015 <http://www.ilkkurşun.com/>

kursun.com/haber/226829/biz-asagida-imzasi-olanlar-sozde-ermeni-soykirimi-iddialarini-reddediyoruz-turk-siyaset-adamlarini-bu-konuda-daha-kararli-bir-tutum-izlemeye-davet-ediyor-yabanci-devlet-adamlarini-ve-pa/

“Centenaire du Génocide arménien : Des Manifestants “Du Monde” Entier” à İstanbul” *Libération*, 25.04.2015.

“Changing Karabakh Talks Format is Detrimental, Says State Department Official” *News.am*, 18 Kasım 2015.

“Conference on Armenian Genocide to be Held in İstanbul” *Asbarez*, 17 Mart 2015.

“Connan Show Scores 1,3 Million Viewers” *Asbarez*, 19 Kasım 2013, “

“Cumhuriyet, Özgür Gündem ve Azadiya Welet Ermenice çıktı.” *AGOS*, 24 Nisan 2015.

“Demirtaş soykırım konusunda geri adım attı” *Haberler.com*. 3 Mayıs 2015.

“Depo’da Yıl Boyunca 1915’e Yolculuk” *AGOS*, 20 Ocak 2015.

“Do you at least realize how many hundred million dollars Kim Kardashian benefited to the Republic of Armenia?” *Aravot*
<http://en.aravot.am/2015/04/11/169687/>

“Ermeni Soykırımında Vicdan ve Sorumluluk Tartışılıyor” *Bianet.org*, 17 Mart 2015.

“Escalation of Violence in Nagorno-Karabakh and Other Occupied Territories of Azerbaijan” Draft Resolution Adopted by the Committee on Political Affairs and Democracy, Council of Europe, PACE

“EU Fully Supports Minsk Group Co-chairs activities: Piotr Switalski” *Armenpress*, 19 Kasım 2015.

“Festival’de 1915 Anılacak” *Özgür Gündem*, 6 Şubat 2015.

“Génocide de 1915.: Programme des Commémorations en Turquie”. *Collectif Van*, 14 Nisan 2015.

“Gomidas Enstitüsü ile Bitlis, Mutki ve Diyarbakır”
<http://www.gomidas.org/projects-and-studies/show/17>, Mart 25, 2015.

- “Has Kardashian done more for Armenia than the MFA?": G. Sahakyan's commentary" *A1Plus*, <http://en.a1plus.am/1209257.html>
- “Hye Riders Will Ride From France to Armenia to Raise Awareness For the Armenian Genocide" *Horizon Weekly*, 20 Mart 2015,
- “International Community Condemns Illegal Elections in Nagorno-Karabakh" *Eurasia Review*, 16 Eylül 2015.
- “Karabakh Republic Works On International Recognition" *Panorama.am*, 3 Ekim 2015.
- “L'APCE, Une Filiale du Milli Mejlis (Parlement) Azerbaidjanais?" *Armenews*, 7 Kasım 2015.
- “L'Arménie Modifie le Titre de sa Chanson de l'Eurovision. 2015" *Armenews*, 17 Mayıs 2015. « Don't Deny » Devient « Face The Shadow » !
- “La Diaspora Désire Eriger en Arménie la Plus Grande Croix du Monde" *Armenews*, 10 Ocak 2015.
- “La Société Civile turque, moteur de la réconciliation avec l'Arménie" *Le Monde*, 16 Mart 2015.
- “Le génocide des Arméniens commémoré dans 28 villes en Turquie en 2015" *Armenews*, 3 Ocak 2015.
- “Le Quotidien Cumhuriyet Distingué par sa Couverture de la Question Kurde et du Génocide Arménien" *Armenews*, 19 Kasım 2015.
- “Mario Nalpantian: Paraguay Realizes That Armenian Nation Should Exercise Its Rights" <http://news.am/eng/news/293561.html>, 30 Ekim 2015.“
- “Marksizm 2015 Başlıyor" *Marksizm.biz*, <http://www.marksizm.biz/> 9 Nisan 2015.
- “PACE Committee Report Smells of Azeri Caviar and Oil, Says Artsakh Official" *Asbarez*, 9 Kasım 2011.
- “PACE Resolution on Karabakh Triggers Controversy" *Commonspace.en*, 9 Kasım 2015.
- “Perinçek Taksim'e Çıktı" *Aydınlık*, 25 Nisan 2015;

- “President Aliev: Some World Forces Not Interested in Karabagh Conflict Being Solved” *Trends News Agency*, 11 Ocak 2015.
- “President Makes Address At Session Of Un General Assembly” Presidency of the Republic of Armenia, 29 Eylül 2015 <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/09/29/President-Serzh-Sargsyan-speech-UN-General-Assembly/>
- “Russia Rejects PACE Report on Karabakh” *Asbarez*, 9 Kasım 2015.
- “Russia Rejects PACE Report on Karabakh” *Asbarez*, 9 Kasım 2015.
- “Should the negotiations fail, Armenia Will Recognize the Nagorno-Karabakh Republic: Foreign Minister” *Armradio*, 7 Ekim 2015.
- “Soykırım Yürüyüşü’nden Görüntüler” *Hye-Tert*, 25 Nisan 2015.
- “Şehit Edilen Türk Diplomatları, Aile Mensupları Ve Devlet Görevlileri Anıldı” *AVİM Bülteni*, 27 Nisan 2015.
- “Taksim’de 1915 Anması” *DHA*, 24 Nisan 2015.
- “The Conflict Over the Nagorno-Karabakh Region Dealt with the OSCE Minsk Conference”, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 1416 (2005)
- “TIME Türkiye düşmanlığı için bunu da yaptı” *Takvim*, <http://www.takvim.com.tr/dunya/2015/04/27/time-turkiye-dusmanligi-icin-bunu-da-yapti-1430150639> - tarih: Cuma, Mayıs 01, 2015
- “Turkey Threatened Paraguay For Its Recognition of Armenian genocide” *La Prensa Armenia*, 24 Kasım 2015.
- “Türkiye’nin Ermeni Konusundaki Olası Politikaları” Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi, Kasım-Aralık 2014
- “U.S. Envoy Chides PACE Panel Over Pro-Azeri Karabakh” *RFE/RL*, 5 Kasım 2015.
- “Video. Conan O’Brien’s Funny, Touching Trip to Armenia with His Assistant” *Laist.com* 18 Kasım 2015.

Arakelyan, Armen “Kim Kardashian: Fomenting a Revolution in Armenia” *Hetq* <http://hetq.am/eng/news/59573/kim-kardashian-fomenting-a-revolution-in-armenia.html> - 10

“Resolution on establishing All Armenian Council confirmed” *Armenian Genocide Centennial* <http://armeniangenocide100.org/en/armenia-decides-to-form-panarmenian-council-3/>

Mkrtchyan, Marianna “Vigen Sargsyan: Turkey will recognize Armenian Genocide when civil society is formed in that country” *Arminfo*, 25 Eylül 2015. “<http://www.arminfo.am/index.cfm?objectid=4F5785C0-6369-11E5-BC5B0EB7C0D21663>

Şir, Aslan Yavuz “Bir Yuvarlak Masa Toplantısı Üzerine” *AVİM Bülteni*, 9 Mart 2015.

Taşkent, Ali Murat “Dağlık Karabağ’da Seçimler” *AVİM Bülteni*, 5 Ekim 2015.

Tuncel, Turgut Kerem “1915 Olaylarının Soykırım Olarak Tanımlanmasına İlişkin Avusturya Ve Lüksemburg’un Geri Adım” *AVİM, Bülteni*, 23 Ekim 2015.

Turgut Kerem Tuncel, “Hukuki Açıdan Dağlık Karabağ Sorunu, Chiragov ve Diğerleri v. Ermenistan Davası” *AVİM Bülteni*, 26 Haziran 2015.

PERİNÇEK-İSVİÇRE DAVASI KARARI SONRASINDA ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARI KONUSUNDA SİYASİ, HUKUKİ VE AKADEMİK ETKİLEŞİM

(POLITICAL, LEGAL AND ACADEMIC INTERACTION ON THE
ARMENIAN GENOCIDE ALLEGATIONS AFTER THE DECISION OF
PERİNÇEK V. SWITZERLAND CASE)

Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
alaeddinyalcinkaya@gmail.com

Öz: *Perinçek-İsviçre davası, her ne kadar İsviçre'nin AİHS'ni ihlali iddiasıyla açılmış ise de bunun temelinde Ermeni soykırım iddiaları bulunmaktadır. AİHM'nin ilk dairesinin İsviçre'nin ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine dair kararını büyük daire de onaylamıştır. Karar metninde açıkça belirtildiği üzere Ermeni soykırım iddialarının Holokost gibi kesinliği olmadığı tespit edilmiştir. Tehcirin 100. Yıldönümüne tesadüf eden nihai karar, soykırımı savunan Ermeni çevreleri ve Ermenistan'da bundan sonraki iddiaları sürdürübilme amacıyla başarı olarak nitelenmiştir. Bununla beraber bu kararla birlikte soykırım iddialarını sürdürmenin imkânsız olduğu da seslendirilmektedir. Gerek AİHM kararları gerekse bugüne kadar konuyla ilgili diğer ulusal ve uluslararası yargı kararları, soykırım iddiaları çerçevesindeki faaliyetleri engellemeyecektir. Ancak son kararlar birlikte hukuk, siyaset ve bilimsel zeminlerdeki etkileşimi sonucu Türkiye açısından konuyla ilgili gerçeklerin savunulması daha kolay ve etkili olacaktır. Mahkemelerin kararlarının bağlayıcılığı, siyasetin bir dereceye kadar kurallarla sınırlı olması ve bilimsel faaliyetlerin gözlem, belge, sonuç ilişkilerini göz önüne alma zorunluluğu dikkate alındığında mesnetsiz iddiaların etki alanı daralacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Perinçek-İsviçre Davası, Soykırım Hakkında Mahkeme Kararları, Soykırım Sözleşmesi, Soykırımı Tanıma Kararları, Siyaset-Araştırma-Yargı İlişkileri*

Abstract: *The Armenian genocide allegations stand at the center of the Perinçek-Switzerland case despite the fact that it has been opened on the basis of the violation of the European Convention on Human Right by Switzerland. The decision explicitly states that the "Armenian genocide"*

is not a genocide such as Holocaust. The final judgement of the Grand Chamber which coincided with the 100 anniversary of 1915 Relocation, was described as a success against Turkey in Armenia and in some Armenian circles in order to sustain genocide allegations. On the other hand according to some Armenians, after this decision, it is impossible to sustain the existing Genocide allegations. However, ECHR decisions and other national and international judicial decisions on this subject so far seem not to end the propaganda on the Genocide claims. Nevertheless, together with this final decision, the basis of the interaction of law and politics with the results form scientific researches, it will be easier to defend the relevant facts in line with Turkey's arguments. The binding of the decisions of the courts, and of the political rules -to a certain degree-, together with the scientific studies' obligation to take consideration the observation-evidence-consequence interaction, the efficiency of these baseless claims would diminish.

Keywords: *Court Decisions on the Genocide, Decisions on Recognition of Genocide, Genocide Convention, Perincek-Switzerland Case, Politics-Research-Legal Relations*

Giriş

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Perinçek-İsviçre kararı, beklendiği gibi Perinçek'in şikayeti konusunda İsviçre'yi mahkum etmiştir. Söz konusu dava, Büyük Daire Kararı olarak nihâi olup kesin karardır. Aralık 2013'te görülen 7 hâkimden oluşan İkinci Daire kararında İsviçre'nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) aykırı olarak Perinçek'i mahkûm ettiği tespit edilmişti, yani İsviçre AİHS'yi ihlalden dolayı mahkûm edilmişti. Bunun üzerine İsviçre'nin talebiyle dava temyiz edilmiş, 17 hakimden oluşan Büyük Daireye gönderilmişti. Ocak 2015'de görülen davanın kararı ise 15 Ağustos 2015'te açıklanmıştır. Türkiye, Perinçek'in yanında, Ermenistan ise İsviçre'nin yanında davaya müdahil olmuştu.

Gerek AİHM'ye başvuru sürecindeki iddialar gerekse mahkeme kararlarının omurgasını İsviçre'nin "soykırımı cezalandırma yasası"nın ifade özgürlüğüne aykırı olup olmadığının tespiti oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki AİHM'ye yapılan başvuruların önemli bir kısmını devletlerin AİHS, madde 10'da düzenlenen ifade özgürlüğünü ihlal iddiaları oluşturmaktadır. 1959-2011 yılları arasında mahkeme yetkisini kabul eden devletler hakkında bu maddeden mahkûmiyet kararı, toplam 479'dur.¹ Bunlar arasında örneğin Avusturya hakkında ifade özgürlüğünü ihlalden dolayı toplam 32, Finlandiya hakkında 16, Fransa hakkında 25, İsviçre hakkında 11, İngiltere hakkında 11 mahkûmiyet kararı bulunmaktadır.² Bununla beraber kararların hemen hiçbiri ilgili taraflar veya ülkeler açısından Perinçek-İsviçre davası gibi yankı uyandırmamıştır. Aşağıda ele alınacağı gibi dava, Perinçek-İsviçre davası olmayı aşmış güçlü Ermeni lobileri ve Ermenistan ile Türkiye davası haline gelmiştir. Aşağıda ele alınacağı üzere yaklaşık yarım asırlık Ermeni soykırım iddiaları ile buna karşı Türkiye'nin gerçekleri haykırma mücadelesinde ilk defa Türkiye ve Ermenistan/Ermeni diasporası mahkeme önünde doğrudan karşı karşıya gelmiştir. Bu gerçek bizi aynı zamanda hukuk üzerinden siyaset çatışması gerçeğine götürmektedir.

1 Alaeddin Yalçınkaya, "Türkiye'nin AİHM Önündeki Sicili, Yargısal Sorumluluk ve Anayasa", *Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşunun 60. Yılına Armağan*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2012, ss.65-84.

2 http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/2B783BFF-39C9-455C-B7C7-F821056BF32A/0/TABLEAU_VIOLATIONS_EN_2011.pdf Türkiye'nin bu tablodaki ihlal sayısı 207 ile rekor durumundadır. Bununla beraber bu rakam ülkelerin nüfusunu dikkate almadan hazırlanmış olup yanıltıcı durumdadır. Bunun yerine mesela her bir milyon kişiye düşen ifade özgürlüğünü ihlalden mahkûmiyete baktığımızda Türkiye'nin ihlal sayısı 10 iken İzlanda ve Lihtenştayn'inkiler 33'tür. Alaeddin Yalçınkaya, "Türkiye'nin AİHM Önündeki Sicili, Yargısal Sorumluluk ve Anayasa", *Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşunun 60. Yılına Armağan*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2012, ss.243-244.

Ermeni soykırım iddiaları, hukuk-siyaset ilişkisi veya çelişkinin en belirgin örneklerinden biri olmaya adaydır. Genellikle hukukun, siyasetin gerisinde kaldığı iddia edilir. Bu yönüyle hukukun daha muhafazakâr olduğu, yeni değişikliklere adapte olmakta zorlandığı veya geç kaldığı ileri sürülür. Bununla beraber, konuya hukuk felsefesi veya teorisi açısından bakıldığında, sorunun güncel çıkarlar veya iddialarla bunun herkes için, her ortamda, daha geniş bir zaman diliminde kabul edilebilir geçerli kurallar arasındaki çatışma boyutu ortaya çıkar. Geleneksel hukukun aksine modern hukukta belli bir konuda herkes için, her devirde geçerli normun tespiti düşünülemez. Bununla beraber modern hukuk, konuyla ilgili çıkarların ve çatışmaların boyutuna ve etkinliğine göre yeni kurallar getirebilir.³

Parlamentoların soykırımı tanıma veya cezalandırma kararları siyasi iradenin o günkü/dönemki tezahürü olup mevcut hukuk sistemi içinde dar kapsamlı veya bir anlamda gündelik bir iradeyi ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili mahkeme kararları ve bunların dayandığı genel, kapsamlı, bağlayıcı kararlar ise bir bakıma yılları hatta asırları aşan çatışma ve ilişkiler ile bunun sonucu ortaya çıkan genel uzlaşmalar olarak sözleşmelerde yer alan iradenin tespiti demektir.

Ancak bu durumda mevcut bir kuralın hangi gerekçe ile ve nasıl değişeceği, yeni kuralların nasıl konulacağı da yine kurallara bağlanmıştır. Günümüzde iç hukukta bu sorun parlamentolar, gerektiğinde hukuk sisteminin özelliğine göre içtihatlar, uluslararası hukukta ise sözleşmeler veya teamüllerle belirlenmektedir. Bir toplumun ulus kimlik krizine girmesi veya bir başka topluluğa karşı tarihi düşmanlık gerçeği başlı başına mevcut kuralları değiştirmeyi zorunlu kılmaz. Daha doğru bir ifade ile mevcut kurallar kişilere veya toplumlara göre değişmez ki bu anlamda hukukun gözü kördür. Hukuk, bu yönüyle uzun dönem siyasi çatışmalar ve ilişkilerin

bileşkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda siyaset ise hukuksal ilişkilerin kısa dönemlik yansıması veya bir açıdan uygulaması olarak görülebilir. Parlamentoların soykırımı tanıma veya cezalandırma kararları siyasi iradenin o günkü/dönemki tezahürü olup mevcut hukuk sistemi içinde dar kapsamlı veya bir anlamda gündelik bir iradeyi ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili mahkeme kararları ve bunların dayandığı genel, kapsamlı, bağlayıcı kararlar ise bir bakıma yılları hatta asırları aşan çatışma ve ilişkiler ile bunun sonucu ortaya çıkan genel uzlaşmalar olarak sözleşmelerde yer alan iradenin tespiti demektir.

Uluslararası hukukun savaş hukuku veya insancıl hukuk alt dalları kapsamındaki düzenlemeler ile Soykırım Sözleşmesi, insanların vatanında

3 Engin Topuzkanamış, "Hukuk ve Modernlik Üstüne Bazı Notlar", *HFSA, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkiivi* (hazırlayanlar: Hayrettin Ökçesiz vd.), İstanbul Barosu Yayınları, 2012, s.11.

yaşama hakkı ve diğer benzeri konulardaki düzenlemeler, 20. Yüzyıl batı hukukunun ulaştığı önemli aşamaları temsil etmektedir. Mevcut düzenlemelere göre 1915 Tehcir Kararnamesi'nin soykırım kapsamında kabulünün mümkün olmadığı birçok açıdan ortaya çıkmış ve bunlar aşağıda kısmen temas edeceğimiz mahkeme kararlarıyla tespit edilmiştir. Tehcir Kararnamesi üzerinden daha 10 yıl geçmeden İngiliz Kraliyet Başsavcılığı'nın konuyla ilgili kovuşturmayaya gerek görmeme kararı, yargısal açıdan böyle bir iddianın reddi demektir. Kararnameden yaklaşık 60 yıl sonra başlayan soykırımı tanıma kararları aldırılma faaliyetleri hukuk üzerine siyasi baskı anlamına gelmektedir. Öte yandan hangi şartlarda olursa olsun (savaş şartları veya güvenlik gerekleri gibi) tehcirin (relocation, yeniden iskân) soykırım, hiç olmazsa savaş suçu sayılması gibi girişimler de sonuçsuz kalmıştır.⁴ Bu anlamda aşağıda değinileceği üzere Ermeni soykırım iddiaları, bilinçaltındaki "Türk karşıtlığı"nı da kullanarak yargısal kararlar için olduğu gibi uluslararası hukuk düzenlemelerini de siyasi hedefler istikametinde yönlendirmek veya yorumlamak istemektedirler. AİHM'nin söz konusu kararı ise, bu baskıya veya bilinçaltındaki tarihsel kin ve düşmanlığa boyun eğmeyerek hukukun bağımsızlığını koruyabilme başarısı göstermiştir.

Soykırım İddiaları ve Yargı

Uluslararası hukukta soykırım suçu ve cezalandırılması öncelikle Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde düzenlenmiştir. Bu sözleşmenin geçmişe şâmil olmadığı "suçlar ve cezalar geriye yürümez" genel hukuk ilkesiyle kesin olduğu gibi sözleşmenin nihaî hükümleri ve özellikle de yürürlük hükmü, bunu kesin olarak belirlemiştir. Nitekim 13. Madde'ye göre "Bu Sözleşme, yirminci onay veya katılma belgesinin tevdi edilmesini izleyen doksanıncı gün yürürlüğe girer."⁵ Bu konuda teamül olduğunu iddia eden soykırım iddiaları, böyle bir uluslararası hukuk teamülü bulunduğu dair iddialarının ispatı için gerekli girişimde ve delil sunumunda bulunmamışlardır. Öte yandan Roma Statüsü ile düzenlenen Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran sözleşmede de soykırım suçlarının yargılanma usul, süreç ve muhakemesini düzenlemektedir. 1998'de imzalanan statüye göre "altmışıncı onay belgesinin BM genel sekreterliğine tesliminden 60 gün sonra yürürlüğe girmesi" öngörülmüştür. Buna göre Mahkeme 11 Temmuz 2002 tarihi itibariyle faaliyetine başlamıştır.⁶

4 Bu konudaki sözleşmeler ve tartışmalar için bkz.: İlyas Doğan, *Devletler Hukuku*, Astana Yayınları, 2013, Ankara, ss.382-394.

5 Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, 6. Baskı, 2013, Beta, İstanbul, s. 501.

6 Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/uluslararasi_isbirligi/uluslararasi_mahkemeler/ucm.html

Perinçek-İsviçre Davası kararında da temas edildiği üzere Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, soykırımın nasıl tespit edileceğini de açıkça düzenlemiştir. 6. Madde şöyle der: “Soykırım fiilini ve üçüncü maddede belirtilen fiillerden birini [cezalandırılan eylemler] işlediğine dair hakkında suç isnadı bulunan kimseler, suçun işlendiği ülkedeki devletin yetkili bir mahkemesi veya yargılama yetkisini kabul etmiş olan sözleşmeci devletler bakımından yargılama yetkisine sahip bulunan uluslararası bir ceza mahkemesi tarafından yargılanır.”⁷ Bu maddeye göre soykırımın tespiti ancak mahkeme kararıyla mümkün olabilecektir. Bunun karşıt anlamı ise örneğin parlamentoların “soykırımı tanıma” kararları ile soykırım yapıldığı tespit edilemez. Belki bu yönde oraya çıkacak uluslararası siyasi irade sonucu sözleşme maddesine mesela “en az 30 ülkenin soykırımı tanıma kararı alması ile soykırım yapıldığı tespit edilir” gibi yeni bir düzenlemeye gidilir ki bu durumda çoğunluğun, keyfi olarak diğerlerini mahkûm etmesi, dolayısıyla meşruiyet kavramının yok olması gündeme gelir. Uluslararası hukuka her devletin her zaman ihtiyaç duyabileceği dikkate alındığında böyle bir riske hiçbir zaman girilmez.

Belirtilen madde çerçevesinde soykırım iddialarının yaşadığı sürece bakıldığında iki soru gündeme gelmektedir:

1. İddialar çerçevesinde “suçun işlendiği ülkedeki devletin yetkili bir mahkemesi”nde yargılama gerçekleşmiş midir?
2. “...veya yargılama yetkisini kabul etmiş olan sözleşmeci devletler bakımından yargılama yetkisine sahip bulunan uluslararası bir ceza mahkemesi tarafından” yargılanmış mıdır?

Birinci soru ile ilgili 1915 Tehcir Kararnamesi gereği nakil işlemlerinin başlamasından kısa bir süre sonra gelen şikayetler üzerine 1915 ve 1916 yıllarında Osmanlı mahkemelerinde 1673 sivil, asker ve diğer görevli ile yöneticiler yargılanmıştır. Bunlardan 67si idama mahkûm edilmiştir, diğerlerine hapis ve benzeri cezalar verilmiş, bir kısmı beraat etmiştir.⁸ Bununla beraber mahkûmiyet veya idam sebeplerine bakıldığında soykırım tanımına giren bir eylem bulunmamaktadır. Yolda bulunan Ermenilerin mallarını gasp, rüşvet veya hediye kabulü, ihmal, tecavüz ile kısmen işkence ve katil suçları bulunmaktadır. Yarım milyonu aşkın insanın nakli esnasında söz konusu suçlar o günkü şartlar altında her yerde görülebilecek cinstendir. Bu gasp, cinayet ve saldırıların kesinlikle soykırım olduğu iddialarının kabulü

7 Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk...* s. 500.

8 Yusuf Sarımay, “Ermeni Tehciri ve Yargılamaları, 1915-1916”, *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyum Bildirisi*, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2006, ss.263-264.

varsayıldığı takdirde yönetimin bunları yargılayıp mahkûm ettiği de açıktır. İkinci soruya geçmeden önce Osmanlının payitahtının İngiliz işgali altında bulunduğu dikkate alınarak İngilizlerin Malta yargılaması, bazı unsurlar açısından tartışmalı da olsa bir bakıma birinci soru kapsamındaki yargılama sayılabilir. Yargılamanın ilk aşaması savcılık kovuşturması sürecinde, Kraliyet Başsavcısı iddianame hazırlamak üzere yeterli delil bulamamış ve 1-2 yıl esir tutulan Osmanlı görevlileri serbest bırakılmıştır. Bu durum da söz konusu iddialara karşın bir beraat kararıdır. Savcılık makamına, İngiliz yönetiminin hiç değilse uluslararası bir mahkemede yargılanmalarını gerektirecek bir karar verilmesi talebi de Malta sürecinin “suçun işlendiği ülke mahkemesinde yargılanması” anlamına gelebileceğini göstermektedir.

İkinci soruya gelince öncelikle soykırım suçunu devletlerin değil kişilerin işleyebileceğini hatırlamak gerekmektedir. Sözleşmenin 4, 5, 6 ve 7. maddeleri bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bununla beraber 9. maddede yer alan “Sözleşmeci Devletler arasında bu Sözleşmenin yorumlanması, uygulanması veya yerine getirilmesi ve ayrıca soykırım fiillerinden veya Üçüncü maddede belirtilen fiillerin herhangi birinden bir Devletin sorumluluğu ile ilgili olarak çıkan uyuşmazlıklar, uyuşmazlığın taraflarından birinin talebi üzerine Uluslararası Adalet Divanı (UAD) önüne götürülür” hükmü de soykırımla –soykırım iddialarıyla- ilgili uyuşmazlıklarda son sözü UAD’nin söyleyebileceğini belirtmiştir. Bu hükümde son derece önemli olan bir ayrıntı daha bulunmaktadır: Bilindiği gibi Uluslararası hukukun genel kurallarına göre devletler, ancak mutabık kaldığı halde UAD’na başvuruda bulunabilirler. Yani sadece bir tarafın talebiyle divan davaya bakamamaktadır. Ancak soykırımla ilgili uyuşmazlıklar konusunda “uyuşmazlığın taraflarından birinin talebi üzerine” UAD davaya bakmakla yetkili kılınmaktadır. Bu durumda mesela sadece Ermenistan’ın başvurusu ile yarım asrı aşan iddialar UAD’de karara bağlanabilecektir. Daha da önemlisi bu konudaki karar mercii UAD’dır.⁹

Uluslararası hukukun genel kurallarına göre devletler, ancak mutabık kaldığı halde UAD’na başvuruda bulunabilirler. Yani sadece bir tarafın talebiyle divan davaya bakamamaktadır. Ancak soykırımla ilgili uyuşmazlıklar konusunda “uyuşmazlığın taraflarından birinin talebi üzerine” UAD davaya bakmakla yetkili kılınmaktadır. Bu durumda mesela sadece Ermenistan’ın başvurusu ile yarım asrı aşan iddialar UAD’de karara bağlanabilecektir. Daha da önemlisi bu konudaki karar mercii UAD’dır.

9 Pulat Tacar, “Ermenistan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na Başvursun ve Uluslararası Adalet Divanı’nda Türkiye Aleyhine Dava Açsın”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 36, 2010, ss.163-189.

Öte yandan 8. maddede düzenlenen “Sözleşmeci devletlerden her hangi biri, soykırım fiillerinin veya üçüncü maddede belirtilen her hangi bir fiilin önlenmesi ve sona erdirilmesi için gerekli gördükleri takdirde, Birleşmiş Milletler yetkili organlarından, Birleşmiş Milletler Şartı’na göre harekete geçmesini isteyebilir” hükmüne göre gerekli durumda başvuru mercii BM organları olup burada açıkça belirtilmese de Güvenlik Konseyi veya Genel Kurul’dur. Bu durumda da Ermeni lobisinin etkili olduğu AB veya Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi gibi organların söz hakkı bulunmamaktadır.

Sözleşmede yer alan ve burada işaret edilen maddelere göre soykırım ancak mahkeme kararıyla tespit edilebileceği halde Ermeni tarafı mahkemeye başvurmadan kaçınmış, ulusal veya uluslararası siyasi organları kullanma yolunu seçmiştir. Yine Sözleşmenin aksine soykırım iddialarının ifadesiyle “Türkler” veya “Türkiye” yani kişiler değil de sınırları belirsiz bir topluluk yahut devletin soykırım yaptığı iddialarıyla konu gündeme taşınmıştır. Öte yandan konuyla ilgili ulusal mahkemelerde de davalar açılmıştır.¹⁰ Uluslararası mahkemelerde açılan önemli davalardan olarak Türkiye’nin AB adaylık statüsüne karşı Ermeni kuruluşların soykırım iddialarıyla Avrupa Birliği Adalet Divanı’nda açtıkları davayı görmekteyiz. Bu davanın ilk derece ve büyük daire kararlarında yer alan soykırım iddialarının ispatlanmadığına dair tespitleri ile makalemizin konusu olan Perinçek-İsviçre davasında AİHM’nin ilk derece ve büyük daire kararları arasında paralellik bulunmaktadır.

Öte yandan AİHM Büyük Dairesinin 15 Ekim 2015 tarihli Perinçek-İsviçre davasındaki kararının, bundan önceki mahkeme kararlarından etkilenmemesi mümkün olmadığı gibi bundan sonrakiler için de önemli bir içtihat fonksiyonunu yerine getirecektir. Bu durum soykırım iddialarının bunda sonraki stratejileri açısından önemli bir kilometre taşı olacaktır. BM Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü’nün 59. Maddesi “Divan’ın kararı ancak uyuşmazlığın tarafları bakımından ve karar verilen dava için bağlayıcıdır” hükmü dikkate alındığında konu çok daha anlamlı hale gelmektedir.¹¹ Bu hüküm gereği Divanın önceki kararlarının sonraki benzer davalar için bağlayıcılığı söz konusu değildir. Bununla beraber Statünün 38. Maddesinde belirtilen davalara bakarken uygulanacak kaynaklarla ilgili hüküm gereği

10 ABD mahkemelerinde Türkiye’de kalan malların iadesi için bazı Ermeniler tarafından Türkiye aleyhine birçok davalar açılmıştır. Bu davaların açılmasında da asıl hedef Türkiye’yi tazminata mahkûm ederek soykırım iddialarına yargısal dayanak oluşturmaktır. Konunun Lozan Antlaşması’nı dikkate almayan boyutları ile özellikle devletlerin yargı bağımsızlığı yönüyle ilgili bir değerlendirme için bkz.: Pulat Tacar, “Türkiye’ye Karşı Açılan Hukuk Savaşı: Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Türkiye Cumhuriyeti’ne, TC Merkez Bankası’na ve Ziraat Bankası’na Açtığı Davalar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 37-38, 2010-2011, ss. 239-273.

11 Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk...* s. 173.

mahkeme kararlarının yardımcı kaynak olma özelliği vardır. Öte yandan AİHM kararlarında içtihat geleneği yani önceki benzer durumlarda verilen kararların sonrakiler için de kaynak oluşturma uygulaması çok daha yaygındır. Nitekim Perinçek-İsviçre kararının birçok maddesinde de AİHM'nin önceki birçok kararına atıfta bulunulmuştur. Bunun yanında kararın "1915 Tehcirinin Holokost gibi kesin soykırım sayılamayacağı" hükmü taraflar için bağlayıcıdır ki bu taraflar Perinçek ve İsviçre yanında müdahiller olarak Türkiye ve Ermenistan'dır.¹²

Ermeni Soykırım İddiaları ve Siyaset

Soykırımın uluslararası hukukta suç sayılması ve bunun cezalandırılması sözleşmelerle düzenlenmiştir. Yukarıda ele alındığı üzere suçun tespiti konusu ise mahkemelere bırakılmıştır. Bununla beraber Ermeni soykırım iddiaları, bu iddialarını öncelikle mahkeme dışı alanlardan kabul ettirmek istemişlerdir ki sürecin ilk yıllarına baktığımızda en başta terör gelmektedir. 1965'den itibaren gündeme gelen iddialar ASALA örgütünün terörist eylemleriyle dünya kamuoyuna duyurulmak istenmiştir. 42 Türk diplomatik görevli ve yakınlarının hayatını kaybetmesi aşamasında konu siyaset zeminine taşınmıştır. Öncelikle Ermeni lobisinin güçlü ve Türkiye ile ilişkilerin zayıf veya sorunlu olduğu ülkeler, soykırımı tanıma kararı almışlardır. İlk defa bir Güney Amerika ülkesi olan Peru, ardından Arjantin, daha sonra Rusya, Yunanistan gibi ülkeler parlamentolarından çıkarılan kararlar ile soykırım iddiaları tanınmış olup bugün bunu tanıyan ülkeler toplam 27'ye ulaşmıştır. Bu arada 1987'de Avrupa Birliği Parlamentosu ile 2015'de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi bu yönde karar almıştır. Yine 2015'te Papalığın bu yönde aldığı kararı da belirtmemiz gerekmektedir.

Soykırım iddialarıyla ilgili siyaset-hukuk ilişkisi veya burada olduğu gibi çelişkisini bu yönde bir bakıma içtihat olabilecek kararıyla Avrupa Birliği Adalet Divanı ortaya koymuştur. Türkiye'nin 1999'da Avrupa Birliği'ne adaylık statüsünün kabul edilmesi üzerine, Fransa, Bouc-Bel-Air'de ikamet eden Gregoire Krikorian ve Suzanne Krikorian ile Marsilya merkezli Eour-Armenie ASBL kurumu (Avrupa Ermeni Birliği), Avukat P. Krikorian aracılığı ile Avrupa Birliği Adalet Divanı nezdinde, söz konusu AB organlarına karşı dava açmıştır. İlk derece mahkemesindeki T-346/03 sayılı dava, 17 Aralık 2003 tarihinde karara bağlanmıştır. Davada, AB organlarının sözleşme dışı

12 CASE OF PERİNÇEK v. SWITZERLAND, (*Application no. 27510/08*), JUDGMENT, STRASBOURG, 15 October 2015,

sorumluluğuna dayanarak Türkiye'nin AB adaylık statüsünün kabul edilmesiyle bu kararda sorumluluğu olan kurumlar tarafından davacıların zararının tazmini talep edilmektedir. İstenen tazminat 1 Euro olarak sembolik idi. Fakat bu karara dayanarak planlanan strateji ise son derece anlamlıdır. Nitekim davacılar, 9 Ekim 2003'de mahkemeye sundukları dilekçede Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinin askıya alınmasını, sürecin yeniden başlaması için Türkiye'nin, iddia edilen soykırımı tanınması şartının yerine getirilmesi yönünde tedbir kararı alınmasını talep etmişlerdir. Burada adı geçen davacıların Divandan Türkiye'nin adaylık statüsünün kabulü için soykırımı tanınmasını şart koşmasına özellikle dikkat çekelim. Nihaî amaç ise Türkiye'nin soykırımı tanınması aşamasından sonra tazminat ve toprak talebi için hukuksal zemin oluşturmaktır.

Bu dava, temel talepler dikkate alındığında aslında davanın Türkiye'ye karşı açıldığı halde muhatabının Türkiye değil de AB kurumları olduğunu öncelikle belirtelim. Dava, soykırım iddiasının tescili amacına dayandığı halde bu mahkemede Türkiye'nin savunma imkânı, iddia edilen konularda gerçek belge ve delilleri sunma yolu bulunmamaktadır. Dilekçede özetle, Türkiye'nin, bu ülkede yaşayan Ermenilere karşı 1915'te soykırım uygulandığı halde, AB'ye üyelik statüsünün kabul edilmesinden dolayı mağdur oldukları belirtilmektedir. Bundan dolayı mahkemeden alınması talep edilen kararlar ile iddialara dayanak oluşturduğu öne sürülen hususlar ve bunların anlamı şöyledir:

Davacılar göre mahkeme, öncelikle Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihli Ermeni sorununa politik çözüm bulunması yönündeki kararının AB açısından bağlayıcı olduğunu deklare etmelidir.¹³ Ermeni lobisinin etkisiyle Avrupa Parlamentosu, 18 Haziran 1987'de Türkiye'nin Ermeni soykırım iddiaları konusunda siyasi bir çözüm bulması gerektiği yönünde karar almıştır.¹⁴ Bu karar ile Avrupa Parlamentosu tarafından soykırımın tanındığı deklare edilmekle beraber, konunun diğer ülkelerle değil Türkiye'nin ele almasıyla çözülebileceği belirtilmiştir. Davacıların 2003'de Divana sundukları dilekçeyle siyasi bir organ olan Avrupa Parlamentosu'nun 1987'de aldığı siyasi karara hukukilik kazandırılmak istenmektedir. Bu yönüyle siyasetin hukukileşmesi çabalarında söz konusu karar önemli bir örnektir. Aynı zamanda siyaset alanındaki başarıdan yargısal kararlara zemin hazırlama

13 T-346/03, article 2/1, <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30d68138bb6cdeb94ce3ab739c7f4e841fbd.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuOb3f0?text=&docid=48869&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=138905>

14 "Resolution on a Political Solution to the Armenian Question", UJ 1987 C 190, http://www.europarl.europa.eu/intcoop/euro/pcc/aag/pcc_meeting/resolutions/1987_07_20.pdf

fonksiyonu beklendiğini de göstermektedir. Eğer mahkemeden istenen karar çıkartılırsa yukarıda ele alındığı üzere Soykırım Sözleşmesinin 6. maddesinde yer alan uluslararası mahkeme kararı gereği, bir yönüyle yerine getirilmiş olacaktır. Bununla beraber davacılar, dava dilekçelerinde mahkemenin, AB'nin Türkiye'ye tam üye adaylığı statüsü verilmesi kararıyla kendilerinin ciddi ölçüde mağdur edildiğine karar verilmesini istemektedirler. Bu bağlamda, davalının (belirtilen AB kurumları) her bir davacıya 1 Euro tazminat ve 30 bin Euro mahkeme masrafinin faiziyle birlikte ödemesine karar verilmesi de talep edilmektedir.¹⁵

Bu davada davalının AB olduğunu, davanın AB kurumlarına karşı açılmış olduğunu, davanın Türkiye'ye karşı açılmamış olması dolayısıyla mahkemede Türkiye'nin kendisini savunma imkânı ortadan kaldırılmak istendiğini de hatırlatalım. Davacılar, davalı AB kurumlarının Türkiye'nin AB adaylık sürecini geçici olarak askıya almaları gerektiği ve Türkiye'nin adaylık süreci için soykırımı tanımamasının ön şart olduğu yönünde mahkemece karar verilmesini istemektedirler.¹⁶ Bu aşamada davacılar, bir taraftan Türkiye için AB üyeliğine adaylık sürecinin avantajını gündemde tutarken diğer taraftan AB organları üzerinden Türkiye'ye baskıyı sürdürmeyi kurgulamıştır. AB Adalet Divanı kararlarının bütün AB üyelerini ve organlarını bağladığı dikkate alındığında adaylık sürecindeki Türkiye üzerindeki etkisi de kaçınılmaz olacağı düşünülmüştür. Davacıların bu taleplerinin başta gelen gerekçesi, işaret edildiği üzere 10-11 Aralık 1999, Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Konseyi'nce Türkiye'nin AB'ye tam üye adaylık statüsünün kabul edilmesinden doğan mağduriyettir. Fakat bu süreçte davacılar göre Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınması konusunda "ön şart" belirtilmemiştir. Üstelik bu dönüşü olmayan süreçte Türkiye önemli yardımlar alacaktır. Davalı durumundaki AB kurumlarının 1987 tarihli parlamento kararını dikkate alma konusunda açıkça yetersiz kaldığı iddia edilmektedir. Hâlbuki bu karar, davacılar göre Türkiye'nin soykırımı tanımamasının AB üyeliğine geçişine açıkça engel oluşturduğunu deklare etmiştir. Davacılar göre söz konusu 1987 tarihli karar, dikkate alınması gereken son derece önemli bir belgedir. Bu karar, Türkiye'nin soykırımı tanımadığı müddetçe adaylık sürecinin veto edilmesini gerektiren yasal dayanaktır.¹⁷

Ermeni lobisinin 1987 şartlarında siyasi bir organ olan Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye aleyhine çıkartmayı başardığı karar, Türkiye'ye karşı mücadelede önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda

15 T-346/03, article 2/2, 3, 4

16 T-346/03, article 3

17 T-346/03, article 4-8.

siyasi karardan hukuki aşamaya geçilmek istenmektedir. Davacılar bunun bilincinde olarak söz konusu kararı her fırsatta kullanmayı, bundan geriye gitmemeyi temel hareket tarzı olarak kabul etmişlerdir. İzleyen maddelerde özetlenen gerekçelerde AB, aldığı bağlayıcı kararlarla tutarlı davranmaya davet edilmektedir. Çünkü davacılar göre AB'nin daha önce alınan kararlarla uyumlu davranış yükümlülüğü bulunmaktadır. Bunun yanında davacılar, AİHS'nin 3. ve 8. maddelerinde yer alan yaşama hakkı, özel hayatın korunması, insanlık dışı muamelelere maruz kalmama gibi temel haklarının ihlal edildiğini de iddia etmektedirler. Sonuç olarak davacılar, Ermeni toplumunun üyesi ve söz konusu soykırıma maruz kalanların hayattaki torunları olarak maddi olmayan zarara uğradıklarını ileri sürmektedirler. Belirtilen hususlardan dolayı davalı kurumlar, davacıların onurlarını tahkir etmektedirler. Bu gerçekler ışığında soykırım kurbanlarının anısı ve tarihi gerçeklere ilgi, bütün Ermenilerin şerefine ayrılmaz parçasıdır. Söz konusu soykırımın tanınması, Ermeni halkının tarih ve kimliğinin tamamlayıcı parçası olduğundan davacıların kişiliği de davalı kurumlar tarafından onarılmaz ölçüde etkilenmiştir. Netice itibarıyla sorun, iddia edilen soykırımın reddedilmesi yüzünden Ermeni toplumunu marjinalleşmesi ve aşağılık duygusuna kapılmasına yol açmaktadır. Öyle ki Türkiye'nin tutumu davacılar üzerinde ilgisizliğe neden olmuştur. Çünkü onlar ikinci sınıf kurban sayılmaktadır.¹⁸ Soykırım iddialarını savunanlar, akademik veya siyasi zeminde soykırım ile ilgili tarihi gerçekleri sorgulamayı reddettikleri halde, bu davada "tarihi gerçek" kavramının kullanılması ilginçtir. Bu strateji ile daha önce tartışılması ve araştırılması kabul edilmeyen olayların böylece çarpıtılarak mahkeme kararı haline getirilmesi planlanmaktadır. Mahkeme kararına konu edilince de tarih bilimi açısından tartışılmasını, araştırılmasını, test edilmesinin kabul edilemeyeceği, böylece iddiaların bir bakıma dogma haline geleceği hesaplanmaktadır.

Mahkemenin tespitlerine gelince, öncelikle davalıların (AB kurumlarının) savunması dikkate alınmadan dilekçe üzerinden bazı tespitler yapılır. Bu aşamada tarafların nitelikleri açısından benzer davalardaki içtihatlar belirlenir. Davacıların, Türkiye'nin Helsinki zirvesinde AB adaylığının kabulü ile Türkiye'nin AB katılım ortaklığı statüsüne sahip olması, AB hukukuna aykırı olduğu iddiaları belirlenir. Buna karşın Divanın tespiti, Türkiye'nin AB adaylığı statüsünün belirlenmesinin Konsey'in tasarrufunda olduğu, bu yetkinin başka bir organda olmadığı, yani Avrupa Parlamentosu'nun bu konuda yetkisi olmadığı saptanır. Türkiye'nin AB katılım ortaklığı statüsüne sahip olmasına gelince, davacılar bunun 20 Temmuz 1987 tarih ve C-190 no'lu kararına aykırı olması sebebiyle davalı kurumların kararının yasa dışı

18 T-346/03, article 9-12

olduğunu ileri sürmesine karşın mahkeme, diğer parlamentoların da soykırımı tanıma kararlarının hukuki statüsünü belirleyen hükmünü verir. Buna göre, 1987 kararının, parlamentonun herhangi bir zamanda değiştirebileceği tamamen siyasi özellikli deklarasyon metni olduğunu belirtir. Bu yüzden söz konusu deklarasyonun, bunu hazırlayanları veya diğer davalı kurumları bağlayıcı sonuçları bulunamaz, hükmünü verir.¹⁹

Mahkemenin, parlamentonun kararı ile ilgili bu hükmü son derece önemli olup, Uluslararası İlişkiler ile Uluslararası Hukuk bağlantısı arasındaki, bu anlamda siyaset ile hukuk arasındaki ilişkiler ve gerçekler açısından dikkate değer bir tespittir. Ermeni lobilerinin yoğun kulisler neticesinde birçok ülke parlamentolarında almayı başardıkları “soykırımı tanıma” kararlarının sadece siyasi özelliğinin bulunduğu, hukuken bir değeri olmadığı AB Adalet Divanı tarafından böylece tespit edilmesi, bundan sonraki siyasi karar aşamalarında olduğu kadar, araştırmacıların ve kamuoyunun gözden kaçırmaması ve gerekli zeminlerde dile getirmesi gereken önemli bir aşamadır. Aynı zamanda diplomatik ilişkiler ve doktrinde dikkate alınması gereken bir izah şekli olduğu gibi sonraki mahkeme kararları için de içtihat niteliği taşımaktadır.

Holokost tartışmasız kesin bir olgu olduğu halde 1915 olayları için kesinleşmiş bir karar bulunmamaktadır. Dava hâkimlerinden Nussberger’in karara koyduğu notta 1915 olayları konusunda bilim adamları arasında ve siyasiler arasında görüş birliği olmadığı, konuyla ilgili bir mahkeme kararının da bulunmadığı belirtilmiştir.

Bu açıdan Ermeni diasporasının lobi gücü sayesinde siyasi organ olarak parlamentolardan alınan “soykırımı tanıma” kararları, belirtildiği üzere netice itibarıyla iddialarla ilgili hukuksal zemine destek amacını taşımaktadır. Söz konusu lobilerin aleyhteki bu gibi önceki mahkeme kararlarından sonra soykırımı tanıma faaliyetlerine devam ettiği bilindiği gibi Perinçek-İsviçre davasının nihai kararından sonra bunu sürdürmesi beklenebilir. Bununla beraber, mahkemelerin aynı zamanda belli bir konuda hukuksal durumu tespit organı olduğu dikkate alındığında Perinçek-İsviçre Davası’nın Büyük Daire Kararı, 243. Maddesinde yer alan Tehcirin Holokost ile eş tutulamayacağı hükmü, bundan sonra siyasi arenayı, parlamentoların karar alma aşamalarını daha fazla etkileyecektir. Nitekim bu maddeye göre, Holokost tartışmasız kesin bir olgu olduğu halde 1915 olayları için kesinleşmiş bir karar bulunmamaktadır. Dava hâkimlerinden Nussberger’in karara koyduğu notta

19 T-346/03, article 13-20.

1915 olayları konusunda bilim adamları arasında ve siyasetler arasında görüş birliği olmadığı, konuyla ilgili bir mahkeme kararının da bulunmadığı belirtilmiştir.²⁰

Belirtmek gerekir ki 1965'te Uruguay'ın soykırımı tanımasından Aralık 2015'e kadar soykırımı tanıyan ülke sayısı 28'e ulaşmıştır. Fransa'nın soykırımı cezalandırma yasasını Fransız Anayasa Mahkemesi'nin iptal etmesi, Ermeni lobisinin güçlü olduğu bu ülke siyaseti açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.²¹ Öte yandan örneğin İngiltere'de konu gündeme getirildiği halde, soykırım iddiaları net delillerle ispat edilmediği gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Soykırım kabul eden ülkeler açısından da kararların alındığı parlamento toplantılarına katılan üye sayısı ile karara olumlu oy verenler dikkate alındığında, söz konusu ülkelerin siyasetinin bütünüyle bu yönde olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin İsveç'te 2010'da yapılan oylamada katılan üyelerin 130 "hayır" oyuna karşılık 131 "evet" ile kabul edilmiştir.²²

Ermeni Soykırım İddiaları, Bilimsel Araştırmalar ve Propaganda

Ulus tanımı, ortak dil, ortak din, ortak tarih vb. unsurları açısından üzerinde çok tartışıldığı halde genellikle "geçmişte yaşanan ortak acılar, gelecek konusunda ortak ülkü" konusunda mutabık kalınmıştır. Günümüze diaspora Ermenileri batı ülkelerinde de ulus kimliğini korumak istemektedirler. Mesela nüfusunun önemli bir bölümü Ermeni olan Fransa'nın Lion kentindeki bir Ermeni lise öğrencisinin Ermenice bilmemesi, dolayısıyla Ermeni kimliğinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu toplum içinde gündeme gelmektedir. Özellikle batı ülkelerinde bulunan Ermeni toplumunun kimlik kaygısıyla "geçmişte yaşanan ortak acı" uydurma ihtiyacıyla soykırım yalanları gündeme gelmiştir. Bunları kullanarak belirli bir kesimin çıkar elde etme kaygıları da göz önüne alındığında, bu çevreler açısından konuyla ilgili tarihi veya hukuksal gerçeklerin ortaya çıkarılmasının pek önemi bulunmamaktadır. Çünkü bugünkü durum, mesela Osmanlı Arşivlerinin on yıllar boyunca tasnif edilmeyip araştırmacıya sunulmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Osmanlı Arşivi önemli ölçüde kapalı olduğu

20 CASE OF PERİNÇEK v. SWITZERLAND

21 Arcüment Tezcan, "Soykırım Yasaları ve Anayasa'ya Uygunluk Tartışmaları: Fransa Örneği", *Ceza Hukuku ve Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Soykırım İddiaları Çalıştayı*, 25-26 Mayıs 2015, Marmara Üniversitesi, http://dosya.marmara.edu.tr/etkinlik/hukukvesoykirim/tebli_1er.pdf

22 Gözde Kılıç Yaşın, "Ermeni İddialarını Kabul Eden Ülkeler", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 01 Mayıs 2014; <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2014/05/01/7571/ermeni-iddialarini-kabul-eden-ulkeler>

halde 1960lara kadar bu tür iddialar gündeme gelmemiştir. Özellikle ASALA terörü ve hemen ertesinde ortaya çıkan diplomatik saldırılar yüzünden bu arşivlere başvurulma ihtiyacı duyulmuş ve tasnif edilerek araştırmacının hizmetine sunulmuş, önemli bir kısmı da Türkçe ve diğer dillerde yayınlanmıştır. Bu gerçek göz önüne alındığında, belki de soykırım iddialarının Türkiye açısından olumlu bir sonucu da söz konusudur.²³ Arşiv belgelerine dayanan araştırma ve yayınlar bundan sonra da devam edecektir. Çünkü yarım milyonu aşkın Ermeni'nin tehcirine yol açan gelişmeler, tehcirin uygulanması, sonuçları, diplomatik görüşmelerde müzakereler ve alınan kararlarla ilgili on binlerce belge ve dosya incelenmeyi beklemektedir. Ancak Ermeni soykırımını türünden mesnetsiz iddialarına temel oluşturabilecek belgelere ulaşamama gerçeğini bu iddia sahipleri de çok iyi bilmektedir. 1965'ten 2015'e yarım asırlık tecrübe göstermektedir ki soykırım iddialarının temelinde, Perinçek'in deyimiyile "Emperyalist Yalan" gerçeği olmadığı varsayılsa da bilgi eksikliği veya yetersizliği bulunmamaktadır.²⁴ Buna karşın soykırım iddialarını yetersiz, uygunsuz, çarpıtılmış, gerçekdışı kaynak veya delillerle savunan önemli bir yayın kitlesi söz konusudur. Bu yayınların akademik özellikleri tartışmalı olduğu halde üniversite veya diğer akademik kurumlar mensuplarınca hazırlandığı gerçeğini dikkate alarak "akademik" veya "bilimsel" nitelemesini kullanılmaktadır. Bu yayınların amacı kamuoyu oluşturma yanında bir aşama sonra siyaseti ve yargıyı etkilemektir.

Öte yandan Uluslararası Hukuk kaynağı olarak akademik çalışmalar, kısaca doktrin yardımcı kaynak olup tek başına kaynak oluşturma özelliği bulunmamaktadır. Nitekim UAD'nın 38. Maddesi "hukuk kurallarının belirlenmesinde yardımcı araç olarak adli kararları ve çeşitli ulusların en yetkin yazarlarının öğretilerini uygular"²⁵ demektedir. Ermeni soykırım iddialarını savunan akademik yayın, doktrin aşamasına gelmiş bilimsel çalışma, asli kaynak bulunmadığı takdirde mahkemece kaynak olarak kullanılabilir. Bu bakımdan İnsan Hakları Hukuku, Savaş Hukuku,

23 Ermeni soykırım iddialarının Türkiye açısından son derece olumlu bu sonucunun özellikle görülmesi gerek. ASALA'nın Türk diplomatlara yönelik suikastları ve Türkiye'ye yönelik baskıların artması üzerine 1980lerde yönetim, sorunun çözümü yolunda arşivlere başvurma ihtiyacı duymuştur. O günkü ekonomik sıkıntılara karşın Osmanlı arşiv belgelerinin tasnifi ve araştırmaya açılması, bu amaçla gerekli bina ve kadronun yetiştirilmesi yolunda gerekli imkanlar sağlanmış, arşiv elemanı olmak cazip hale getirilmiş ve depolarda tasnifini bekleyen Osmanlı arşivleri önemli ölçüde tasnif edilmiş, başka dillere çevrilmiş ve internet ortamında dahi kullanıma açılmıştır.

24 Belirtmek gerekir ki batı ülkelerindeki Ermeni toplumu içinde soykırım iddialarının uydurma ve iftira olduğuna inanan önemli bir kitle bulunmaktadır. Bunlar toplum içinde baskı ve tehditler yüzünden seslerini çıkaramadıklarını söylemektedirler. Kemal Karpat, "Adil Hafıza ve Normalleşme", 100. Yılında Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, Adil Hafız ve Normalleşme, Marmara Üniversitesi, 14 Mayıs 2015, İstanbul.

25 http://www.icj-cij.org/documents/?p1=4&p2=2#CHAPTER_II ; Aslan Gündüz, *Millîterarası Hukuk* .. s. 173.

İnsancıl Hukuk ve Uluslararası Hukuk yanında Sosyoloji, Siyaset Bilimi, Tarih ve diğer sosyal bilimlerde, başta İngilizcede olmak üzere birçok batı dillerinde, Ermeni soykırım iddialarını savunan, yayınlanmış kitapların sayısı 100.000'i çoktan geçmiştir. Batılı üniversite kütüphanelerinin belirtilen sosyal bilimler bölümlerinde sık sık bu tür yayınlara rastlanmaktadır. Bunların önemli bir kısmı batının önde gelen üniversiteleri bünyesinde yapılmış çalışmalardır. Bu durumda benzer konudaki yeni araştırmacılar veya lisansüstü tezini yazanlar ulaşabildikleri önceki yayınların etkisinde kalmakta ve bunları referans göstermektedirler.

Akademik çalışmaların mahkeme kararlarında ikincil de olsa kaynak olma işlevinin ötesinde kamuoyu oluşturma ve kamuoyunu yönlendirme, bir adım sonra siyaseti etkileme fonksiyonu bulunmaktadır. Belirtildiği gibi konu hakkında tarafsız olan bir araştırmacı dahi öncelikle ulaşabildiği kaynakları dikkate almakta ve oradaki görüşlere dayanarak tezini veya makalesini oluşturmaktadır. Buna karşın Türkiye'nin, söz konusu iddiaları, bilimsel yöntemlerle incelemek üzere ortak komisyon teklifi halen reddedilmektedir.

Soykırımı savunan söz konusu yayınların dayandığı kaynaklar, Morgenthau'nun Anıları, Mavi Kitap benzeri örneğin Malta Soruşturması'nda İngiliz Kraliyet başsavcısının delil olarak kabul etmediği asılsız rapor ve belgelerle "anane hikâyeleri"ne dayanmaktadır. Halbuki bu tür iddialara yer veren çalışmaların dayanması gereken kaynaklar, öncelikle döneme ait Osmanlı Arşivleri belgeleri ile Tehcirin uygulandığı dönem ile öncesi ve sonrasında Rus, İngiliz, Amerikan ve diğer ülke yazışma ve raporlarının kullanıldığı araştırmalar ve yayınlar olması gerek. Buna karşın soykırım iddiacısı Ermeni diasporası ile Ermenistan bu kaynaklara başvurmadan şiddetle kaçınmaktadır. Nitekim belge teatisi ile uzlaşmazlığın kesin çözümü için İsviçre'nin moderatörlüğünde tarafsız uzmanlarca son hükmün verilmesi için düzenlenen 2004 Viyana Türk-Ermeni Platformu'nda daha ilk belge teatisinden sonra Ermeni tarafı toplantıyı terk etmiştir.²⁶

Öte yandan çoğunlukla Osmanlı arşivleri kaynakları olmak üzere Rus, ABD, İngiliz ve diğer arşiv belgelerine dayanan, soykırım iddialarının büyük bir yalan olduğunu ortaya koyan çalışmalar ve yayınlar da gittikçe artmaktadır.²⁷ Bu doğrultuda Türkçe dışında da yayınlanmış makale ve kitaplar, soykırım iddialarını savunan yayınların henüz yaklaşık 1/10'u civarında olsa dahi

26 "Ermeniler Masadan Kaçtı", Hürriyet, 19.01.2005.

27 Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınları, 2013; Şükrü Serve Aya, *Preposterous Paradox, Ambassador Morgenthu: A Factual Story About Politics, Propaganda and Distortions*, Belfast, Athol Books, 2013; Kıvanç Galip Över, *Alman Belgelerinde Ermeni Meselesi, 1915*, İstanbul, Kaknüs, 2007, bunlardan bazılarıdır.

gelen nokta önemlidir. Buna karşın iddiaları kökten çürüten belge yayınlarından oluşan kitaplar kısmen de olsa batılı üniversite kütüphanelerine gönderilmiş, bunların önemli bir kısmının bir şekilde kaybolduğu tespit edilmiştir. Sadece bu gerçek dahi, oldukça zengin kaynakların bulunduğu bu alanda daha fazla akademik çalışma yaparak yayınlamanın önemini ortaya koymaktadır. Justin McCarthy gibi batılı akademisyenlere yönelik baskılara karşın bu alanda gerçeklerin bilim dünyasında daha yaygın bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Film, roman ve hikâye türü yayınlar yanında akademik çevrelerce düzenlenen bilimsel faaliyetler, toplantılar ve yayınların kamuoyunu etkilediği ve yönlendirdiği, bunun da siyasi karar vericiler açısından önemli olduğu bir gerçektir. Bu sürecin sonunda ise ulusal kararlar, yasalar, uluslararası örgütlerin kararları nihayet uluslararası sözleşmeler ve yargısal kararlar bulunmaktadır.

Perinçek-İsviçre Davası'nın akademik tahlillerde de dikkate alınması gereken belki de en önemli kısmı –ki bu gerçek davanın sonucunu belirlemiş, yani İsviçre'nin mahkûm edilmesine yol açmıştır- Holokost (Yahudi Soykırımı) ile benzerlik/aynılık iddialarıyla ilgili hükmüdür. Mahkeme, 1915 olaylarının Holokost gibi bir soykırım olmadığını tespit etmiştir. Avrupa'da

Holokost'u inkârın cezalandırılması gereken bir suç olduğunu dikkate aldığımızda Büyük Daire'nin bu tespiti Ermeni çevreleri için bir bakıma yıkım olmuştur. Belirtmek gerekir ki yukarıda işaret edildiği üzere kararın Holokost ile ilgili 243. Maddesinde, 1915 olaylarının Yahudi Soykırımı gibi olmadığını tespit ettiğinde tereddüt yoktur. Aksi takdirde karar cümlesinde Perinçek'in İsviçre aleyhine başvurusunun reddi gerekirdi. Buna karşın kararın açıklanmasından hemen sonra, kararda 1915 olayları esnasında yaşanan acılara işaret edilmesinin soykırım iddiacıları açısından yeterli olduğu, dolayısıyla mahkemenin Ermeni soykırım iddialarını tespit ettiği çarpıtmaları hemen yayılmaya başlanmıştır. Bunun akademik çalışmaları etkileme amacı taşıdığı gibi bunlar üzerinden yayılmaya çalışılacaktır. Ancak bu karardan sonra bu çalışmaların başarı şansı kesinlikle azalmıştır.

Kararın açıklanmasından hemen sonra soykırım iddialarını savunan bazı çevreler söz konusu kararın 10'a 7 ile alındığı, dolayısıyla çok ta önemli olmadığı görüşü yayılmaya başlanmıştır. Halbuki kararın 10'a 7 ile alınması

Avrupa'da Holokost'u inkârın cezalandırılması gereken bir suç olduğunu dikkate aldığımızda Büyük Daire'nin bu tespiti Ermeni çevreleri için bir bakıma yıkım olmuştur. Belirtmek gerekir ki yukarıda işaret edildiği üzere kararın Holokost ile ilgili 243. Maddesinde, 1915 olaylarının Yahudi Soykırımı gibi olmadığını tespit ettiğinde tereddüt yoktur.

sonucu değiştirmemekte olup kararın hukuki değerinden bir şey eksiltmemektedir. Tek oy farkla da olsa bir taraf mahkûm olup diğer taraf kazanmıştır. Nice önemli konularda gerek ulusal gerekse AİHM veya UAD kararları dahil uluslararası mahkeme kararları genellikle oy çokluğu ile alındığı halde oy dengesine bakılmaksızın hüküm ifade etmektedirler. Bugün uluslararası hukuk içtihadı durumuna gelmiş kararların çoğu da oy çokluğu ile alınmıştır. Akademik tahlillerde de sonuç bu yönüyle değerlendirilecektir. Bununla beraber konunun bu yönüyle  arpıtılacağının işareti şimdiden verilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu davada tarihi ve hukuki gerçekleri dikkate almak istemeyen, sadece birtakım uluslararası kuruluşları manipüle ederek sonuç çıkarmaya çalışan bir tür çete ile mücadele edilmiştir ki netice de bu çete kaybetmiştir. Söz konusu çevrelerin bu kaybını yok farz etmek mümkün değildir. Nitekim mahkeme kararı  zerine Ermenistan Anayasa Mahkemesi Savcısı Hovhanisyan “AİHM kararı taraflı ve rezil bir karardır” derken AGOS gazetesi yazarı ise “Bu davanın sonucunda artık soykırımın inkârını suç sayacak tasarıların ülkeler tarafından kabul edilmesinin zor, hatta imkânsız olduğu da bir gerçek” olduğu tespitinde bulunmuştur.²⁸ Bilindiği gibi Ermeni lobileri soykırımı tanıma kararlarından sonra bazı ülkelerde (Yunanistan, Fransa, Slovakya ve İsviçre) soykırımı inkârı suç saymayı cezalandırma kararları/yasaları çıkartmaya başladılar. Mesela Fransa’da böyle bir kanun kabul edildi, ardından Fransız Anayasa Mahkemesi iptal etti.²⁹

Sonuç

AİHM Büyük Dairesi’nin Perinçek-İsviçre Davası hakkında 15 Ekim 2015 tarihli kararı Ermeni soykırım iddialarına karşı önemli bir aşama olmuştur. Kabul etmek gerekir ki 1965’ten 2015’e yarım asırlık soykırım iddialarını savunma sürecinde bu iddiacılar belirli bir başarı kaydetmişlerdir. En azından soykırımı resmen kabul eden devlet ve birimler dikkate alındığında bu gerçek daha iyi anlaşılır. Burada asıl faktör diasporada yaşayan milyonlarca Ermeni’nin kimliğini korumak yolunda, gerçek olmasa dahi “geçmişte ortak bir mağduriyet oluşturarak” toplumun millet bilincini yaşatma kaygısıdır. şüphesiz bu kaygıyı ticari veya siyasi çıkar yolunda kullanmak isteyen kişiler, gruplar veya devletler de ortaya çıkmıştır. Bütün bunların yanında geçmiş asırların hastalıklı bir kalıtı durumundaki batı toplumunda yerleşmiş olan Türk veya İslam düşmanlığı, yarım asırlık mücadelede Ermenilerin mesnetsiz

28 Alin Ozinian, “Ermenistan Bardağın Dolu Tarafına Bakıyor”, *Agos*, 22.10. 2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13108/ermenistan-bardagin-dolu-tarafina-bakiyor>

29 Belirtmek gerekir ki Fransa Anayasa Mahkemesi bu yasayı iptal etmeseydi, İsviçre için olduğu gibi bir şekilde AİHM’ye başvuru gündeme gelmiştir. Yaşar Yakış, “Fransa’nın Soykırım  elişkisi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 40, 2011, s. 65.

iddiaları konusunda Türkiye'ye karşı belirli bir başarıyı sağlamaları yolunda bir adım önde başlamalarına neden olmuştur.³⁰ Soykırım iddialarının bu önemli avantajına karşın iddia konusunda gerek birçok ülke arşivlerinden her geçen gün bir yenisi ortaya çıkan tarihi belgeler, yazışmalar ve gerekse güçlü bir içtihat haline gelen mahkeme kararları dikkate alındığında Türkiye'nin bu konuda teslim olmayacağı gittikçe daha netlik kazanmaktadır. Hatta söz konusu iddia ve iftiralarla kin, nefret ve düşmanlığı teşvik eden saldırılara karşı uluslararası alanda gerekli girişimlerde bulunarak avantajlı duruma geçeceği dahi tartışılmaktadır.³¹ Bütün bunlara karşın soykırım iddialarını destekleyen cephenin AİHM'nin nihai kararından sonra da mesnetsiz iddialarla kampanyalarına devam edeceği açıktır. Karardan kısa bir süre sonra Ermeni toplumunun motivasyonunu muhafaza etmek üzere bazı Ermeni kuruluşların, AİHM kararının Ermeni toplumu için bir zafer olduğunu deklare ederek yargılama sürecinde görev alanları ödüllendirmesi bunu göstermektedir.³²

Belirtmek gerekir ki bundan önceki mahkeme kararlarının AİHM'nin nihai kararı için içtihat özelliği taşıdığı gibi bundan sonraki kararlar için diğerlerinin yanında AİHM'nin son kararı da yardımcı kaynak/içtihat teşkil edecek ve bu yöndeki mevcut içtihadı güçlendirecektir. Nitekim kararın 59. maddesinde soykırımın tarifini, Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ davasına atıfta bulunarak vermektedir.³³ Bu maddede belirtildiği üzere UAD'nın söz konusu kararının 8. Maddesine atfen soykırım hükmünün verilebilmesi için bir grubu bütünüyle yok etme iradesinin tespitinin gerekli olduğu saptanmaktadır. Yani soykırım kararı için bir etnik, dinsel, ırksal veya ulusal bir grubu bütünüyle yok etme iradesinin ispatlanması şartı gereklidir.³⁴ Yine Soykırım Sözleşmesi'nin gerekleri çerçevesinde UAD'nin söz konusu kararından hareketle yapılan bu tespite göre soykırım iddialarının 1915 Tehcir Kararı çerçevesinde bütün Ermenileri yok etme iradesi ile bu yönde idari kararların varlığının ispat edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Halbuki soykırım iddialarının hiç duymak istemedikleri konu

30 Uluç Gürkan, *Ermeni Sorununu Anlamak, Önyargıları Aşmak ve Nefretten Arınmak*, İstanbul, Desek Yayınları, 2011.

31 Alaeddin Yalçınkaya, *Ceza Hukuku ve Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Soykırım İddiaları Çalıştayı, 25-26 Mayıs 2015*, Marmara Üniversitesi, http://dosya.marmara.edu.tr/etkinlik/hukukvesoykirim/tebli_ler.pdf

32 "The Requirements set by the RA (Armania) Government in Case of Perincek v. Switzerland were fully satisfied by European Court", 15.10.2015, <http://iravaban.net/en/103329.html> ; "ECHR Decision in Perincek v. Switzerland case is a Victory for Armenia: Geoffrey Robertson, Amal Clooney say", 16.10.2015, <http://www.panorama.am/en/news/2015/10/16/statement/1463726> ; Alin Ozinian, "Ermenistan Bardağın Dolu Tarafına Bakıyor", Agos, 22.10.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13108/ermenistan-bardagin-dolu-tarafina-bakiyor>

33 CASE OF PERİNÇEK v. SWITZERLAND

34 <http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18422.pdf>

ise iddialarla ilgili yönetimin kararlarını ve uygulamalarını görmek üzere arşivlere başvurmak.³⁵ Nitekim aynı gerekçeyle Divan, Hırvatistan'ın Yugoslavya Ordusu aleyhine açtığı davayı reddetmiştir. Gerekçe olarak Yugoslav ordusunun naklettiği insan gruplarını yok etme iradesi bulunduğunun kanıtlanamadığını göstermiştir.

İsviçre'de ise soykırımı inkârı cezalandıran yasanın yürürlüğe girmesinden sonra Perinçek bu ülkede “Ermeni Soykırım iddiaları, emperyalist bir yalandır” görüşünü konferanslar yoluyla dile getirdi ve bu ülkede mahkûm edildi. İç yargı yolları tüketildikten sonra AİHM süreci yaşandı. Perinçek'in ve davaya müdahil olan Türkiye'nin temel gerekçesi, İsviçre'nin ifade özgürlüğünü ihlal ettiğidir. Bununla beraber ne Perinçek ve Türkiye'nin ne de Ermenistan ve soykırımcı çevrelerin asıl kaygısı İsviçre'de ifade özgürlüğünün ihlal edilip edilmediği sorunu değildir. Fakat soykırımcı lobilerin uzun vadeli stratejileri, 1915 Tehcirini Holokost ile aynileştirerek “Tanıma” safhasından “Tazminat” ve “Toprak” talebi aşamasına geçmekti. Bu anlamda siyaset ile akademik çalışmalarla desteklenen propaganda etkisiyle ulaşılan başarının yargı kararı haline gelmesi hedeflenmektedir. Türkiye ise bir bakıma ilk defa bir uluslararası mahkemede Ermenistan ile karşı karşıya gelerek bu süreci önlemek, soykırım iddialarının geçersizliğini mahkeme kararı ile hükme bağlamak istemiştir. Buna karşın Agos gazetesinde itiraf ettiği gibi “Açık olan o ki, Ermenistan kabul etse de etmese de Perinçek, Ermeni Soykırımı'nın inkârını suç sayan ilk devlet olan İsviçre'yi, bu davayla mağlup etmiş oldu.”³⁶

Mahkemenin açıkça tespit ettiği diğer bir husus Ermeni soykırım iddialarını bütünüyle reddeder niteliktedir. Karar metninde yer alan madde 101'e göre soykırım tespiti konusunda Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Milletlerarası Adalet Divanı yetkilidir.³⁷ Soykırım Sözleşmesi'nden hareketle yapılan bu tespite göre onlarca ülkenin parlamentolarından çıkan kararlar, AB veya Avrupa Konseyi parlamento kararları yahut bu konudaki kitaplar, makaleler, filmlerin hukuken bir kıymetin olmadığı ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar söz konusu mahkemelerden böyle bir karar çıkmadığına göre Ermeni soykırım iddialarının da hukuki bir değeri yoktur. Belirtmek gerekir ki AİHM karar metnine bunu yazarken soykırım tespiti konusunda kendisinin de yetkili olmadığına işaret etmektedir. Bununla beraber yetkili olduğuna karar verdiği kurumlar olarak adı geçen mahkemeleri belirtmesi son derece önemlidir. Belirtildiği üzere mahkeme, 1915 olaylarıyla ilgili soykırımcı cephenin bir bakıma gazını almak üzere tehcirin ne büyük bir felaket olduğu yönünde ağır

35 Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, Judgment, I.C.J. Reports 2007, s. 43.

36 Alin Ozinian, “Ermenistan Bardağın Dolu Tarafına Bakıyor”, *Agos*, 22.10. 2015.

37 CASE OF PERİNÇEK v. SWITZERLAND

ifadeler kullanmıştır. Ancak bu olaylar için “soykırım” ifadesinin kullanılmaması, daha da ileri giderek Holokost ile 1915 olaylarının bir tutulamayacağına kararda açıkça belirtilmesi bundan sonra Ermeni soykırımını tanıma yolundaki mücadeleyi imkânsız olmasa bile oldukça müşkül hale getirmiştir.³⁸

Ermeni soykırım iddialarını kabul edenler bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da tarihi gerçekler, hukuksal durum veya genel olarak bilimsel tespitleri kesinlikle dikkate almayacaktır. Bu çevreler, muhtemelen yeni yöntemlerle veya mevcut kararlar ile kazanımlarını çarpıtarak faaliyetlerini sürdürecektir. Bununla beraber yarım asırlık propaganda, emek, baskı ve ayartmaların neticesinde AİHM'nin son kararı önemli bir kilometre taşı olarak varlığını sürdürecektir. Bugüne kadar verilmiş olan diğer mahkeme kararları -Malta savaş esirleri konusunda İngiliz Kraliyet Başsavcılığı Kararı, AB Adalet Divanı ilk ve nihai daire kararları, Fransa Anayasa Mahkemesi kararı³⁹- için olduğu gibi AİHM'nin ilk derece ve büyük daire kararlarının da Türk diplomasisi, akademik ve diğer eğitim kurumları, tanıtım ve propaganda birimleri tarafından değerlendirme derecesine göre kullanılacaktır. Bu kararlarla birlikte tarihi gerçeklerle ilgili bulguların etkin bir şekilde karar vericilere ve araştırmacılara sunulması durumunda yukarıda işaret edilen örneğin *Agos* gazetesinde belirtildiği üzere soykırım iddiaları son bulmasa bile günümüzdeki etkinliğini kaybedecektir.

38 Alin Ozinian, “Ermenistan Bardağın Dolu Tarafına Bakıyor”, *Agos*, 22.10. 2015.

39 Fransa Anayasa Mahkemesi kararı, ulusal yargı kararı olduğu halde Perinçek-İsviçre davası kararında içtihat durumuna gelmiştir. AİHM Büyük Dairesi kararının “Comparative Law Materials” başlıklı bölümünün 94. Maddesi bu konuyu ele alır.

Kaynaklar

Aya, Şükrü Server, *Preposterous Paradox, Ambassador Morgentahu: A Factual Story About Politics, Propaganda and Distortions*, Belfast, Athol Books, 2013.

Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, Judgment, I.C.J. Reports 2007.

CASE OF PERİNÇEK v. SWITZERLAND, (*Application no. 27510/08*), JUDGMENT, STRASBOURG, 15 October 2015, [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Perinçek"\],"sort":\["kupdate Descending"\],"respondent":\["CHE"\],"itemid":\["001-158235"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Doğan, İlyas, *Devletler Hukuku*, Astana Yayınları, 2013, Ankara.

ECHR Decision in Perincek v. Switzerland case is a Victory for Armenia: Geoffrey Robertson, Amal Clooney say", 16.10.2015, <http://www.panorama.am/en/news/2015/10/16/statement/1463726>

"Ermeniler Masadan Kaçtı", Hürriyet, 19.01.2005.

Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk*, 6. Baskı, 2013, Beta, İstanbul.

Gürkan, Uluç, *Ermeni Sorununu Anlamak, Önyargıları Aşmak ve Nefretten Arınmak*, İstanbul, Destek Yayınları, 2011.

Karpat, Kemal, "Adil Hafıza ve Normalleşme", *100. Yılında Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, Adil Hafız ve Normalleşme*, Marmara Üniversitesi, 14 Mayıs 2015, İstanbul.

Ozinian, Alin, "Ermenistan Bardağın Dolu Tarafına Bakıyor", *Agos*, 22.10.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13108/ermenistan-bardagin-dolu-tarafina-bakiyor>

Över, Kıvanç Galip, *Alman Belgelerinde Ermeni Meselesi, 1915*, İstanbul, Kaknüs, 2007.

Perinçek, Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınları, 2013.

“Resolution on a Political Solution to the Armenian Question”, UJ 1987 C 190,

http://www.europarl.europa.eu/intcoop/euro/pcc/aag/pcc_meeting/resolutions/1987_07_20.pdf,

Sarınay, Yusuf, “Ermeni Tehciri ve Yargılamaları, 1915-1916”, *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyum Bildirisi*, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2006, ss.263-264.

T-346/03,

<http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30d68138bb6cdeb94ce3ab739c7f4e841fbd.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuOb3f0?text=&docid=48869&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=138905>

Tacar, Pulat, “Türkiye’ye Karşı Açılan Hukuk Savaşı: Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Türkiye Cumhuriyeti’ne, TC Merkez Bankası’na ve Ziraat Bankası’na Açtığı Davalar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 37-38, 2010-2011, ss. 239-273.

Tacar, Pulat, “Ermenistan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na Başvursun ve Uluslararası Adalet Divanı’nda Türkiye Aleyhine Dava Açsın”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 36, 2010, ss.163-189.

Tezcan, Ercüment, “Soykırım Yasaları ve Anayasa’ya Uygunluk Tartışmaları: Fransa Örneği”, *Ceza Hukuku ve Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Soykırım İddiaları Çalıştayı*, 25-26 Mayıs 2015, Marmara Üniversitesi, http://dosya.marmara.edu.tr/etkinlik/hukukvesoykirim/tebli_ler.pdf

“The Requirements set by the RA (Armania) Government in Case of Perincek v. Switzerland were fully satisfied by European Court”, 15.10.2015, <http://iravaban.net/en/103329.html>

Topuzkanamış, Engin, “Hukuk ve Modernlik Üstüne Bazı Notlar”, *HfSA, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* (hazırlayanlar: Hayrettin Ökçesiz vd.), İstanbul Barosu Yayınları, 2012.

Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM),

http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/uluslararasi_isbirligi/uluslararasi_mahkemeler/ucm.html

Yakış, Yaşar, “Fransa’nın Soykırım Çelişkisi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 40, 2011, ss. 65-84.

Yalçınkaya, Alaeddin, “Ceza Hukuku ve Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Soykırım İddiaları Çalıştayı”, 25-26 Mayıs 2015, Marmara Üniversitesi,
http://dosya.marmara.edu.tr/etkinlik/hukukvesoykirim/tebli_ler.pdf

Yalçınkaya, Alaeddin, “Türkiye’nin AİHM Önündeki Sicili, Yargısal Sorumluluk ve Anayasa”, *Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşunun 60. Yılına Armağan*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2012, ss.235-264.

Yaşın, Gözde Kılıç, “Ermeni İddialarını Kabul Eden Ülkeler”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 01 Mayıs 2014;
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2014/05/01/7571/ermeni-iddialarini-kabul-eden-ulkeler>

ERMENİ ASILLI OSMANLI NAZIRLARINDAN GABRİYEL NORADUNKYAN EFENDİ

(AN OTTOMAN ARMENIAN MINISTER:
GABRIYEL NORADUNKHIAN EFFENDI)

Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ
Yıldız Teknik Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

Öz: *Gabriyel Noradunkyan Efendi, uzun yıllar Osmanlı bürokrasisinde üst düzey görevlerde bulunmuş, II. Abdülhamit döneminin önemli devlet memurlarından birisidir. Hariciye Nezareti'nde çeşitli kademelerde görev almış, bilahare Babiâli Hukuk Müşaviri olmuştur. Osmanlı siyasi tarihi açısından oldukça önemli bir eser olan Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman adlı kitabın müellifidir. Başarılı çalışmalarından dolayı muhtelif rütbe ve nişanlarla taltif edilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Âyan üyesi olan Gabriyel Noradunkyan, o dönemde kurulan birçok kabinede Ticaret ve Nafia Nazırlığı ile Hariciye Nazırlığı görevlerini ifa etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Paris'e yerleşen Noradunkyan Efendi, bu dönemde kurulan Ermeni heyetlerinde yer almıştır. Paris'teki yaşamı sırasında anılarını yazmaya başlamış ama neticelendirememiştir. İlk başta Aram Andonyan'la başlanan anıları yazma işi, daha sonra Fransız yazar Bertrand Bareilles'le devam etmiştir. Bu çalışmada R. H. Kevorkian tarafından kaleme alınan ve Çağdaş Ermeni Tarihi İncelemeleri'nde yayımlanan Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin anılarının Fransızca'dan tercümesine yer verilecektir. Yazıda Noradunkyan Efendi tarafından anlatılan hadiseler ve neticelerinin Osmanlı arşiv belgeleri ile büyük oranda paralellik arz ettiği görülmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Gabriyel Noradunkyan Efendi, II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti, Anılar ve Ermeni Meselesi.*

Abstract: *Gabriyel Noradunkhian Effendi, who had been in key positions in Ottoman bureaucracy for many years, was one of the most important civil servants of Abdulhamid II period. He completed significant tasks in Ottoman Foreign Affairs, and then worked as a legal adviser in the Sublime Porte. He was the author of titled Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman being compilation of almost all Ottoman treaties. He was rewarded with various ranks and awards for his successful services. Gabriel Noradunkhian Effendi who was a member of the Senate during*

the Second Constitutional Era, served as the Minister of the Trade and Public Works and the Minister of the Foreign Affairs in many Cabinets established at that time. Noradunkhian Effendi, who settled in Paris in the last years of the Ottoman Empire, took place in the Armenian Committees which were founded in this period. He began to dictate his memoirs while living in Paris, but could not put an end. At first, he started writing his memoirs with Aram Andonian, then continued with a French writer Bertrand Bareilles. In this study, the Memoirs of Gabriel Norandunkhian Effendi penned by R. H. Kevorkian and published in Revue d'histoire arménienne contemporaine shall be included in the translation from the French. In the memoirs, the events and results which were told by Noradunkhian Effendi is seen to largely correspond with the records of the Ottoman archive.

Key Words: *Gabriel Noradunkhian Effendi, II. Abdülhamit, Ottoman State, Memoirs and Armenian Issue.*

Gabriyel Efendi (1852-1936),¹ imparatorluğun çöküş yıllarında yapmış olduğu önemli hizmetleriyle ön plana çıkan ünlü bir Osmanlı Ermenisi'dir. Meşhur Noradunkyan ailesine mensuptur. Ailenin kökeni günümüzde Kemaliye olarak bilinen Eğin'e dayanmaktadır. Kendisi Üsküdar doğumludur ve başarılı bir eğitim hayatı vardır. Kadıköy Saint Joseph Fransız Koleji'nden mezun olduktan sonra Paris'e gitmiş, burada Collège de France, Sorbonne Üniversitesi ve Ecole des Sciences Politiques'e devam ederek hukuk, siyaset bilimi ve diplomasi alanlarında eğitim almıştır. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca bilen Noradunkyan Efendi, Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'de diplomasi, siyaset bilimi ve hukuk dersleri vermiştir. Kendisi 1886'da kurulan Galata'daki Ermeni Getronagan Lisesi'nin ilk muallimleri arasındadır. Ayrıca Ermeni cemaati Cismani Meclisi'nde görevler yapmıştır. Sultan Abdülaziz zamanında 18 Aralık 1875'de Hariciye Nezareti, Hariciye Kitabete Kalemi'nde işe başlamış ve birkaç ay sonra da Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi'ne geçmiştir. Bilahare çalışmalarıyla temayüz ederek Babiâli Hukuk Müşaviri olmuştur.² Noradunkyan Efendi, Hariciye Nezareti'nde görevde olduğu süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış devletlerle olan sorunları için kurulan çeşitli heyetlerde görevler almıştır. Sırbistan Tahdid-i Hudut Komisyonu, Avrupa Karma Komisyonu ve Anadolu Tahdid-i Hudut Komisyonu bu şekilde görev yaptığı heyetlerden bazılarıdır.³ 28 Mart 1881'de Çetine (Podgorica) Sefareti (Karadağ) başkâtipliğine tayin edilen Gabriyel Efendi,⁴ 12 Mart 1883 tarihinde bu görevinden alınmıştır.⁵ Çetine Sefareti'ndeki vazifesi, memuriyet hayatı boyunca elçilikte görev yapma bakımından Noradunkyan Efendi'nin ilk ve tek yurt dışı hizmetidir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Âyan [Senato] üyeliğine atanmıştır.⁶ Sivil bürokrasiden gelen Gabriyel Noradunkyan Efendi Meclis-i Âyan'da, Kanun-ı Esasi (Anayasa), Adliye,

1 Gabriyel Noradunkyan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Karakoç, "Gabriyel Noradunkyan Efendi: Ermeni Asıllı Bir Osmanlı Nazırı ve Ermeni Meselesine Bakışı", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Cilt 7, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 47-74.

2 İngilizlerin Osmanlı Devleti'yle ilgili hazırladıkları raporlardan 1906 yılına ait olanında Noradunkyan Efendi'den şöyle bahsedilir: "... Müslüman meslektaşına göre [İbrahim Hakkı Bey] daha dar bakış açısına sahip olmasına rağmen zeki bir hukukçu... Şu anda devlet hizmeti içinde kalan en tanınmış Ermenilerden biri ve Patrikhane Halk (Milli) Meclisi üyesi." General Report on Turkey for 1906. (Mr. G. Barclay). FO 881/8982.

3 BOA, DH. SAİD, 81/473; *Servet-i Fünûn*, Nr. 32, 8 Ağustos 1324/21 Ağustos 1908.

4 BOA, İ. HR., 17577. Gabriyel Efendi'ye bu görevi esnasında Karadağ hükümeti tarafından 3. rütbeden Danilo nişanı tevcih edilmiş (BOA, İ. HR., 17903), söz konusu nişan 1884 yılında 2. rütbeye yükseltilmiştir (BOA, DH. SAİD, 81/473).

5 BOA, İ. HR., 18111.

6 Gabriyel Efendi de görev yaptıkları yeri "Senato" diye adlandıracaktı. "Bendeniz de vükelanın bu babda vereceği kararda isterim ki Sena'nın (Sénat) hakk-ı kadimi sakıt olmasın." Bkz. H. Aliyar Demirci, *II. Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 4.

Nizamname-i Dâhiliye (İçtüzük), Nutk-u İftitahi ve Maliye encümenlerinde görev yapmıştır. Onun bu görevleriyle, sadece Ermeniler arasında değil bütün Âyan Meclisi üyeleri içinde üst sıralarda olduğu rahatlıkla söylenebilir. Meclis tutanaklarında da bu encümenlerin başkanlığı, sözcülüğü gibi etkili görevleri üstlendiği, mevzuatı iyi bildiği, bu yüzden de yasama sürecine önemli ölçüde katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu yönleriyle Noradunkyan Efendi'nin günümüzün yaygın tabiriyle “teknokrat” yönü oldukça kuvvetli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Gabriyel Noradunkyan, Âyan üyesi iken Sultan Mehmet Reşad'ın cülusunu yabancı devletlere bildirmek gayesiyle teşkil edilen heyette de bulunmuştur.⁸ Söz konusu heyette Londra Büyükelçiliği'ne atanan sabık Sadrazam Tevfik Paşa, Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriyel Noradunkyan Efendi ve 1. Ordu Erkânı Harbiye Reisi Ferik Halil Paşa vardı. Heyet sırasıyla Viyana, Petersburg ve Berlin'e gitmiş ve Tevfik Paşa Almanya'da gruptan ayrıldığından heyete Gabriyel Efendi başkanlık yapmıştır. Bu heyet de devamında Stockholm, Belgrat ve Bükreş'e uğramıştır.⁹ Noradunkyan Efendi, Âyan üyesi iken 7 Ağustos 1908'de kurulan Kamil Paşa,¹⁰ 13 Şubat 1909 tarihinde kurulan Hüseyin Hilmi Paşa,¹¹ 14 Nisan 1909'da kurulan Ahmet Tevfik Paşa¹² ve 6 Mayıs 1909'da kurulan ikinci Hüseyin Hilmi Paşa hükümetlerinde Ticaret ve Nafia Nazırı olmuştur.¹³ Tevfik Paşa ve ikinci Hüseyin Hilmi Paşa kabinelerinde söz konusu nazırlığa ibkaen atanmıştır. Bu görevdeyken İttihat ve Terakki'nin yayın organı gibi çalışan *Tanin* gazetesinin yoğun kampanyası sonucu 9 Eylül 1909'da nazırlıktan istifa etmiş ve yerine soydaşı Bedros Hallacyan Efendi atanmıştır. Ticaret ve Nafia Nazırlığı yaptığı birinci Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde bir ara Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya vekâlet etmişti.¹⁴ Noradunkyan Efendi, 22 Temmuz 1912'de göreve başlayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi¹⁵ (Büyük Kabine, Baba-Oğul Kabinesi) ile 29 Ekim

7 H. Aliyar Demirci, “İkinci Meşrutiyet Birinci ve İkinci Yasama Döneminde (1908–1912) Osmanlı Âyan Meclisi'nin Ermeni Üyeleri ve Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C. 1, Asam Yayınları, Ankara 2003, s. 309.

8 Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul t.y., s. 41.

9 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Hazırlayanlar Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 59.

10 BOA, İ. DUİT., 7/101. Kamil Paşa, Türk siyasi tarihinde hükümet programı hazırlayan ilk sadrazamdır. Aynı zamanda milletvekillerinin güvensizlik oyuyla iktidardan düşen ilk hükümet de Kamil Paşa'nın kurduğu bu kabinedir. Bkz. İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 34.

11 BOA, İ. DUİT., 7/110.

12 BOA, İ. DUİT., 8/1.

13 BOA, İ. DUİT., 8/4.

14 Ömer Sami Coşar, *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt 2, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1974, s. 158.

15 BOA, İ. DUİT., 8/59.

1912’de kurulan Kamil Paşa hükümetinde¹⁶ Hariciye Nazırlığı görevini ifa etmiş ve bu görevleri esnasında 6 ay 25 gün bakanlıkta kalmıştır.¹⁷ Gabriyel Efendi, Kamil Paşa kabinesindeki vazifesine ibkaen atanmıştır. Şüphesiz yıllarca hariciye kalemlerinde başarılı bir şekilde görev yapması ve diploması alanına olan kuvvetli vukufiyeti onun hariciyeye nazır olarak atanmasında etkin olmuştur.¹⁸ Balkan Savaşı’nın¹⁹ sürdüğü bir zamanda, İttihatçıların ünlü Babîali Baskını sonrasında ailesini yanına alarak Paris’e gitmiş ve oraya yerleşmiştir.²⁰

Noradunkyan Efendi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Ermeni Ulusal Heyeti’nde görevler almış, özellikle Lozan Konferansı sırasında Türkiye toprakları içinde Ermenilere yurt verilmesi için ısrarcı olmuştur. Müzakerelerde Türk delegasyonunun Ermeni isteklerine karşı tavizsiz yaklaşımları Ermeni heyetinin umutlarını tüketmiş, son bir girişim olarak Noradunkyan Efendi, Türk heyeti baştemsilcileri İsmet İnönü ve Rıza Nur ile yüz yüze görüşmüştür.²¹ İsmet İnönü, Noradunkyan Efendi ile görüşmelerini Ankara’ya şu şekilde bildirir: “Noradunkyan Efendi geldi. Muhacirler için Ermeni yurdu istedi. Nasihat ettik...”²² Gabriyel Noradunkyan Efendi, Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından tam bir yıl sonra, İsmet İnönü’ye “hususî” bir mektup göndermiştir. 24 Temmuz 1924 tarihli bu mektubunda da Ermenilerle Türkler arasındaki ortak tarih ve kadere vurgu yaptıktan sonra, Türkiye toprakları dışında kalmış bulunan tehcir mağduru Ermenilere yardım elinin uzatılmasını ister.²³ Bu yaşananlardan sonra uluslararası arenada görünmeyen Noradunkyan Efendi, 1936 senesinde 84 yaşında Paris’te vefat etmiştir.

16 BOA, İ. DUİT., 8/72.

17 Ömer Turan, “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Yayına Hazırlayan İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 242.

18 Gabriyel Noradunkyan, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında sıkıntılı bir nazırlık görevi ifa etmiştir. İngiliz diplomat, istihbarat servisi elemanı ve politikacı Aubrey Herbert, Noradunkyan Efendi’yi “vatansever bir Ermeni” olarak niteler. Bkz. Aubrey Herbert, *Ben Kendim: A Record of Eastern Travel*, Edited by Desmond MacCarthy, Hutchinson & Co., London 1924, s. 273.

19 Balkan ülkelerinde görevli Osmanlı sefirlerine çekilen metin şu şekildedir: “Osmanlı Hükümeti, Bulgar (veya Yunana veya Sırp) notasını cevaba layık bulmadığı için ve Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan büyük devletlerin aracılığını bir yana iterek onlara karşı saygısız davrandığı cihetle, nezdinde sefir olarak tayin edilmiş olduğunuz hükümetle bütün ilişkileri kesmenizi emrederim” Hariciye Nazırı Gabriyel Noradunkyan. Bkz. Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 105.

20 Baskın sırasında Noradunkyan Efendi’nin soğukkanlılığını muhafaza ettiğine dair bkz. Eyüp Durukan, *Balkan Harbi’nde Edirne Kuşatması (1911-1913)*, Yayına Hazırlayan Murat Uluğtekin, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 316.

21 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt 2, Yayına Hazırlayan Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 79-83.

22 Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 192.

23 BCA, 030.01/10.59.5.

Lozan Barış Konferansı'ndan sonraki yıllarda Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin anılarını kaleme almaya çalıştığı aşağıdaki makaleden anlaşılmaktadır. İlk başta Aram Andonyan'la²⁴ başlanan anıları yazma işi, daha sonra Fransız yazar Bertrand Bareilles'le²⁵ devam etmiştir. Ancak sonrasında hatıraları kaleme alma işinin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber ulaşılan bazı kısımlar yayınlanmış, ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

*Noradunkyan Efendi,
Birinci Dünya Savaşı
sonrasında kurulan
Ermeni Ulusal Heyeti'nde
görevler almış, özellikle
Lozan Konferansı
sırasında Türkiye
toprakları içinde
Ermenilere yurt verilmesi
için ısrarcı olmuştur.*

Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin söz konusu hatıraları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına, Ermeni meselesine, bilhassa II. Abdülhamid dönemi ile onun tahttan indirilmesinden sonraki sürece ve o dönemin üst düzey yöneticilerine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Gabriyel Noradunkyan'ın anılarında zaman zaman kendisini ön plana çıkardığı da görülmektedir. Değerlendirmeler yapılırken, bu hususun göz ardı edilmemesi yerinde olacaktır. Bununla birlikte bilhassa II. Abdülhamid ve Jön Türklerle (İttihatçılarla)

ilgili tespitleri dikkate şayandır. Gabriyel Efendi'nin hatıratı boyunca yaptığı olduğu bu önemli tespitler, Kevorkyan'ın çalışmasında olmamasına rağmen okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla "koyu" olarak gösterilmiştir.

Gabriyel Noradunkyan'ın anılarında geçen bazı önemli tespitler şunlardır. Dönemin Paris Sefiri Kokona Ali Paşa'nın himayesinde Hariciye Nezareti'ne

24 Aram Andonyan hakkında bilgi için bkz. Kevork Pamukçyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 24. Andonyan aynı zamanda, Ermeni tehciriyle ilgili yazmış olduğu *Naim Bey'in Anıları: Ermeni Tehcir ve Katliamına İlişkin Resmî Türk Belgeleri* adlı kitabın yazarıdır. Bu kitaptaki tutarsızlıklar ve çelişkiler için bkz. Şinasi Orel, Süreyya Yuca, *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, TTK Yayınları, Ankara 1983 ve Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, The University of Utah Press, Salt Lake City 2005, s. 63-73.

25 Bertrand Bareilles, *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri*, (Güncel Yayıncılık, İstanbul 2003); İstanbul doğumlu torunu Roland Bareilles ise *Osmanlı'nın Alacakaranlığı*, (Güncel Yayıncılık, İstanbul 2003) adlı kitabın yazarıdır. Bertrand Bareilles'in Noradunkyan'ın hayatını kaleme almasıyla ilgili hususu Roland Bareilles şöyle anlatır: "Asla bir kazanç sağlamayacak ve zamanının çoğunu alan bu karşılıksız etkinliklere, hemen son vermesi gerekiyordu. Kesinlikle işleri yoluna koyması ve tüm aileyi zenginleştirmesi gereken güzel projelere başlamak istiyordu. Gecikmeden başlamalıydı. Kostantınopol'deki eski arkadaşı Gabriyel Noradunkyan anılarını kaleme almak için onu ziyaret etmek istediğinde, kararını vermiş görünüyordu. Bu seçkin hukukçu, eski senatör, Ulusal Ermeni Konseyi Genel Sekreteri, 1912-1913 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu Hariciye Nazırı ve sonunda 1922-1923'de Lozan Konferansı'nda Ermeni Heyeti Başkanı olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonundaki tüm önemli olayların hem aktörü hem tanığı olan böyle bir şahsiyetin anıları, önemli bir gelir olacak ve geleceğin tarihçileri için de değerli bir kaynak oluşturacaktı. Ama uzun soluklu bir işti. Nubar Paşa tarafından kurulan Ermeni Kütüphanesi'nin sadık müdürü Aram Andonyan tarafından büyük bir cesaretle işe başlanmıştı; ama devam etmemişti. Beş bölüm yazmıştı ve geriye daha kırk beş bölüm kalmıştı! Bertrand tereddüt etmeden bu görevi üzerine aldı." Bkz. *Osmanlı'nın Alacakaranlığı*, s. 382.

giren Gabriyel Noradunkyan, Sadrazam Küçük Said Paşa'nın teklifiyle Babîali Hukuk Müşaviri olmuştur. Hukuk müşavirliğine atanmasında o anki olumlu konjenktürden yararlanmıştı. Görevlerini ifa ederken oldukça ihtiyatlı hareket ettiği görülen Noradunkyan Efendi'ye bu özelliğin Server Paşa'dan sirayet ettiği anlaşılmaktadır. 1895 yılında İstanbul'da yaşanan Ermeni hadiseleri sırasında kendisinden talep edilen arabuluculuk isteğini büyük bir cesaret örneği göstererek reddeden Gabriyel Noradunkyan, soydaşları Simon Maksud Bey ile Apik Unciyan Efendi'yi zor durumdan kurtaracak çözüm yolunu da göstermişti. Ohannes Nuryan Efendi'nin Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin kaldırılmasına yönelik teklifi yaptığı görüşmelerle onun önlediği görülmektedir. Tahsilini Lozan'da ikmal eden oğlu Diran Kırkor'un²⁶ ağır hasta olması nedeniyle Lozan'a gitmek için saraydan izin istemiş, ama yaklaşan Yunan Savaşı nedeniyle talebi geri çevrilmiştir. Bununla birlikte o, büyük bir cesaret örneği göstererek izin almaksızın, tamamen kendi inisiyatifıyla Lozan'a gitmiştir. Hem Ermeni hadiseleri sırasındaki arabuluculuk teklifini reddetmesi hem de izinsiz bir şekilde Lozan'a gitmesi onun büyük bir özgüvene sahip olduğunu göstermektedir. İzinsiz gitmesine rağmen II. Abdülhamid onu cezalandırmamış, hatta Yunan Savaşı sonrasında anlaşma maddelerinin hazırlanması sırasındaki yorum ve tekliflerini kabul ederek, bu konudaki başarısından dolayı kendisine nişan vermiştir. Türk-İtalyan Savaşı'nın patlamak üzere olduğunu, İtalya'da tatil deyken öğrenmiş, sorumlu bir devlet memuru örneğini göstererek hemen İstanbul'a dönmüş, savaşa mani olması için Sadrazam Hakkı Paşa'yı ikaz etmiş, ama tavsiyeleri ve uyarıları dikkate alınmamıştır. Nitekim öngörülleri büyük oranda gerçekleşmiş ve Trablusgarp Savaşı patlamıştır. Hakkı Paşa kabinesinden sonra kurulan Küçük Said Paşa hükümetinde, kariyerinde büyük emeği olan Sadrazam Said Paşa'nın bizzat teklifine rağmen Hariciye Nazırlığı görevini kabul etmemiştir. Ret gerekçesi olarak "ittihatçılarla birlikte çalışmasının mümkün olmadığını" ileri sürmüştür. Nazırlığı reddedişindeki temel nedenin İttihatçılarla birlikte çalışmak istememesi gibi görünmesine rağmen, 1895 Ermeni hadiseleri sırasındaki arabuluculuk teklifini ve işbirliğini kabul etmemesinden dolayı cezalandırılmasını isteyen Said Paşa'ya karşı olan kırgınlığının da etkili olduğu kabul edilebilir. Dönemin Sadrazamı Said

26 Diran Kırkor, babası gibi hem Hariciye hem de Babîali dairelerinde çalışmış, yurt dışında Brüksel elçiliğinde sırasıyla 3. ve 2. kâtiplik görevlerinde bulunmuştur. Diran'ın buradaki sefiri, aynı zamanda ünlü bir şair ve edebiyatçı olan Abdülhak Hamit Tarhan'dır. Kırkor Noradunkyan bilahare kurulacak olan Ermenistan'ın Vatikan nezdinde büyükelçisi olacaktır. Bkz. BOA, DH. SAİD, 106/339; HR. SAİD, 11/13 ve Y. A. HUS., 370/90; Esat Cemal Paker, *Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 64, 65 ve Boğos Natanyan, *Sivas 1877*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 432. Osmanlı hariciyesinde görev yapan Noradunkyan ailesine mensup bir diğer hariciyecisi de Hrand (Bey) Noradunkyan'dır. Bkz. Kevork Pamukciyan, *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 24, 25 ve Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 324. Hrand Noradunkyan'ın yazdığı kitap için bkz. H. Noradoughian, *Vers La Guerre Balkanique et Vers La Premiere Guerre Mondiale*, La Turquie Moderne Basmevi, İstanbul 1950.

Paşa'nın onun mahkemeye sevkini istemesinin Noradunkyan Efendi'nin bilinçaltında yer ettiği düşünülebilir. Jön Türklere karşı beslediği iyi ümitler zamanla yerini yeise bırakmış, İttihatçıların devleti hızla bir felakete doğru sürüklediğini belirtmiştir. Nitekim İttihatçıların takip ettikleri sorumsuz siyasetin Balkan devletlerinin birbirleri ile ittifak kurmalarına sebep olduğuna

Dönemin Sadrazamı Said Paşa'nın onun mahkemeye sevkini istemesinin Noradunkyan Efendi'nin bilinçaltında yer ettiği düşünülebilir. Jön Türklere karşı beslediği iyi ümitler zamanla yerini yeise bırakmış, İttihatçıların devleti hızla bir felakete doğru sürüklediğini belirtmiştir. Nitekim İttihatçıların takip ettikleri sorumsuz siyasetin Balkan devletlerinin birbirleri ile ittifak kurmalarına sebep olduğuna ve savaşın göz göre göre geldiğine değinmiştir.

ve savaşın göz göre göre geldiğine değinmiştir. Balkan Savaşı sırasında, Selanik'in düşerek II. Abdülhamid'in esir edilmesi durumunun sarayda ne denli telaşa neden olduğu ve sabık sultanın kurtarılması sırasında takip edilen planın onun tarafından hazırlandığı da yazdığı anılarından anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada Gabriyel Noradunkyan (1852-1936) başlığı ile "Anılardan Alıntılar'a" kadar ki bölüm yazar Kevorkyan'ın önsözüdür. Bundan sonraki bölümler ise Aram Andonyan tarafından derlenmiştir. Bu bölümlerde, Noradunkyan Efendi tarafından anlatılan hadiseler ve neticeleri Osmanlı arşiv belgeleri ile büyük oranda paralellik arz etmektedir. *Çağdaş Ermeni Tarihi İncelemeleri-Revue d'histoire arménienne contemporaine*'nde "Gabriel Noradounghian (1852-1936)" başlığında yayınlanan ve Noradunkyan Efendi'nin doğumundan Balkan Savaşı'na

kadar süren hayatının incelendiği çalışmadaki sonnot ve parantezler, yazarlar Andonyan ve Kevorkyan tarafından kaleme alınmıştır. Dipnotlar ise bazı hususları açıklamak, bilgi vermek ve düzeltmek için tarafımca verilmiştir.

Gabriyel Noradunkyan (1852–1936)*

Özet

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından XX. Yüzyılın başına kadar Osmanlı yönetiminde görev alan Ermeni siyasetler arasında, Gabriyel Noradunkyan,

* R. H. Kévorkian tarafından kaleme alınan, *Çağdaş Ermeni Tarihi İncelemeleri-Revue d'histoire arménienne contemporaine*, I (1995), s. 1-37 arasında Gabriel Noradounghian (1852-1936) başlığında yayımlanan çalışmanın Fransızca'dan Türkçe'ye tercümesi sırasındaki yardımlarından dolayı Pelin Esmer ve Mehmet Kara'ya teşekkür ederim. Ayrıca çalışmasının Türkçe yayımlanmasına müsaade eden bilim insanı Kévorkian'a müteşekkirim.

yaklaşık olarak kırk yıl süresince imparatorluğun kaderinde en fazla ağırlığı olan kişilerden biriydi. Bu açıdan onu ünlü önceli Krikor Odyan²⁷ ile karşılaştırabiliriz.

Siyasete büyük değişim içindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda giren bu ikisi, birbiri ardına gelen hükümetlere, kimsenin sorgulayamayacağı yetenekleri ve liyakatleriyle hizmet ettiler. Buna paralel olarak, Osmanlı sisteminin doğası, onları kendi Milletlerinin işlerinin yönetimine katılmaya yöneltti ve birçok defa Millet Meclisleri'ne başkanlık ettiler. Türkler ve Ermenilerin kaderlerinin bir arada yaşamak ve bundan ötürü İmparatorluk halkını ve devlet teşkilatını modernleştirmek zorunda olduğu varsayımından yola çıkarak, Osmanlı dünyasının laikleşmesi için inatla çalıştılar. Onların gözünde, Ermenilerin Türk yurttaşlarının haklarıyla kıyaslanabilir haklara sahip oldukları bir vatandaşlık statüsüne ulaşmaları için tek yol buydu.

Ermeni kurumlarının başındayken izledikleri politikaları, ancak diğer Ermeni Osmanlı üst düzey memurlarıyla paylaştıkları bu kaygı üzerinden anlamak mümkündür. İmparatorluğun idaresiyle yakından ilişkili olan ve Türk siyasi sınıfını herkesten iyi bilen Odyan ve Noradunkyan, sürekli olarak Ermeni önderlere ihtiyatlı olmayı öğütüyorlardı. Türklerin hala nasıl yüzyıllar boyu sürmüş olan baskıcı ve işgalci yönetimlerine; itaat eden Hıristiyan fikrine, Hıristiyanları –en azından İstanbul'da– eşit olarak gösteren reformla çelişerek; “azınlıkların” ilan edilen ama uygulanmayan sosyal reformlardan daha fazla faydalanacakları korkusuna takıldıklarını çok iyi biliyorlardı. Kısaca, siyasi elitler de dâhil olmak üzere, Türklerin iktidar sorumluluğunu imparatorluğun diğer unsurlarıyla paylaşmaya hazır olmadıklarını hissediyorlardı ve Osmanlı Devleti yalnızca Türklerle oluşturulması gereken ve sadece Türklerin meselesi haline geliyordu.

Bu şartlar altında Noradunkyan, pragmatik bir yaklaşım benimsiyor ve fermanlarda ilan edilse bile, Türklerin vermeye hazır olmadığı hakları açıkça istememeyi öğütüyordu. Bu konuda, kendilerini durmadan Türk makamlarına olan bağlılıklarını kanıtlamaya mecbur hisseden ve onlara “karşı gelmekten” kaçınan Ermenilerin toplu takıntısını paylaşıyordu. Sürekli beşinci kol²⁸ olduklarından şüphenilen Ermeniler, meşru bir unsur olarak görüldükleri

27 Nafia Nezareti müsteşarlığı görevini de ifa eden Odyan Efendi, Kanun-i Esasi'yi hazırlama komisyonunda görev yapmıştı. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, “Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler, Cilt 24, Sayı 96, Ekim 1960, s. 604. Odyan Efendi hakkında bilgi için bkz. Sivart Kayar-Malhasyan, “Krikor Odyan”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 379. Ayrıca bkz. Robert Devereux, *The First Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1963, s. 48, 94-95, 259.

28 Her türlü araca başvurarak bir ulusun dayanışmasını yok etmeye yönelik faaliyetlere denir. Bkz. *AnaBritannica*, Cilt 4, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 139.

imparatorluğun bekası için diğerlerinden daha fazla katkıda bulunmak zorundaydılar. İmparatorluğun parçalanmasından korkulduğu, büyük güçlerin devletin içişlerine yönelik etkilerinin arttığı, Türk siyasi sınıfının devleti reform yoluna sokmada yetersiz olduğu bir dönemde, Noradunkyan devletin en üst kademesindeki konumunu on yıllarca sürdürmeyi bildi ve 1894-1896 katliamlarından sonra Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin bozulduğu dönemlerde, Osmanlı yönetimine çoğu zaman alternatif olarak hizmet etti.

Bununla birlikte, İstanbul'daki Ermeni elitlerinin neredeyse hepsi gibi, Kürt beylerin keyfi ve zorba tutumlarına boyun eğen Doğu illerindeki [Ermeni] nüfusun yaşadığı dramı fark etmiyor gibi görünüyordu. Abdülhamid'in onlara karşı uyguladığı polikaların Ermenileri geri dönülmez bir şekilde bu bölgelerden attığını; devam eden asayişsizliğin, malların ve kişilerin serbest dolaşımı üzerine konan engellerin, tarım arazilerine el koyulmasının, yağmanın, Türk memurlar ve Kürt aşiret liderleri tarafından uygulanan sistematik gaspların korkunç bir nüfus kaybına neden olduğunu da anlamamıştı. Noradunkyan şüphesiz, daha büyük bir felakete neden olmamak ve var olanı devam ettirmek için, uygun zamanı bekleyerek, o anlık boyun eğmeyi düşünüyordu.

11 Nisan 1922 tarihli Fransızca neşredilen *Stamboul*²⁹ adlı gazetede bir makalede Gabriyel Noradunkyan, onu suçlamasının ardından Paris'e iltica ettiği metne cevabında, saklandığı yerden çıkıyor ve hatırlatıyor: “*Balkan Savaşı sırasında Türk ordusunun generalleri, Ermenilerin savaş alanındaki yiğitlik ve sadakatlerini ilk takdir edenler oldular... Tüm açıklığıyla, sadece böyle fedakârlıkların göz önüne alınmamasına ve kimi liderlerin, Türkler ve Ermeniler arasında –bazı kriz dönemleri hariç– yüzyıllarca sürmüş olan akrabalığı bozma körlüğüne üzülebiliriz, çünkü onlar her zaman Türkiye'nin en çalışkan ve en yararlı unsurlarını oluşturdular.*” Tüm Yakındoğu'ya dağılmış olup hayatta kalan 500.000 kişinin malvarlığının, artık insani sorun olan düzenlemeye takılı kaldığı zamanda yazılmış olan bu satırlar, her zaman uzlaşmacı bir adam olan Noradunkyan'ın, hayatının ilk dönemine göre daha az diplomatik olduğunu gösteriyor.

Padişah meclislerine katılan, varlıklı bir ailede doğan Gabriyel Noradunkyan neredeyse bütün kariyerini Sultan Abdülhamid'in saltanatında yaptı. Büyükelçilik sekreterliği (1881), Babîali Hukuk Müşavirliği (1883-1908), ayrıca İstanbul Hukuk Fakültesi'nde hocalık [görevlerini yaptı], [ve] kolayca

29 François Georgeon, “Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, s. 321-335.

Temmuz 1908 Jön Türk Devrimi çalkantılarının üstesinden geldi. Eski rejimin kadro sayısıyla seçilmiş Ayan üyesi olarak, olağanüstü büyükelçi (1909) ve Lahey Tahkim Mahkemesi daimi üyesi (1908-1913) görevlerine çabucak geri çağrıldı. Balkanlardaki korkunç savaşın ertesinde, uzmanlık ve deneyimleri onu, pragmatizm ve imparatorluk halklarını laik bir devletin içinde bir araya getirme isteğini paylaştığı liberallerin hakim olduğu kabinede, Hariciye Nazırlığı makamına kadar getirdi (1912-1913). Ermeni çevreleri tarafından 1912 sonlarına doğru Doğu illerindeki ıslahatları garanti altına almak için başlatılan büyük diplomatik hareketin gelişmelerini, büyük bir ilgiyle ama direnç göstermeksizin izledi. Noradunkyan, bunların uygulanmasına karşı olarak, 1878'den beri birkaç kez kabul edilen, ama gerçekleşmeyen Ermeni taleplerinin, Jön Türklerin hoşuna gitmediğini düşünüyordu. Osmanlı hükümetiyle bir çözüm bulmak için boşuna uğraştıktan sonra bu işe büyük güçlerin girişmelerini isteyen Ermeni siyasilerin yaklaşımlarını paylaşmıyordu. İstanbullu elitler zaten çoğunlukla, ıslahatlar olmaksızın, Ermeni illerindeki Hıristiyan nüfusun boşaltılacağına ve Noradunkyan'ın da dediği gibi bu öfkenin artık yatıştırılmayacağına ikna olmuşlardı.

Bahar 1915'de katliamlar başladığı zaman, Gabriyel Noradunkyan şu sonuçlara varıyor: *"1922'de yazdığı gibi; şahsen ben savaş yıllarında politikadan çekildim ve Ayan üyeliğinden istifamı verdim."* Kanaatlerine her zaman sadık, ancak yine de şunları ilave eder: *"Eğer bu son zamanlarda, oluşturulmuş bedenlerimizin yüreklendirmelerine boyun eğdiysem, birbiriyle vaktiyle o kadar sadık ve içten bağlarla birleşmiş iki halk arasındaki ilişkileri yeniden kuracak düzenlemeye varma meşru arzusunu savunmak içindir. Türkiye Ermenilerinin temsilcisi olan kişisel rolüm, sorunun çözümünü araştırmakla sınırlıdır."* Ama dedi: *"Bu son felaketlerin sonuçlarını nasıl ortadan kaldırmamız? Onların felaketlerine neden olmuş bir yönetim içinde artık yerini alamayacak olan yüzbinlerce hayatta kalanları evlerine nasıl döndürebiliriz?"* Aslında, Sevr Antlaşması'nın hükümlerinin uygulanmaması ve Fransız ve İngilizlerin Türkiye'ye yönelik politikalarındaki değişiklikler Boghos Nubar'ı Ermeni Milli Delegasyonu başkanlığından istifa etmeye zorladı, Noradunkyan'ı başlıca halefi yaptı. Görevinin zorluğuna rağmen, 1923 yılında Lozan'da, hayatta kalanların en azından "ulusal yurt"ta bekasını garanti altına alan bir çözümü koparmak için imkânsızı denedi. Nisan 1922'de; *"Dünya hadiseleri, kan dökmenin boşuna olduğu hususunda insanları ikna etme, sonunda ekonomik çıkarların karşılıklı bağımlılığını ve herkesin güneşin altında bir yer hakkı olduğunu anlama gibi noktalara götürecektir. Bu bağlamda, şunu ilave etmeliyim ki eğer Türkiye'nin Doğu'da ilk sırada yer almasını ve Türkiye'nin bir cazibe merkezi, sadece Asyalı değil, aynı zamanda Avrupalı saygın, müreffeh ve başarılı bir güç olmasını istiyorlarsa, adalet ve doğruluğun, Türk yurttaşlarımızın sloganı olması gerekir"* demişti.

Uzun yıllar özel sekreterliğini yapan (1923-1928) Aram Andonyan'ın tanıklık ettiği gibi Gabriyel Noradunkyan hayatının son yıllarını Ermeni mağdurlara yardım etmeye ve anılarını yazmaya adanmıştı. Önsözde söylediği üzere, “Elli bölüm”, “İstanbul’dan tanıdığı” Bertrand Bareilles’e daha sonra yazdırdığı bölümler hariç, 1928’de hazır. “*Ancak onlara ne olduğunu bilmiyorum, [çünkü] hem temize çekilen hem de taslak halleri kendisi muhafaza etmekteydi...*”

Onun el yazmalarına ulaşmamıza yönelik çalışmalarımız henüz sonuç vermedi, Ermenice mi veya kısmen Fransızca mı yazıldığını bilmiyoruz, sadece 1928’den itibaren, Fransız yayıncı B. Bareilles ile işbirliğini varsayıyoruz.

Her neyse, “ihkalkârlıkla” kurtarılmış olan “anı özetleri” Osmanlı tarihi üzerine ışık tutmaktadır. İstisnai açıklamalar olmaksızın, Gabriyel Noradunkyan’ın bazen iyi açığa çıkardığı bir dizi anektod gibi, anıları dönemin atmosferini güzelce göstermekte: Teokrat Abdülhamid’in devlet yönetimi (1, 5 ve 6. Bölümler), Ermeniler ve hükümet arasındaki kriz yönetimi (2 ve 4. Bölümler) ve Jön Türklerin beceriksizliği ve basiretsizliği (7 ve 9. Bölümler).(1)

R. H. Kévorkian³⁰

[Çeviri]

GABRİYEL NORADUNKYAN*

ANILARDAN ALINTILAR

ARAM ANDONYAN tarafından derlenmiştir.

Uzun yıllar özel sekreterliğini yaptığım Gabriyel Noradunkyan Efendi, bir zaman anılarını yazmaya girişti. Bulduğu mevki ve yaptığı görevlerden dolayı Türkiye’nin içişlerine ilişkin özellikle bilgi sahibiydi. Aynı şekilde, baş siyasi aktörlerini kişisel olarak tanıdığı, Abdülhamid dönemindeki -bilhassa

30 Ermeni asıllı Fransız tarihçisi Raymond Haroutioun Kévorkian, 1953 yılında doğmuştur. Paris’te Ermeni Hayırseverler Cemiyeti tarafından kurulan Nubar Paşa (Nubaryan) Kütüphanesi’nin müdürüdür. Paris-VIII-Saint-Denis Üniversitesi Fransız Jeopolitik Enstitüsü’nde araştırma başkanlığı yapan Kévorkian, aynı zamanda Ermenistan Bilimler Akademisi üyesidir. Bkz. Raymond H. Kévorkian, *Soykırımın İkinci Safhası*, Belge Yayınları, İstanbul 2011; Raymond Kévorkian, Ermeni Soykırımı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015 ve Raymond H. Kévorkian, Paul B. Paboudyian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğun’nda Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2012. Kendisiyle yapılan bir röportaj için ayrıca bkz. Serdar Korucu, “Bugün Kürtlerin Durumu 100 Yıl Önceki Ermeniler Gibi”, *Radikal*, 26.10.2014.

kanlı- olaylar hakkında anlatacağı çok ilginç şeyler vardı. Uzunca bir süre neredeyse kesintisiz bir şekilde devam ettirdiğimiz bu göreve gönüllü olarak hevesle atıldım. O anlatıyordu, bense, -onun sözlerini- sadakatle not ediyordum ve teslim ediyordum, yazının ardından, kendisi metne son halini verip temize çekene kadar durmadan düzeltiyordu.

“Son” kelimesini gerçek anlamda almamak gerek, zira Noradunkyan Efendi için, son halini almış bir yazı oldukça nadirdi. Sürekli kalem elinde, her zaman yapacak bir düzeltme, bir ilave ya da bir çıkarma bulurdu. Basit harfler için bile aynı şeyi yapardı. Bazen tek bir cümle üzerinde veya düzeltilecek bir kelime üzerinde saatler geçirdiğimiz olurdu.

Genellikle, [anılarını] öğle yemeği akabinde, kahve zamanında anlatmaya [başlardı]. Hafızası o zamanlarda bile son derece canlıydı. Kronolojik değil, ilhamla konuşuyordu. [Notların] sınıflandırılmasıyla bizzat ilgilenirdi. Bir sürü şey –elliden fazla bölüm– kaleme alındı. Ancak onlara ne olduğunu bilmiyorum. Kendi eliyle genelde pek çok defa düzelttiği taslakları ve düzeltilmiş metinleri yanında muhafaza ederdi. Ölümünden sonra bu arşivlere dair bir iz bulamadık. Bir noktada, bu işi durdurmak zorunda kaldık, çünkü ben Nubar Kütüphanesi'nde(2) çalışmak üzere çağrıldım ve bundan dolayı diğer başka bir şeyle ilgilenecek zamanım kalmadı. Bir süre sonra, bu işe İstanbul'dan tanıdığı ünlü Fransız gazeteci Bertnard Bareilles(3) ile devam ettiğini öğrendim. Kütüphaneye ne zaman gelse Bertnard Bareilles'e çalışmanın nasıl gittiğini soruyordum. O da her zaman aynı şekilde; “İyi, ama çok yavaş bir şekilde” diye cevap verirdi. Sonra ilave ederdi: “Onunla çalışmak kolay değil biliyor musunuz?” M. Bareilles'in daha ne kadar onunla çalıştığını bilmiyorum.

Benimle işbirliği döneminde yazdığım birkaç elli bölüm, bazı taslaklar muhtemelen ihamalkarıktan bende kalmıştı. Onları, eski evraklarımı düzenlerken buldum ve bu kitapta toplamaya karar verdim.

Bu notların aynen onun anlattığı gibi kaleme alındığını ve bazı gerekli açıklamalar dışında benim ilave ettiğim hiçbir şey içermediğini eklememe gerek yok.

Aram Andonyan

Birinci Bölüm

Bir Kariyer Başlangıcı

Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin soyu Eğin'e(4) dayanmaktadır. Kendisi, 6 Kasım 1852'de³¹ İstanbul'da, Üsküdar'ın Selamsız mahallesinde doğdu. Babası, Osmanlı sarayının ekmekçibaşısı Krikor Noradunkyan(5) Ermeniler arasında ve devletin üst kademelerinde saygı gören biriydi. Birçok seçkin kişiyle samimi bir diyalogu vardı.

Gabriyel Efendi ilköğretimini evde özel hocalardan aldı ve ticaret kariyerine atılmak amacıyla 1869'da eğitimini tamamladığı, Fransız Kardeşler tarafından yönetilen Ticaret Okulu'nda öğrenci oldu. Bununla birlikte, bir süre sonra, babasının ölümünün ardından, Hariciye Nazırlığı Yazışmalar Dairesi'ne yardımcı editör olarak girdi. 1870 yılının sonunda, hızlı bir yükselişin ardından, Yabancı Yazışmalar Bürosu'na yine yardımcı editör olarak transfer edildi. Bununla beraber, yeteneklerini geliştirmek isteyen Noradunkyan Efendi'ye özel izinle, 1871 yılında Paris'e gitme izni verildi. Orada, Hukuk Fakültesi'nin yanı sıra Sorbonne ve Collège de France'ın derslerine ve daha sonra Siyasal Bilimler Enstitüsü'nün konferanslarına devam etti.

Paris'e vardığında dönemin Osmanlı Büyükelçisi aynı zamanda babasının da yakın arkadaşı olan Cemil Paşa³² onun için birçok şeyi kolaylaştırdı. Öğrencilik yılları boyunca, Cemil Paşa'yı iki diplomat izledi: Sonraları Hariciye Nazırı olan Server Paşa³³ ve Şarapçı [Şarap tüccarı] Ali Paşa³⁴ ki Emirgan'daki arazisinde bağcılık yaptığından dolayı kendisine bu lakap verilmişti. Noradunkyan Efendi derslerine devam ederken, sık sık ağır görevleri yerine getirme hususunda tereddüt etmeksizin haftada iki gününü büyükelçilikte yardımcı olarak geçirdi. Henüz mezun olduğu ve doktora çalışmalarının birinci yılını tamamladığı 1875'te, Büyükelçi Ali Paşa, Şurayı Devlet Reisi olarak atandığı ve İstanbul'a dönmeye zorlandığı sırada, Noradunkyan Efendi'ye kendisine eşlik etmesini teklif etti. Noradunkyan doktora tezini savunabilmek için hala bir yıla ihtiyacı olduğunu belirtti. Ama Ali Paşa tarafından şöyle karşılık gördü: "Senin bilgilerin bizim için fazlasıyla yeterli ve bizim İstanbul'da adamlara ihtiyacımız var."

31 Söz konusu tarihin Noradunkyan Efendi'nin vaftiz edilme tarihi olarak verildiği anlaşılmaktadır. Zira bazı kaynaklarda vaftiz günü 9 Kasım olarak belirtilmektedir. Bkz. Pamukciyan, *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*; s. 26 ve Levon Panos Dabağyan, *Emperyalistler Kıskaçında Ermeni Tehciri I*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 782. Noradunkyan Efendi'nin doğum tarihi Osmanlı arşiv kayıtlarında Ekim 1852 olarak geçmektedir (BOA, DH. SAİD, 81/473).

32 Mehmet Cemil Paşa (1828-1872), bkz. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalı (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul 1999, s. 93.

33 Server Paşa (1821-1886), bkz. Kunalalp, s. 5 ve 120.

34 Kokona/Şarapçı Ali Paşa (1829-1889), bkz. Kunalalp, s. 64.

Bu durumda, [orta] Avrupa'dan Varna'ya kadar olan dönüş yolunu birlikte tuttular ve oradan doğrudan İstanbul'a buharlı gemi ile geldiler.

Başkente vardıklarında, Ali Paşa, çırağını [Noradunkyan Efendi'yi] Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya takdim etti ve çırağının derslerine devam ettiği sırada, Paris Sefaretinde [de] son derece faydalı iş[ler] yaptığını anlattı.

Mahmut Nedim Paşa, Noradunkyan'a "Paris'te ne okudunuz?" diye sordu. –"Hukuk ('le droit')" diye cevap verdi. Paşa hayretle –"Gugug mi?" dedi. Şüphesiz, Paşa yanlış duymuştu veya Gabriyel Efendi Hukuk kelimesini hatalı telaffuz etmişti. Ancak ikinci defa tekrarladığında Paşa anladı ve himaye sözü vererek onu tebrik etti.

Türkiye'de, Hariciye Nazırlığı Kırım Savaşı'na kadar özerk bir idare olarak hiç var olmamıştı. Evvelinde, doğrudan Sadrazam'ın kontrolünde Babıâli'de bir bölümdü. Bu bağlamda, Avrupa tarzında bir Hariciye Nezareti'nin kuruluşu Kırım Savaşı'ndan sonra oldu. Biri İngiliz diğeri Fransız olmak üzere iki Avrupalı danışman nezaretin temel teşkilatlanmasını geliştirmek ve faaliyetlerine iyi yön vermek amacıyla istihdam edildi. Noradunkyan Efendi, Fransız danışmanın ismini hatırlamadı, onun çok yetkin ve baş danışman olarak kabul edildiğini söylerdi. İngiliz'e gelince, Barnes Efendi adındaydı ve ikinci danışman olarak hizmet veriyordu.

Mahmut Nedim Paşa sözünü unutmamıştı, Gabriyel Efendi'yi derhal Hariciye Nezareti'ndeki Hukuk İşleri Dairesi Uyuşmazlıklar Şubesi'ne tayin etti. 7 ay sonra aynı nezaretin Yazışmalar Şubesi'ne Mütamayız(6) rütbesiyle terfi ettirildi. Hariciye Nezareti'nde Avrupalı iki danışmanın yanı sıra en üstte Raşit Paşa³⁵ ve daha sonra Nazır atanacak ve uzun yıllar [Noradunkyan'ın] yakın ilişki içinde olacağı ünlü Server Paşa vardı. Bir Türk memuru olarak Server Paşa'nın şüphesiz sıradışı bir ünü yoktu. Halk ne zaman bir kaplumbağa görse, "**neredeyse Server Paşa kadar yavaş**" diye söylemeyi gerçekten adet edinmişti. Fransız Büyükelçiliğinde çalışan genç çalışanlardan birisi ona "yavaş yavaş Paşa" lakabını takmıştı. Şurası muhakkak ki Paşa, hacmi veya ihtiyaç durumu ne olursa olsun, kendisine sunulan resmi belgeleri imzalamadan önce, 24 saat düşünme süresi alırdı. Bu bağlamda, insan anlayışının 24 saat geçtikten sonra daha net ve derin algıya eriştiğini söylerdi. Sadece bu süre içinde belgeleri alır, okur, resmi olarak onaylar veya düzeltirdi. Sık sık genç Noradunkyan'a: "**Oğlum, bir işi üstlendiğin zaman, yaptığın şeyin zamana direnip direnemeyeceğini önceden değerlendir**" derdi. Tek bir şeyi günlerce düşünmek. Noradunkyan Efendi'yi tanıyanlar, Server Paşa'nın

35 Mehmet Raşid Paşa (1824-1876), bkz. Kunalp, s. 5 ve 100.

en favori yardımcısına –tabiri yerindeyse– takıntısının birazını geçirmeyi başardığını doğal olarak düşüneceklerdi, çünkü gerçekten, bu takıntının küçük bir parçası, Noradunkyan Efendi üzerinde hala canlı kalmıştır.

1877 Rus-Türk Savaşı'nın sonunda, ilk olarak Türk-Sırp sınır hatlarını netleştiren komisyonun çalışmalarına çevirmen olarak, daha sonra, Silistre'de toplanan Arap-Tabya Karma Komitesi'ne ikinci Osmanlı delegesi olarak ve bundan sonra, 1880'de Rus-Türk sınırının çizilmesine yönelik komiteye katıldı. Bu vesileyle, Ermeni illerini ve Eçmiyazin'i ziyaret etme ve buradaki Ermeni nüfusun gerçek durumunu değerlendirme fırsatını buldu.

Yunan Meselesi hususunda İstanbul'da bir büyükelçiler konferansı tertip edildiği zaman, Sadrazam Küçük Said Paşa,³⁶ Hariciye Nazırı da Kürt Said Paşa'ydı.³⁷ Noradunkyan Efendi ilkiyle hiç tanışmamıştı ancak ikincisi ile sürekli ilişki içindeydi ve onun niteliklerini takdir ediyordu. Bu nedenle, Nezaret ve İmparatorluk Rumeli Komiseri Ahmet Muhtar Paşa arasındaki gizli yazışmalarla ilgilenmesi için ona güvendi. Noradunkyan her sabah aldığı şifreli telgrafları Paşa'ya getirirdi, şifreleri Türkçeye çevirirdi ve sonra gerekli talimatlarla Nezarete geri dönerdi.

Büyükelçiler Konferansı başlamadan birkaç gün önce, bir sabah, Kürt Said Paşa, Ahmet Muhtar Paşa'dan aldığı son derece önemli bilgi hakkında hemen Sadrazam Küçük Said Paşa'yı bilgilendirmesi ve ona talimatlarını sorması gerektiğini düşündü. Noradunkyan'a derhal haberleri Sadrazam'a iletmesini, gerekli talimatları almasını ve Nezarete kendisinin yanına dönmesini söyledi. Said Paşa'nın ikametine vardığında, Noradunkyan kendisini takdim etti. Fakat Paşa ondan biraz beklemesini istedi. Beklerken, büyük bir hırkaya sarılmış küçük bir adam odaya girdi, resmiyet olmaksızın yanına oturdu ve geliş nedenini sordu. Bu Küçük Said Paşa'ydı. Noradunkyan ona meseleyi anlattı, gelen telgrafi okudu, ve Hariciye Nazırı'nın onun direktiflerini beklediğini söyledi. Açıklamaları ve Noradunkyan tarafından verilen okumaları büyük bir dikkatle takip eden Sadrazam, derhal ona yedi maddelik özel tavsiyelerini ihtiva eden gerekli emirleri verdi ve bu talimatların Büyükelçiler Konferansı başlamadan önce Ahmet Muhtar Paşa'ya muhakkak iletilmesini gerektiğini ilave etti. “Bunlar hatta bugün gönderilmeli” diye ekledi, sonra ayağa kalktı ve kapıya doğru yöneldi. Sadrazam dışarı çıkmadan önce, Noradunkyan dikkatini çekme gayretiyle hemen ona yaklaştı. Paşa başını çevirerek, hasbelkader söyleyecek başka birşeyi olup olmadığını sordu. Noradunkyan, “Hayır, Paşa efendi diye cevap verdi. Ama böyle önemli bir meselede, bana

36 Küçük/Şapur Çelebi Mehmet Said Paşa (1838-1914), bkz. Kunalalp, s. 3 ve 103.

37 Kürt/Süleymaniye Mehmet Said Paşa (1834-1907), bkz. Kunalalp, s. 5 ve 103.

söylemiş olduğunuz talimatları, doğru öğrenip öğrenmediğimden emin olmak maksadıyla size tekrarlamak istiyorum.” Said Paşa, “İyi düşündünüz. Öyleyse, tekrar edin.” dedi. Fevkalade bir hafızası olan Noradunqyan, Said Paşa tarafından verilen yedi direktifi neredeyse kelimesi kelimesine, hiçbir şeyi unutmaksızın tekrar etti. “Hepsini kavramışsın. Evet, aynen böyle, başka hiçbir şey yok” dedi Paşa hayretle. Birkaç adım sonra, tekrar durdu ve Noradunqyan’ı yanına çağırdı, ve bu durumun onu fazlasıyla memnun ettiğini bildirerek, ona kim olduğunu, nerede okuduğunu ve ne yaptığını sordu. Sonrasında, cebinden bir defter çıkardı, ziyaretinden çok memnun olduğunu yinelerken, Noradunqyan’ın adını deftere not etti. Bakanlığa geri dönen Noradunqyan, Sadrazam’dan aldığı talimatları Kürt Said Paşa’ya iletti. Ahmet Muhtar Paşa’ya iletilecek telgraf hemen hazırlandı. Ama göndermeden önce Nazır, bir kopyasını Sadrazam’a belgenin onun talimatlarını tam olarak karşılayıp karşılamadığını ve başka gözlemlerinin olup olmadığı öğrenmek için gönderdi. Sadrazam hızla, belgenin tam anlamıyla, kelimesi kelimesine, istediği gibi olduğunu belirtti ve elinde böyle mükemmel bir çalışmanı olduğu için Nazırı tebrik etmeyi ihmal etmedi.

Hariciye Nezareti hukuk danışmanı İngiliz Barnes Efendi 1882 yılında vefat etti. Avrupalı danışmanların etkisinden kurtulmak isteğiyle, Babıâli onun yerine bu vazife için başka bir İngilizin atanmasını reddetti. Sonrasında Sadrazam Küçük Said Paşa, Noradunqyan’ı hatırladı ve çevresinde toplanmış Nazırlara, İngilizin vazifesini yapabilecek birisinin Hariciye Nezareti’nde zaten olduğunu söyledi. Ardından, defterini eline alarak, Noradunqyan’ın adını verdi. Bu sırada, Hariciye Nezareti müsteşarı (bakan yardımcısı) Artin Dadyan Paşa [odaya] girdi. Sadrazam, “Ne dersin, Artin Paşa, Noradunqyan, Barnes görevlerini yerine getiremez mi?” diye sordu. Noradunqyan’ı bizzat tanıyan Dadyan, bunun harika bir çözüm olabileceğini söyledi. Böylece, derhal Hariciye Nezareti’ndeki ikinci memur kadrosuna bir İngiliz atamamaya, bu pozisyonu açık bırakmaya ve bir Osmanlı’nın atanmasından ötürü İngiliz Kabinesini ürkütmemek için, Noradunqyan’ın üstleneceği üçüncü bir memur kadrosu açmaya karar verdiler. Noradunqyan aslında Barnes Efendi’nin daha önce yaptığı görevin aynısını ifa edecekti. Sadrazam’ın onayıyla Dadyan, Çetine’de [Karadağ] Osmanlı büyükelçiliğinde birinci sekreter olarak bulunan Noradunqyan’ı bizzat bilgilendirdi. Böylece Küçük Said Paşa sayesinde Noradunqyan, geleceğinin ufuklarının açılacağı Babıâli’ye Hukuk Müşaviri olarak atandı.**

İkinci Bölüm

Talihsizlik İçindeki Simon Maksud Bey ve Apik Unciyan Efendi

Ermeni ihtilalci faaliyetlerinin en hararetli olduğu, 1895 yılının Temmuz ayında idi. Bir sabah, bizim eve yakın, Mühürdar'da oturan Apik Unciyan Efendi,(7) üzgün bir yüzle bizi ziyarete geldi ve kısa bir merhabadan sonra anlatmaya başladı: “Simon Bey(8) ve benim, hangi belanın içinde olduğumuzu bilemezsiniz.” Sonra, bir gün önce, o ve Siyasi Konsey Başkanı Simon Maksud Bey’le birlikte saraya çağrıldığını, Mabeynci Faik Bey (saray teşrifatçısı) tarafından kabul edildiklerini ve Faik Bey’in herhangi bir giriş yapmadan, direkt olarak onlara şunu söylediğini bize anlattı: “İhtilalci Ermeni komitelerini nasıl kurduysanız, Sultan’ın iradesi üzerine, [şimdi] öyle feshetmelisiniz.”(9)

Apik Efendi, bu beklenmedik ihtiyati tedbirin onları tamamen savunmasız yakaladığını bizlere itiraf etti. Özellikle Simon Bey neredeyse hareketsiz kaldı. O anki hislerini hesaba katmadan, Faik Bey bir de, Sultan’ın kendilerine en fazla 15 günlük bir süre verdiğini ve bu süre zarfında bütün ihtilalci komitelerin dağıtılması gerektiğini ilave etti.

Şaşkınlıkları geçtikten sonra, kesinlikle her ikisi de kendilerinin böyle ağır şüpheli üzerlerine çekecek hiçbir şey yapmadıklarını ve bu suçlamanın onları derinden yaraladığını söyleyerek itiraz ettiler. Ayrıca, Faik Bey’den, Sultan’a sadakatlerini iletmesini ve bu vesileyle onların ihtilalci komitelerle asla en ufak bir ilişkileri olmadığını ve asla olamayacağını söylemesini rica ettiler.

Faik Bey Sultan Abdülhamid’in huzuruna çıktı ve döndüğünde, –bu sefer biraz daha sıcak bir tonda–: “Sultan, komiteleri dağıtmak için kusursuz bir yol bulmanızı emrediyor.” “Ne gerekiyorsa yapın”, yürürken sözlerine ilave etti ve Sultan’ın emirlerini yerine getirmek için sadece iki haftalarının olduğunu hatırlattı.

Titreyerek ve ne yapabileceklerini düşünerek saraydan çıktılar. Apik Efendi’den daha şaşkın olan Simon Bey, umutsuz oldukları bu anda, Müslüman olmaktan başka onları kurtaracak bir çözüm göremediğini bile söyledi. Tüm bu hadiseleri bize aktaran Apik Efendi, bu pis işten kurtulmanın en iyi yoluna dair tavsiye istedi. ***Bu olanın bir jurnalden kaynaklandığını anlamış ve öte yandan Sultan Hamid’in karakterini bilen biri olarak, ona Sultan Hamit’in zihninin bir süre bu işle meşgul olacağını, ama sonuçta unutacağını, dolayısıyla, Sultan’ın şüpheleri azalana ve söz konusu meseleyi düşünmekten vazgeçene kadar zaman kazanmaya çalışmaları***

gerektiğini söyledim. Apik Efendi'ye, ayrıca, Simon Bey'le Saray'a tekrar gitmelerini, Sultan'ın emirlerini yerine getirmek için en uygun vasıtaları araştırdıklarını, ve böylece, zaman içinde sürekli bu doğrultuda çalıştıklarını ve her seferinde karşılaştıkları zorlukları söyleyerek sürenin uzatılmasını istemelerini tavsiye ettim. Öyle de oldu. Simon Bey ve Apik Efendi Saray'a 4 veya 5 defa gittiler. Raporlamalardan raporlamalara mesele yatışmış; başka sorunlar bunu tamamen unutturmuş ve tehlike kendi kendine geçmişti.³⁸

Hınçak Partisi'nin Örgütlediği Babiâli Olayı Sonrasında Hükümet ve Saygın Ermeniler Arasındaki Konuşmalar (30 Eylül 1895)

[Bir bölümün başı, 19 ve 21. sayfalar arası eksik.]

[...] Emirlerime uyararak, memur onları önce ikaz etmeye gitti ve bize kadar onlara eşlik etti. Apik Efendi'nin açık tavsiyeleri üzerine, eşim nihayet durumu anladı ve hala endişeli olmasına rağmen, [gidişimize] karşı gelmedi.(10) Terliklerimi getirme bahanesiyle, uşağımız Nerses'in bana eşlik etmesini sağlayabildi. Kamarada yalnız kaldığımızda, üçümüz de bu hazırlıksız davetin nedenini merak ediyorduk. Önceki günkü hadiselerle ilgili olduğunu hesaplayarak, hiçbirimizin bu olaylara hiçbir şekilde bulaşmak istemediği şeklinde cevap vermeye karar verdik.

Birlikte vardığımız Beşiktaş'tan, Yıldız Sarayı'na arabayla gittik ve hemen Sadrazam Küçük Said Paşa, Adliye Nazırı Rıza Paşa³⁹ (eski Selanik Valisi Deli İsmet Paşa'nın oğlu), Dâhiliye Nazırı Halil Rifat Paşa,⁴⁰ Hariciye Nazırı Turhan Paşalarla, durmadan girip çıkan Arif ve İsmet Beyler gibi bazı üst düzey erkânın toplandıkları Vüzera Odası'na [Sadrazam'ın Ofisi] götürüldük. Said Paşa bizi buyur etti, son 3 gün içinde İstanbul'da yaşanan hadiselerin bir özetini yaptı, Ermenilerin kendilerini kiliselere kapatmalarının uygunsuzluğuna işaret etti ve Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın onları kiliselerden zorla çıkartmayı, gerekirse, teslim olmaya ikna etmek için onları aç bırakmayı düşündüğünü söyledi. "Ama, biz, kiliselere sığınanların silahlarını teslim etmeleri, dağılmaları ve evlerine geri dönmeleri için

38 Artin Dadyan Paşa, Apik Unciyan ve Simon Maksudyan komitelere karşı alınacak tedbirler hususunda görüşmüşler; Avrupa'daki komitacıların para ile satın alınmaları ve Ermenilere yönelik genel bir af çıkartılmasında mutabık kalmışlardı. Bu tarz girişimlerinden dolayı adı geçen kişiler, bilahare Ermeni komitelerinin hedefi haline gelmişlerdir. Bkz. Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastleri*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 113, 114. Nitekim daha sonra Apik ve Simon Efendiler Galata'da saldırıya uğrayacaklar, Apik Efendi ölecek, Simon Efendi ise ağır yaralı olarak kurtulacaktır.

39 Ramazanoğlu Hüseyin Rıza Paşa (1838-1904), bkz. Kunalp, s. 2 ve 81.

40 Halil Rifat Paşa (1827-1901), bkz. Kunalp, s. 3 ve 75.

ültimatom okutarak bir ön girişimde bulunmayı düşünüyoruz” diye ekledi. Said Paşa, ilaveten, üçümüzün(11) arabuluculuğuna güvendiklerini söyledi ve ayrıca, gerekirse, Patrik İzmirliyan’a(12) danışabileceğimizi, beraberce bu işi kesinlikle bitirmek zorunda olduğumuzu; kiliselerin hatta bu gece boşaltılması ve insanların evlerine dönmeleri için harekete geçmemiz gerektiğini belirtti. Benden yaşça büyük olmalarına rağmen, ne Nuryan⁴¹ ne de Apik Efendi seslerini duyuramadılar. Onların cevap veremediklerini görünce, bize duydukları güvenden ötürü teşekkür etmek için söz aldım. Ancak, kendi görevlerimle hiçbir alakası olmayan bu işi kabul etmenin imkânsız olduğunu bildirmekten üzgün olduğumu ilave ettim. Ardından, kiliseye sığınmış olan insanlardan hiçbirini tanımadığımı o nedenle de, arabuluculuğumu etkili bir şekilde yapamayacağımı söyledim. Devlet memuru statüsünde olmamın, işi başarısızlığa uğratmak için ek bir neden olma riski taşıdığımı da gizlemedim. İçimde şimdiden, bu görevin halk için iyi etkileri olmayacağı kaygısı vardı. Kiliseden ayrılanların tutuklanmasından, hapse atılmasından ve onlara karşı kötü davranılmasından ve hatta bu şartlar altında, tutuklananların sokakta veya hapishanede öldürülmesi şeklinde [işaretleri vardı] kan akmasından korkuyordum. Öte yandan, hiçbir şekilde üzerimde en ufak bir sorumluluk olmasını istemiyordum. Bu haleti ruhiye içinde, kilisede kalanlara karşı yapılacak arabuluculuğun doğrudan kamu idaresi tarafından yapılmasının daha fazla başarı şansının olduğunu Said Paşa’ya söyledim. Bunun üzerine Said Paşa, öfkeyle Nuryan ve Unciyan Efendilere döndü; “Peki ya siz, siz ne diyorsunuz?” diye sordu. İkisi de, benim karıştılgımın ve Paşa’nın ölçüsüzce öfkeli yüzünün onlarda yarattığı ürküntünün açığa vurduğu çabuklukla, “Gideriz, deneriz” dediler. Bunun üzerine, Başkâtip Mehmet Ali Bey, Sadaret Kâtibi Tevfik Bey, Hariciye Nezareti Müsteşarı Nuri Bey ve diğerlerinin olduğu bitişik odaya çağırıldım. Birkaç dakika sonra, Hariciye Nazırı Turhan Paşa⁴² yanıma geldi, Sultan’ın emirlerine uymayı reddetmemin onda yarattığı üzüntüyü belirtti ve ekledi: “Tek kelimeyle kendi geleceğini mahvettin... Bizse, senin zekâna öylesine güveniyorduk!” Tutumumu birkaç kelimeyle, iyi bilinen Türk atasözünü hatırlatmayı fırsat bilerek savundum: “Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.” Neredeyse hemen o an sonrasında, Vüzera Odası’na tekrar çağırıldım. Sadrazam, arkadaşlarımla kendileriyle birlikte olmamı çok istediklerini söyledi. Şüphesiz benim çoktan [hükümetin teklifine] karşı gelmiş olmaktan ötürü pişmanlık duyduğumu düşünerek, bana böylece onurlu bir çıkış fırsatını vermek için, “Biz birlikte

41 Nuryan Efendi de Ermeni komitelerince idama mahkûm edilmişti. Nitekim Washington Sefareti’nden gelen bir yazıda, İngiliz ve Rus pasaportlarına sahip iki genç Ermeni’nin Nuryan ve Simon Maksudyanyan’ı öldürmekle görevlendirildiği bildirilmiş, gerekli tedbirlerin alınması hususunda ilgililer uyarılmıştı. Bkz. Karacakaya, s. 108.

42 Turhan Hüsnü Paşa (1846-1930), bkz. Kunalp, s. 5 ve 124.

geldik, o halde birlikte çalışmalıyız” diyeceklerdi. Kararımın kesin olduğunu söyledim ve ben [onlara] bir kez daha özürlerimi beyan ettim, öte yandan benim gözümde saygın bir dizi husus, vicdanım ve konumum böyle bir işte arabulucuk yapmama izin vermiyordu.(13) “Ama, diye ısrar etti Adliye Nazırı Rıza Paşa, Gabriyel Efendi’nin gidişi faydalı olabilir, çünkü Patrik İzmirliyan’ı o seçti.” Aslında, Piskopos İzmirliyan’ın seçim sorunu ortaya çıktığında, bu Patrik’in devlet açısından iyi olmadığına ikna olmuş olan Nazırlar Heyeti, seçimin onaylanmasına karşıydı. Ben de, Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla, Piskopos İzmirliyan’ın herşeyden önce dürüst ve mütevazı olduğunun ve devletin böyle niteliklere sahip birisinden şüphelenmesine hiçbir gerekçe olmadığını üzerinde durmak suretiyle, Adliye Nazırı Rıza Paşa’ya bizzat gitme zorunda kaldım. Ve benim şahitliğim üzerine Bakanlar Kurulu Patrik’in seçimini onaylamıştı. Şu anda, Rıza Paşa, İzmirliyan’ın seçiminin onaylanmasını bana borçlu olduğunu ve benim arabuluculuğumun, kiliselere sığınmış halkı en çabuk şekilde dağıtmak için Patrik’i elinden geleni yapmaya ikna etmeye yeteceğini açıkça anlatmak isteyerek, buna atıfta bulunuyordu. Rıza Paşa’ya cevaben, bunu yapanın ben olmadığını, ama şartların İzmirliyan’ın seçilmesine yardımcı olduğunu söyledim. Bundan sonra, beni ikna etmeyi başarabileceklerine dair daha fazla ümitleri kalmadı. Yeniden Vüzera Odası’ndan çıktım ve sabah aydınlığına kadar neredeyse tamamen tecrit edilmiş bir şekilde kalacağım odayı görmeye götürüldüm. Bununla beraber, bir noktada, Hariciye Nezareti Müsteşarı Nuri Bey, kendisinin tartışmaların dışında bırakıldığını söyleyerek yanıma geldi. Şüphesiz ona da fazla güvenmediklerini ve onu bir Fransız olarak gördüklerini bana anlatmak istiyordu, zira Châteauneuf Markisi olan babası İstanbul’a gelip Müslüman olmuş bir Fransız askeri idi.

Sabah, Nuryan ve Unciyan Efendilerin, bir Saltanat Muhafızı eşliğinde Patrik İzmirliyan’ı görmeye gittikleri, sonra Surp Yerrortutyun, Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, Kumkapı Patrikhanesi vb olmak üzere birkaç kiliseyi ziyaret ettikleri ve kiliselerde kalanların büyük çoğunluğunu evlerine dönmeye ikna etmeyi başardıkları bilgisini vermek için geldiler. Daha sonra Hariciye Nazırı Turhan Paşa beni ziyarete geldi, bu haberi tekrar etti ve elçilerin saltanat nişanı almaları ve benim de bu fırsattan faydalanmam hususunda tavsiyede bulunmak istediğini söyledi. Açıkça reddetmekle kalmadım, ayrıca bu planını diğerleri [ikisi] için de uygulamaya koymamasını rica ettim, zira bu hoş olmayan yorumlara neden olabilirdi. Daha sonra Apik Unciyan Efendi de Turhan Paşa’ya aynı fikirde olmadığını belirtmiş olduğunu açıkladı ve hatta bir noktada demiş ki, “Biz devlet için ölmedik, ancak, bizi milletin gözünde bitirmek mi istiyorsunuz?”

Aynı sabah, Said Paşa'nın tam çıkmak üzere olduğu an, Turhan Paşa ile aşağı indik. Turhan Paşa, Said Paşa arabasına biniyor olmasına rağmen, sözlerinin Said Paşa tarafından kesinlikle duyulması maksadıyla, bana yüksek sesle sevecen bir şeyler söyledi. Sadrazam ve kişisel münasebetlerim tarafından mahkûm edilme riskine sahip olduğum soğukluğu gidermeye çalıştığımı düşündüm. Ama Hariciye Nazırı'nın bu tutumunun gerçek nedenlerini çok sonra, Osmanlı Anayasası'nın yeniden ilanının ardından, Küçük Said Paşa'nın yayınladığı anılarını gözlerimin önünde görünce öğrendim. Hatıralarının bir bölümünde, Said Paşa [aslında] aynı akşamı şöyle aktarır, Sultan Hamit benim [işbirliğini] reddetmemden özellikle rahatsız olmuş ve benim mahkemeye çıkartılmamı istemiş ve Said Paşa sözde şefaath etmiş ve suçlanmamın temelsiz olacağı gibi, aynı zamanda benim Ermeni hareketini teşvik etmek istediğimi kanıtlamanın imkânsız olması gerekçesiyle buna karşı çıkmış. Ayrıca benim özellikle büyükelçilerin saygınlığına sahip olduğumu ve benimle ilgili böyle bir kararın diplomatik çevrelerde iyi bir izlenim oluşturmayacağını değerlendirmişti. Bununla birlikte, o gece nöbette olan ve Sultan ile Nazırlar arasında aracılık görevi ifa eden Saltanat Muhafızları Emin ve Arif Beyler, gerçeğin kesinlikle Said Paşa'nın anlattıklarının tersi olduğunu belirttiler. Her ikisi de; Said Paşa'nın kendisinin Sultan'a Ermeni hareketini desteklediğinden dolayı benim mahkemede cezalandırılmamı önerdiğini, ama daha sonra Sultan benim görevi reddetme nedenlerimi öğrenince, Padişah hazretlerinin **"O haklı"** deyip, Sadrazam'ın teklifine karşı çıktığımı tasdik ettiler.

Üçüncü Bölüm

Nuryan'ın Çalışması***

1895 yılında, reformların hazırlık döneminde,(14) büyükelçiler bu karışık meseleyi halletmeye çalışırlarken, Sadrazam, mükemmel bir üne sahip ve saygıdeğer bir kişi olan Halil Rifat Paşa idi. Sultan Hamit'in ona saygı duyduğunu sadece söylemek yeterlidir.

Bir sabah, Babıâli ve büyükelçiler arasındaki tartışmaların en gergin anlarından birinde, Ohannes Nuryan Efendi kendiliğinden Halil Rifat Paşa'ya gitti ve ona hazırlamış olduğu bir çalışmayı sundu; ona göre eğer hazırladığı çalışma uygulanırsa, Türkiye Ermenilerinin bir süredir boyun eğdikleri bu eğreti durum sona erebilirdi. Bu çalışmada sunulan farklı çözümler arasında, en temel ve en asıl olanı Milli Anayasa'nın⁴³ kaldırılmasıydı. Sonrasında

43 1863 Ermeni Milleti Nizamnamesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu (1839-1863)*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003.

öğrenecektim ki, Nuryan Efendi orada uzunca bir açıklama yapmış ve kanuni bir arka plan ile halk egemenliği ilkesine dayanan ve imparatorluk [içindeki] ulusları idare etmek için kabul edilen Anayasa, öncelikle imparatorluk milletlerinin işlerini yönetmek niyetiyle tasarlanmış olmasına rağmen, imparatorluğun monarşik yapısıyla barışık olamaz demiş. Türkiye Ermenilerinin yaşadıkları sıkıntı ve acıların bundan doğduğu sonucuna varıyordu.

Halil Rifat Paşa, çalışmayı dikkatlice okudu, Nuryan Efendi'ye şunları söyleyerek çalışmayı geri verdi: “Bunların hepsi gayet güzel, ama biliyorsunuz ki mesele büyükelçilerin elinde ve çözüm, bize onların kanalıyla gelmek zorunda. Eğer bu çalışmanın hesaba katılmasını istiyorsanız, bunu büyükelçilerin dikkatine sunmak en iyisi olacaktır.” Geri çekildikten sonra Nuryan, Sadrazam'ın tavsiye ettiği gibi, hemen çalışmasının birkaç kopyasını hazırladı ve tabii ki onun adını vermeden, büyükelçilere yolladı. Nuryan Efendi'nin bu sıradışı çalışması, daha fazlasını bilmeyi gerekli gören diplomatik çevreler arasında gerçek ilgiden daha fazla şaşkınlık yarattı. Bu çalkantılı günlerde, reform hazırlık çalışmaları fırsatıyla, sık sık benim tavsiyelerime başvuran elçilerle daha fazla temasta kaldım. Bir sabah, Rus Büyükelçiliğinden Sayın Maksimov, İngiliz Büyükelçiliğinden Sir Adam Block ve İtalyan Büyükelçiliğinden Sayın Cangia bir karmaşık meseleyi incelemek için bizde randevulaştığımız. Görüşmenin sonunda Sayın Cangia, bir an benimle yalnız kaldı, cebinden Nuryan'ın çalışmasının bir kopyasını çıkardı, bana uzattı ve ne düşündüğümü sordu. Nuryan'ın önerileri hakkında hiçbirşey bilmiyordum ve büyük bir şaşkınlıkla çalışmayı okudum, [öneriler] ihtilal ateşiyle damgalanmış bu günlerde, her hangi bir şekilde sükûneti geri getirmeye yardımcı olmuyordu, aksine ruhları daha da alevlendirme riski taşıyordu. Dikkatimi en fazla çeken nokta, Türk-Ermeni sorununu çözmek için her derde deva olarak sunulan Anayasa'nın ortadan kaldırılması önerisiydi. Okumayı bitirdiğimde, Sayın Cangia bana sorgulayıcı bir bakış attı. Bu konu hakkında ne düşündüğümü öğrenmek için sabırsızlanıyordu. Tüm içtenliğimle, özellikle söyleyecek bir şeyimin olmadığını ifade ettim. “Bu, çalışmayı işaret ederek Nuryan Efendi'nin sadece kişisel görüşüdür, resmi bir özelliği yoktur ve buna hak ettiği önemi vermek sizin sorumluluğunuzdadır” dedim. Bu arada Sir Adam Block ve Sayın Maksimov bize katıldılar ve kendi elçiliklerinin de Nuryan'ın çalışmasını aldığını teyit ettiler. İkiisi Sayın Cangia ile, Nuryan hakkında ne düşündüğümü söylemem için birleştiler. Nuryan'ın fikirlerinin bana çok da uygulanabilir gözükmediğini ve bunların uygulanmasının istenen amaca hizmet edeceğini düşünmediğimi saklamadım. “Anayasa, Ermeni halkı tarafından verilen uzun bir mücadelenin sonunda kazanılmıştır, Ermeni halkının iç yönetimi için vazgeçilmez ve devlet yasaları arasına girmiş bir ayrıcalıktır” dedim.(15) Bunun kaldırılması, Ermeni ihtilalci hareketi destekçileri için ek bir silah olur;

bunu patlamaktan ve sadece burada değil Avrupa ülkelerinde de, basın ve onlara sempatiyle bakan politikacılar aracılığıyla yeni kışkırtmalar yaratmaktan geri kalmazlar. Şurası açıktır ki Nuryan'ın önerilerinin uygulanması yarardan ziyade zararlı olacaktır.” Çalışmanın diğer kısımları hakkındaki gözlemlerimi de ilettim. Ardından üçü de bana yorumlarımı kendi büyükelçiliklerine yazıyla sunmamı istedi. “Ama, dedim, ben bir devlet memuruyum, nasıl benim böyle bir meseleye müdahil olmamı ve keza yazı yazmamı istersiniz? Kabul edersiniz ki bu, tarafımca devlete karşı hoş bir tutum olmayacaktır.” Yine de, misafirlerim şunu savunarak ısrar ettiler: “Size göre yarardan ziyade zararlı olabilecek bu çalışmayı etkisiz kılmak için, ona karşı güvenilir bir sedanın yükselmesi esastır. Bu sedayı çıkarabilecek tek ses sizin sesinizdir. Tabii ki siz bir devlet memuru olarak konuşmayacaksınız, ama kişisel olarak ve kesinlikle gizli bir ortamda konuşabilirsiniz.” Sonuçta, Sayın Cangia elindeki Nuryan'ın çalışmasının kopyasını bana bırakırken, [isteklerini] yapacağıma dair söz vermek zorunda kaldım. İstenilen yazının hazırlığını tamamladıktan sonra, büyükelçilere vermeden önce, Milli Anayasa'nın yazarlarından biri olan Serviçen Efendiye⁴⁴ başvurduğum, yazdıklarımı okuyarak sorunu izah ettim. Kişisel ve samimi bir dille yazılmış küçük bir notla birlikte, hemen büyükelçiliklere göndermemi tavsiye eden Serviçen Efendi, “Harika olmuş, eklenecek ya da çıkarılacak hiçbir şey yok” dedi. Gereğini yaptım.

Böylece çok ciddi sonuçları olabilecek olan Nuryan'ın çalışması suya düştü.

Dördüncü Bölüm

Polis Tahkikatı Hakkında

1896 yılında, Osmanlı Bankası Baskını'ndan kısa bir süre sonra, Polis uyardıktan Galata'daki Surp Yerrortutyun Kilisesi'ni,⁴⁵ Meclis'i [Temsilciler Odası] ve Getronagan Lisesi'ni,⁴⁶ kendilerine gelen bilgiye göre bombaların buralarda muhafaza edildiği gerekçesiyle aradı. Hatırladığım kadarıyla sadece Getronagan Lisesi'nde**** okuldaki öğretmenlerden biri tarafından tutulan bombalar ve farklı silahlar bulundu. Arama sırasında, üzerinde Patrikhane mührü bulunan bir mektup, zarfın köşesinde, benim [dikkatime] gönderilmiş olduğu söylenen Patrik'in elinden çıkmış bir not bulundu. Muhtemelen bana göndermeyi unutmışlardı, çünkü içeriği hakkında hiçbir zaman bir bilgim olmamıştı.

44 Serviçen Efendi (Serovpe Viçenyen) hakkında bilgi için bkz. Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 375.

45 Üç Horan Kilisesi.

46 <http://www.getronagan.k12.tr/tr>

Aramayı yapan ilgililer hemen zarfı açtılar ve içinden ağırlıklı olarak tab edilmiş ama çoğunluğu itibarıyla el yazısı, “Kilikya Hanedanlığı Üzerine Çalışma” başlıklı, Pagouran***** müstear adıyla imzalanmış bir çalışma çıktı. Arama sırasında hazır bulunan Bitlis eski Başpiskoposu Ezniğ Vartabed’in şahitliğine göre, Polis müfettişlerine eşlik eden bir çevirmen, –bir Ermeni dönek– çalışmanın başlığını hemen “Kilikya’nın Yeniden Yapılanması Üzerine Konuşmalar” şeklinde çevirmiş, üst makamlara el yazısı ile raporlanarak not edilmişti.

Ertesi sabah, yazlığa, Büyükada’ya [Prinkipo] –bir gün önce Pera’daki evimizin aranmasından habersiz– gittim. Kütüphaneme bir şey aramaya giderken, bekçi yanıma gelerek Türk’e benzeyen, düzgün giyimli birinin beni görmek için ısrar ettiğini söyledi. Kim olduğunu sordum. Kesinlikle tanımadığım bir yüzdü. Kendisini tanıtmamasını bekledim ama yapmadı. “Beni tanımıyorsunuz, ama ben sizin mevkinizi ve ününüzü biliyorum ve size duyduğum saygı, dün Galata Kilisesi’nde meydana gelen bir hadise hakkında sizi bilgilendirmemi zorunlu kılıyor” dedi. Sonra aramanın hangi koşullar altında yapıldığını anlattı; benim adıma bir mektup bulunmuştu; açılmıştı; bir çevirmen tarafından kitabın adı Pagouran olarak çevrilmişti; ayrıca bir rapor hazırlanmıştı ve Saray’a gönderilmişti. Sonra, beni selamladı ve ismini ve milletini söylemeden geri gitti. Bu gizemli ziyareti iki şekilde yorumlamak mümkündü: Ya adam doğrudan polis tarafından, gerçeğin ortaya çıktığını öğrenince ne tür bir tepki ve davranışta bulunacağımı görmek için veya yakın bir arkadaşım tarafından son derece sıkıntılı şeyler yaşadığımız şu endişeli günlerde, gafil yakalanmamam ve tedbirli olmam için tavsiye niteliğinde gönderilmişti. Keza düşündüm ki, adam, en yakın arkadaşlarımdan olan posta müdürü Mehmet Ali Bey’in oğlu Pera Kaymakamı Enver Bey tarafından gönderilmiş olabilir. Ve ben bu hesaplamalarda haklıydım, çünkü bir gün İstanbul’da katliam gerçekleşmeden önce, Enver Bey: “Ermeniler yanlış yolda; 15.000 kişi gizlice silahlandı ve eğer ihtilalci komiteler gösteri olarak ufak bir hareket düzenlerlerse, onları tepelemeye hazırlar” diyerek beni bir defa özel olarak uyarılmıştı.

Bu bilinmeyen adamın gidişinden sonra, kuruluşundan beri başkanı olduğum İzmiriants Komisyon idarecisi Nechan Papazyan Efendi’yi aradım. Papazyan’a olayları anlattığımda hemen; el yazması çalışmasının Komisyon’a sunulduğunu, Patrik’in bunu benim değerlendirmemi dilediğini ve bu yönde zarfın köşesine bir açıklama yazdığını söyledi. Ayrıca bunu kanıtlanmanın kolay olduğunu; çünkü muhtemel intikal tarihinin, el yazmasının geliş tarihinin, ve yazarın gerçek adının Komisyon’un özel defterine günlük olarak kaydedildiğini ekledi.

Mesele bu ifedelerle açıklık kazandı, derhal Saray'a gittim ve kendimi Mabeynci Arap İzzet Bey'e⁴⁷ takdim ettim. Daha ağzımı açmadan İzzet Bey gülümseyen ve güven veren bir hareketle yaklaşarak: "Biliyorum, neden geldiğinizi biliyorum. Ama kaygılanmayın. Sultan çoktan raporu yırtıp attı" dedi. Bu el yazmasının, başlıkta yaptıkları gibi kötü niyetli bir anlam vererek, besbelli içeriğini bozan yeteneksiz çevirmenlerin elinde kalmasından ziyade bana geri verilmesi gerektiğini söyledim. Çevirinin kötü niyetle tahrif edildiği hususunda Sultan'ı bilgilendirmesini özellikle istedim. İzzet Bey, şimdi Sultan'ın artık bu meseleyle ilgilenmediğini garanti ederek, bunun tamamen gereksiz olduğunu ifade etti. Ancak, el yazmasını geri almak için Sadrazam Halil Rifat Paşa ile konuşmamı tavsiye etti. Paşa'yı görmeye gittim, ama o bu konudan tamamen habersizdi. Bu yüzden, Sultan'ın raporu okuduktan sonra onu yırtıp attığı hususunda İzzet Bey'in garanti vererek söylediklerini hatırlatarak, Paşa'ya bütün detayları anlattım. "Çok güzel, çok güzel, Halil Rifat Paşa dedi, bu nevi işlerin sansürü için; beceriksiz insanlara minnet etmek yerine, sizin gibi deneyimli insanlara güven duymalıyız. Şurası kesin ki, Patrik, bu el yazmasının değerlendirilmesi işini size vermesiyle bilgeliğini kanıtladı." Sonra Adliye Nazırı ile görüşeceğine dair söz verdi, el yazması polislin çevirmenlerinden alınacak ve mesele kapanacaktı.

Ancak, sözlerimi devam ettirmeyi uygun görmedim. Patrikhane, benim müdahale etmeme gerek kalmadan gereğini yaptı.(16)

Beşinci Bölüm

Sultan Abdülhamid'e Karşı Diğer Bir Dikbaşlılık Olayı

5 Temmuz 1897 tarihinde, Lozan'da Gaillard Kolej'de okuyan oğlum Diran'ın çok kritik bir durumda olup, hayatına dair çok az umut bulunduğu ve benim kesinlikle orada bulunmamın gerekli olduğu hususunda üç doktor tarafından imzalanmış bir telgraf aldım. Aynı zamanda, eşim de oradaydı. Ama bu konuda ondan hiçbir haber almamış olduğum için, kendisinin de hasta ve yatakta olduğunu düşündüm. İki veya üç haftalığına Lozan'a gidip gelmek için Babiâli'den izin istedim. Bizzat Sultan tarafından Babiâli'nin bir raporu sonrasında verilebilen bu izni hızlıca alabilmek için, Saray'a şahsen gidip meseleyi kendim çözmeyi düşündüm. Akşam geç vakitte, sonrasında İttihatçıların sadrazamlarından birisi olacak olup, Berlin'de büyükelçiye vefat edecek olan Hakkı Bey'le⁴⁸ saraya gittim.

47 Arap İzzet Holo Paşa. Hakkında bilgi için bkz. Caesar E. Farah, "Arab Supporters of Sultan Abdülhamid II: 'İzzet al-Âbid'", *Archivum Ottomanicum*, 15, 1997, s. 189-219.

48 İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918), bkz. Kunalp, s. 2 ve 82.

Hakkı Bey o zamanlar Hariciye Nezareti'ndeki meslektaşlarımdan biriydi. Ondan önce, 1883'ten 1894'e kadar, iki Alman hukukçu, Gescher Kardeşler, Alman hükümetinin tavsiyesi üzerine Sultan Abdülhamid tarafından Hariciye Nezareti'ne hukuk danışmanı olarak atanmıştı. Daha sonra, büyük kardeş Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne Alman delegesi olarak gitti ve ben küçük kardeşle yalnız kaldım. 1894'te, küçük kardeş Mısır Karma Mahkemesine üye olarak atandı ve ayrıldı. Onun yerine, Sultan şahsen, sarayda çevirmen olarak çalışırken, Mekteb-i Hukuk'ta idare hukuku tahsil eden Hakkı Bey'i atadı.

Hakkı Bey'le Yıldız'a vardığımızda, hava çoktan kararmıştı. Teşrifatçı Basri Bey idi. Zaman kaybetmeksizin hemen onu bulduk, bu geç saatteki ziyaretimizin nedenini izah ettim, hastalarımın çok ciddi durumları hakkında Sultan'ı bilgilendirmesini ve mümkün olan en kısa sürede Lozan'a gidebilmem için iznine ihtiyacım olduğunu söylemesini rica ettim. Hakkı Bey'in bana eşlik ettiğini ve yokluğumda işlerimi onun yapacağını ilave ettim. Teşrifatçı Saray'a Sultan'ın yanına gitti. Onun izni almış olarak geleceğini ümit ediyordum. Ama aksine, menfi bir cevapla geri geldi. Sultan Türk-Yunan Savaşı riski dolayısıyla benim İstanbul'da bulunmam gerektiğini ifade etmiş ve –onun sözleriyle– Hakkı Bey “işleri yalnız yönetmek için fazla ham” demiş. Ayrıca giderlerinin Saray tarafından karşılanmak üzere aile doktorumuzun hemen Lozan'a gönderilmesini emretmiş. Ona Sultan'ı tekrar görmesi ve benim için Lozan'a gitmenin muhakkak gerekli olduğunu tekrar söylemesi için ısrar ettim. Ancak teşrifatçı buna cesaret edemedi. Sadece bana ertesi gün için Sultan'ın gözde memurlarından ve üzerinde büyük etkisi olan mabeyn kâtibi Arap İzzet Bey'le –sonra Paşa olacak– görüşmemi tavsiye etti.

Umutsuz bir şekilde Saray'dan ayrıldık. Bana gelince, doğrudan Pera'daki evime geri döndüm ve seyahat için ufak bir valiz hazırladım. Ertesi sabah, bavulumu arabaya koyarak, erkenden Yıldız'a gittim, İzzet Bey'le konuştum, yanında aynı zamanda Hidiv Ahmet Halim⁴⁹ ve Saray Muhafızı Ahmet Şevket Paşa vardı. Onların yanında, Lozan'da bulunmamın kesinlikle gerektiğini ve izin almamın lüzumunu vurgulayarak İzzet Bey'e meselemi anlattım. Sultan'a gidip sorunumu izah etmesi için İzzet Bey'i ikna etmem çok zor oldu. İzzet Bey gittikten sonra Ahmet Şevket Paşa “Eğer Sultan reddederse, ne yapacaksınız?” diye sordu. Bütün bu insanların Saray'a jurnallerde bulduklarını çok iyi bilerek, fikrimi söylemekten imtina ettim, sadece Sultan'ın bana izin vermemeye tenezzül etmeyeceğinden emin olduğunu söyledim. Döndüğünde, İzzet Bey yine olumsuz bir cevapla geldi. “Harcamalarının Saray tarafından karşılanmak üzere, aile doktorumuzun hemen Lozan'a gitmesini söyledi. Ayrıca 200 altın liranın size verilmesini de

49 Hidiv Abbas Halim Paşa.

emretti” dedi. Özellikle İstanbul’dan doktor göndermeyi gerektirecek kadar Lozan’ın iyi doktorlar yönünden eksik olmadığını; hastalarımın kesinlikle moral desteğine ihtiyaçlarının bulunduğunu ve sadece benim varlığımın bunu sağlayacağını söyledim. Ayrıca, 200 altın lirayı kabul edemeyeceğimi, çünkü bunu hak edecek özel hiçbir şey yapmadığımı da ifade ettim. “Aslında zihnim Lozan’da, ailemle; vazifelerimi yerine getirmek için gerekli olan dikkat ve yoğunlaşmaya sahip olmak benim için zor olacak, işler de bundan kesinlikle etkilenecek” diye ekledim. Eğer müsaade edilmezse, izinsiz bir şekilde gitmemin mümkün olduğunu söyleyerek bitirdim. İzzet Bey, “Böyle bir şey yapmayacaksınız. Siz hukuka bağlı ve hürmetli bir avukatsınız; biliyorsunuz ki Sultan size karşı çok saygılı. Hatta diyebilirim ki izni reddetmesi bu görüşünün göstergesi. Dolayısıyla bu emre uymalısınız” dedi. Tabii ki bu sözler beni ikna edemedi.

Saray’dan ayrıldım, gelen ilk gemiyle Avrupa’ya seyahat niyeti ile doğrudan Galata rıhtımına gittim. Aynı gün kalkacak bir gemi ararken, güvendiğim İtalyan Başkonsolosu Sayın Barone ile karşılaştık. İtalyan şirketinin idare ofisinin olduğu yere gittik, orada meseleyi izah ederek beni müdüre tanıttı. Sonrasında müdür ve ben, açıkta demirlemiş İtalyan gemisine gitmek üzere bir sandala bindik. Giden her gemi için olduğu gibi, etraf [gidiş gelişleri] kontrol eden polis gözcüleriyle çevrilmiş olmasına rağmen, bizim sandal İtalyan bayrağı taşıdığından, hiçkimse bizi kontrol etmek üzere yanaşmaya cesaret edemedi ve biz en küçük bir engel olmadan yanaştık. Köprüye ayak basar basmaz, Sayın Barone, “Artık hiçkimse sizi gemiden çıkartma yetkisine sahip değil” dedi. “Sadece İngiliz bayrağını taşıyan bir gemi böyle bir şey yapabilir” diye gülerken belirttim. “Size söz veriyorum” diye ilave etti. Sonra, kaptanı çağırdılar ve meseleyi anlattılar, görebildiğim kadarıyla, yolcu kayıt defterine beni sahte bir adla kaydetmeyi zekice buldular, zira her hangi bir durum anında kaptan benim yolcular arasında olmadığımı dair cevap verebilirdi. İsmimi Giovanelli olarak kaydettiklerini hatırlıyorum. Öyle ya da böyle hiç kimse soru sormadı, çünkü, Saray’a eğer gerekirse izinsiz bile gideceğimi söylemiş olmama rağmen, aslında benim böyle bir şey yapabileceğime inanmamışlardı ve hiçbir arama yapmamışlardı. Pire’de durduk, [yaklaşmakta olan] savaş işaretleri çoktan görülüyordu. Bir gemide Romanya’dan seferber olmuş pek çok Rum vardı, gemi askeri geçit töreni ve gösterişle karşılandı. Limanın her yerinde neredeyse savaş havası hâkimdi. Sabahleyin erkenden kalktım ve Atina’daki Osmanlı büyükelçiliğine gittim. Büyükelçi Azmi Bey⁵⁰ eski bir arkadaşım. Ona Pire’ye hangi koşullarda geldiğimi anlattım ve Babiâli’ye telgrafla istifamı bildirmesini rica ettim. Dediğimi hemen yaptı.

50 Mehmet Asım Bey (1851-1905) olacak, bkz. Kunalp, s. 45 ve 92.

Sonra durmaksızın Korint ve Brindisi yoluyla İtalya'ya vardık ve ben oradan çabucak İsviçre'ye geçtim. Yol boyunca, askeri hareketliliği fark etmiştim. Trenlerde Rum subaylar ve eli silah tutacak yaşta gençler çok sayıdaydı. Heyecanla Yunanistan'a dönüyorlardı. Tesadüfen istasyonda bulunan Sayın Baltacı'nın –Yunanistan İstanbul Büyükelçisi Prens Mavrokordato'nun oğlu– takdim ettiği bazı kıdemli subaylarla bile tanıştım (Daha sonra Yunanistan Hariciye Nazırı olan Sayın Baltacı,⁵¹ milletvekiliydi). İsviçre'ye vardıkten iki gün sonra, Türk-Yunan Savaşı ilan edildi. Lozan'da, tifo ve zatürreden muzdarip olan oğlumu çok ciddi bir durumda buldum. Ben gelinceye kadar doktorlar soğuk tedaviye devam etmişler, her hangi bir iyileşme elde edememişlerdi. Tavsiyem üzerine, sıcak tedaviye başladılar. Hasta gittikçe derin uykusundan uyanmaya başladı. Eşim de iyi değildi ve yatağa düşmüştü. Neyse ki, [hastalığın] en tehlikeli aşaması ikisi için de hızlıca geçti. Onlar biraz iyileştiğinde, bazı kişisel işlerim için Paris'e gittim. Büyükelçi Münir Paşa'yı⁵² ziyaret ettim; hangi koşullarda geldiğimden haberi vardı, varlığımın orada yararlı olacağını söyleyerek hızlıca eşyalarımı toplayıp gemiye binmemi, derhal İstanbul'a gitmemi tavsiye etti. Sultan'ın beni hala hayırla yadettiğini ve bana olan saygısının bozulmadığını ilave etti.

Birkaç gün sonra, gerçekten İstanbul'dan resmi mektup aldım, mektupta; İstanbul'dan ayrıldıktan sonra istifam Saray'a ulaştırıldığında Sultan'ın, bizzat kendisinin gitmemi onayladığını ve İstanbul'a rahatça dönebilmem için bütün seyahat masraflarımın ödenmesini emrettiğini söyleyerek şaşkınlığını ifade ettiği bildiriliyordu. Sultan'ın emriyle, Hazine-i Hassa Nazırı Mikael Portakalyan Paşa(17) seyahat masraflarını Paris'e ulaştırmıştı. Bütün arkadaşlarım bana İstanbul'a dönmemi tavsiye ediyorlardı. Ancak muhakkak görüşmem gereken birkaç arkadaşım vardı: Nubar Paşa(18) (Bogos Paşa'nın(19) babası), Paris'te bulunan İran'ın Londra Büyükelçisi Melkum Han(20) ve bazı Fransız devlet adamları. Bir de reddetmenin mümkün olmadığı öğle yemeği davetleri eklenince, İstanbul'a hemen hareket etmem mümkün olmadı. Ve nihayet yola çıktığımda, Yunanistan'la olan savaş sona ermek üzereydi.

Trenle Belgrad'a vardık ancak bir gece önce sel nedeniyle tahrip olmuş olan Niş-İstanbul hattı üzerinde devam etmemiz imkânsızdı. Bosna süvari sınıfı için öğretmenlik yapacağı Bosna'ya dönen bir Türk albayın yol arkadaşım olduğu Üsküp-Selanik hattını kullanmak zorunda kaldık. Osmanlı topraklarına vardığımız ve evraklarımızın [kimlik] kontrol edildiği Zibefçe'de, pasaportumu görünce, muhtemelen Babiâli'nin hukuk danışmanı olduğum

51 Georgios Baltatzis.

52 Çorlulu Salih Münir Paşa (1857-1939) hakkında bilgi için bkz. Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar*, Hazırlayan İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

anlaşmış ve Üsküp mutasarrıfına telgraf çekilmişti. Herhâlde mutasarrıftan aldıkları emirlerin neticesinde, geçtiğim her istasyonda askerler beni saygıyla karşılamaya başladılar. Şüphesiz, mutasarrıf benim, Babıâli hukuk danışmanı olarak buraları birkaç kez ziyaret eden meslektaşım Hakkı Bey gibi, Rumeli siyasi müfettişi olduğumu düşünmüştü.

Üsküp'e vardığımız zaman, vali tarafından istasyona gönderilen memurlar, vali adına, şehre inmemi ve onlarla birlikte kalmamı rica ettiler. Ancak, onlara Üsküp'te mola vermemin mümkün olmadığını söyledim ve Selanik'e doğru yoluma devam ettim. Orada da iyi şekilde karşılandım. Vali, daha önce birkaç defa Adliye Nazırlığı yapmış olan Rıza Paşa'ydı ve oğlu İsmet Bey (sonra İstanbul Şehremini), Hariciye Nazırlığı'nda benim bölümümde çalışıyordu. Rıza Paşa Selanik'e vali olarak sürgüne gönderildiğini hissediyordu. Beni büyük bir içtenlikle karşıladı, ve ona İstanbul'u nasıl terk ettiğimi anlattığımda, bana hak verdi ve bir anlamda şehrin dört bir yanında benimle birlikte gözükme için derhal bir araba yollattı. Üç veya dört gün Selanik'te kaldım, bu süre zarfında neredeyse her zaman birlikteydik. Keza birçok defa beni öğle yemeğine davet etti.

Bununla birlikte Selanik'ten İstanbul'a giden bir tren bulamadım. O nedenle Rıza Paşa bana buharlı gemi ile gitmemi [boşuna] önerdi. Tren askeri yetkililerin emrindeydi ve neredeyse hususiyetle askerlerin taşınmasında kullanılıyordu, Rıza Paşa'nın tavsiyesiyle, kesinlikle İstanbul'a gitmem gerektiğini açıklayarak sevkîyat memuru, Ferik Hüsnü Paşa'ya gittik. Hüsnü Paşa, [sorunu] çözmek için gerekeni yapmaya gönüllü oldu. Nitekim, kısa bir süre sonra bizi görmeye geldi, telgrafların gönderildiğini ve trene binebileceğimi söyledi. Bu telgrafların ne işe yaradığını anlamamıştım; Rıza Paşa'ya Hüsnü Paşa'nın ne demek istediğini sordum. Öğrendim ki düzenlemeye göre, her bir tren hareket etmeden önce, konvoyda neler olduğunu İstanbul'la birlikte Saray'a, Erkânî Harbiye'ye ve Edirne'deki ordu karargâhına telgrafla bildirilmeliymiş.

Avusturya Konsolosu da gardaydı, aynı şekilde mümkün olan ilk fırsatta İstanbul'a gitmek için aceleliydi. Benim platformdaki trenle ayrılacağımı duyduğu anda, Hüsnü Paşa'ya kendisi için de aracılıkta bulunmam için ricacı oldu. Hüsnü Paşa'yla konuştum; onay verdi ve İstanbul'a kadar birlikte yolculuk ettik.

Sirkeci Garı'na vardığımızda sabah erkendi. Sultan'ın benim Selanik'ten hareket ettiğimi bildiğini düşünerek, evime gidip biraz dinlenmeden ya da üzerimdekileri değiştirmeden Yıldız Sarayı'nın önüne gittim. Çok erken kalkma alışkanlığı olan odacıbaşı Arif Bey'i buldum; henüz kalkmıştı ve

Sultan'ı bilgilendirmek için hemen üstünü giydi. Döndüğünde Arif Bey, Sultan'ın ilk olarak hastalarını sorduğunu ve onların iyileştiğini öğrenmekten mutlu olduğunu söylediğini ilettili. Sonra, Avrupa'da Türkiye hakkında ne düşündüklerini veya ne söylediklerini bilmek istemişti.

Sultan'ın merakını gidermek için bu soruya uygun bir cevap verdim ki Arif Bey Sultan'a rapor etmek için acele etti. Geldiğinde, şimdi Sultan'ın Yunanistan'a dayatılması gereken barış şartları hakkında fikrimi almak istediğini söyledi. Gereğini yapmak zorunda kaldım ve Arif Bey'e birkaç yorumda bulundum, Arif Bey de Sultan'a söylemek için gitti. Döndüğünde, Sultan'ın beyan ettiğim fikirlerden hoşlandığını ve bunu derhal yazılı olarak sunmamı emrettiğini söyledi. Ancak böyle hassas bir konuda, hazırlıksız ve ayrıca seyahat sonrasında bulunduğum yorgun durumdayken acele olarak rapor hazırlayabilecek halde değildim. Dolayısıyla, eve gitmek, yıkanmak, dinlenmek ve odaklanarak çalışmak için zaman istedim. Ancak Sultan, hemen şimdi hatta orada yazmam konusunda ısrar etti.

Böylece orada kalmak ve gereken yazıyı hazırlamak zorunda kaldım. Raporumun temelinde, Yunanistan'ın mağlubiyetinden istifade ederek onlara makul olmayan şartları dayatmanın yanlış olacağı vardı. Ülkenin çıkarları, Türkiye'nin Yunanistan'la barış içinde yaşamasını, Osmanlı Devleti için tehlikeli bir iklim yaratarak, Avrupalı diplomatlar arasında heyecan yaratan, iki devlet arasında durmadan patlayan çatışmalara bir son verilmesini gerektiriyor. **“Düşman kazanmak çok kolaydır ama aksine, dost kazanmak çok zordur. Eğer Yunanistan'ın zamanla dost olmasını istiyorsak, onlara karşı çok ağır barış koşulları dayatmamalıyız. Akılda şu gerçeği tutmalıyız ki savaştan sonra, bir kazananın yapabileceği en ciddi yanlış, yenilende nefret tohumları bırakacak, barışı reddetmeye itecek ve intikamı kışkırtacak aşırı şiddet göstermektir”** dedim.⁵³ Özellikle Yunanistan'a ait toprakların işgal ya da talep edilmemesi noktalarını, ama saldırgan tarafın Yunanistan olduğunu da hesaba katarak savaş tazminatı ödettirilmesini vurguladım. Egemenlik görüşlerinden esinlenerek, kapitülasyonların vs. gözden geçirilmesi hakkında da tavsiyelerde bulundum. Şartlar göz önüne alındığında, ana gaye iki ülke arasındaki mevcut dramatik davayı radikal bir şekilde sonlandırmaktı.

Önerilerimi sunduktan sonra, Saray'dan ayrıldım ve doğruca Pera'daki evime gittim. Hizmetlim, Saray'dan bir görevlinin beni görmek istediğini bildirdiğinde, hala banyo yapmaktaydım. Doğrudan Babıâli'den geliyordu. Sultan'ın hemen Yıldız'a gelmem gerektiğini emrettiğini söyledi. Saray'a

53 Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin bu öngörüsü, II. Dünya Savaşı'nın en önemli nedenlerinden birisi olacak, nitekim Versay Antlaşması'ndaki ağır şartlar Almanları intikam almaya sevk edecektir.

birlikte gittik. Bu sefer, bir buçuk saatten daha fazla, kiminle ve hangi konuda konuşacağımızı bilmeksizin tamamen yalnız kaldığım kocaman bir odaya, Mabeyn Dairesi'ne gittim. Sonunda, Başkâtip Tahsin Bey,⁵⁴ odaya girdi ve Sultan'ın selamlarını ilettikten sonra, Kabine'nin verdiğim tavsiyeleri görüşmek üzere Saray'a davet edildiğini söyledi. Tahsin Bey, eğer Sultan'a formüle ettiğim görüşlerim nazırlar tarafından desteklenirse, Sultan tarafından –onun ifadeleriyle– ihya edileceğimi ekledi.

Bu hizmetin zaten görevim olduğunu ve her zamanki maaşımın dışında bana kesinlikle özel bir hediye verilmesini gerektirecek olağanüstü birşey olmadığını belirttim. Cevabımı duyunca, Tahsin Bey şaşkınlığını gizlemedi ve Sultan tarafından verilen ihsan üzerine hiç kimsenin en ufak bir yorumda bulunma hakkının olmadığını söyledi. Sonra gülerek gitti. Kısa bir süre sonra, Sadrazam Halil Rifat Paşa ve nazırlar benim de davet edildiğim, yan odada, Vüzera Dairesi'nde [Vezirler Odası] toplandılar. Sultan'ın birinci ve ikinci sekreterleri olan Tahsin ve İzzet Beyler de oradaydı. Başlangıçta, yazmış olduğum tavsiyeler okundu, ardından yaptığım önerilerle ilgili, amacımızın Türkiye ve Yunanistan arasında kalıcı barışın sağlanması olduğuna dikkat çekerek, aramızdaki anlaşmazlıklara neden olan hususlarda köklü bir çözüm bulmazsak bunun imkânsız olduğunu içeren sözlü açıklamalarda bulundum. Devamında, belalı Girit Adası sorununu gündeme getirmeyi bile önerdim. Ada Yunanistan'a verilecekti, ancak karşılığında içinde hiç Yunanlının yaşamadığı; Koutso-Ulah ve Müslümanların yaşadığı Teselya Bölgesi alınacaktı. Ki onlar, Yunan egemenliğine katlanamıyorlardı ve Osmanlı vatandaşlığını hemen kabul edebilirlerdi. Ayrıca, Türk ve Yunan demiryollarının [hatları] birleşiminin reddedilmesinin çok akıllıca olmayacağını söyledim. Yunanistan'a Avrupa ile daha kolay iletişim kurma imkânı vererek, onlarla gelecekte dostane ilişki vs. kurmak için bir durum yaratmış olacağımızı da söyledim.

Başından beri, ve çeşitli vesilelerle, Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırp larla olan anlaşmazlıklarımızda uzlaştırıcı bir yaklaşımı benimsemeyi, bu ülkeler ve Türkiye arasında kopukluğu derinleştirecek, daha sonra olacağı gibi, birbirleriyle kesin olarak ittifak kurmaya itecek baskıcı unsurların kullanılmamasını önermişim.

Açıklamalarımı bitirdiğimde, Nafia Nazırı Mahmut Celaleddin Paşa, Paris Büyükelçisi Münir Paşa'nın babası söz aldı ve –Sultan'ın sekreterleri tarafından özellikle duyulma kaygısıyla– nazırların bu tezler üzerinde fikir

54 Tahsin Paşa hakkında bilgi için bkz. *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıratı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

teatisinde bulunmuş olduklarını ve bu bağlamda Büyük Güçlere bir mütalaa sunmanın ve onların bu gelişmiş önerileri kabul etmeleri için çalışmanın gerekli olduğunu söyledi. Böylece, uzun bir tartışma olmadan, raporun Nazırlar Heyeti tarafından kabul edildi ve Sadrazamın iznini aldıktan sonra ayrıldım.

Dolmabahçe'ye ancak varmıştım ki, Yıldız askeri birliğinden bir süvari subayı dört nala hareket etmiş aracıma geldi, hemen Saray'a dönmemin istendiğini bildirdi. Geri döndüm. Sadrazam beni bizzat kabul etti ve beni böyle tekrar çağırttığı için özür diledi, çünkü orada olmama gerek kalmamıştı. Açıklamalarından, Sultan'ın ilk olarak, Kabine tarafından kabul edilen raporun kesinleştirilmesini emretmiş olduğunu anladım. Onlar da benim orada bulunmam gerektiğine karar vermiş ve yukarıda bahsettiğim subayı arkamdan göndermişlerdi. Ancak sonrasında, Babıâli'ye döndükten sonra da bunu pekâlâ yapılabileceklerini fark etmişlerdi. Sultan da aynı fikirdeydi. Yani Saray'da kalmak için her hangi bir neden kalmamıştı. Sadrazam Babıâli'de toplanacaklarını ve benim de orada olmam gerektiğini söyledi. Toplantı, Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan Paşa'nın da katılımıyla aynı akşam gerçekleşti. Onun görevi Büyük Güçlere verilecek çalışmaydı, yazım işine ben de dâhil oldum, nazırlarsa, Sultan tarafından Almanya, Avusturya ve Rusya imparatorlarına yollanacak olan kişisel mektupların yazımıyla uğraşıyorlardı –gibi geliyordu bana–. Bana öyle geliyordu diyorum, zira ben bu işin içinde yer almadım. Sadece bu mektupların amaçlarının farklı olduğunu ve Yunan topraklarını ilhak amacımızı içerdiğini öğrendim. Bu projenin asıl ilham kaynağı, her daim Yunanistan'ın elindeki Teselya'yı ne olursa olsun almak gerektiği üzerinde ısrar eden Tophane Müşiri Zeki Paşa'ydı.⁵⁵

Şimdi herkes Büyük Güçlerin en ufak bir toprak kazanımını reddettiklerini biliyor. İki gün sonra Sultan bizzat beni birinci dereceden Mecidiye nişanıyla ödüllendirdi.

Bu olayları ilettikten sonra, şimdi de, gecenin ortasında Nuryan ve Unciyan Efendilerle birlikte Kadıköy'den Saray'a gitmek üzere çağrıldığımızda, bu olanlarla 1896 yılı boyunca meydana gelen olaylar arasındaki bağlantıyı kuralım.

Her iki durumda da ben şahsen Sultan'ın emirlerine itaat etmeyi reddetmişim. Ama her iki durumda da, red gerekçelerim sağlam temeller üzerine kurulmuştu. Önceki yıl, bir sonraki gibi, Sultan Abdülhamid zalim adam

55 Mustafa Zeki Paşa (1849-1914), bkz. Kunalp, s. 12 ve 112.

namından tamamen farklı olarak, şaşırtıcı biçimde affedici oldu. Sultan Abdülhamid'in pek çok durumda [ima edilen] namı gibi davranmadığı; ve ne olursa olsun acımasız ve baskıcı bir zalim olduğu kabul edilse bile, bir ölçüde anlattığım bu iki olayın da gösterdiği gibi, her zaman bağımsız kişiliklere saygılı olduğunu anlatmak için bu hadiseleri hatırlatıyorum. Bu saygı, onun en tutarlı karakter özelliğinden biriydi. Ancak ünü ona tamamen zıt bir imaj veriyordu. Bu, onun nadiren gerçek netlikle ortaya çıkan kendi hareketlerinden ziyade etrafındaki kişilerin inşa ettiği bir ündü.

Hatırlıyorum, aynı dönemde ön planda olan bir Türk siyasi kişiliği olarak Kamil Paşa, –Abdülhamid'in düşüşünden sonra– Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kurulan, benim de bulunduğum Kabine'ye, görevsiz bir nazır ve danışman olarak girdiğinde, Kabine'ye tavsiye niteliğinde benim de kesinlikle katıldığım şu açıklamayı yaptı: “*Sultan Abdülhamid zamanında, bize bir görev verildiği zaman, herkes canavarı sakinleştirmeye katkıda bulunduğumuzu düşünürdü. Bu tamamen yanlıştı, çünkü gerçekte, Abdülhamid bir canavar değildi. Bırakın canavar olmayı, böyle şeylerden kendisi korkardı. Etrafındaki insanların sürekli olarak sürdürmeye çalıştıkları bu korku, onu bazen deliliğe kadar götürürdü. Ama delilik, onda sürekli bir durum değildi. Onu hızlıca bastırırdı. Ben bunu şöyle kanıtlamak istiyorum; neredeyse sistematik olarak, birisine bir eliyle vurduğu zaman, hemen diğeriyle şefkatle okşardı.*”

Altıncı Bölüm

Abdülhamid'in Şüpheli Karakteri

Sultan Abdülhamid'in karakterinin çarpıcı bir özelliği onun marazi şüpheliydi. Çevresinde veya onunla birlikte çalışan insanlar arasında, bir defaya mahsus bile olsa, ona tamamen güven vermiş birisinin bulunduğunu sanmıyorum. Kardeşlerine ve genellikle, bütün aile fertlerine karşı ihtiyathıydı. Danışmanlarına, sekreterlerine, mübaşirlerine, mütercimlerine, nazırlarına ve büyükelçilerine güvenmezdi. Doktorlarından, Saray'daki bütün memurlardan ve Yıldız'ın muhafız komutanlarından ve hatta meşhur falcısı Ebü'l-Huda'dan⁵⁶ da kuşkulandı.

56 Şeyh Ebü'l-Huda sevmeyenlerince genellikle “sultanın büyücüsü, sarayın müneccimi” olarak anılırdı ve hatta Osmanlı Rasputini görülürdü. Ebü'l-Huda hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Varol, “Rasputinleştirilen Bir Şeyh: Ebü'l-Huda Sayyadı (1850-1909)”, *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği*, Editörler Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ordaf Yayınları, İstanbul 2013, s. 57-81 ve B. Abu-Manneh, “Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda Al-Sayyadi”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 15, No. 2 (May 1979), s. 131-153.

Mabeyncilerinden bir tanesi, Anayasa'nın yeniden ilanından sonra, [1908], bir gün, önemli bir haber iletmek üzere Sultan'ın yanına gittiğinde, onun öfkeden köpürmüş halini görünce aniden donduğunu anlattı. Zoraki bakarak, onun neden orada olduğuyla ilgilenmeksizin, ansızın Ebü'l-Huda hakkında ne düşündüğünü sormuş. “Şüphesiz öfkesinin nedeni müneccimi Ebü'l-Huda'ydı. Hatasız bir şekilde cevap vermem gerekiyordu, ama onun bu sinirli halini görünce, [onu sakinleştirmek için] bir şey söyleyebilmem mümkün olmadı. Sultanım, Ebü'l-Huda ile tanışma fırsatım hiç olmadı, ama hizmetim süresince, bazı zamanlar orada burada, onun hakkında yorumlar işitiyorum diye mırıldandım. ‘Ne diyorlar?’ diye sabırsızlıkla sordu. ‘Affedersiniz Sultanım, ama bu sözler tamamen yersiz.’ ‘Neyse, neyse,’ diye daha bir sabırsızca sesini yükseltti. Ben de, Ebü'l-Huda'nın çanak yalayıcı (dalkavuk) olarak anıldığını söylemeye mecbur oldum. Keza, şahsi görüşümün de böyle olduğunu ekleyebilirdim, ama kendimi tuttum. Bu tarz insanlar bir gün gözden düşer, ertesi güne bazen daha iyi bir görev için geri çağırılırlardı. Dolayısıyla, onların işlerine karışmak pek akıllıca değildi. Sultan elini sakallarına götürdü, düşündü ve sonra şöyle dedi: ‘Hepsi aynı. Görünüşte Ebü'l-Huda bana sadık birisi, çünkü ona verilen çanağın yağı bol (çok cömertçe davranılıyor). Ama yarın, birisi ona daha yağlı bir tabak imkânı sunarsa (cömert davranırsa), sadakatinin bozulmayacağına inanıyor musun?’ Utandım. Bunun üzerine ne söylenebilir? Neyse ki, ısrarcı olmadı ve [nihayet] neden gelmiş olduğumu sorarak, bana rahat bir nefes alma fırsatı verdi.”

Mabeyncinin bana anlattığı hikâyede hiçbir abartı olmadığı kanısındayım. Şayet Sultan Abdülhamid'in hangi şartlar altında tahta çıktığını, tahta çıktığı zamanki yaşanılanları ve saltanatı sırasında İmparatorluğun maruz kaldığı çalkantıları kaydederek, onun marazi şüphesizliği daha kolay anlaşılır olacaktır. Söylediğim gibi, kimse bu şüpheden azade değildi. Aşağıdaki hikâyenin de gösterdiği gibi, ben de bir istisna değildim:

Sultan'ın, Cuma günleri Selamlık törenlerinden sonra, özel olarak davet edilen büyükelçileri veya tesadüfen Yıldız'da bulunanları kabul etmek gibi bir alışkanlığı vardı. Garabed Şahbaz Efendi'nin(21) Müslüman olmasından kısa bir süre sonra, bir Cuma günü, Sultan Abdülhamid İngiliz Büyükelçi Sir Nicolas O'Connor'u⁵⁷ kabul etti ve sohbetleri boyunca Şahbaz Efendi hakkında konuştular. Sultan'ın tam olarak böyle mi düşündüğünü yoksa sadece İngiliz Büyükelçiye iyi bir izlenim mi vermek istediğini bilmeksizin, Sultan: “Bu tip insanlara güvenmiyorum ve onlara fazla saygım yok” dedi. Sohbet bilahare Ermeni memurlara döndü. Yetkinliği ve nitelikleriyle, ait

57 Sir Nicholas Roderic O'Connor, 1898-1908 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği görevini ifa etti.

olduğu topluma olumlu bir imaj vermeye katkıda bulunan Şahbaz'ı hatırlayarak, Sir Nicholas, Ermeni halkını devlet kadrolarının önemli bir sayısında işe alarak, bu halkı gerektiği gibi kullanmayan bir devlete olan şaşkınlığını belirtti. Sultan Abdülhamid, tersine kendisinin Ermeni memurlarıyla çok uzlaşa içinde olduğunu ve içtenlikle, sayılarının artmasını istediğini söyledi. Zaman zaman birbirlerinin ardı sıra Hazine-i Hassa'yı idare eden Ermeni nazırlara⁵⁸ atıfta bulunarak, "Benim tüm kişisel malvarlığım Ermeniler tarafından yönetilmektedir" diye ilave etti. "Fakat, işe almaya elverişli çok fazla Ermeni görmüyorum" dedi. "Oh, Sayın Büyükelçi, kemmiyet değil keyfiyet dikkate alınmalı, diye söyledi. Aralarında değerli insanların da olduğunu kabul etmek gerek."

Yedinci Bölüm

İtalyan–Türk Savaşı Nasıl Patladı?

1911 yazı sırasında, Avrupa'da tatil deyken, o yıl bir sergi olan Torino'ya geçme fırsatım oldu. Varışımınla birlikte, az çok hâkim olduğum İtalyancamla, günlük gazeteleri takip ettim ve bütün matbuatta, özellikle hükümetteki Sayın Giolitti'nin partisinin yayınladığı gazetelerde, çok sayıda makale ve manşette Türkiye hakkında ziyadesiyle şiddetli yazıların yayınlanmış olduğunu hayretle fark ettim.

Son derece gergin bir ortamda olduğumu anlamıştım. Dış ilişkilerinde, çok garip bir şekilde, Jön Türk rejimi hergün bir yenisi patlayan ve asla çözülemeyen şeylerle özellikle İtalyan yönetimini kızdırmıştı. Lakin neredeyse bütün İtalyan basınında böyle bir hoşnutsuzluğun mutlaka başka derin kökleri olmalıydı ve şüphesiz, Türkiye'de yeni bir rejimin kurulduğu, bunun ayakta kalmasının halk için de vazgeçilmez olduğu, Türkiye'nin güçlenmek için en fazla barışa ve tüm dış sorunlardan sakınmaya ihtiyacının olduğu böyle bir zamanda, büyük bir çatışma yaratmaya elverişliydi.

Ertesi gün, sergideki Türk kısmını ziyaret ettiğimde, İtalyan basınındaki bu haberlerin ne anlama geldiğini Osmanlı komiseri Ali Rıza Bey'e sordum. İtalyan basınının bir süredir bu sert tavrı sergilediğini ve son günlerde makalelerin düpedüz düşmanca bir hal aldığını söyledi. "Bu tür yayınları engellemek için hiçbir şey yapmadınız mı?" diye sordum. Ali Rıza Bey, "Hayır, Roma büyükelçimizden bu yönde bir emir almadık. Keza, siyasi

⁵⁸ Agop Ohannes Kazazyan, Mikail Portakalyan ve Ohannes Sakız Paşaları kastediyor. Bkz. Kunalalp, s. 6. Ayrıca bkz. Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, Everest Yayınları, İstanbul 2011, s. 312-321.

meselelerle ilgili görevli bir memur değilim” diye cevap verdi. “Yine de sınırlı çevrelerle bu konu hakkında konuşmak, basınla iletişime geçmek ve yanlış anlaşılmaları azaltarak bu sorunların üstesinden gelmeye çalışmak mümkün olmalı” dedim. “Haklısınız, ama fırsat olmadı.” Sergiden ayrılmadan önce, Ali Rıza Bey’i yeniden gördüm ve konuyla ilgili olarak en etkili bazı gazete müdürleriyle konuşmak istediğimi belirttim ve beni onlarla, özellikle Başbakan M. Giolitti’nin [hükümetin] günlük gazetesi La Stampa’nın genel yayın yönetmeni, temasa geçirmesini istirham ettim.

Adımın az çok İtalyan siyasi çevrelerinde tanındığını biliyordum, özellikle Bosna-Hersek meselesinden sonra, çünkü Osmanlı hükümeti delegesi olarak bu işin düzenlenmesine önemli rolüm olmuştu. Şüphesiz bu yüzden, Stampa’nın genel yayın yönetmeni davetimi memnuniyetle kabul etti ve hemen ziyaretime geldi. Başlangıçta, İtalyan basınındaki, özellikle La Stampa’da [yayımlanan] Türk karşıtı yazılar konusunu açtım, bunun beni derinden yaraladığını, iki ülke arasında gün geçtikçe daha derin çatlaklar meydana getirme ve biraz daha anlayışla pekâlâ çözülebilecek olan askıdaki diğer sorunlardan bağımsız olarak, karşılıklı anlayışı imkânsızlaştırma riski anlamına geldiğini belirttim. La Stampa’nın yönetmeni, halî hazırdaki Jön Türk hükümetinin takip ettiği politikanın maalesef işlerin dostane bir şekilde düzeleceği bağlamında bir ümit vermediği şeklinde cevap verdi. “Aylardır kabul edilmez süreçleri ile, İtalyan hükümetinin onurunu zedeleyen Türkiye’nin iç sorunlarını bir kenara koyalım” diye ekledi. “Türk yetkililer, Trablus’ta bizim için o kadar dayanılmaz bir durum meydana getirdiler ki, şimdi barışçıl bir çözüm bulmak bana zor görünüyor. İnanın işler kudurmuş durumda olan İtalya’nın başka yöntemlere başvurmak zorunda kalacağı bir noktaya geldi.” “Savaşacak mısınız?” diye sordum. “Korkarım İtalya için kalan tek seçenek bu. Eğer hadiseler bugünkü haliyle devam ederse, Afrika’ya, Trablus’a bir görev gücü göndereceğiz.” “Ama, yerel halk... Bunu göz önüne almıyor musunuz?... Muhtemelen sizi hoş karşılamayacaklar... dedim.” “Hiçbir şekilde” diye İtalyan gazeteci ekledi. “Orada gizli bir anket yaptırдық. Halktan korkacak bir şey yok. Herkes Türk yetkililerden hoşnutsuz. Hatta beşbin sarıklı molla, İtalyanlardan Türkleri dışarı atmalarını ve ülkeyi onların yerine idare etmelerini talep eden bir dilekçe imzaladı.” “Bu tarz dilekçelerin ne ehemmiyeti olabilir? Dilekçeyi imzalayanların hakiki molla olduklarını sanmıyorum. Ancak birkaç bin lira daha harcamış olsaydınız, beşbin imza yerine, on bin hatta daha fazla imza toplayabilirdiniz. Ayrıca, Doğu’da böyle bir savaşın, yani genel barışı tehlikeye atmanın, reaksiyonlarını bilmiyor olsak bile, Türkiye’de sizi barışçıl bir çözüme mahkûm eden önemli menfaatleriniz var” diye cevap verdim. La Stampa yönetmeni “Bu konuda hiçbir endişemiz yok” dedi. “İstanbul’daki İtalyan Ticaret Odası’na inceledik ve eğer savaş üç aydan fazla sürmezse, hiçbir menfaatimizin tehdit altına girmeyeceğini söyledi.”

Bu görüşme beni çok tedirgin etti. La Stampa yönetmeninin Trablusgarp halkıyla ve İstanbul'daki İtalyan Ticaret Odası'yla yaptıkları resmi araştırmaları içeren beyanları, İtalya'nın gerçekten savaşa girmek istediğine dair beni korkuttu. Bundan dolayı tatilimi kısa kestim ve hükümeti durum hakkında bilgilendirmek için hemen İstanbul'a geri döndüm. Sadrazam, Hariciye Nezareti'nin adli danışmanı olarak Babıâli'de onbir yıl birlikte çalıştığım Hakkı Paşa idi. İstanbul'a döndüğümde, ilk ziyaretçim Maarif Nazırı, Ayan üyesi Abdurrahman Şeref Bey⁵⁹ oldu. Abdurrahman Şeref Bey hanemizin yakın dostlarından, formalite olmaksızın bize gelir, genelde öğle yemeğine kadar kalırdı. Çok iyi santraç oynardı. Abdurrahman Şeref Bey masada, neden tatilimi yarıda kestiğimi sordu. İtalyanların niyetleriyle ilgili endişelerimi ve Hakkı Paşa'yla durumu görüşmek olan dönüş nedenimi saklamaksızın sorunu anlattım. Soruna en hızlı bir şekilde çözüm bulunması maksadıyla, kendisinden de Hakkı Paşa'yla bu meseleyi konuşmasını istihham ettim. Abdurrahman Bey bu işi yapmaktan imtina etmedi. Ama Hakkı Paşa, bana da [daha sonra] doğruladığı gibi, bunlara gülmüş ve bu kakafoniden haberdar olduğunu, bunlara önem vermemek gerektiğini; uzun bir süre Roma'da büyükeçilik yapmış olduğunu, İtalyanları iyi tanıdığını; zaman zaman köpürüp, bağırıp, sürekli saldırı tehdidinde bulunup, sonra da kibarca yerlerine oturduklarını belirtmiş. Saman alevi gibi yanıp sönerlermiş.

Kendisiyle bizatihi konuştuğum zaman, bana da aynı şekilde cevap verdi. "Mesele bu defa bana farklı görünüyor ama" dedim. "Ciddi resmi hazırlıkları var: Trablusgarp halkı ile temasa geçmişler; İstanbul'daki Ticaret Odası'ndan bilgi almışlar. Dahası, basınlarının ses tonu, limanlarında göze çarpan coşku atmosferi kurusıkı olarak tarif edemeyeceğimiz cinsten." Her zamanki gibi Hakkı, kaygısız ve kayıtsız bir şekilde: "Kaygılanmayın. Hiçbir şey yapmayacaklar. Bu halkı iyi tanırım. Emin olun, tatilinizi yarıda kesmekle hata yaptınız" diye beni teselli etti. Hakkı Paşa'nın güvenceleri beni hiçbir şekilde tatmin etmedi. İtalyanların niyetleriyle ilgili içimdeki korkular canlı kaldı ve vicdanımı rahatlatmak için, Şura-yı Devlet Reisi, tanınmış kavgacı bir İttihatçı olan Halil Bey'le⁶⁰ meseleyi konuştum. Bu görüşme de sonuç vermedi. Bu yıl tatilimi yaptığım Tarabya'da, bir akşam, aile toplantısında İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi Sayın Martino ile tanıştım. Sohbetimiz sırasında, Torino'daki sergiyi ziyaret etme fırsatı bulduğumu ve İtalyan basınındaki çok sayıda yazının Türk karşıtı bir dil izlediğini fark ettiğimi söyledim. Fırsattan istifade, Sayın Martino Jön Türk hükümetinden oldukça yakındı. "Bilin ki, bütün çabalarım rağmen, bekleyen ve hiçbiri çözümlenmeyen askıda kalmış yirmi bir mesele var" dedi. Ardından bunları

59 Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925), bkz. Kunalalp, s. 52.

60 Halil Mentşe Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Halil Mentşe'nin Anıları*, Yayın Kurulu Orhan Birgit vd, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, Syed Tanvir Wasti, "Halil Mentşe: The Quadrumwir", *Middle Eastern Studies*, Nöl. 32, No. 3 (July 1996), s. 92-105.

tek tek sıraladı, özellikle Adana’da Müslümanlığa geçirilen İtalyan kızın meselesi üzerinde çok durdu, kızın yaşından dolayı ailesine teslim edilmesi gerektiğine dair defalarca talepte bulunduğunu ilave etti. Ama bütün bu çabalar sonuçsuz kalmıştı.

Durum giderek kötüleşiyordu. Bir akşam, İtalyan Büyükelçiliği’nden Babiâli’ye, Sadrazam Hakkı Paşa’ya hitaben acil bir mektup geldi. Söz konusu müstacel mektup Babiâli’ye gece getirilmişti ve derhal, o gece Robilant Paşa’nın⁶¹ evinde davetli olan, Hakkı Paşa’ya iletildi. Hakkı Paşa’nın etrafı güzel kadınlarla çevriliydi ve briç oynamaya başlamak üzereydi. Zarfa bir göz attı, İtalyan Büyükelçiliği’nden geldiğini gördü, elçiliğin sürekli ona yönlendirdiği taleplerden biri diye düşünerek, mektuba önem vermedi ve oyunun kesintiye uğramaması için zarfı açmadan cebine koydu.

Ancak ertesi gün durumun farkına vardı. Askıda olan sorunların sabaha kadar çözülmesi için İtalyan Büyükelçi tarafından verilen yarı ultimatoma niteliğindeki son şanstı. Aksi takdirde, hemen pasaportunu alıp İstanbul’u terk etmesi hususunda hükümetinden emir almıştı. Hakkı Paşa saatine baktı. Verilen süre çoktan geçmişti. Hemen giyindi, arabasına atladı ve danışmanlarıyla istişare etmek üzere Babiâli’ye geçti. Ama artık çok geçti. Kısa bir süre sonra Sayın Martino pasaportunu almak üzere Babiâli’ye geldi. Aynı akşam, İtalyanların Afrika’ya, Trablusgarp’a asker çıkarttıklarına dair İstanbul’a haber geldi. İtalyan-Türk Savaşı başlamıştı.

Ertesi gün Saray’da, Sultan Reşat’ın başkanlığında, İstanbul’da şaşkınlıkla karşılanan haberler üzerine bir toplantı yapıldı. Toplantıya katılan üyeler Hakkı Paşa hakkındaki hoşnutsuzluklarını, onu yavaş hareket etmekle suçlayarak gösterdiler. Yapmış olduğum analizlerden haberdar olanlar da, bunları dile getirmekten geri kalmadılar. Dolayısıyla, Hakkı Paşa Saray’a geldiğinde, kendisine karşı düşmanca bir atmosfer çoktan oluşmuştu. Meseleyi anlayarak, Sultan’a döndü ve “Sultanım, zamanında ve bu gibi durumlarda, hükümdarın yapacağı çok basit tek bir şey vardı: Sadrazamın kellesini emretmek ve böylece hallolurdu. Allah’a şükür, şimdilerde hükümdarlar daha merhametli ve sorunları başka yollarla çözüyorlar. Bu şartlar altında bana kalan sadece Ekselanslarına hükümetimin istifasını sunmaktır” dedi.

Hakkı Paşa’nın [liderliğindeki] kabinesi böyle düştü ve Sultan Reşad, Küçük Said Paşa’ya yeni kabineyi kurma görevini tevdi etti.

61 Jandarma teşkilatının ıslahı için Türkiye’de bulunan İtalyan Generali Robilant Paşa bir müddet Selanik’teki Alatin Köşkü’nde kalmıştı. II. Abdülhamid’in buraya sürgün edilmesi üzerine köşkü boşaltmıştır. Noradunkyan Efendi anılarında Hakkı Paşa’nın mektubu açmadığından bahsetse de “işin iç yüzünü bilen Bayan Robilant’ın ısrarıyla zarfı açtığına” dair söylentiler de vardır. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 179 ve 185.

Sekizinci Bölüm

Küçük Said Paşa'yla İhtilaflar

Hakkı Paşa'nın gidişi sırasında birçokları gibi, *Jön Türklerle ilgili hayallerimi tamamen kaybetmiştim. Halka hesapsızca verdikleri liberal ve cömert vaatleri beni bir süre heyecanlandırmıştı. Ancak zamanla, onların bütün beyanlarının sadece dalavere olduğuna ve takip ettikleri başka gizli hedefleri bulunduğuna, bu hedeflere katılmanın ve onlarla işbirliği yapmanın mümkün olmadığına kesin kani oldum.*

Burada bu hedeflerin üzerinde durulmayacak. İttihatçılar'ın Nisan 1909'da Sultan Abdülhamid'i devirdiklerinde, sonraki seneler boyunca eski rejimin saygıdeğer ve güvenilir bilinen memurlarını muhafaza ettiklerini kabul etmek gerek. Art arda oluşturulan kurullar [Nazırlar Heyeti] asıl olarak onlarla birlikte kuruldu. Şurası gerçek ki, kaybedecekleri bir şey yoktu, çünkü son söz her zaman onlarındı. Bu dönemde, Nazırlar Heyeti'nde bir Ermeni ve bir Rum'un olması –bu gelenek korunmuştu– hala uygulanıyordu. Hakkı Paşa'nın düşüşünden sonra Sadrazam olarak atanan Küçük Said Paşa, bu geleneği izleyerek, beni Babıâli'ye davet etti ve “beni düşünerek boş bıraktığı” Hariciye Nazırlığı görevini kabul etmemi rica etti. Said Paşa'nın diğer nazırları atamış olduğunu ve aralarında özellikle Halil ve Hayri Beyler gibi İttihatçılar bulunduğunu biliyordum. Bu İttihatçıların Fırka tarafından kendisine dayatıldığı belliydi. *Ancak İttihatçılarla birlikte çalışmanın kesinlikle mümkün olmadığını düşündüğümünden, “Paşa, eğer hükümet özünde tarafsız ve dürüst kişilerden oluşmuş olsaydı, teklifinizi kabul ederdim” diyerek görevi reddettim.* Görevi reddedişimden doğal olarak hoşlanmadı, çünkü kesinlikle ve özellikle, bir zamanlar, Babıâli'nin hukuk danışmanlığı görevine terfi edilmemi ona borçluydum ve en azından buna binaen teklifini kabul etmemi bekliyordu. Bu nedenle, Türkiye'nin takip etmesi gereken politikayla ilgili ekseriyetle aynı fikirleri paylaştığımızı –ki genellikle doğru–, aramızdaki bir işbirliğinin oldukça verimli olacağını hatırlatarak, beni bir kez daha ikna etmeye çalıştı. “Şu anda, bizim odaklanmamız gereken husus, Avrupa'ya güven telkin etmek olmalı: Kurtuluşa böyle ereceğiz” dedi. Kalbimin tamamen bu amaçla dolu olduğunu bilerek: “Ben, kendim adına, sizin hükümette Hariciye Nazırı olarak bulunmanızın, bu amaca kesinlikle ulaşma yolunda en iyi garanti olacağına içten inanıyorum” diye ilave etti. Bunun ancak, “bizim yaklaşımlarımıza engel olma fırsatını kaçırmayacak saldırgan İttihatçıların olmadığı bir kabine ile mümkün olacağı şeklinde cevap verdim. Avrupalıların gözünde hükümetin imajının yükseltilmesine katkıda bulunmanın aksine, onu zedeleyecektir.” Said Paşa sözlerimi çürütmek için bir çabada bulunmadı, ama mevcut

koşullarda heyete girmiş olan İttihatçı çevrelerden ayrılmanın imkânsız olduğunu söyledi.

Ardından, bana konuşma fırsatı vermeden: *“Eski rejim zamanında ana gayemiz Sultan Abdülhamid’i memnun etmektir. Diğer şeyler, hatta temel sorunlar bile, ikinci planda kalıyordu. Sultan’ı memnun edecek şeylerin ne olduğu bilseydik, işimiz, en azından işiminizn bir kısmı, kolaylaşmış olurdu. Şahsen, uzun kariyerim boyunca, bu konuda tatmin olduğumu hiç hatırlamıyorum. Genellikle, akşamları güncel hadiselerle ilgili mutabakata varır ve ona göre çalışırdık. Ama sabah, bir bakardık ki her şey değişmiş. Önceki gün zorlukla mutabakata vardığımız konular gündemde bile değil. Faydacı olduğum ve tutarlı bir yönetim getirmediğim için eleştiriliyordum. Ama bu şartlar altında, faydacı olmamak mümkün müydü? Sultan’ı hoşnut etmek gerekliydi: Bu izlenecek tek yoldu. Ancak, Sultan’ı tatmin etmek mümkün değildi zira Sultan, saray nedimleri, resmi kişilikler ve hatta hiçbiri aynı alandan gelmeyen Avrupalı elçilikler arasından [işe alınan] ‘danışman’ kılıklı soytarılarla çevriliydi”* dedi.

“Ama şimdi, Abdülhamid artık yok” dedim. Said Paşa sandalyesinden ayağa kalktı ve bir süre bana baktı. Sonra, bana odaklanarak: *“Evet, sadece bir tane Abdülhamid vardı. Ama şimdi etrafımızda aslında kaç tane Abdülhamid olduğunu biliyor musunuz?”* dedi.

İlk defa, o gün, onun ağzından, durmadan yayılan ve hatta literatüre giren bu cümleyi işitmiştim.

Said Paşa beni ikna etmeye çalışarak bir süre daha konuştu. Ama ben dışarıda, İttihatçılar arasında yankılanan, elbette iyi bir izlenim bırakmayan, görevi kabul etmeme görüşümde sabit kaldım. Said Paşa, itirazımın esas nedeninin kurulda İttihatçı nazırların olması olduğunu onlardan gizlememişti. İtilafçı muhalifler rakiplerini zayıflatmak için mevzuyu herkese duyurdukları zaman –adımın partizan savaşlarına karışmasını istemememe rağmen–, bazı İttihatçıların memnuniyetsizliği kaba bir nefrete dönüştü.

Said Paşa’ya gelince, tahmin ettiğim gibi, uzun süre dayanamadı. İtalya ile barış için bir anlaşma noktası bulamadı, çünkü bunun için bazı tavizler verilmeliydi ve İttihatçılar en ufak bir tavize şiddetle karşıydılar. Birkaç ay sonra, İmparatorluğun siyasi durumu o kadar zayıfladı ki, bir yandan, Balkan devletleri Avrupa’daki Türk topraklarını ele geçirmek için gizli bir askeri birlik kurdular, diğer yandan, İttihatçılar tarafından onlara karşı uygulanan baskılardan rahatsız olan Arnavutlar isyan ettiler, bazı önemli şehirlerde protesto gösterileri düzenlediler, bazı Osmanlı ordu birlikleri de bunlara katıldı.

Küçük Said Paşa, ordu içinden gelen ciddi karışıklıkların daha da vurgulandığı dâhili ve harici sorunları çözmekte zorlandı ve 1912 yılı Temmuz ayı başlarında istifa etti. Dönemin Osmanlı parlamentosu celselerindeki beyanlar, Said Paşa'nın farklı muhalif cereyanları yönetmek zorunda kaldığını açıkça gösteriyor. *Sistematik çekişmeler gösteriyordu ki İttihatçıların katılımıyla kurulmuş olan hükümet, zamanın endişe verici sorunlarına ve İmparatorluğun yaklaşan tehlikelere karşı korunması noktasında tatmin edici çözümler bulmaktan kesinlikle acizdi.*

Kariyerim boyunca terfilerimin çoğunu ona borçlu olsam da, Said Paşa'ya saygı duymak için özel nedenlerim yoktu. O görevden bu göreve atladığı zamanlarda, onurlandırılma hususunda çok hassastı ve kendi hatalarının bedelini ödettiği meslektaşlarını genelde boşverirdi. Abdülhamid döneminde, beni de birçok kez zor durumda bırakmıştı ve mucizevi derecede şans eseri ezilmemişim. Bununla birlikte, elime fırsat geçtiği için, Küçük Said Paşa'nın çok değerli bir kişi olduğunu teyit etmekten çekinmiyorum. Elbette ki onun siyasi faaliyetlerine katılmak mümkün değildi, ama görevlerini gerçekleştirirken gösterdiği istisnai özelliklerini de göz ardı etmek imkânsızdı. En dikkat çekici olanı şuydu: Çok zor anlarda göreve çağırılırdı –Abdülhamid hemen hemen her zaman bu gibi durumlarda onu düşünürdü– soğukkanlılığını kaybetmeden, sanki göreve sakin bir zamanda gelmiş gibi, hemen durumu tekrar kontrol altına almayı başarırdı.

Şurası muhakkak ki, göreve geldiği zamandan daha da karmaşıklaşan şartlar altında gerçekleştirdiği görevini bazen terk etmeye zorlandığı oluyordu. Ama bu durum Abdülhamid dönemi için neredeyse kaçınılmazdı, hiçbir Sadrazam görevlerini istediği şekilde yapamazdı. *Türk devlet adamları arasında, muhtemelen en geniş kültürlü olan oydu. Çok güzel bir kütüphanesi vardı ve sürekli zenginleştirirdi. Benim de zengin bir kitap koleksiyonum vardı ama çoğu zaman herhangi bir meseleyi incelemek için onun kütüphanesine ihtiyaç duyardım. Oraya her gittiğimde ve o da evinde olduğu zaman, onu kitaplara dalmış bulurdum ve bazen uzun süre birlikte çalışırdık.*

Sultan Abdülhamid, Said Paşa'dan hoşlanmazdı, ama sık sık ona görev vermek zorunda kalırdı ve onu istemeyerek Sadrazam atardı: "Denize düşen yılanı sarılır..." Said Paşa kendisi gülerek bu cümleyi hatırlatırdı.

Saray'la yaşadığı ciddi bir anlaşmazlıktan sonra, İngiliz elçiliğine sığındığı ve oradan yalnızca şartları kabul edildiğinde çıktığı vakit, tamamen yasadışı olan bu eylem Sultan'ın hassas noktasına denk gelse de, Sultan onu affetti. Said Paşa bu hoşgörüyü şaşırtıcı bulmadı. Bir arkadaş, Sultan'ın kesinlikle gelecekte tekrar suya düşme ve dolayısıyla bir yılanı sarılma ihtiyacı olacağı

için affettiğini söyledi. Temmuz 1908’de, Rumeli isyancı ordusunun baskısı altında Abdülhamid, Kanun-i Esasi’yi tekrar yürürlüğe sokmak zorunda kaldı ve hemen Said Paşa’yı Sadrazam olarak atadı.

Dokuzuncu Bölüm

Tahttan İndirilmiş Sultan’ı Selanik’ten İstanbul’a Geri Getirmeyi Nasıl Başardık?

Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın riyasetindeki [Nazırlar] Heyetimiz, Yunan ve Sırp-Hırvat cephelerinde savunmada kalmaya ve tüm saldırı gücümüzü Bulgaristan’a karşı kullanmaya karar vermişti. Bulgar kuvvetlerinin ezilmesine kadar, Türkiye Rumeli’nin bir kısmını kaybedebilirdi. Ama birkez Bulgarları yendi mi, ne Yunan ne Sırp ne de Hırvat kuvvetleri, galip Türk ordusunun saldırıları karşısında direnemezdi; böylece hem işgal edilmiş yerler kurtarılacak hem de düşman topraklarına girilecekti.

Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa, Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve Şeyhülislam Cemaleddin Efendi,⁶² Saray’da Sultan’la görüş alış verişi sırasında, bu planı geliştirmişlerdi. Ama hemen endişeli bir husus ortaya çıkmıştı: Sadece 20-25.000 Türk askerinin bulunduğu Selanik, şehirlerarasında en tehlikeli durumda olanıydı, çünkü deniz cephesinde tabii ki Yunan savaş gemileriyle desteklenen, 75.000 kişilik Yunan ordusu şehir kapılarına hızlıca dayanabilirdi. Kentin düşüşü uzun sürmezdi, çünkü kentin savunulması için takviye kuvvet göndermek imkânsızdı, bu durum Bulgar cephesini zayıflatırdı.

Bununla birlikte, fikir teatisi sırasında, sorun yaratan şeyler çok da şehrin düşmesi [ihtimali] değildi ancak Abdülhamid’in durumuydu. Selanik’e sürülmüş⁶³ ve onlarca kadınla birlikte Alatini Köşkü’nde yaşayan sabık Sultan, eğer kent Yunanlıların eline geçerse, gerçekten büyük bir sıkıntıya neden olabilirdi. Olaylar ve müzakereler [gidişatı] üzerinde belli bir ağırlığı olabilecek olan, meselenin ahlaki yönünü hesaba katmaksızın, Sultan Reşad ve danışmanları için özellikle siyasi entrika riskinden kaynaklanan bir endişe vardı. Abdülhamid’in hala birçok destekçisi bulunuyordu. Yeni yönetimden hoşnut olmayanlar hızla onun etrafında toplanabilirdi. Yabancı güçlerin, bu gibi entrikalarda rol oynama imkânı vardı. Tüm bu ihtimaller karşısında,

62 Halidzâde Mehmet Cemaleddin Efendi (1848-1919), bkz. Kunalalp, s. 10 ve 92.

63 Yavuz Selim Karakışla, *Exile Days of Sultan Abdülhamid II in Salonika (1909-1912)*, Libra Kitapçılık, İstanbul 2015.

Sultan ve danışmanları mümkün olan en kısa sürede Abdülhamid'i İstanbul'a geri getirmeye karar verdiler. Bu bağlamda, Selanik Valisi'ne hemen bir telgraf çektiler, o bizzat Abdülhamid'in yanına gidecek, durumu izah edecek, dönüşünü çabuklaştıracaktı, zira durum her an değişebilir ve yolculuk mümkün olmayabilirdi.

Vali derhal kendisine verilen emirleri yerine getirdi. Ama Abdülhamid gitmeyi kabul etmedi. "Ben burada rahatım. İstanbul'a dönmek istemiyorum" dedi. Vali, durumu, şehrin düşme tehlikesini ve onun da esir edilme ihtimalini boş yere açıkladı. Hiçbir söz onu ikna etmeyi başaramadı. Şüpheli yapısı nedeniyle Abdülhamid, kuşkusuz bütün bunların altında bir tuzak olduğundan endişeleniyordu. Kendi saltanatı sırasında, hiçbir yerde tutunamayarak Türk orduları karşısında yenilgiye uğramış olan Yunanlıların, şimdi Türk birliklerini mağlup ederek Selanik'i alacağına inanmak istemiyordu.

Vali, aceleyle İstanbul'a bilgi verdi, endişeler iyice arttı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Nazım Paşa, Sultan Reşad'ı neler olduğu hakkında bilgilendirdiler ve bu çetrefelli meseleye nafiye bir çözüm yolu aradılar. Günler geçiyordu, denizyolu Yunan savaş gemilerinin faaliyetleri yüzünden günden güne daha az güvenli bir hal alırken, karayoluyla ulaşım çoktan imkânsız hale gelmişti. Her an, Yunan ordusu Selanik önlerine gelebilirdi ve kentin uzun süre dayanacağına dair hiçbir ümit yoktu.

Bir veya iki gün sonra, Sultan Reşad yeni durumla ilgili fikir teatisinde bulunmak üzere Nazırlar Heyetini ve hanedan üyelerini Saray'a davet etti. Ben de Hariciye Nazırı olarak oradaydım. Toplantı sırasında, Ahmet Muhtar Paşa, Nazım Paşa ve Şeyhülislam Cemalettin Efendi, özellikle mahsun bir halde, bir köşeye çekilmiş kendi aralarında görüşmeye başladılar. Onları bu kadar endişeli görünce, kendilerine doğru yaklaştım ve neler olduğunu sordum. Verdikleri bilgilere göre, Abdülhamid'in Selanik'ten uzaklaşmayı reddetmiş olduğunu öğrendim. Tehlikeyi önlemek amacıyla, Sultan'ı İstanbul'a getirmek için bir yol göremediklerini gizlemediler. "Ama bu sorunu çözmek kolay" dedim. Üçü de şaşkınlıkla bana baktı. Aynı zamanda bakışlarından sabırsızlıkları ve inanmadıkları anlaşılıyordu. "Eğer talep, sultanın arkadaşı Alman imparatoru adına yapılırsa ve yolculuğu Alman elçiliğinin refakat gemisinde olursa, ki böylece Yunanlılar onu yolda durduramaz ve ele geçiremezler, sabık Sultan İstanbul'a hemen gelir" diye ekledim. "Abdülhamid'in bir veya iki damadı Selanik'e refakat gemisiyle gidebilir ve Sultan'a, Alman İmparatorunun onun düşman tarafından esir alınmasından korktuğunu ve İstanbul'a tamamen güvenli bir şekilde gidebilmesi için, sadece ona özel olarak elçiliğin refakat gemisini kendisine yolladığını söyleyebilir. Bu şartlar altında, itiraz etmeyi sürdüreceğini zannetmiyorum."

Üç Nazır da derin bir oh çekti, zira bu yöntem onlara özellikle uygulanabilir ve mantıklı göründü. “Ama, çok hızlı hareket etmek gerekiyor” dedim. “Gerçekten Yunan savaş gemileri birkaç güne Selanik’i abluka altına alabilirdi ve bu durumda, şehrin de alınmış olabileceğini hesaba katmaksızın, refakat gemisini limana sokmak imkânsızlaşacaktı.” Şurası kesin ki Berlin’e telgraf çekecek ve gerekli izinleri alacak zaman yoktu. Bu işi kesinlikle orada, İstanbul’daki Alman elçiliği ile halletmek gerekiyordu ki bu da Ahmet Muhtar Paşa’ya kolay görünmüyordu.

“Ben bu meseleyi hallederim,” dedim, ve hemen saraydan ayrılarak Babîâlî’ye gittim, Nezaret Müsteşarı Ethem Bey’i çağırarak sorunu izah ettim ve derhal Alman elçiliğine gidip konunun aciliyetini vurgulayarak meseleyi açıklamasını söyledim; Abdülhamid’i İstanbul’a getirmekle görevli damat paşaları Selanik’e götürmek üzere, Alman elçilik refakat gemisinin yerinde hazırda olmasını kendi adına talep etmesini istedim.

Ayrıca Ethem Bey’e, Büyükelçi’nin zorluk çıkarması durumunda, sabık Sultan’ı kara yoluyla getirmenin imkânsız olduğunu ve deniz yoluyla da getirmenin mümkün olmadığını, çünkü Yunanlıların gemiyi incelemek ve gemide bulunan tüm Türk vatandaşlarını rehin almak için gemiyi topa tutabileceklerini söylemesini tavsiye ettim. Bununla birlikte, aksine, Alman elçilik gemisine yanaşamazlardı. Aynı vesileyle Büyükelçiye hitaben, müsteşarımızın kendisine yönelteceği talebe olumlu ve olabildiğince çabuk cevap vermesini istirham ettiğim kişisel bir mektup verdim.

Alman Büyükelçisi Baron Wangenheim’dı.⁶⁴ Kendisine sunulan birazcık olsun önemli işlerde zor hareket eden, soğuk, kibirli ve otoriter bir adamdı. Ama, mevcut muamelât gibi görünen küçük meseleler söz konusu olduğunda, fuzulî işlerle otoritesini sarsmak istemeyerek, sistematik olarak kötü niyet gösterisinde bulunmazdı. Bundan dolayı kendim doğrudan konuya müdahil olmamış ve talebimizi müsteşarımız aracılığıyla sanki güncel bir sorunmuş gibi sunmuştum. Yine de, Wangenheim’in Berlin’e bu konu hakkında başvurmak zorunda hissedeceğini düşünmüştüm. O yüzden Ethem Bey’e, Baron Wangenheim’e meselenin oldukça sıradan, ama acil bir sorun olduğunu, Büyükelçinin kendi girişimi ile bu meseleyi çözebileceğini söylemesini tavsiye ettim. Bu girişimin İmparator Guillaume’un⁶⁵ özellikle hoşuna gideceğine emindim.

64 Baron Hans Freiherr von Wangenheim, 1912-1915 tarihleri arasında Almanya’nın İstanbul Büyükelçiliği görevini ifa etmiştir.

65 Kayser II. Wilhelm.

Tahmin ettiğim gibi, Baron Wangenheim şahsen her hangi bir itirazı olmadığını, ama bu konuda talimatları olup olmadığını Berlin'e sorması gerektiğini söylemiş. Ethem Bey'in özellikle konunun aciliyetini vurgulayarak ısrarını görünce; "Önemli değil. Berlin'e bir telegraf göndereceğim, cevabın olumsuz olmayacağına emin olduğum için, cevabı beklemeden, Loreley'in bu gece Selanik'e doğru denize açılması için gerekli hazırlıkları yapacağım" diye eklemiştir.

Ethem Bey, çalışmalarının sonucu hakkında bana bilgi vermek üzere hemen Babıâli'ye döndü. Gerekli hazırlıkları yapmak için akşama kadar dört saatimiz vardı. Baron Wangenheim'in vermiş olduğu söze gerçekten sadık kalacağından emin olarak, girişimin başarısı hakkında Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'yı bilgilendirdim. O da, Sultan Reşad'ı haberdar etmek üzere Saray'a gitti. Damat Şakir ve Haydar Paşalar Saray'a davet edildiler ve o gece Selanik'e gitmek için hazırlıklarını yapmalarına dair kendilerine emir verildi.⁶⁶

Bu haberi aldıktan sonra, Loreley'in istenilen saatte kesinlikle orada olacağından emin olarak, doğrudan evime döndüm ve günün yorgunluğunu atmak için hızlıca yatmaya gittim. Geceyarısından kısa bir süre sonra, kapım çalındı. Loreley'in kaptanı ve Alman elçilik konsolosu aciliyet gerektiren bir iş için geldiklerine dair ısrarcı olarak, hizmetçimden derhal beni uyandırmasını istiyorlardı. Hizmetçim beni yaşananlar hakkında bilgilendirdiği zaman, sinirlendim, zira bu saatte Loreley'in çoktan yolda olacağını düşünüyordum. Giyinmeksizin, salona indim; refakat gemisinin kaptanı, söze girerek, doğrudan İmparator Wilhelm'in emirleri altında, elçiliğin basit bir isteğiyle böyle bir görev için sorumluluk alamayacağını söyledi. Onun itirazına doğrudan cevap vermeden: "Ama çoktan hareket etmiş olmalıydınız. Acele etmeniz gerektiğini ve her geçen saatte bu görevi başarmanın ne kadar imkânsızlaştığını bilmiyor musunuz? Kararlaştırdığımız gibi, bu gece gitmeniz gerekiyordu. Beş, altı saat geçti ve siz hala buradasınız"

66 Ayrıca bkz. Celalettin Yavuz, "Abdülhamid'in Selanik'ten İstanbul'a Alman Gemisi İle Nakli, Alman Belgelerine Göre", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 31, Ankara 2000, s. 167-177. Noradunkeyan burada damat olarak Şakir ve Haydar Paşaların isimlerini veriyor. Celalettin Yavuz ise makalesinde Arif Hikmet Paşa ile Hikmet Şerif Paşaları zikrediyor. M. Çağatay Uluçay'ın *Padişahların Kadınları ve Kızları* eserine bakıldığında Arif Hikmet Paşa'nın II. Abdülhamid'in kızı Naile Sultan ile evli olduğu, Şerif Paşa'nın ise Hikmet Şerif değil, Abdülaziz'in kızı Emine Sultan'la evlenen Mehmet Şerif Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. M. Çağatay Uluçay'ın *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Basımevi, Ankara 1980, s. 166 ve 180. Ayrıca bkz. Aydın Çakmak, *Sürgünde Bir Hakan*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 160-179. Damat (Germiyanoglu) Arif Hikmet Paşa ile II. Abdülhamit'i hal eden dörtlüdeki Gürcü Arif Hikmet Paşa karıştırılmamalıdır. Bkz. Kunalalp, s. 66. Damat Mehmet Şerif Paşa (Çavdarlıoğlu) için bkz. Kunalalp, s. 104. Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta dönemin Dahiliye Nazırı olarak tutumlarından dolayı Mehmet Şerif Paşa'yı ağır bir şekilde eleştirmektedir. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 156, 162, 178, 227 ve 244.

dedim. “Ama Berlin’in resmi onayı olmadan böyle bir görevin sorumluluğunu almam mümkün değil” diye ekledi. “Yani İmparator Guillaume’un tek yapacağının onaylamak olduğu tüm işlerde de size illa ki onay mı gerekli?” Eğer Selanik ansızın alınır ve Abdülhamid düşmanlarımız tarafından tutsak edilirse, bunun sadece bir anda olacağını düşündünüz mü? Buna ilk İmparator Wilhelm’in kendisi üzülecektir. Bir Alman kaptanının bu trajediyi önleyebileceken, bir şey yapmadığını öğrendiği zaman ne düşünecektir? Lütfen, kaybedecek zamanımız yok, zaten geciktik, mümkün olan en kısa sürede yola çıkın” diye cevap verdim.

Kaptan yine başka bir itirazda bulundu: “Tamam, gideceğim ve Abdülhamid’i alıp, İstanbul’a getireceğim. Ama eğer yolculuk sırasında, İstanbul’a gitmemek konusunda ısrar ederse ve başka bir yere gitmek [isterse], ne yapmalıyım?”

Sabık Sultan’ın İstanbul’dan başka bir yere gitmek istemeyeceğine, zira Abdülhamid’in böyle bir maceraya girecek bir adam olmadığına dair ona güvence verdim. Bundan son derece emin olarak, eğer gerçekten başka bir yere, örneğin Almanya’ya gitmek isterse, götürebilirsiniz, çünkü kendisi tutsak değil, tamamen özgürdür diye ekledim.

Nihayet kaptanı ikna ettim; “Madem öyle, peki, sorumluluğu alıyorum” dedi. Beni asker selamıyla selamladıktan sonra, daha fazla zaman kaybetmeksizin, hemen yola koyulacağını söyleyerek elveda dedi.

Loreley Selanik’e en ufak bir hadise olmaksızın vardı. Damat Şakir ve Haydar Paşalar hemen Abdülhamid’in yanına Alatini Köşkü’ne gittiler ve bizzat İmparator Wilhelm’in Abdülhamid’in Yunanlılar tarafından tutsak alınmasını önlemek için derhal İstanbul’a gitmesini istediğini bildirdiler. Ayrıca, yolculuğun güvenliği için Alman imparatorunun hususi olarak Loreley’i Selanik’e göndermiş olduğunu ve bu gemiyle gideceklerini belirttiler. Tahmin ettiğim gibi, Selanik’in Yunanlıların eline düşme tehlikesinde olacak kadar Yunanlıların güçlenmiş olduğu fikrini kabul etmekte zorlanmasına rağmen, Abdülhamid daha fazla itirazda bulunmadı. İstanbul’a dönüş yolunda, paşalar yani damatları savaşın gidişatı hakkında bilgi verirken, Balkan ittifakının nasıl oluştuğunu açıklayan Loreley’in kaptanından şaşkınlığını saklamadı.

Abdülhamid, eli sakalında, [tüm bu olanlara] inanmak istemezcesine şaşkınlıkla dinliyordu. Nihayet, “Ne garip bir durum, koca Osmanlı İmparatorluğu içinde, Yunanlılar ve Bulgarlar arasında her zaman canlı olan asırlık nefreti kaşıyıp bu ittifakı engellemeye muktedir tek bir adam bulunamadı mı...” dedi. Haklıydı. Ama bunda şaşılacak bir durum yoktu,

çünkü bu ittifakın gelişimi sırasında, Türkiye'deki işler tamamen İttihatçıların elindeyken, Yunan politikası oldukça kurnaz bir adam olan Venizelos tarafında idare ediliyordu... Ard arda İstanbul'a gelen Sırp ve Bulgar hükümdarları, çılgın İttihatçılar tarafından, haraç veren adi otonom güçler gibi karşılanmışlardı. Hepsi, diğerleri gibi, İstanbul'dan yeni Türk yönetimi hakkında çok kötü izlenimlerle ve gelecekteki politikaların yönelimi hususunda endişelenerek ayrılmışlardı. Her ikisi de yeni Türkiye'nin kendileri için tehlike arzettiğine ikna olmuşlardı, dahası geçimsiz milliyetçiler olan Jön Türkler günden güne daha da güçleniyorlardı. İmkânsız ittifakı gerçekleştirmek için, bu gelişmeyi sömürmek Venizelos'un gözünden kaçmamıştı. Ama onun dehasının asıl büyüklüğü, özellikle Jön Türklerin burnunun dibinde, Fener Patrikliği ve Bulgar Eksarhlığı arasındaki ilişkiler bahanesiyle, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki Yunan ve Bulgar milletvekilleri vasıtasıyla, bu ittifakın temellerini İstanbul'un göbeğinde oluşturulmasında yatıyordu.

*) Nubar Kütüphanesi,⁶⁷ ms. arm. P.I.J. 4-40, 87 ff.

**) A. A.'nın notu: "Ayrıntıları neredeyse kelimesi kelimesine kendisi tarafından verilen bu biyografik notun devamı ve ulusal faaliyetine [Millet içinde] dair ikinci bir bölümü vardı. Bendeki taslakların içinde ne onu ne de diğerini bulabildim. Onları muhafaza etmiş olması pek kuşkulu değildir."

***) Aram Andonyan'ın notu: "Noradunkyan, bu belgelerin herbirinin bir örneğini muhafaza etmiş olduğunu ve bu bölüme ekleyeceğini söylemekten memnun olarak, Nuryan'ın çalışmasına veya onu çürütmek için hazırladığı belgeye ilişkin bana herhangi bir ayrıntı vermedi. Bunların hiç birini öğrenme imkânım olmadı A[ram] A[ndonian]."

****) Aram Andonyan'ın notu: "Doğramacıyan, Taşnaksutyun üyesiydi."⁶⁸

*****) "Pagouran'ın ([not] Vahan Kürçüyan'ın) [Kilikya'daki Ermeni Otoritelerine Eleştirel Bir Bakış Açısı], St. Petersburg'ta Ermeni alfabesiyle basılan Arak's dergisinde kısmen yayınlanmış olan eseri budur. Daha sonra yazar, bu çalışmayı tamamlamış ve İzmiriant komisyonuna ödül alma umuduyla göndermişti. Kürçüyan bu eseri 1904 yılında, aynı başlık ve aynı müstear isimle, Lefkoşa'da yayınladı. A[ram]. A[ndonian]."

67 Nubaryan Kütüphanesi olarak da bilinir.

68 Kendisi de Hınçak üyesi olan Andonyan'ın notundan anlaşıldığı üzere, kendisi lisede bomba ve silahları saklayan öğretmeni tanımaktaydı.

- 1) Bu notun hazırlanmasında kullanılan biyografik veriler ve gazete k p rleri Nubar Kütüphanesi arşivinden alındı, CGPL, XIX-140.
- 2) Bogos Nubar tarafından 1928’de kurulan kütüphanenin ilk müdürü olan ve bu görevi 1951 yılında ölümüne kadar devam ettiren Aram Andonyan tarafından birçok kitap koleksiyonu ve arşiv kütüphaneye miras bırakıldı.
- 3) Pireneli bir ailenin çocuğu olan Bertrand Bareilles İstanbul’a 1870’lere doğru taşındı. Burada “Doğu Olayları” ve özellikle Ermeni halkına çizilen kader üzerine makaleler yayınlarken; şehzadelere ve askeri akademi  ğrencilerine Fransızca  ğretti. Paris’in inatla görmezden geldiği Türk-Alman ittifakını ifşa ettikten sonra, 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu’ndan kesin olarak ka tı ve daha sonra da 1917’de, *Türkler: İmparatorluklarının ne olduğu, siyasi komedilerini* kitabında Ermenilerin kurban olduğu kıyımları dile getirdi. Maurice Barr s’in kayınpederidir.⁶⁹
- 4) Tam olarak Gasma Köyü (Divriği Kazası), Binga/Pinghian yakınlarında, Ağın/Eğin ve Divriği arasında yarı yoldadır.⁷⁰
- 5) Krikor Bağdasar Noradunkyan (1811-1870), ona Hampartzum isimli bir oğul, ve Annik isimli bir kız veren Annik Arusyak Cevahirciyan’la evliydi.
- 6) Türkçesi: “redaktör.”⁷¹
- 7) Apik Unciyan, 1834’te İstanbul Pera’da doğdu, banker ve saraya yakın çevrelerin tahıl tedarik isiydi, 26 Ağustos 1905 tarihinde Galata meydanında Hınçak militanı Ohannes Afaryan tarafından öldürüldü. Bkz. Nubar Kütüphanesi, Apik Unciyan Dosyası, 5A/2.⁷²

69 Fransız yazar ve siyaset adamı Maurice Barres hakkında bilgi için bkz. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt 3, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, s. 1334-1335.

70 Ayrıca bkz. Pamukciyan, *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, s. 19.

71 Burada muhtemelen bir önceki kelimeye sonnot koyulacakken, yanlış yere konulmuş. Zira m temayiz, temayüz etmiş, sivrilen manasına gelmesinin yanında; Osmanlı devlet teşkil tında Tanzimat’tan sonra bir süre kullanılan ve m lk  rütbelerden s niye ile  l  s nisi arasında yer alan bir rütbedir [Askeri rütbelerden miralay (albay) karşılığı idi]. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, s. 2265.

72 Burada, Apik Efendi’nin doğum yılı 1834 olarak belirtilmesine rağmen Pamukciyan’ın kitabında 1831 yazmaktadır. Bkz. Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 370.

Hınçak ve Taşnak komiteleri, tetik ileri vasıtasıyla hedefleri önünde engel olarak gördükleri üst düzey Ermenilere karşı, özellikle “Ermeni din adamlarına, devlet hizmetinde  alışan Ermenilere, Ermeni avukat, doktor ve zenginlerine yönelik” suikast eylemlerinde bulunmuşlardır.

Apik Unciyan Efendi komitecilere yardım ve yataklık yaptığı iddiasıyla yargılanmıştı. Özellikle Unciyan Efendi’nin gözetimi altında yönetilen Galata’daki Ermeni kilisesinde silah ve mühimmat bulunmuş,

- 8) Babıâli'de üst düzey memurluk ve Osmanlı Ziraat Bankası yönetim kurulu başkanlığı yapmış olan Simon Maksudyan⁷³ (1836-1895) uzun yıllar Pera Ermenilerinin temsilciliği ve Ulusal Siyasi Konseyin başkanlığı vazifesini ifa etti (1873-1876, 1882-1885, 1887-1889, 1891-1895). Bu özelliğiyle, yirmi yıldan fazla Ermeni kurumlarında önemli bir rol oynadı (bkz. [Arevelk'] n° 378 10 Ocak 1895 ve Sayın Ormanyan, Azkabadoum, III, col. 5047 bilhassa).
- 9) Ermeni köylerin kendi kendilerini savunmalarını organize etmeye ve Avrupa kamuoyunun dikkatini Ermenilerin kaderi üzerine çekmeye çalışan Taşnaksutyun ve Hınçak komitelerine atıfla.
- 10) 30 Eylül 1895'de Hınçak tarafından örgütlenen Babıâli gösterisi 4000 kişi topladı. Bu tür kamuya açık yerlerde gösterilere alışık olunmadığından, göstericiler Babıâli önüne geldiklerinde asker üzerlerine ateş açtı. Ölü sayısı 1.000'e ulaştı. Ermeniler bu katliamdan sonra İstanbul'daki kiliselere sığındılar ve yaklaşık 3 hafta boyunca kaldılar. Apik Unciyan ve Ohannes Nuryan gibi iki Ermeni ileri geleni eşliğinde olan Gabriel Noradunkyan'ın burada atıfta bulunduğu arabuculuk projesi, başkentin kiliselerine sığınmış olan Ermenileri, "tamamen cezasız" bir şekilde evlerine dönmelerine ikna etmeyi amaçlıyordu. Bu maksatla, Sadrazam davet edilme nedenleri hakkında bilgi vermeden, ki Noradunkyan'ın eşinin endişelenmesi bu yüzdendi, onları acilen Yıldız Sarayı'na görüşmeye davet etti. Küçük Said Paşa bu olaydan kısa bir süre sonra istifa etti ve yerine Kamil Paşa geçti.
- 11) Ohannes Nuryan,⁷⁴ uzun yıllar Şura-yı Devlet azalığı ve Ermeni Meclisi üyeliği yaptı, 1885-1887 arası milletin en yüce temsilciliği olan Ermeni Siyasi Konseyi Başkanı oldu.
- 12) Bu olayların ardından, seçildiğinden beri Sultan'la ciddi sorunlar yaşayan Patrik Mateos İzmirliyan, istifaya zorlandı ve Kudüs'e sürüldü. Yerine,

Apik Efendi'nin de suçlu olabileceği düşünülmüştü. Yargılandıktan sonra üç yıl kalebentliğe mahkûm edilmiş, sağlık durumu nedeniyle padişah tarafından affedilmiştir. Apik Efendi komitelere bir ara maddi yardımda bulunmuş, daha sonra destekte bulunmayı reddetmiştir. Bu durumun diğer iş adamları nezdinde kötü örnek olacağından çekinen komite de öldürülmesine karar vermiştir. Nitekim Elazığlı Ohannes Afaryan isimli komitacı Apik Unciyan'ı Galata'da öldürmüştür. Afaryan daha sonra yakalanmıştır. Bkz. Karacakaya, s. 41, 42 ve 47, 48.

73 Patrik ile birlikte hareket ettiğinden dolayı Simon Maksudyan, 22 Mayıs 1894 tarihinde Galata'da, Sivash Tatyos oğlu Artin ile İstapan oğlu Aro'nun silahlı saldırısına maruz kalmış, suikast teşebbüsünden ağır yaralı olarak kurtulmuştur. Failler yakalanmış ve idama mahkûm edilmişlerdir. Bkz. Karacakaya, s. 22, 23, 94 ve 108.

74 Ohannes Nuryan hakkında bilgi için bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. XIV, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 1.

katliamlar sırasında tahrip edilen kiliseleri, manastırları ve okul binalarını onarmaya ve Abdülhamid döneminde Ermeni vilayetlerindeki mal ve kişilerin dolaşımına yönelik kısıtlamaları kaldırmaya çalışan, sıradışı bir Patrik olan Mağakya Ormanyan⁷⁵ geldi. 1891'den itibaren faaliyetleri Sultan tarafından askıya alınan Temsilciler Meclisi'ne artık yaslanamayan Ormanyan; Noradunkyan ve Artin Aslanyan Paşa gibi hala Babîâlî'de olan iyi insanlar tarafından çevriliydi.⁷⁶

- 13) Noradunkyan böylece, açıkça söylemese de, barbarca eylemler karşısında duyduğu rahatsızlığı belirtir.
- 14) Tabii ki, Ermenilerin bulunduğu tüm bölgelerde sistematik olarak kıyımların başladığı belirli zamanda, 1895 yılının Kasım ayının başında Sultan tarafından desteklenen, uygulanması İstanbul'daki güçlerin elçiliklerine emanet edilmiş, Sasun katliamlarının ardından Ermeni bölgelerinde yapılması öngörülen reformlardan söz edilmektedir. G. Noradunkyan tarafından ileri sürülen tarih sorgulanabilir. Said Paşa sonuç olarak, 3 Ocak 1895 tarihinde istifa etti, yerine hemen Kamil Paşa geldi, kendisi bizzat görevini Halil Rifat Paşa'ya devretti.
- 15) Ermeni yetkililer tarafından 1860'da kabul edildi, Sultan tarafından ise, bazı değişiklikler istemeden olmaksızın, Osmanlı yetkileri için "yapısal düzenleme" ve Ermeni Patrikliği için "Ulusal Anayasa" başlığı altında, ancak 3 yıl sonra onayladı.
- 16) Her yıl komisyonca seçilen edebi ve tarihi eserlere ödül vermek için 10.000 rublelik fonu bulunan Hovsep İzmiriants Komisyonu, bağışçı tarafından 3 Nisan 1884'te yazılan vasiyetname üzerine 1887 yılında kuruldu. Bu komisyon, üyelerini atayan Patrikhane tarafından yönetiliyordu: bkz. [1900, Ulusal Hastane Genel Almancağı], İstanbul 1900, s. 217-219.
- 17) Sayın Portukal (1842-1897), Ermeni cemaatinde etkin, Padişah'ın güvenine sahip biriydi.⁷⁷

75 Bkz. Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 329-330.

76 Yazarın burada Noradunkyan, Artin Dadyan ve İstapan Aslanyan Paşaların Patrik Ormanyan'a yardımcı olacaklarından bahsederken, Artin Dadyan ve İstapan Aslanyan Paşaları birbirine karıştırdığı anlaşılmalıdır. Bilgi için bkz. Raymond H. Kévorkian, Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğun'da Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 19. İstapan Aslanyan hakkında bilgi için bkz. Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 44-46.

77 Mikael Portakal Paşa hakkında bilgi için bkz. Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. XII, s. 45, 46; Rahip G. Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s. 112-113 ve Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Olan Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (24-25 Mayıs 2001)*, *Bildiriler*, İstanbul 2001, s. 21-34.

- 18) Nubar Paşa (1825-1899). 1878-1879, 1884-1889 ve 1894-1895 tarihleri arasında üç kez Mısır Başbakanlığı ve uzun süre Hariciye Nazırlığı (1866-1876 vb) vazifelerini yaptı.⁷⁸
- 19) Oğlu Bogos (1851-1930), Mısır Demir Yolları Müdürlüğü, Katolikos IV. Kevork'un⁷⁹ Avrupa'daki temsilciliği (1912-1914) vazifelerini yaptı, sonra 1915-1920 yılları arasında Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı oldu.
- 20) Mirza Melkum Han adıyla da bilinir (1833-1906). Londra, Berlin ve Roma'da İran Devletini Büyükelçi olarak temsil etti.⁸⁰
- 21) İstanbul'da avukatlık yapan Garabed Şahbaz, Müslüman olduktan kısa bir süre sonra Paris'e yerleşti.

78 Nubar Paşa hakkında bilgi için bkz. M. Sabry, "Nubar Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, 9, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir 2001, s. 337-339 ve Süleyman Kızıltoprak, "Kriz Döneminde Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler: Nubar Paşa Örneği", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Editörler İdris Bal ve Mustafa Çafalı, Lalezar Kitapevi, Ankara 2006, s. 173-187.

79 Bogos Nubar, IV. değil de V. Kevork tarafından atanmıştır. Ayrıntılar için bkz. Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 271 ve Ali Arslan, *Ermeni Papalığı*, Paraf Yayıncılık, İstanbul 2010.

80 Ermeni asıllı İranlı reformcu, diplomat ve gazeteci Mirza Melkum Han'ın vefatı Andonyan tarafından 1906 yılı gösterilmesine rağmen, Mirza Melkum 1908'de ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, "Mirza Melkum Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 164-166.

KAYNAKÇA

Abu-Manneh, B. "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda Al-Sayyadi", *Middle Eastern Studies*, Vol. 15, No. 2 (May 1979).

Algar, Hamid "Mirza Melkum Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

Arslan, Ali *Ermeni Papalığı*, Paraf Yayıncılık, İstanbul 2010.

Artinian, Vartan *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu (1839-1863)*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003.

Bareilles, Bertrand *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2003.

Bareilles, Roland *Osmanlı'nın Alacakaranlığı*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2003.

Baykal, Bekir Sıtkı "Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler, Cilt 24, Sayı 96, Ekim 1960.

Coşar, Ömer Sami *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt 2, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1974.

Çakmak, Aydın *Sürgünde Bir Hakan*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

Çarkcıyan, G. *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.

Çorlu, Salih Münir *Geçmiş Zamanlar*, Hazırlayan İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

Dabağyan, Levon Panos *Emperyalistler Kıskaçında Ermeni Tehciri I*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

Dadyan, Saro *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, Everest Yayınları, İstanbul 2011.

Danişmend, İsmail Hami *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Demirci, H. Aliyar "İkinci Meşrutiyet Birinci ve İkinci Yasama Döneminde

(1908–1912) Osmanlı Âyan Meclisi'nin Ermeni Üyeleri ve Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C. 1, Asam Yayınları, Ankara 2003.

Demirci, H. Aliyar *II. Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908–1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Devereux, Robert *The First Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1963.

Durukan, Eyüp *Balkan Harbi'nde Edirne Kuşatması (1911-1913)*, Yayına Hazırlayan Murat Uluğtekin, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

Farah, Caesar E. “Arab Supporters of Sultan Abdülhamid II: ‘Izzet al-Âbid’”, *Archivum Ottomanicum*, 15, 1997.

Georgeon, François “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990.

Güneş, İhsan *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye’de Hükümetler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

Halil Menteşe'nin Anıları, Yayın Kurulu Orhan Birgit vd, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Herbert, Aubrey *Ben Kendim: A Record of Eastern Travel*, Edited by Desmond MacCarthy, Hutchinson & Co., London 1924.

İnönü, İsmet *Hatıralar*, Cilt 2, Yayına Hazırlayan Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Karacakaya, Recep *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastleri*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul 2006,

Karakışla, Yavuz Selim *Exile Days of Sultan Abdülhamid II in Salonika (1909-1912)*, Libra Kitapçılık, İstanbul 2015.

Karakoç, Ercan “Gabriyel Noradunkyan Efendi: Ermeni Asıllı Bir Osmanlı Nazırı ve Ermeni Meselesine Bakışı”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Cilt 7, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Karakoç, Ercan “Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin Ermeni Meselesiyle İlgili

- Hazırladığı Rapor ve Lozan Antlaşması Sonrasında İsmet İnönü'ye Gönderdiği Hususi Mektup”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, 2010.
- Karakoç, Ercan “Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010.
- Kayar-Malhasyan, Sivart “Krikor Odyan”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Kévorkian, Raymond *Ermeni Soykırımı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Kévorkian, Raymond H. “Gabriel Noradounghian (1852-1936)”, *Revue d'histoire arménienne contemporaine* [Çağdaş Ermeni Tarihi İncelemeleri], I (1995).
- Kévorkian, Raymond ve H. Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğun'da Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Kızıltoprak, Süleyman “Kriz Döneminde Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler: Nubar Paşa Örneği”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Editörler İdris Bal ve Mustafa Çafalı, Lalezar Kitapevi, Ankara 2006.
- Kuneralp, Sinan *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul 1999.
- Lewy, Guenter *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, The University of Utah Press, Salt Lake City 2005.
- Noradounghian, H. *Vers La Guerre Balkanique et Vers La Premiere Guerre Mondiale*, La Turquie Moderne Basımevi, İstanbul 1950.
- Orel, Şinasi ve Süreyya Yuca, *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Pakalın, Mehmed Zeki *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. XIV, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Paker, Esat Cemal *Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Pamukciyan, Kevork *Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003.

- Pamukciyan, Kevork *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Sabry, M. “Nubar Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, 9, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir 2001.
- Simavi, Lütfi *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Hazırlayanlar Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıratı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.
- Şimşir, Bilal N. *Lozan Telgrafları*, Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- Terzi, Arzu Tozduman “Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Olan Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar”, *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (24-25 Mayıs 2001)*, Bildiriler, İstanbul 2001.
- Tuğlacı, Pars *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.
- Turan, Ömer “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Yayına Hazırlayan İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Uluçay, M. *Çağatay Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Basımevi, Ankara 1980.
- Varol, Muharrem “Rasputinleştirilen Bir Şeyh: Ebü'l-Huda Sayyadı (1850-1909)”, *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği*, Editörler Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ordaf Yayınları, İstanbul 2013.
- Wasti, Syed Tanvir “Halil Menteşe: The Quadrumwir”, *Middle Eastern Studies*, Nol. 32, No. 3 (July 1996).
- Yavuz, Celalettin “Abdülhamid'in Selanik'ten İstanbul'a Alman Gemisi İle Nakli, Alman Belgelerine Göre”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 31, Ankara 2000.

TARİH, TRAVMA VE KİMLİK: ERMENİ DİASPORADA KİMLİK VE KİMLİĞİN YENİ NESİLLERE AKTARIMI

(HISTORY, TRAUMA AND IDENTITY: IDENTITY AND
IDENTITY TRANSMISSION IN THE ARMENIAN DIASPORA)

Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK
Çankaya Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Öz: *Diaspora uluslararası konumu itibariyle hibrit/melez kimliklere sahiptir. Hem ayrıldığı ülkenin kültürel özelliklerini taşımakta hem yerleştiği ülkeye uyum sağlama amacıyla o kültürün özelliklerini benimsemeye çalışmaktadır. Ermeni diaspora söz konusu olduğunda kimlik daha karmaşık bir hal almaktadır. Ermeni diasporada siyasi, dini ve dile ilişkin çok sayıda farklılık bulunmaktadır. Bu farklılıklara tüm diaspora gruplarında görülen hibrit/ melez kimlik özellikleri de eklenince toplumsal bütünlüğü korumak zor bir hal almaktadır. Ermeni diaspora bu zorlukları aşabilecek ve tüm farklılıkları geride bırakacak bir konu hakkında hemfikir olmuştur, bu konu 1915 olaylarıdır. 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteği tüm Ermeni diaspora gruplarında ortak olarak kabul edilen ve diaspora için tutkal işlevi gören bir konu haline gelmiştir. Aynı zamanda farklılıklarla örülü Ermeni kimliğinin ayrılmaz ve merkezi bir parçası konumundadır. Bu kimlik aile, sivil toplum kuruluşları, okullar ve kiliseler tarafından yeni nesillere aktarılabilir. Çalışmada tüm farklılıklara rağmen bu kimliğin nasıl güçlendiği, pekiştirildiği ve nesilden nesile aktarıldığına değinilecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Kimlik, 1915 Olayları, Travma, Diaspora, Kimliğin Aktarılması*

Abstract: *Diaspora lives with hybrid identities because of their transnational position. Diaspora identity encompasses homeland and hostland culture and try to reconcile the both. When Armenian diaspora is considered the situation becomes more complicated. Armenian diaspora have strong religious, political and linguistic differences besides hybrid identities. However, recognition of the 1915 events as genocide is the main unifying narrative which all Armenian diaspora accept and defend the cause. The demand for the recognition of 1915 events as genocide became*

the glue that binds diaspora together and a central element of communal identity. The Armenian identity is passed on to future generations by the way of family narratives, schools, churches and nongovernmental organizations. In this study, the author tries to explain the core of Armenian diaspora identity and the ways of transmitting this identity to future generations despite of strong differences.

Keywords: *Identity, 1915 Events, Trauma, Diaspora, Identity Transmission*

Giriş

Diaspora ayrıldığı veya ayrılmak zorunda kaldığı ülkeden getirdiği gelenekleri, dini ve kültürel değerleri muhafaza etmeye çalışırken yeni yerleştiği ülkeye de uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Uyum süreci aynı zamanda yeni kimlikler edinme anlamına da gelmektedir. Uyum süreci ile kendi kültürünü koruma isteği arasındaki gerilimlerin sonucunda hibrit/ melez kimlikler ortaya çıkmaktadır. Bu kimlikler hem kendi kültürel değerlerini hem yeni ülkenin değerlerini içeren niteliklere sahip olmaktadır. Ermeni diasporada da hibrit/melez kimlikler söz konusudur. Ermeni diaspora yeni ülkelere ilk yerleştiği andan itibaren siyaset, din ve dil konularında büyük farklılıklar mevcuttur. Hibrit/melez kimlikler ile mevcut farklılıklar birleşince birbirinden çok farklı Ermeni diaspora grupları ortaya çıkmaktadır. Ancak diasporanın ortak bir kimlik olarak seçtiği ve üzerinde uzlaştığı önemli bir konu mevcuttur, o da 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmasıdır. İlginç bir şekilde diaspora bu ortak kimliği canlılığını hiç kaybetmeden yeni nesillere aktarabilmektedir. Diğer diasporalardan farklı olarak, aile ve topluluk bağlarının güçlü olması, çeşitli kurum ve kuruluşlarla bu kimliğin pekiştirilebilmesi nedeniyle kimlik aktarımı sürdürülebilmede hatta güçlenebilmektedir. Bu çalışmada öncelikle diaspora ve diasporada kimliğin önemi anlatılacak ardından Ermeni diasporada kimlik süreçleri ve bunların yeni nesillere nasıl aktarıldığı konularına değinilecektir.

Diasporanın Genel Özellikleri

Diaspora 1980'lerin ortasına kadar az ilgi gören ve nitelikli olarak tanımlamaya ihtiyaç duyulmadan kullanılan bir kelimedir. 1980'lere kadar az çalışılan bir konuyken etkilerinin artmasıyla beraber bu konudaki çalışmalar da artmıştır. Kendi ülkesinin dışında yaşayan insan toplulukları ve genel olarak Yahudileri, siyahları ve Doğu Asyalıları anlatmak için tercih edilmiştir. 1970'lerin sonlarında diaspora üzerine farklı nitelikte çalışmalar başlamış ve John Armstrong'un yazısında olduğu gibi diaspora üzerine tipolojiler oluşturulmaya çalışılmıştır.¹ 1986 yılında Gabriel Sheffer'ın editörü olduğu *Modern Diasporas in International Politics*² kitabıyla ise diaspora, siyasi bir kavram olarak, teorik bir yaklaşımla ve karşılaştırmalı bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Ermeniler ve Türkler de bu kitapta diaspora adı altında incelenmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle ve diasporanın dünyanın çok farklı

1 John Armstrong, "Mobilized and Proletarian Diasporas", *American Political Science Review*, Cilt 70, Sayı 2, Haziran 1976, ss. 393-408.

2 Gabriel Sheffer, (ed.), *Modern Diasporas in International Politics* (London: Croom Helm, 1986).

yerlerinde etkilerinin artmasıyla beraber diaspora kavramının anlamları ve türleri üzerine artan bir literatür ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tölölyan, günümüzde en yaygın kabul edilen şekliyle diasporanın, göç sebepleri, nüfusları ve örgütlenme biçimleri açısından farklılıklar gösteren ve kendi ülkelerinin dışına yayılmış insan toplulukları olduğunu söylemektedir.³ Brinkerhoff ise günümüz diasporalarının anavatanından farklı yerlerde ikamet eden, fakat anavatanlarıyla güçlü duygusal veya maddi bağları olan göç etmiş etnik azınlıklar olduğunu belirtmektedir.⁴

Diaspora grupları çerisinde ilk akla gelen milattan önce 800 ve 500 yıllarında göç etmek zorunda kalan İsrail oğulları ve Antik Yunan'dan göç edenler olmaktadır.⁵ Ermeni topluluğu da 11. yüzyılda göç etmeye başlayan ilk diaspora topluluklarından.⁶ Robin Cohen, günümüzde kendisini diaspora olarak kabul eden ve tanımlayan otuzdan fazla diaspora topluluğu olduğunu belirtmektedir.⁷ Genel kabul gören tanımlara ek olarak Cohen, diasporanın taşıdığı ortak özellikleri sıralayarak geniş bir diaspora tanımı ortaya koymaktadır. Cohen'e göre, mağdur, işçi, tüccar, emperyal ve kültürel diaspora olmak üzere en az beş farklı diaspora türü bulunmaktadır.⁸ Bu ortak özelliklerin tamamının olmasa da en az birkaçının ortak olduğunu belirtmekte ve diasporaların ortak özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Sıklıkla ve travmatik biçimde orijinal anavatanından iki veya daha fazla bölgeye dağılması.
- 2- Anavatanından iş, ticaret veya kolonyal heveslerle ayrılması.
- 3- Anavatanın yeri, tarihi ve başarıları hakkında kolektif bir hafıza ve mit oluşturulması.
- 4- Atalardan miras kalan vatanın idealize edilmesi; devamlılığına, yeniden yapılanmasına, güvenliğine, refahına ve hatta yaratılmasına ilişkin kolektif olarak söz verilmesi.

3 Khachig Tölölyan, "Armenian Diaspora", Melvin Ember, Carol R. Ember, Ian Skoggard, (ed.), *Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures around the World* (New York: Springer, 2005), s. 35.

4 Jennifer M. Brinkerhoff, *Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement* (New York: Cambridge University Press, 2009), s. 29.

5 Robin Cohen, " 'Rethinking Babylon': Iconoclastic Conceptions of the Diasporic Experience", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 21, Sayı 1, 1995, ss. 5-18.

6 Khachig Tölölyan "Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment", *Diaspora*, Cilt 5, 1996, ss. 3-36.

7 Robin Cohen, "Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers", *International Affairs*, Cilt 72, Sayı 3, 1996, ss. 507-520.

8 Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction* (Seattle: University of Washington Press, 1997), ss. 26-29.

- 5- Kolektif geri dönüş hareketlerinin oluşturulmasına yine kolektif olarak onay verilmesi.
- 6- Uzun zaman muhafaza edilmiş farklılık hissi, ortak tarih ve ortak kader inancına dayalı güçlü bir etnik grup bilinci.
- 7- Diasporayı kabul eden toplumla, bu kabulün yetersizliğine ilişkin sıkıntılı ilişkiler ya da grubun başına gelebilecek başka bir felaketi akla getiren sıkıntılı ilişkiler.
- 8- Diğer ülkelerdeki ortak etnik kökene sahip bireylerle empati ve dayanışma hissi.
- 9- Çoğulculuğa tolerans gösteren ve diasporayı kabul eden devletlerde, kendine özgü, yaratıcı ve zenginleştirici bir hayat olasılığı.⁹

Diaspora üzerine çalışan birçok akademisyenin kabul ettiği en temel noktalardan biri, dağılmış olmasına rağmen topluluğun kendisi hakkındaki farkındalığının yüksek olmasıdır. Diaspora grupları kendi kimlikleriyle anavatan arasındaki ortak bağlara sürekli olarak vurgu yapmaktadır. Bu vurgu, ülkesel sınırları aşan ve iletişimi artıran bir nitelik taşımakta, aynı zamanda diasporanın yaşamakta olduğu ülkeyi de bu iletişimin içine katmaktadır.¹⁰ Chaliand ve Rageau diasporanın, miraslarını aktararak hayatta kalma isteği taşıyan azınlık gruplar olduklarını belirtmektedir.¹¹

Diaspora üzerine çalışan akademisyenlerden büyük bir bölümü grubun birden fazla ülkeye dağılmış olması gerektiği üzerine hemfikirler. Ayrıca diasporanın oluşmuş sayılabilmesi için de en az iki nesil geçmiş olması beklenmektedir.¹² Grubun yaşamakta olduğu ülkede nüfus sahibi ve etkin olması da ön koşullardan biri sayılabilmektedir.¹³ Clifford'a göre bir grubun diaspora sayılabilmesi için hem anavatanda hem yaşadıkları ülkede uluslararası etkiyi ve desteği harekete geçirebilme kapasitesine sahip olması gerekmektedir.¹⁴

Diasporanın anavatanıyla bağlantısı da önemli bir konu sayılmaktadır. Anavatana dönüş fikri diasporalar arasında farklılık gösterebilmektedir.

9 *Ibid.*, s. 26.

10 Steven Vertovec, "Three Meanings of 'Diaspora', Exemplified among South Asian Religions" *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Cilt 6, Sayı 3, Kış 1997, s. 278.

11 Ge'rad Chaliand ve Jean-Pierre Rageau, *The Penguin Atlas of Diasporas* (New York: Penguin, 1997), s. xvi.

12 Kim D. Butler, "Defining Diaspora, Refining a Discourse." *Diaspora*, Cilt 10, Sayı 2, Güz 2001, ss. 189-218.

13 Jennifer M. Brinkerhoff, *op.cit.*, s. 30.

14 James Clifford, "Diasporas" *Cultural Anthropology*, Cilt 9, Sayı 3, Ağustos 1994, s. 311.

Safran'a göre kimi diaspora grupları anavatana dönüş konusunda ortak ve ısrarlı bir ilgi duyarken, bazı grupların anavatana dönüş fikrini mitolojik ve sembolik bir düzeyde tuttuğunu ve bireylerin anavatana dönme niyetlerinin genelde olmadığını belirtmektedir.¹⁵ Butler, anavatana dönüş konusuna gerçekten dönüş niyetinin olup olmadığı temelinde bakmamaktadır. Butler, diaspora gruplarının anavatana dönmeyi düşünmesinin veya dönüşün sembolik olarak ve fikrinsel düzeyde yer almasının bir fark yaratmayacağını belirtmektedir. Ona göre önemli olan, diaspora gruplarının sürekli olarak anavatanla bir bağlantı kurma ve bu bağlantıyı sürdürme isteğinin olması, ayrıca anavatana dönüşe ilişkin olasılıklar üzerine tartışıyor olmalarıdır.¹⁶ Orozco gibi kimi yazarlar ise anavatan ile kurulan bağlantının sembolik nitelikte olmaması gerektiğini, tam tersine somut ve etkili bir bağ kurulmasının önemli olduğunu iddia etmektedir.¹⁷ Kavrama ilişkin tanımlar yapılmasının ve diasporanın etkilerinin incelenmesinin yanı sıra var olan tanımların da kategorize edildiği görülmektedir. Örneğin Stéphane Dufoix tüm literatürde diaspora kavramı üzerine yapılmış tanımları açık tanımlar, kategorik tanımlar, oksimoron tanımlar olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır.¹⁸

Görüldüğü üzere, diasporayı var eden nitelikler ve diaspora tanımları hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Dikkat çekici olan nokta, 1980'lerden sonra bu konuya önem atfedilmesidir. Bu tarihlerde diaspora uluslararası politikada ve iç politikada bir değişken olarak yer bulduğundan incelenmesi gerekli bir konu haline almıştır. Diaspora konusu incelendikçe kimlik olgusunun bu topluluklar için ne denli önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca kimliğin sosyal ve siyasi bir araç haline getirilebildiği gözlenmiştir. Bir sonraki bölümde kimlik ve diaspora ilişkileri ile kimliğin diasporada ne tür niteliklere büründüğü konusuna değinilecektir.

Diaspora ve Hibrit/ Melez Kimlikler

Kimlik meselesinin başlı başına karmaşık bir psikolojik ve sosyolojik süreç olduğu genel kabul görmektedir. Bu karmaşık sürece ek olarak, diasporada hibrit/melez kimliklerin gelişmesiyle birlikte konunun incelenmesi daha zor bir hal almaktadır. Kimlik günümüz toplumsal hayatında önemli bir yer

15 William Safran, "Comparing Diasporas: A Review Essay" *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Cilt. 8, Sayı 3, Kış 1999, ss. 255–291.

16 Kim D. Butler, *op.cit.*

17 Manuel Orozco, Michelle Lapointe. "Mexican Hometown Associations and Development Opportunities" *Journal of International Affairs*, Cilt 57, Sayı 2, Bahar 2004, 31–49.

18 Stéphane Dufoix, *Diasporas*, Çeviren, William Rodarmor (Berkeley: University of California Press, 2008).

tutmaktadır. Kimi zaman sosyal normlarda üstü kapalı olarak yer bulurken kimi zaman siyasette ya da hukuki kavramlarda ön saflarda göze çarpmaktadır. Diaspora söz konusu olduğunda ise kimlik, tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Diasporanın anavatanında, yaşadığı ülkede ve diğer nüfuz alanlarında kimlik meseleleri gündeme gelebilmektedir. Butler'a göre kimlik, farklı ülkelere dağılmış olan göçmenleri fiziksel bir gerçeklikten psiko-sosyal bir gerçeklik olan diasporaya dönüştüren önemli bir unsurdur.¹⁹

Klasik anlamıyla etnisitenin bir formu ve uzantısı olsa da diaspora kimlik söz konusu olduğunda etnisitenin önüne geçmekte ve melez/ hibrit özellikler içerisinde var olmaktadır.²⁰ Diasporanın her bir bireyi kendi kimliklerini dönüştürmek ve değiştirmek zorunda kalacakları durumlarla karşılaşabilmektedir. Her şeyden önce anavatanlarında sahip oldukları kültürel değerleri, yaşamakta oldukları ülkeninkiyle uyumlu hale getirmek zorundadırlar. Yeni ülkedeki rejimin kültürel çeşitliliğe ne oranda açık olduğu, kendi kültürlerini ve kimliklerini muhafaza edebilmelerinde temel bir etken olmaktadır. Çokkültürlü ülkeler dahil olmak üzere, diaspora kendi kimliğini korusa da yerleştiği ülkenin kültürel özellikleri ve manevi değerlerini de edinmektedir. Bu etkileşim hali melez/hibrit kimlikler ortaya çıkarmaktadır. Hatta yeni nesiller bu kimliğin öğeleri içerisinde seçimlerde bulunabilmektedir. Örneğin Doğu Asya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne beraberlerinde taşınan dini inançlar yeni nesillerce kabul edilse de bu nesillerin kendi inançlarının farklı formlarını veya yorumlamalarını kabul ederek atalarının inanç sisteminden farklılaştıkları izlenmiştir.²¹

Klasik anlamıyla etnisitenin bir formu ve uzantısı olsa da diaspora kimlik söz konusu olduğunda etnisitenin önüne geçmekte ve melez/hibrit özellikler içerisinde var olmaktadır. Diasporanın her bir bireyi kendi kimliklerini dönüştürmek ve değiştirmek zorunda kalacakları durumlarla karşılaşabilmektedir.

İnsan topluluklarının kimlikleri ve kültürlerinin neredeyse tamamının hibrit nitelikler taşıdığı bir gerçektir. Özellikle günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygın ve büyük etkisiyle beraber etkileşime geçmeyen, küresel etki altında kalmayan kültür çok azdır. Bu durum diaspora için daha derin ve çarpıcı şekilde gerçekleşmektedir. Safran, diaspora kimliği için gerekli dört temel özellik

19 Kim D. Butler, *op.cit.*, s. 207.

20 Stuart Hall, "Cultural Identity and Diaspora", Jonathan Rutherford, (ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*, içinde (London: Lawrence and Wishart, 1990), s. 235.

21 Jennifer M. Brinkerhoff, *op.cit.*, s. 51.

saymaktadır. Bunlar, farklı bir dil, ortak tarih hafızası, ulusal bir din ve büyük bir topluluğun içerisinde azınlık olma sürekliliği olarak sıralanmaktadır.²² Diaspora, kimliğinde bu nitelikleri taşıırken yaşamakta olduğu ülkenin değerlerine de adapte olmaktadır. Tamamen kendi kültürünü sürdürmesi çok zor olacağı gibi, yeni bir kimliği ve kültürü tamamen benimsemesi de mümkün olmayacaktır. Sonuç olarak, her iki kimliği de taşıması ve benimsemesi gerekecek bu da hibrit/melez kimlikler oluşturacaktır. Yeni ülkedeki sosyalleşme süreçleri, bu ülkenin diasporaya tutumu, diasporanın geçmişte yaşadığı tecrübeler ile bu ülkede yaşadıklarının birleşimi yeni kimlikler ortaya çıkaracaktır. Friedman'a göre bu hibrit/melez kimlikler amaçlanmış veya somut durumu yansıtan gerçeklikler olmayıp, adeta müzakere edilerek karara bağlanan sonuçlardır.²³

Diasporada kimlik oluşumu için çok farklı etkenler sayılabilmektedir. Anavatanında yaşamaya devam eden bireyler için sosyal ve fiziksel çevre ile etkileşim, aile, eğitim, kültürel değerler ve sosyalleşme gibi çok sayıda etken ile kimlik oluşumu başlamakta, bir süreç olarak devam etmekte ve yenilenmektedir. Bu denli karmaşık bir süreç diaspora için daha da karmaşık bir haldedir. Çünkü tüm faktörlere ek olarak, anavatani terk ederken gerçekleşebilecek şiddet, ayrımcılık, dışlanma gibi olumsuz tecrübeler de olabilecektir. Bu durumun tersi de mümkündür. Tarihsel miras ile pozitif bağlar kurma ve gidilen ülkenin kültürüne uyumlu yaklaşarak yeni değerleri kabullenme gibi olumlu sayılabilecek durumlar bulunabilmektedir.²⁴ Sosyal ve bireysel kimlik oluşma süreçlerine eklenen ve diasporayı farkındalığa yönelten bu etkenler kimlik sürecini daha da önemli ve karmaşık hale getirmektedir. Anavatanla güçlü duygusal bağlar ve karşılıklı destek, devam eden bir süreç halinde seyredirse anavatandakine yakın sosyal kimlikler geliştirilebilmektedir.²⁵ Anavatan sayılan bir ülke yoksa ya da anavatanla bağlantı psikolojik olarak sancılı bir durum ise yerleşilen ülkenin kültürüne uyum sağlama ve o kültürü benimseme hali ortaya çıkabilmektedir.²⁶ Ortaya çıkan diaspora kimlikleri ve kültürel karakteristik özellikler tüm bu etkenlerle beraber hibrit/melez niteliği yüksek aynı zamanda hem anavatandan hem yerleşilen ülkeden farklı kimliklerdir.

Hansen klasik çalışmasında diasporadaki kimlik ve anavatan bağlantısı için

22 William Safran, *op.cit.*, ss. 280–281.

23 Jonathan Friedman, *Cultural Identity and Global Process* (London and Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1994), s. 71.

24 Steven Vertovec, *op.cit.*, s. 281.

25 Riva Kastoryano, "Muslim Diaspora(s) in Western Europe" *South Atlantic Quarterly*, Cilt 98, Sayı 1-2, Kış-Bahar 1999, s. 198.

26 Jonathan Friedman, *op.cit.*

lineer bir model önermiştir.²⁷ Hansen'e göre yerleşilen ülkedeki üçüncü nesiller anavatanla bağlantı, anavatanı savunma ve onu destekleme konularında ilk iki nesilden çok daha aktif durumdadırlar.²⁸ Çünkü ilk nesil hayatta kalma ve uyum sağlama süreçleriyle uğraşırken, ikinci nesil, kendileriyle yerleştikleri ülke arasındaki farklılıkları reddetme eğiliminde olmaktadır.²⁹ Üçüncü nesil anavatan kimliğiyle daha barışık ve kendi kimliğini savunur durumdadır. Hansen'in lineer modeli Ermeni diaspora dahil birçok diasporaya hala uygulanabilir görünmektedir. Ancak Hansen'in söylediklerinden farklı olarak seyreden bazı önemli noktalar, bu lineer modeli ve süreci değiştirmektedir. İlki, kimi diasporanın asimile olma eğilimine girmesidir. Yerleşilen ülkedeki fırsatlar, ekonomik zenginlik, sosyal ve siyasi haklar anavatandan iyiyse ve yaşam kalitelerinde ciddi bir artış varsa ya da anavatan artık var olmuyorsa asimilasyon olasılığı yükselmektedir.³⁰ Fransa'daki siyahlar ya da Afrika'dan gelen gruplar da olduğu gibi bu durumun tersine asimilasyon da mümkündür. Gittikleri ülkelerde marjinalleşen, gettolarda yaşamaya başlayan ve eğitim ve yaşam koşulları daha düşük biçimde alt kültürler oluşturarak yaşamlarını sürdüren ve farklı türde bir asimilasyon (*downward asimilation*) sürecine giren diasporalar görmek mümkündür.³¹ Hansen'in modelinden farklılık gösteren bir diğer durum ise hem biyolojik olarak etnik gruplar arası evlilikler yoluyla yeni etnik melez grupların oluşması hem de anavatan ve yerleşilen ülkenin bir karışımı olarak kimliklerin melezleşmesidir.³² Her iki durum da çokkültürlü ülkelerde

Diaspora için kurulan organizasyonlar, kurumlar ve kuruluşlar, kültür, din, etnisite ve ulus kavramlarının yeniden tanımlandığı, yorumlandığı, içselleştirildiği mekânlara dönüşebilmektedir. Bu tür kurum ve kuruluşlarda aslında gerçekleşen şey kimliklerin yeniden tanımlanması ve inşa edilmesidir. Giddens'a göre hayat hikâyelerinin anlatılması kimliklerin oluşturulmasında ve inşa sürecinde önemli bir role sahip olmaktadır.

27 Marcus Lee Hansen, "The Study of Man: The Third Generation in America" *Commentary*, November 1, 1952. <https://www.commentarymagazine.com/articles/the-study-of-man-the-third-generation-in-america/>, (Erişim Tarihi: 21.11.2015).

28 *Ibid.*,

29 *Ibid.*,

30 Alejandro Portes ve Mi Zhou "The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 530, Kasım 1993, ss. 74–96.

31 Ruben Rumbaut ve Alejandro Portes, (ed.) *Ethnicities: Children of Immigrants in America* (Berkeley: University of California Press, 2001) ve Roger Waldinger, Cynthia Feliciano. "Will the New Second Generation Experience 'Downward Assimilation'? Segmented Assimilation Re-Assessed" *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 27, Sayı 3, Mayıs 2004, ss. 376–402.

32 Stuart Hall, "Old and New Identities, Old and New Ethnicities" Anthony Douglas King, (ed.), *Culture, Globalization and the World-System* (Houndmills, UK: Macmillan, 1991), ss. 41–68.

yaygındır. Bunlara ek olarak, küreselleşmenin ve kitle iletişim araçlarının getirdiği etkileşim Hansen'in lineer modelinden farklı olarak hibrit/melez kimlikler niteliğini artırmaktadır.

Diaspora için kurulan organizasyonlar, kurumlar ve kuruluşlar, kültür, din, etnisite ve ulus kavramlarının yeniden tanımlandığı, yorumlandığı, içselleştirildiği mekânlara dönüşebilmektedir.³³ Bu tür kurum ve kuruluşlarda aslında gerçekleşen şey kimliklerin yeniden tanımlanması ve inşa edilmesidir. Giddens'a göre hayat hikâyelerinin anlatılması kimliklerin oluşturulmasında ve inşa sürecinde önemli bir role sahip olmaktadır.³⁴ Hayat hikâyelerinin anlatılması ile kişiler kimliklerinin şekillendiren ortak tecrübelerini karşılıklı olarak tanımış ve geleceklerinde bir ortaklık kurmuş olacaklardır. Anlatılan tecrübelerin anlam kazanması ve önemli bir hal alması yine bu paylaşım ile gerçekleşmektedir.³⁵ Hikâyesini ve tecrübesini paylaşarak bir kimlik inşa etmek aynı zamanda bir deneme yanılma sürecidir.³⁶ Bu bağlamda diaspora sabit bir kimlik algısına sahip olmak yerine hem diaspora içinde hem yerleştikleri ülkedeki bireylerle iletişim ve bilgi paylaşımı yoluyla kimliğini bir inşa etme ve değiştirme sürecine girebilmektedir.

Kimlik ile sosyal hareketler arasında bağlantı kurmak da mümkündür. Kolektif bir bilinç ve hareketlilik çok sayıda etken sonucunda gerçekleşebilir. Bu etkenlerden ilki ortak toplumsal kimliktir. Kimliğin kolektif olarak ortaya çıkmasıyla kolektif eylemlerin ortaya çıkması da söz konusu olabilir. Ortak kimlikle beraber sosyal bağlantılar ve yaşanılan ülkedeki imkânlar diasporanın mobilize olmasına etki etmektedir. Paylaşılan ortak kimlik psikolojik bir güçlenme ve etkili olabilme hissi yaratacağı gibi bu kimliğin diğer bireylere ifade edilmesi ve dışavurum süreçlerini de güçlendirecektir.³⁷ Kimliğin dışavurumunda, övünme ya da sosyal anlamda kimliği pekiştirme niyetleri olduğu kadar, yerleşilen ülkedeki kültür ya da küresel güçler karşısında yok olma tehdidini ortadan kaldırma isteği de görülebilmektedir.

Diasporanın geliştirdiği kimlikler süregelen ve çözümlenmemiş çatışma konularında önemli bir etken olabilmektedir. Tüm diasporalar genellikle kendi

33 Riva Kastoryano, *op.cit.*, s. 193.

34 Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1991).

35 Larry Griffin, "Narrative, Event-Structure Analysis, and Causal Interpretation in Historical Sociology" *American Journal of Sociology*, Cilt 98, Sayı 5, Mart 1993, 1094-1133.

36 Sharon Navarro, "Border Narratives: The Politics of Identity and Mobilization" *Latin American Politics and Society*, Cilt 45, Sayı 3, Güz 2003, s. 129.

37 Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action* (New York: Cambridge University Press, 1990).

içerisinde farklı gruplardan oluştuğundan çatışmalı konularda çok sayıda görüş var olabilmektedir. Diasporanın geliştirdiği ortak bir kimlik mevcutsa, birleştirici bir unsur varsa ve yaşadıkları ülkedeki koşullar elverişliyse durum biraz değişmektedir. Ortak kimlik çerçevesinde çatışma konusunun çözümüne katkıda bulunulabileceği gibi tam tersine çözümsüz ve barışı engelleyen yaklaşımlar da sergilenebilmektedir.³⁸

Bourdieu, anavatanın dışında yaşayan kişilerin durumlarını “ne vatandaş ne yabancı” olarak tanımlamıştır.³⁹ Bu gruplar arada kalan, ne aynı tarafta ne de öteki tarafta olan, sosyal olarak var olma ile var olmama sınırında bulunan kimselerdir.⁴⁰ Bourdieu bu tanımlamayı özellikle Fransa’da yaşayan göçmenler için kullanmışsa da benzer bir yaklaşım Ermeni diaspora için de kullanılmaktadır.⁴¹

Tüm diasporalarda ortak olan hibrit/melez kimlikler ve farklı düzeylerdeki çoklu kimliklerdir. Öncelikle diasporanın kendi kültürüyle yerleştiği ülkenin kültürünün birleşimi hibrit/melez kimlikler ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak, yerleştikleri ülkede anavatanla bağları koparmamak üzere kimi sivil toplum örgütleri kurulmaktadır. Bu sayede hem anavatanla bağlar canlı tutulmakta hem de anavatandaki mevcut farklılıklar veya çatışmalar yerleştikleri ülkelerde devam ettirilmekte ve pekiştirilmektedir. Bu durumda hibrit/melez kimliklere daha farklı çoklu kimlikler de eklenebilmektedir. Kimi diaspora grupları bu farklılıklarla ve sınırlı bağlarla yaşamaya devam etmektedir. Ermeni diaspora gibi bazı diaspora grupları ise tüm farklılıklarına rağmen ortak bir konu etrafında birleşebilmektedir. Bir sonraki bölümde değinileceği üzere, Ermeni diasporada ortak konu ve birleştirici unsur 1915 olaylarıdır.

Diaspora Kimliğinde Farklılıklar ve 1915 Olaylarının Kimlikteki Yeri

Literatürde Ermeniler yaygın olarak iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup anavatanda yaşayanlar ikinci grup ise anavatandan ayrılan veya ayrılmak zorunda kalan diasporadır. Bu ayrımın gözden kaçan önemli bir nokta vardır.

38 Hazel Smith, “Diasporas in International Conflict”, Hazel Smith ve Paul Stares, (ed.), *Diasporas in Conflict: Peace-Makers or Peace-Wreckers?*, içinde (Hong Kong: United Nations University Press, 2007), s. 10.

39 Pierre Bourdieu, “Preface”, Abdelmalek Sayad, (ed.), *The Suffering of the Immigrant*, içinde, Çeviren, David Macey (Cambridge: Polity Press, 2004), s. xiv.

40 *Ibid.*

41 Hakem Al Rustom, “Diaspora Activism and the Politics of Locality: The Armenians of France”, Ato Quayson ve Girish Daswani, (ed.), *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, içinde (Oxford: Blackwell Publishing, 2013), s. 475.

İlk olarak, diaspora monolitik ve homojen bir grup gibi düşünülebilmektedir. Oysa diaspora birbirinden farklı topluluklardan oluşmakta, geldikleri yerler ve yerleştikleri yerler değişiklik göstermektedir. İkincisi, diaspora Ermenilerini iki genel kategoriye ayırmak da sık rastlanan bir durumdur. İlk kategori *kaghutahayutiun* yani 6. yüzyıl itibarıyla ticaret kolonileri olarak dağılan Ermenilerdir, diğeri ise *spiurk* yani 1915 sonrası göç edenlerdir.⁴²

Bu ayırmada da görüldüğü üzere, Ermeniler için 1915 yılı ve bu dönemde yaşananlar, geçmişi ve günümüzü ayıran kurucu/temel olay,⁴³ ya da kurucu/temel tarih⁴⁴ olarak tanımlanmış olmaktadır. Bu haliyle diasporanın anlamı değişmekte ve diaspora aynı zamanda sağ kalmayı başaranlar anlamına gelmeye başlamaktadır.⁴⁵ Panossian'a göre bu tarihten sonra Ermeniler, diasporadaki tüccarlar, işçiler ya da entelektüeller olmaktan çıkıp sürgünde olan bir millet, mağdurlar topluluğu ve mültecilerin torunları haline gelmişlerdir.⁴⁶ Schwalgin, 1915 yılında yaşananların Ermeni kimliğinde çok önemli bir yer tuttuğunu belirtirken bu olaydan sonra Ermenilerin kendi kültürlerinin artık dikkate alınmayabileceği endişesi taşıdıklarını eklemektedir.⁴⁷ Ermenilerin kendi kültürlerini koruma ve sürdürme şanslarının sadece fedakârlıklar yapmalarına bağlı olabileceği kanısını taşıdıklarını da belirtmektedir.⁴⁸ Bu fedakârlıklar aile, kimlik veya Ermeni topluluğu için olabileceği gibi tüm Ermeni ulusu için de olabilecektir. Ermenilerin gittikleri ülkelerde kültürel asimilasyona uğramaları ya da Ermenistan'ın ulusal çıkarlarının korunamaması da korkulan fedakârlıklardan sayılmaktadır.⁴⁹

Panossian, Ermenilerin önce 1915 olaylarındaki trajediyle kurban/ mağdur bir ulus olduğunu, ardından Türkiye'nin 1915 olaylarını soykırım olarak tanımamasıyla tekrar mağdur/ kurban ulus konumuna düştüklerini belirtmektedir.⁵⁰ Geldikleri yer, dil, mezhep ve sınıfsal ayrımlar gibi çok sayıda

42 Ulf Björklund, "Armenia remembered and remade: Evolving issues in a diaspora", *Ethnos*, Cilt 85, Sayı 3/ 4, 1993, s. 338.

43 Anahide Ter-Minassian, "Les Arménien de Paris depuis 1945" A. Marès ve P. Miza, (ed.), *Le Paris des étrangers depuis 1945*, içinde (Paris: Sorbonne 1994), s. 220.

44 Razmik Panossian, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (New York: Columbia University Press, 2006), s. 242.

45 *Ibid.*, s. 236.

46 *Ibid.*, s. 239.

47 Susanne Schwalgin, "Why locality matters: Diaspora consciousness and sedentariness in the Armenian diaspora in Greece" Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan, Carolin Alfonso, (ed.), *Diaspora, Identity, and Religion: New Directions in Theory and Research*, içinde (Londra ve New York: Routledge, 2004), s. 84 .

48 *Ibid.*

49 *Ibid.*

50 Razmik Panossian, *op.cit.*, s. 236.

farklılığın olduğu Ermeni diasporasını birleştiren ve ortak bir kimlik oluşturan en temel konu, 1915 olayları ve bu olayların soykırım olarak tanınması isteğidir. Libaridian'a göre bu durum, heterojen olan diasporayı eşitleyen ve birleştiren güçlü bir unsurdur.⁵¹

Ermeni diasporanın yekpare ve homojen bir yapı olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Zira siyasi, dini ve bölgesel farklılıklar olduğu kadar dile ilişkin farklılıklar da taşıyan bir diasporadan bahsetmekteyiz. Ermeni diaspora üyeleri yaşadıkları yerlerdeki anlaşmazlıkları gittikleri yerlere taşımışlar, hatta mevcut sorunları derinleştirerek yeni sosyokültürel ortamlarda artırmışlardır. Ermeni toplulukta dil, düşünülenin aksine birleştirici değil ayırt edici bir unsurdur. Ataları Anadolu'da ve İstanbul'da yaşamış olanların konuştuğu dil Batı Ermenicesi (*Arevm'tahayeren*) diye geçerken Kafkaslarda konuşulan dil Doğu Ermenicesi (*Arevelahayeren*) olarak anılmaktadır.⁵² Batı Ermenicesi Türkçe ve Arapçadan etkilenmiş ve Doğu Ermenicesinden farklılaşmıştır. Buna ek olarak bu iki farklı Ermenice kendi içerisinde de alt gruplara ayrılmaktadır. Her iki dilin de kullandığı kelimelerin fazlasıyla benzer olduğu bilinse de telaffuz ve dilbilgisi kurallarında ciddi biçimde farklılaştıkları görülmektedir.⁵³

Ermeni diasporanın yekpare ve homojen bir yapı olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Zira siyasi, dini ve bölgesel farklılıklar olduğu kadar dile ilişkin farklılıklar da taşıyan bir diasporadan bahsetmekteyiz. Ermeni diaspora üyeleri yaşadıkları yerlerdeki anlaşmazlıkları gittikleri yerlere taşımışlar, hatta mevcut sorunları derinleştirerek yeni sosyokültürel ortamlarda artırmışlardır.

Dile ilişkin ayrımlara ek olarak, siyasi bölünmeler tüm diasporalarda olduğu gibi Ermeni diasporasında da yaygındır. 19. yüzyılda Ermenilerin özerkliği ve özgürlüğü için uğraş veren Taşnak Partisi, Ermenileri, İran, Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı yönetimlerinden ayırarak özerk ve/veya bağımsız bir Ermenistan kurmayı amaçlayan milliyetçi bir gruptur ve bu ülkelerde silahlı eylemlere de karışmıştır. Taşnak Partisi taraftarları ile karşıtları arasındaki çekişme günümüze değin ulaşmıştır ve diasporada bu çekişmeye hala rastlamak

51 Gerard J. Libaridian, "The Changing Self-image of the Armenian in the Ottoman Empire: Rayahs and Revolutionaries", Richard G. Hovannisian, (ed.), *The Image of the Armenian in History and Literature*, içinde (Los Angeles: Undena Press, 1981), ss. 155-170.

52 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/35305/Armenianlanguage#tab=active~checked%2Citems~checked&title=Armenian%20language%20%20Britannica%20Online%20Encyclopedial>, (Erişim Tarihi: 23.10.2015).

53 *Ibid.*

mümkündür. Ermeni diasporanın açtığı kimi kuruluşlar, kiliseler, sivil toplum örgütleri veya yardım kuruluşları, bu parti taraftarları ya da karşıtları tarafından kurulmuştur. Her iki taraf da kurulduğu tarihtekine yakın fikirleri bu kuruluşlarda yaşatmaya devam etmektedirler.

Siyasi ve dile ilişkin farklar dini farklılıkların da eklenmesiyle çok çeşitli kimliklerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Ermeni diasporanın büyük bir bölümü kendisini Katolik, Protestan ve Apostolik Ermeni Kiliselerine bağlı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, Ermeni Apostolik Kilisesi de kendi içerisinde alt gruplara bölünmüştür. Buna ek olarak, Taşnak Partisi taraftarı olup olmama ya da Osmanlı topraklarında hangi bölgeden geldiklerine göre farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin, Amerika Ermeni Ulusal Kilisesi (*Armenian National Church of America*) ağırlıklı olarak Lübnan topraklarından göç eden ve Taşnak taraftarı olan Ermeni diasporanın bağlı olduğu kilisedir.⁵⁴ Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni Apostolik Kilisesi (*Armenian Apostolic Church*) ise Taşnak taraftarı olmayan grupların çoğunlukta olduğu bir kilisedir.⁵⁵

Philips'e göre Ermeni kimliğinin oluşumunda kiliseler ve bu kiliselerde kullanılan mitler ve semboller etkili olmaktadır.⁵⁶ Ayrıca bu semboller, mitler ve kiliselerin farklılaşması siyasi çekişmelerin derinleşmesine yol açabilmektedir. Ishkanian, farklı diaspora grupları arasındaki gerilimin Ermeni tarihini ve Ermeni kimliğindeki sembollerini yorumlama biçimini de farklılaştığını belirtmektedir.⁵⁷ Bununla beraber, Ermeni diasporanın tamamı için dönülebilecek anavatan toprağı aynı anlamı taşımamaktadır. Ishkanian'ın belirttiğine göre kimi diaspora için anavatan günümüz Ermenistan'ıyken kimileri için eski Osmanlı toprakları olup bugünkü Türkiye sınırlarını işaret etmektedir.⁵⁸

Ermeni diasporasında olduğu gibi kendi içerisinde dini ve kültürel çok sayıda farklılık barından diasporalar yeni ülkenin değerlerinin de eklenmesiyle yok olma tehdidi hissedebilmektedir. 1915 olaylarının, Birinci Dünya Savaşı'nın, ölüm, hastalık, sürgün ve özellikle yok olma tehdidinin Ermeni toplum üzerinde kalıcı ve derin etkilerinin olduğu aşikârdır. Bu etkilenme ve 1915

54 Jenny Phillips, *Symbol, Myth, and Rhetoric: The Politics of Culture in an Armenian-American Population*, Immigrant Communities and Ethnic Minorities in the United States and Canada 23 (New York: AMS Press, 1989), s. 17.

55 *Ibid.*

56 *Ibid.*

57 Armine Ishkanian, "Diaspora and Global Civil Society: The Impact of Transnational Diasporic Activism on Armenia's Post-Soviet Transition," Touraj Atabaki ve Sanjyot Mehendale, (ed.), *Central Asia and the Caucasus: Transnationalism and Diaspora*, içinde (New York: Routledge, 2005), s. 120.

58 *Ibid.*

olayları etrafında şekillenen algı, Ermeni kimliğinde içkin biçimde var olmaya devam etmektedir. Etkilenme öylesine derin yer bulmuştur ki, Ermenilerin binlerce yıllık bir tarihe sahip olan ve sanatçılar, zanaatkârlar, entelektüeller yetiştirmiş bir toplum olduğuna, Ermenicenin dünya üzerindeki en eski dillerden sayıldığına ve Apostolik Ermeni Kilisesi'nin Hristiyanlığın kadim bir kolunu temsil ettiğine ilişkin olumlu vurgular geri planda kalmakta ve neredeyse bahsedilmemektedir.

Panossian'a göre, 1915 olaylarını merkeze koymadan Ermeni kimliğini ve kolektif bilincini anlamak mümkün olmamaktadır.⁵⁹ Diasporadaki bu özellik, 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması konusunda uzlaşmaz bir tutuma da dönüşmüş durumdadır. Bu tutum Ermenistan'ın diğer tüm ülkelerle ilişkilerini etkiler boyuttadır. Daha da önemlisi Ermenistan ile Türkiye arasındaki sorunları konuşmak için dahi olsa diaspora üçüncü bir taraf olarak yerini almakta ve uzlaşmaz tutumunu sürdürmektedir. Üstelik diasporada mağduriyete yapılan vurgu uzlaşma söyleminden fazladır. Bourke, Batılı toplumlarda yer bulan travma söylemi nedeniyle, mağdur/ kurban kültürünün sıklıkla gündeme getirilebildiğini belirtmektedir.⁶⁰ Mağdur/ kurban kimliği fazlasıyla sömürüye açıktır ve çoğu zaman bireysel ve siyasi şeffaflık kriterinin önüne geçmekte ya da ön yargılı siyasi söylemlerde yer bulabilmektedir.

1915 olaylarının anıları ve anlatıları diaspora için ortak ve mobilize edici bir güç olmaktadır. Diasporada birleştirici bir Ermeni kimliği, 1915 olaylarının ortak kabulüyle başlamaktadır. Siyasi, dini ve dilsel farklılıkları gayet fazla olan Ermeniler için en önemli ortak nokta 1915 olayları ve olayların anılması, soykırım olarak tanınmasıdır. İlginç olan, dağınık olarak yaşamış ve bu şekilde göç etmiş olan Ermeni toplulukların geçmiş hakkında farklı hakikatlere de sahip olabileceği gerçeğidir. Örneğin Daniel Bar-Tal, grupların çatışmalarda farklı görüş ve gerçekliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Fakat bu farklı görüşlerin, günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ve işlevsel bir yaklaşımla yeniden inşa edilebildiğini de eklemektedir.⁶¹ Çatışma süreçleri yaşamış topluluklarda her bir grubun aynı geçmiş hakkında çok farklı görüş ve inançları olabilmektedir. Aynı gruba mensup bireyler kendi gruplarının kabul ettiği tarih yorumunu paylaşma ve yaşatma eğilimine girmektedir.⁶² Ermeni

59 Razmik Panossian, *op.cit.*

60 Joanna Bourke, "When Torture Becomes Humdrum" *Times Higher Educational Supplement*, 10 Şubat 2006.

61 Daniel Bar-Tal, "Collective Memory of Physical Violence: Its Contribution to the Culture of Violence" Ed Cairns ve Michael D. Roe, (ed.), *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, içinde (New York ve Londra: Palgrave MacMillan, 2003), s. 85.

62 Patrick Devine-Wright, "A Theoretical Overview of Memory and Conflict", Ed Cairns ve Michael D. Roe, (ed.), *op.cit.*, s. 243.

topluluklar ayrıldıkları topraklar ve yaşadıkları olaylar açısından farklı tarih yorumlarına sahip olsalar da zaman içerisinde 1915 olaylarına ilişkin ön kabuller benzeşmeye başlamış ve olayların soykırım olarak tanınması isteği ortak bir kimlik olarak ön plana çıkmıştır.

Benjamin Alexander, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermenilerin tümünün Taşnak Partisi'ni ya da herhangi bir siyasi görüşü desteklemeyebildiğini ve her zaman tarafsız kalmaya çalışan grupların da var olduğunu belirtmektedir.⁶³ Bu gruplar için Ermeni olmak, Ermeni ulusal yemekleriyle, kiliseye gitmekle veya bir Ermeni ismini taşımakla sınırlı olabilmektedir. Fakat bu tür grupların dahi ortak kimlik olarak kabul ettiği en temel şey 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteğidir.⁶⁴ Azımsanmayacak ölçüde dil, mezhep farklılığının ve siyasi bölünmelerin var olduğu Ermeni diasporasında soykırım kelimesi, tüm topluluk için tutkal işlevini görmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İsveç gibi ülkelerdeki Ermeni diasporası, ilgi düzeyi, sözlü destek ve maddi yardım konularında diğer tüm diasporalardan daha istekli görünmektedir. Aynı zamanda bu ülkelerin çoğulcu siyasi yapıları gereği siyasi platformlarda daha aktif olabilmektedirler. Örneğin, birçok ülkede 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması çerçevesinde ortak söylem geliştirerek bu ülkelerin siyasilerini harekete geçirebilmişlerdir. Bu ülkelerdeki diaspora paylaşılan travmatik anıların ortak bir söylem olarak kullanılmasında ve Ermeni diaspora topluluğunu bu konu etrafında birleştirebilme konusunda başarılı olmuştur. Bu başarı, diasporada kimlik aktarımının güçlü ve etkin olarak devam ettiğinin de bir göstergesidir. Bir sonraki bölümde kimliğin yeni nesillere nasıl aktarıldığı tartışılacaktır.

Diasporada Kimlik Aktarımı

Tüm topluluklar toplumsal hafızalarında anılar, mitler ve tecrübeler taşımaktadır. Bu hafıza topluluk kimliğinin temel taşlarından birisidir. Ritüeller, anımlar, eğitim sistemindeki müfredatlar ve ortak anlatılar toplumsal kimliği oluşturan ve pekiştiren özelliklerdir. Uzun süreli çatışma yaşayan toplumlarda ya da hâlihazırda sıcak çatışma içinde olmayan ancak çözülmemiş sorunların olduğu topluluklarda, anılar, hikâyeler, tarihi bilgiler, inançlar mitleşmekte, grup kimliği içerisinde sosyal dokuya nüfuz ederek kurumsal bir hale dönüşebilmekte ve kimliğin en önemli kısmını oluşturabilmektedir. Toplumsal

63 Benjamin F. Alexander, "Armenian and American: The Changing Face of Ethnic Identity and Diasporic Nationalism, 1915-1955" Ph.D. Dissertation, The City University of New York, 2005, s. 4.

64 *Ibid.*

hafızadaki bilgiler tüm toplulukta sosyal, kültürel ve siyasi kanallarla gelecekteki nesillere topluluk kimliği olarak taşınmaktadır.

Aile, okul, medya kuruluşları, dini kurumlar, resmi kurum ve kuruluşlar ya da sivil toplum örgütleri kimlik aktarımında etkili olmaktadır. Bireyin üzerinde hangi kurumun etkili olacağı kişinin sosyal statüsüne ve karakterine bağlı olarak değişebilmektedir. Ancak değişmeyen nokta, toplumsal kimliklerin ve hafızanın sonraki nesillere aktarıldığı gerçeğidir. Northrup, bu süreci kimliklerin keskinleşmesi ve esneklikten uzaklaşması süreci olarak adlandırmaktadır.⁶⁵ Ayrıca Northrup'a göre, toplumsal olarak sevilmeyen ve öteki olarak görülen grupların gelecekte de bu şekilde görülmesi olasılığı oldukça yüksektir. Çünkü toplumsal kimlik kadar toplumsal sevgi ve nefret hisleri de sonraki nesillere aktarılmaktadır.⁶⁶

Toplumsal kimlikler gelecekteki nesillere ve tüm kültürel değerlere aktarılabilir.⁶⁷ 1915 olaylarını yaşayanlar hayatta olmasalar da yaşadıkları travma halen tüm diasporada yaygın biçimde var olmaktadır. Volkan'a göre travmaya doğrudan maruz kalanlar olayların yasını tutamayabilmekte ya da reddetme eğilimine girebilmektedir. Fakat tutulamayan yas daha sonraki nesillere aktarılmaktadır.⁶⁸ Ermeni diasporada gözlemlendiği gibi bu hissiyat, topluluğun söylemlerinde, sanat ürünlerinde, filmlerinde ya da yazın hayatında yer bulabilmektedir. Yas ve travma yeni nesillere aktarıldığında, bu nesillerin de bir tür travma yaşadığı ileri sürülmektedir. Örneğin Jeffrey Alexander'a göre, yaşanan acı olayların tamamı tüm topluluk için travmatiktir. Aynı zamanda travma sosyal bir kurgudur, çünkü travmayı yaşayan bireyler ve sonraki nesiller yaşanan olayların ne kadar korkunç olduğunu fark ettiği ve bilinçlerinde silinmez izler bırakmaya başladığı an yeni bir travma söz konusudur ve bu, tüm kuşakların geleceğini değiştirmektedir.⁶⁹ Böylece geçmiş, artık geçmiş olmaktan çıkmakta ve bugüne taşınmaktadır.

Ermeni diasporada 1915 yılında yaşadıkları travmanın yeri çok büyüktür. Tüm nesillerin kendini tanımlamasında, kendine ilişkin algısında ve kendi

65 Terrel A. Northrup, "The Dynamic of Identity in Personal and Social Conflict", Louis Kriesberg, Terrell A. Northrup, Stuart J. Thorson, (ed.), *Intractable Conflicts and Their Transformation*, içinde (Syracuse: Syracuse University Press, 1989), ss. 55-82.

66 *Ibid.*

67 Cathy Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996).

68 Vamik Volkan, *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (Boulder, CO: Westview Press, 1997), s. 45.

69 Jeffrey C. Alexander, "Towards a Theory of Cultural Trauma" Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser ve Piotr Sztompka, (ortak yazarlar), *Cultural Trauma and Collective Identity*, içinde (Berkeley, CA: University of California Press, 2004), s. 1.

kimliğinde merkezi bir konumda yer almaktadır. Donald E. Miller ve Lorna Touryan Miller, Ermeni diaspora içinde yaptığı araştırmada, bu travmanın ne ölçüde yer tuttuğu sorusunu sormuştur.⁷⁰ 1915 olaylarının diasporadaki geniş aile bağları çerçevesinde sürekli canlı tutulduğu temel bulgular arasında yer almaktadır. Ermeni diasporada aynı şehirlerden ve yerlerden göç edenlerin Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Fransa'da yine yakın mahallelerde ve şehirlerde oturma eğiliminde oldukları belirtilmektedir.⁷¹ Bu durum, yaşatılan bir Ermeni cemaati ve kültürü anlamına gelmektedir.

Ermeni diasporanın sayıca çok az bir kısmının yaşanan travma ile uzlaşma ve bağışlama sürecine girdiği sonucuna varılmıştır. Büyük çoğunluk geçmişi hala canlı tutmaktadır. Hatta bir kısmı uzlaşmayı reddetmekte ve aktivist bir tutum tercih etmektedir. Miller, araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu "depresif" olarak tanımlamıştır.

Aynı araştırmaya katılanlarda Ermeni diasporanın sayıca çok az bir kısmının yaşanan travma ile uzlaşma ve bağışlama sürecine girdiği sonucuna varılmıştır.⁷² Büyük çoğunluk geçmişi hala canlı tutmaktadır. Hatta bir kısmı uzlaşmayı reddetmekte ve aktivist bir tutum tercih etmektedir. Miller, araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu "depresif" olarak tanımlamıştır.⁷³ Diaspora genel olarak kimlik konusunu, dilin ve Ermeni Apostolik Kilisesi'nin bir birleşimi olarak ifade etmiştir. Bu kimliğin gelecek nesillere iletilmesi, korunması, aynı zamanda kendi tarihlerinin bilinmesi, 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması ve hatırlanması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷⁴

Ermeni diasporada hayatta kalanlardan ziyade onların çocukları, 1915 olaylarını sık sık gündeme taşımış ve bir kimlik meselesi olarak kendi çocuklarına aktarmıştır.⁷⁵ Bunu bir sorumluluk gibi düşünerek hayatta kalanlarla torunları arasında bir aracı görevini üstlenmişlerdir.⁷⁶ Hem ebeveynler hem büyükanne ve büyükbabaların kimliğin yeni nesillere aktarılmasında rolü olduğu ifade edilmektedir. Aile bağlarının güçlü olduğu Ermeni diasporada aynı mahalle veya şehirde yaşayan diğer Ermeni aileleriyle

70 Donald E. Miller ve Lorna Touryan Miller, "Memory and Identity across the Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny", *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991, ss. 13-38.

71 Harold Takooshian, "Armenian Immigration to the United States from the Middle East", *Journal of Armenian Studies* 3, Sayı 1-2, Kış 1986-1987, ss. 133-156.

72 *Ibid.*

73 *Ibid.*

74 *Ibid.*, s. 29.

75 *Ibid.*, s. 30.

76 *Ibid.*

etkileşim de eklenince kimliğin bu bağlar içerisinde aktarılması ve pekiştirilmesi mümkün görülmektedir.

Bu bağlara ek olarak, kurumsal etkileşimin büyük rolü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Diaspora okulları, dernekleri ve kuruluşları, 1915 olaylarının sıklıkla konuşulduğu ve Ermeni diaspora kimliğinin aktarıldığı ve pekiştirildiği yerlerdir. Ermeni diaspora kimliğinde anılar, mitler ve travma çok önemli bir yer tutmaktadır. 1915 olaylarını canlı tutmak, hatırlamak ve kimliğin ayrılmaz parçası olarak yeni nesillere anlatmak, aktarmak temel bir görev gibidir. Mağduriyet ister dün, ister yüz yıl ya da bin yıl önce olsun, bu mağduriyetin bedelini ödetmek diaspora toplumunda kabul görmeyen neredeyse ön koşulu olmuştur.⁷⁷ Spyrou, mağdurların pekiştirilen kimliklerinde zaman ve tarih olumsuzluğunun ortadan kalktığını belirtmektedir. Öyle ki, ataları şiddete başvuran toplulukların yeni nesillerinin de günümüzde aynısını yapacağı düşünülebilmektedir.⁷⁸ Tchilingirian ise, 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmasının Ermeniler için sadece siyasi bir tutum ya da Türk karşıtlığı meselesi olmadığını belirtmektedir. Tchilingirian'a göre Ermeniler ve özellikle diaspora için bu konu, aile tarihinin bir parçası haline gelmiştir.⁷⁹ Bireyler 1915 olaylarının soykırım olarak anılmasını isterken öncelikle büyükanne ve büyükbabalarının ya da akrabalarının öldürüldüğünün kabul edilmesini istemektedirler.⁸⁰

Tölölyan, 1990 sonrasında devletlerin bireyler üzerindeki rolünde azalma olduğunu ve bunun sonucunda diaspora topluluklarına kendilerini ifade etmek için daha fazla fırsat doğduğunu belirtmektedir.⁸¹ Diaspora genellikle ulus devletlerin tehdit olarak görebileceği ve yaratılmak istenen homojen ulusa ters duran ve başka topluluklarla sosyal bağlar öngören topluluklardır.⁸² Tölölyan'a göre bu sebepten dolayı diaspora hem ulus altı hem ulus üstü bir niteliğe sahiptir.⁸³ Doğal olarak bu nitelikler diasporayı var olan ulus kimliklerinin dışında farklı kimlikler taşımaya zorlamaktadır. Tölölyan Osmanlı İmparatorluğu sonrası kurulan ulus devletlerin, ulusal sınırlar içerisinde, eğitim

77 Daniel Bar-Tal, *op.cit.*, s. 82.

78 Spyros Spyrou, "Images of 'the Other': 'the Turk' in Greek Cypriot Children's Imaginations" *Race, Ethnicity and Education*, Cilt 5, Sayı 3, 2002, s. 261.

79 Dr. Hratch Tchilingirian, *Al Jazeera*, "Thaw in Turkey-Armenian Relations" <http://www.aljazeera.com/archive/2003/12/2008410115412976273.html>, (Erişim Tarihi: 26.10.2015).

80 *Ibid.*

81 Khachig Tölölyan, "Rethinking diaspora(s)...", *op.cit.*

82 Vered Amit, "Armenian and other diasporas: Trying to reconcile the irreconcilable", Nigel Rapport, (ed.), *British Subjects: An Anthropology of Britain*, içinde (Oxford: Bloomsbury Academic, 2002), s. 264.

83 Khachig Tölölyan, "Rethinking diaspora(s)...", *op.cit.*, s. 26.

sistemleri ile yazılı ve görsel basın aracılığıyla ulusal bir tarih ve dil geliştirdiğini belirtmektedir. Ermeni diasporanın ise ulusal bir tarih ve dil birlikteliğini devlet dışı kurumlarla gerçekleştirdiğini ifade etmekte ve bu durumu devletsiz iktidar/güç (*stateless power*) olarak adlandırmaktadır.⁸⁴ Bu durumda diasporanın milliyetçi kimlikler geliştirme konusundaki gücünün azımsanmaması gerekmektedir.⁸⁵

Diasporada kültürün tekrar üretimi ve yaşatılması, Ermenicenin ve kilisenin canlı tutulması, ortak bir kimlik yaratılması ve sürdürülmesi açısından çok önemlidir. Tölölyan, ortak bir kimliğin yaratılması ve ortak kültürün yaşatılmasının birkaç kişiden ziyade entelektüeller, gazeteciler, öğretmenler, akademisyenler, sanatçılar, aktivistler ve medya çalışanları gibi çok sayıda insanla gerçekleşebileceğini belirtmektedir.⁸⁶ Bu insan topluluğunun aynı zamanda belli kurum ve kuruluşlarla hem entelektüel bağlantısının hem maddi desteğin olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁷ Bu kurumlarda diaspora pedagojik yöntemlerle Ermeni dili, ulusal tarihi, kültürü, müziği ve gelenekleri konusunda bir ortak kimlik oluşturabilecek ve bunlara ulusal bir anlam yükleyecek söylemleri kurabilecektir.⁸⁸

Başta Ermenistan olmak üzere, Doğu’da yaşayan Ermenilerin 1915 olaylarını dile getirmeye başlamaları 1970’lerin başına denk gelmektedir. Aslında Batı’daki Ermenilerde de bu tarihlerde konuya ilişkin ilgide ve yayınlarda artış mevcuttur. Panossian, Doğu Ermenileri için de 1915 olaylarının ulusal kimliklerinin merkezinde yer aldığını ancak bu durumun Batı’daki Ermeniler yani diaspora kadar olmadığını belirtmektedir.⁸⁹ Fakat *International Republican Institute* tarafından Ermenistan’da yapılan bir araştırmada 1915 olayları ve bunların soykırım olarak tanınması isteğinin, sıralanan sorunlar arasında daha geri planda kaldığı görülmektedir. “Ermenistan’ın karşılaştığı güncel sorunları sıralayınız” sorusuna katılımcıların sadece % 3’ü ilk sırada “soykırımın tanınması” cevabını vermiştir. Katılımcıların %8’i ise bu cevabı tüm sorunların içerisine yerleştirmeyi uygun görmüştür. İlk sırada işsizlik ve sosyo-ekonomik sorunlar yer bulmaktadır.⁹⁰ “Ülkenin günümüzdeki koşulları

84 Khachig Tölölyan, “Elites and institutions in the Armenian transnation”, *Diaspora*, Cilt 9, Sayı 1, 2001, s. 7.

85 *Ibid.*, s. 7, 8.

86 *Ibid.*

87 *Ibid.*, s. 4, 5.

88 *Ibid.*, s. 27.

89 Razmik Panossian, *op.cit.*

90 International Republican Institute “Armenia National Study”, October 27 – November 3, 2007, <http://www.iri.org/sites/default/files/2008%20January%2022%20Survey%20of%20Armenian%20Public%20Opinion,%20October%2027-November%203,%202007.pdf>, s. 19, (Erişim Tarihi: 26.10.2015).

ve geleceği düşünülduğünde en çok korktuğunuz ilk üç şey nedir?” sorusuna katılımcıların %2’si “soykırımının tanınmaması” cevabını ilk sırada vermiş, katılımcıların %3’lük bir bölümü de aynı cevabı ilk üç sıraya yerleştirmiştir.⁹¹

Bu araştırmadan çıkarılabilecek kimi sonuçlar mevcuttur. Ulusal kimliğin odak noktasında yer aldığı düşünülen bir konunun araştırmada daha büyük oranlarda yer bulması beklenmektedir. Ancak araştırma sonuçlarına göre, Ermenistan’da yaşayan Ermeniler için 1915 olayları diasporadaki kadar merkezi bir konum edinmemiştir. İkincisi, diasporanın büyük bölümünün yirminci yüzyılın başında hayatta kalabilmiş kimselerin torunları veya yakınları olduğu, yani olaylardan doğrudan etkilendikleri unutulmamalıdır. Bu etkilenmeyle beraber 1915 olayları aile tarihinin bir parçası haline gelmiş ve yaşatılmaya devam edilmiştir. Doğu’daki Ermeniler de 1915 olaylarından etkilenmiş olsa da bu olaylar aile tarihinden ziyade ulusal tarihin bir parçası olarak yer bulmuştur. Doğrudan etkilenme olmadığında kimlik meselesinde önceliğe alınmayabilmektedir. Ayrıca Ermenistan’da yaşayan Ermenilerin öncelikli çözülmesi gereken güncel ve somut sosyal, ekonomik ve siyasi sorunları mevcut olduğundan geçmişteki konular geri planda kalabilmektedir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde diaspora ile Doğu Ermenileri arasında birbirinden farklı önceliklerin, kimlik algılarının ve kimlik aktarım süreçlerinin olduğu görülebilmektedir.

Ulusal kimliğin odak noktasında yer aldığı düşünülen bir konunun araştırmada daha büyük oranlarda yer bulması beklenmektedir. Ancak araştırma sonuçlarına göre, Ermenistan’da yaşayan Ermeniler için 1915 olayları diasporadaki kadar merkezi bir konum edinmemiştir. İkincisi, diasporanın büyük bölümünün yirminci yüzyılın başında hayatta kalabilmiş kimselerin torunları veya yakınları olduğu, yani olaylardan doğrudan etkilendikleri unutulmamalıdır.

Sonuç

Çalışmada diasporanın oluşumu ve kimliğin diasporadaki önemine değinildikten sonra uluslararası bir nitelik taşıyan bu grupların nasıl hibrit/melez kimlikler geliştirdiklerine değinilmiştir. Birçok diasporada olduğu gibi hibrit/melez kimlikler kültürün kaybolması tehdidi anlamına gelebilmektedir. Ermeni diasporanın çok sayıda gruptan oluşması, dini, siyasi

91 *Ibid.*, s. 22

farklılıklar kadar dil çeşitliliğinin de bulunması hibrit/melez kimlikler konusunu daha da sıkıntılı hale getirmektedir. Ancak Ermeni diasporanın tek bir konu etrafında toplanması tüm farklılıkları ve hibrit/melez kimlikleri geride bırakmaya yardımcı olmaktadır. 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteği Ermeni diaspora için bir tutkal işlevi görmekte, diğer tüm farklılıklar geride bırakılabilmekte ve grup kimliği pekiştirilebilmektedir. Aile bağlarının halen güçlü ve geniş ailelerin yaygın olduğu diasporada bu kimlik öncelikle aile içinde yeni nesillere aktarılmaktadır. Yakın mahallelerde ve şehirlerde yaşayan ve sivil toplum kuruluşları, kiliseler, okullar kuran diaspora, bu mekanlarda 1915 olaylarını ulusal kimliklerinde yaşatmakta ve kimliğin en önemli parçalarından biri haline getirmektedir.

Diaspora için 1915 olayları aynı zamanda aile tarihi anlamına gelmektedir. Zira Batı'daki diasporanın büyük bir bölümü bu olaylardan doğrudan etkilenen kişilerin torunları ya da yakınlarıdır. Doğu'da özellikle Ermenistan'da yaşayan Ermeniler için ise 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteği ulusal kimliklerinde yer alsın da diaspora kadar merkezi bir konumda bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalar bunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü öncelik gerektiren siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel çok sayıda sorun mevcuttur ve gündelik hayattaki işsizlik, yoksulluk gibi konular çok daha ön planda yer alabilmektedir. Tüm bunları dikkate aldığımızda Türkiye ve Ermenistan arası ilişkilerin başlatılabilmesi, barışçı şekillerde sürdürülebilmesi için sadece iki ülkenin adımlarının yeterli olmayacağı görülmelidir. Diaspora radikal ve uzlaşması güç bir grup olarak ikili ilişkilerin üçüncü tarafı olarak yer almaktadır. Kendi kimliğinin parçası olarak ele aldığı konularda uzlaşmaya yakın durmamaktadır. Hatta Türkiye ve Ermenistan arası ilişkilerin başlatılması, diaspora ile uzlaşmaktan daha yakın görünmektedir. Ancak diaspora hem maddi yardımlarıyla hem siyasi etkinliğiyle Ermenistan'ı etkilemeye devam ettiğinden ikili ilişkilerin başlaması da sıkıntılı bir süreç dönüşmüş durumdadır.

Kaynakça

- Al Rustom, Hakem, “Diaspora Activism and the Politics of Locality: The Armenians of France”, Ato Quayson ve Girish Daswani, (ed.), *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, içinde (Oxford: Blackwell Publishing, 2013).
- Alexander, Benjamin F., “Armenian and American: The Changing Face of Ethnic Identity and Diasporic Nationalism, 1915-1955” Ph.D. Dissertation, The City University of New York, 2005.
- Alexander, Jeffrey C., “Towards a Theory of Cultural Trauma” Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser ve Piotr Sztompka, (ortak yazarlar), *Cultural Trauma and Collective Identity*, içinde (Berkeley, CA: University of California Press, 2004).
- Amit, Vered, “Armenian and other diasporas: Trying to reconcile the irreconcilable”, Nigel Rapport, (ed.), *British Subjects: An Anthropology of Britain*, içinde (Oxford: Bloomsbury Academic, 2002).
- Armstrong, John, “Mobilized and Proletarian Diasporas”, *American Political Science Review*, Cilt 70, Sayı 2, Haziran 1976.
- Bar-Tal, Daniel, “Collective Memory of Physical Violence: Its Contribution to the Culture of Violence” Ed Cairns ve Michael D. Roe, (ed.), *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, içinde (New York ve Londra: Palgrave McMillan, 2003).
- Björklund, Ulf, “ Armenia remembered and remade: Evolving issues in a diaspora”, *Ethnos*, Cilt 85, Sayı 3/ 4, 1993.
- Brinkerhoff, Jennifer M., *Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement* (New York: Cambridge University Press, 2009).
- Bourdieu, Pierre, “Preface”, Abdelmalek Sayad, (ed.), *The Suffering of the Immigrant*, Çeviren, David Macey, içinde (Cambridge: Polity Press, 2004).
- Bourke, Joanna, “When Torture Becomes Humdrum” *Times Higher Educational Supplement*, 10 Şubat 2006.
- Butler, Kim D., “Defining Diaspora, Refining a Discourse”, *Diaspora*, Cilt 10, Sayı 2, Güz 2001, ss. 189–218.

Caruth, Cathy, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996).

Chaliand, Ge' rard ve Jean-Pierre Rageau, *The Penguin Atlas of Diasporas* (New York: Penguin, 1997).

Clifford, James, "Diasporas" *Cultural Anthropology*, Cilt 9, Sayı 3, Ağustos 1994, s. 311.

Cohen, Robin, " 'Rethinking Babylon': Iconoclastic Conceptions of the Diasporic Experience", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 21, Sayı 1, 1995, ss. 5-18.

Cohen, Robin "Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers", *International Affairs*, Cilt 72, Sayı 3, 1996, ss. 507-520.

Cohen, Robin, *Global Diasporas: An Introduction* (Seattle: University of Washington Press, 1997).

Dufoix, Stéphane, *Diasporas*, Çeviren, William Rodarmor (Berkeley: University of California Press, 2008).

Friedman, Jonathan, *Cultural Identity and Global Process* (London and Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1994).

Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1991).

Griffin, Larry, "Narrative, Event-Structure Analysis, and Causal Interpretation in Historical Sociology" *American Journal of Sociology*, Cilt 98, Sayı 5, Mart 1993, 1094–1133.

Hall, Stuart, "Cultural Identity and Diaspora", Jonathan Rutherford, (ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*, içinde (London: Lawrence and Wishart, 1990).

Hall, Stuart, "Old and New Identities, Old and New Ethnicities" Anthony Douglas King, (ed.), *Culture, Globalization and the World-System* (Houndmills, UK: Macmillan, 1991),ss. 41–68.

Hansen, Marcus Lee "The Study of Man: The Third Generation in America" *Commentary*, November 1, 1952.
<https://www.commentarymagazine.com/articles/the-study-of-man-the-third-generation-in-america/>, (Erişim Tarihi: 21.11.2015).

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/35305/Armenianlanguage#tab=active~checked%2Citems~checked&title=Armenian%20language%20%20Britannica%20Online%20Encyclopedial>, (Erişim Tarihi: 23.10.2015).

International Republican Institute “Armenia National Study”, October 27 – November 3, 2007, <http://www.iri.org/sites/default/files/2008%20January%2022%20Survey%20of%20Armenian%20Public%20Opinion,%20October%2027-November%203,%202007.pdf>, s. 19, (Erişim Tarihi: 26.10.2015).

Ishkanian, Armine, “Diaspora and Global Civil Society: The Impact of Transnational Diasporic Activism on Armenia’s Post-Soviet Transition,” Touraj Atabaki ve Sanjyot Mehendale, (ed.), *Central Asia and the Caucasus: Transnationalism and Diaspora*, içinde (New York: Routledge, 2005).

Kastoryano, Riva, “Muslim Diaspora(s) in Western Europe.” *South Atlantic Quarterly*, Cilt 98, Sayı 1, 2, Kış-Bahar 1999, s. 198.

Libaridian, Gerard J., “The Changing Self-image of the Armenian in the Ottoman Empire: Rayahs and Revolutionaries”, Richard G. Hovannisian, (ed.), *The Image of the Armenian in History and Literature*, içinde (Los Angeles: Undena Press, 1981), ss. 155-170.

Miller, Donald E. ve Lorna Touryan Miller, “Memory and Identity across the Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny”, *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991, ss. 13-38.

Navarro, Sharon, “Border Narratives: The Politics of Identity and Mobilization”, *Latin American Politics and Society*, Cilt 45, Sayı 3, Güz 2003.

Northrup, Terrel A., “The Dynamic of Identity in Personal and Social Conflict”, Louis Kriesberg, Terrell A. Northrup, Stuart J. Thorson, (ed.), *Intractable Conflicts and Their Transformation*, içinde (Syracuse: Syracuse University Press, 1989), ss. 55-82.

Orozco, Manuel, Michelle Lapointe. “Mexican Hometown Associations and Development Opportunities” *Journal of International Affairs*, Cilt 57, Sayı 2, Bahar 2004, 31–49.

- Ostrom, Elinor, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action* (New York: Cambridge University Press, 1990).
- Panossian, Razmik, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (New York: Columbia University Press, 2006).
- Patrick Devine-Wright, “A Theoretical Overview of Memory and Conflict”, Ed Cairns ve Michael D. Roe, (ed.), *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, içinde (New York ve Londra: Palgrave MacMillan, 2003).
- Phillips, Jenny, *Symbol, Myth, and Rhetoric: The Politics of Culture in an Armenian-American Population*, Immigrant Communities and Ethnic Minorities in the United States and Canada 23 (New York: AMS Press, 1989).
- Portes, Alejandro ve Mi Zhou “The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 530, Kasım 1993, ss. 74–97.
- Rumbaut, Ruben ve Alejandro Portes, (ed.) *Ethnicities: Children of Immigrants in America* (Berkeley: University of California Press, 2001).
- Safran, William, “Comparing Diasporas: A Review Essay” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Cilt. 8, Sayı 3, Kış 1999, ss. 255–291.
- Schwalgin, Susanne, “Why locality matters: Diaspora consciousness and sedentariness in the Armenian diaspora in Greece” Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan, Carolin Alfonso, (ed.), *Diaspora, Identity, and Religion: New Directions in Theory and Research*, içinde (Londra ve NewYork: Routledge, 2004).
- Sheffer, Gabriel, (ed.), *Modern Diasporas in International Politics* (London: Croom Helm, 1986).
- Smith, Hazel, “Diasporas in International Conflict”, Hazel Smith ve Paul Stares, (ed), *Diasporas in Conflict: Peace-Makers or Peace-Wreckers?* (Hong Kong: United Nations University Press, 2007).
- Spyrou, Spyros, “Images of ‘the Other’: ‘the Turk’ in Greek Cypriot Children’s Imaginations”, *Race, Ethnicity and Education*, Cilt 5, Sayı 3, 2002.

- Takooshian, Harold, “Armenian Immigration to the United States from the Middle East”, *Journal of Armenian Studies* 3, Sayı 1-2, Kış 1986-1987, ss. 133-156.
- Tchilingirian, Hratch, *Al Jazeera*, “Thaw in Turkey-Armenian Relations”
<http://www.aljazeera.com/archive/2003/12/2008410115412976273.html>,
(Erişim Tarihi: 26.10.2015).
- Ter-Minassian, Anahide, “Les Arménien de Paris depuis 1945” A. Marès ve P. Miza (ed.), *Le Paris des étrangers depuis 1945*, içinde (Paris: Sorbonne 1994).
- Tölölyan, Khachig, “Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment”, *Diaspora*, Cilt 5, 1996, ss. 3-36.
- Tölölyan, Khachig, “Elites and institutions in the Armenian transnation”, *Diaspora*, Cilt 9, Sayı 1, 2001.
- Tölölyan, Khachig, “Armenian Diaspora”, Melvin Ember, Carol R. Ember, Ian Skoggard, *Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures around the World* (New York: Springer, 2005).
- Vertovec, Steven, “Three Meanings of ‘Diaspora,’ Exemplified among South Asian Religions”, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Cilt 6, Sayı 3, Kış 1997.
- Volkan, Vamik, *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (Boulder, CO: Westview Press, 1997).
- Waldinger, Roger ve Cynthia Feliciano, “Will the New Second Generation Experience ‘Downward Assimilation’? Segmented Assimilation Re-Assessed”, *Ethnic and Racial Studies*, Cilt. 27, Sayı 3, Mayıs 2004, ss. 376–402.

İSTANBUL'DA BİR İNGİLİZ KONSOLOS VEKİLİ: FITSMORİS VE ERMENİ MESELESİNE DAİR RAPORU

(A VICE-CONSUL IN ISTANBUL:
FITZMAURICE AND HIS REPORT ABOUT ARMENIAN ISSUE)

Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLI

Batman Üniversitesi, FEF. Tarih Bölümü,
iburak.birecikli@batman.edu.tr

Öz: 1907-1914 yılları arasında İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nde tercüman ve konsolos vekili olarak görev yapan ve Osmanlı siyasetinde etkin bir role sahip olmaya çalışan Gerald Henri Fitzmoris'in (1865-1939) kısaca siyasi faaliyetleri ve Ermeni meselesi ile ilgili raporu incelenecektir. 1896 Şubat'ında Padişah II. Abdülhamit, Ermeni meselesi konusunda bir araştırma komisyonu oluşturmayı İngiliz elçiliğine teklif etmiştir. Bu komisyona İngiliz tarafını temsilen Fitzmoris, Osmanlı tarafını temsilen de Halep Vilayeti'nden Ali Rıza Efendi ile Mustafa Nedim Efendi katılmıştır. Fitzmoris, 1895-1896 yıllarındaki Ermeni hadiselerini araştırmak amacıyla Birecik, Urfa, Adıyaman ve Besni kazalarına yaptığı gezi sırasında bir rapor hazırlamıştır. Bu çalışmada Fitzmoris'in raporundaki mübalağalı bilgiler ve bunların Avrupa basınına yansımaları incelenmiştir. Fitzmoris'in raporu dönemin gerçeklerini yansıtmamakta, aksine İngiltere ve uluslararası kamuoyu nezdinde Osmanlı karşıtlığı ve Ermeni mazlumiyeti ve mağduriyeti algısı oluşturma çabasını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Konsolos Fitzmoris, İngilizlerin Ermeni Politikası, İngiliz Büyükelçiliği, Birecik, Ermeni İğtişası.

Abstract: Gerald Henry Fitzmaurice (1865-1939) served as a dragoman and vice-consul in Istanbul, at the British Embassy from 1907 to 1914 in Istanbul. He was a weasel diplomat navigating the complex Ottoman politics of the time and trying to establish British influence within the Ottoman Government. This study aims to analyze Fitzmaurice's political activities and his report dealing with the troubles caused by the Armenians in 1895-1896. In February 1896, Sultan Abdul Hamid II invited the British embassy to assist in a commission of inquiry into these events of Armenians. This commission consisted two Ottoman officials (Ali Rıza Effendi and Mustapha Nedim Effendi) from the vilayet of Aleppo and Fitzmaurice representing the British side. During his travel to Birejik, Ourfa, Adıaman

and Behesni he prepared a report which he sent later to the British government. In this article the exaggerated information in this report and their reflection in the European media are evaluated. Thus Fitzmaurice's report consists of misinformation with he explicit aim of trying to create an anti-Ottoman and pro-Armenian view at the time that is based on the victimization of the Armenians of the Ottoman state.

Keywords: *Vice-Consul Fitzmaurice, Britain's Policy on the Armenians, British Embassy, Birejik, Armenian Disorder.*

Giriş

19.yüzyılda İngiltere'nin İstanbul elçiliğinde iki görev vardı. İlki ticari ataşelik ve dragomanlık¹ olup İngiltere'nin ticari işlerine yardımcı oluyordu. İkincisi ise başta Ermeni meselesi olmak üzere gayrimüslimlerin sorunları ile meşgul olan bir görev idi. Dragoman, tercümanlık, doğu sekreterliği ve birinci sekreter görevlerini yürütür ve büyükelçiye danışmanlık yapardı.² Dragomanlık görevini Adam Block (1894'ten 1903'e kadar), Harry Lamb (1903'ten 1907'ye kadar) ve Gerald Henri Fitsmoris (1908'den 1920'ye kadar) yürütmüştür. Andrew Ryan çoğunlukla Fitsmoris'e vekâlet ediyordu ve 1920'nin sonunda müsteşarlık rütbesiyle atandı.³ İstanbul'daki İngiliz elçilik personelinin tümünün Osmanlı karşıtı olduğu bilinmekteyse de söz konusu personel bu tavırlarını saklamaya çalışmıyordu.⁴

İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki politikasını belirleyen unsurlardan biri sömürgesi olan Mısır ve Hindistan'ın muhafazası, diğeri ise sömürgelerinde yaşayan kalabalık Müslüman tebaayı elde tutmadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin sâdık bir teb'ası olan Ermeniler üzerinden Osmanlı aleyhine bir siyaset izlemekte ve Osmanlı toprağı olan Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmak için her türlü faaliyeti göstermektedir.⁵ İngiliz hükümetinin Ermeni halkının durumunu düzeltmek gibi bir kaygısı yoktu. İngiltere için Anadolu toprakları İngiliz sömürgeleri açısından önem arz ediyordu. İngiliz hükümeti asker kökenli görevlileri Anadolu'nun birçok şehrine gönderdiler. Amaç Osmanlı'nın ve Rusya'nın bölgedeki askerî hareketliliğı ve Ermenilere yönelik siyasî faaliyetleri hakkında rapor hazırlamaktı. Bu raporlarla Osmanlı hükümetini sıkıştırıp anti-İngiliz bir politika takip etmelerine engel oldular. İngiliz konsolosları Kasım 1878'den itibaren Anadolu'ya geldiler. Anadolu'ya tayin edilen konsolosların görevlerinden biri de Ermeni halkına ait ıslahatların uygulanması ve Ermenilerin Kürt ve Çerkez saldırılarına karşı korunmalarının sağlanmasıydı.⁶

1 Dragoman: Tanzimat'tan sonra tercüman yerinde kullanılır bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul: MEB., 1983, s.478.

2 Andrew Ryan, *The Last of The Dragomans*, London: Geoffrey Bles, 1951, s.124.

3 Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, Çev.Ahmet Fethi, İstanbul: TVY. Yayını, 1999, s.203.

4 Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire: 1908-1914*, London: Frank Cass and Company Ltd., 1983, s.101.

5 Erdal İter, "Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü", *OTAM*, S.6, Ankara, 1995, s.155.

6 Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Belleten*, C.LXVII, S.250, Aralık 2003, s.2.

Konsolosluklar, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmanın bir aracı olarak kullanılmış, Osmanlı idaresinin ihmalinden ve güçsüzlüğünden faydalanarak resmi yetkiler kötüye kullanılmıştır. Konsoloslar bir taraftan himaye usulünü genişletmişler, diğer taraftan da gayri müslim halkı Osmanlı yönetiminden çıkmaya teşvik etmişlerdir.⁷ İngiliz elçilik (konsolosluk) görevlilerinden biri olan Fitsmoris İstanbul'da siyasi konularda istediği gibi hareket edebiliyordu. Mesela; İngiltere'nin Akabe Krizi sırasında 13 Mayıs 1906'da Sadrazam'la görüşmeleri yürüten Fitsmoris idi. İngiliz elçiliği baş tercümanı olan Fitsmoris, kendisinden kıdemce üstte olan Sadrazam'la siyaset yapıyordu. Dillerini konuşsa da iptidaî bulduğu ve ruhlarına nüfuz edemediği Osmanlıları küçük görüyordu. Babıali'ye gönderilen kripto telgraflar dâhil Osmanlı hükümetinin bazı gizli yazışmalarını elde etmişti. Fitsmoris'in siyasi tavrına en iyi örnek Balkan savaşı sırasındaki tutumuydu. Osmanlı ordusu Çatalca hattına çekildiğinde 5 Kasım 1912 günü, Bulgarların İstanbul'a kadar geleceği beklentisi ile Fitsmoris, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'in Özel Kalem Müdürü William Tyrell'e bir mektup yazdı. Mektubunda "*Constantinople*" ifadesi yerine Bulgarların İstanbul için kullandığı "*Tzarigrad*" kelimesini kullanmıştır. Fitsmoris, Tyrell'e yazdığı bir başka mektupta ise Batı'nın yıllardır beceremediği "temizliği" gerçekleştirdikleri için Balkan devletlerini tebrik etmiştir.⁸

19.asırdan beri Avrupalı konsolosların desteğiyle siyasi bakımdan kuvvetli bir Ermeni halkı ortaya çıktı.⁹ 1895 senesinde Ermeni olaylarının patlak verdiği Halep vilayetinde 12 ülkenin konsolosu veya konsolos vekili görev yapmaktaydı.¹⁰ Zeytun'daki Ermeni asi Babek ve hempalarının Halep'teki İngiliz Konsolosuna 12 Mart 1879 tarihinde yazdıkları mektuptaki ifadelerle bakıldığında aralarında bir irtibat olduğu düşünülmektedir.¹¹ Ermeni isyancılar konsolosun emrettiği gibi davrandıklarını ve silahları konsolosun gönderdiği kişiye teslim ettiklerini söylemişlerdir. Ayrıca tutuklu yoldaşlarının ne zaman hapisten çıkarılacağını ve şimdi ne yapmaları gerektiğini konsolostan sormuşlardır.¹² 1890'lardan itibaren patlak veren Ermeni olayları Batı dünyasında özellikle bir Hristiyan katliamı olarak gösterilmek istenmiştir. Bu

7 Rona Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.27.

8 Altay Cengizer, "Valentine Chirol'e Gecikmiş Bir Cevap: İngiltere'nin Propaganda Savaşları, Çanakkale, Fitzmaurice ve Diğerleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl:13, S.18, Bahar 2015, s.197, 199-200.

9 Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580 1900)*, İstanbul: İletişim yayını, 2004.

10 R.Erhan Güllü, "1895-1896 Ermeni İsyancılarının Osmanlı Vilayet İdaresine Etkileri Halep Örneği", *OTAM*, S:32, Ankara 2012, s.4.

11 BOA. Y.PRK.UM. D:1 G:66.

12 Haluk Selvi, *Millet-i Sadıkada İsyancı Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları 1878-1923*, İstanbul: Timaş yayını, 2011, s.94-95.

amaçla Amerika ve Avrupa ülkelerindeki gazetelerde Osmanlı idaresinin Ermeni halkına karşı planlı bir öldürme hareketi içinde olduğunu iddia eden yayınlar yapılmış ve Ermeni patırtılarında hayatını kaybedenlere dair abartılı rakamlar içeren çok sayıda düzmece rapor yayınlanmıştır. Bu raporları kaleme alanlardan biri de Fitsmoris'dir.

Konsolos Fitsmoris

Gerald Henri Fitsmoris 15 Temmuz 1865'te İrlanda'da Katolik bir ailenin çocuğu olarak Dublin yakınında küçük bir balıkçı köyünde doğdu.¹³ Misyoner olmak için Fitsmoris 17 yaşına kadar dini eğitim aldı ve 1882 yılında kiliselere misyoner yetiştiren Blackrock okulundan Papaz cübbesi giyerek mezun oldu. 1887'de İrlanda Kraliyet Üniversitesi'nden bitirdi ve Dublin'de Katolik Blackrock Koleji'ne atandı.¹⁴ 1888 yılındaki bir yarışmayı kazanarak Levant Konsolosluk Hizmetleri öğrenci tercümanı oldu. 1890 yılında asistan yapıldı. 1891-1892'de Van konsolos vekili, 1892-1893'te Erzurum konsolosluğu ve 1893-1894'te Trabzon konsolosluğu görevlerini ifa etti. 1894'te İstanbul'daki İngiliz elçiliği 3.Dragomanı oldu. 1895'te İzmir Konsolos yardımcılığı ve 1895-1896 yıllarında İngiliz İzmir Konsolosluğu ile Adana konsolos yardımcılığı yaptı.¹⁵ Adana'ya gelen Fitsmoris'in faaliyetleri Mülazım Ata Efendi tarafından tahkik edilmiştir.¹⁶ Urfa'nın Birecik kazasında 1896 yılında Ermenilerin İslam'a geçmesiyle ilgili oluşturulan araştırma komisyonuna İngiliz delegesi oldu. Bu sırada hazırladığı rapordaki bilgiler, Ermeni Meselesi ile ilgili olan Mavi Kitap'a (Blue Book) girdi. İngiltere dışındaki ülkelerde İngiliz hükümeti için çok önemli görevleri yapanların ödüllendirildiği "Order of St.Michael ve St.George" nişanlarını aldı. 1900-1901 yıllarında Selanik Konsolosluğu'na ve 1902 yılında ise Çanakkale Konsolos Yardımcılığı'na vekâlet etti.¹⁷ 1902-1905 yılları arasında Türk Yemen'i ile İngiliz Aden mandası arasındaki sınırın belirlenmesinde İngiliz komiseri olarak çalıştı. Ancak bu iklimde sağlığını kaybetti. Bu görevde sinirlerinin bozulmasına rağmen takdire şayan bir hizmet verdi.¹⁸ 1905 yılında Order of Bath nişanı aldı ve İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'nde Konsolos oldu.¹⁹ George Lloyd'a

13 <http://www.fitzmaurice.info/dragoman.html> (Erişim): 10.03.2015.

14 Geoff R.Berridge, *British Diplomacy In Turkey 1583 To The Present*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2009, s.2.

15 Halil Ersin Avcı, *İngiliz Ermeni İttifakı*, İstanbul: Paraf yayını, 2010, s.193-194.

16 BOA. DH.TMIK.M. D:5 G:80. 19.Z.1313.

17 Avcı, *a.g.e.*, s.194-195.

18 P.Philip Graves, *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri 1789-1939*, Çev.Yılmaz Tezkan, Ankara: 21.Yüzyıl Yayını, 1999, s.106.

19 Avcı, *a.g.e.*, s.195.

yazdığı yazılarında Türkçe kelimeler ve deyimler kullanabilen Fitsmoris, 1905 yılından 1906 yılı sonuna kadar İstanbul'da bir fahri ataşe olarak kaldı.²⁰ Fitsmoris; akıllı, dili kullanmada maharetli, karizmatik, çok çalışkan orta sınıf bir İrlandalı Katolik olarak tanıtılmıştır.²¹ Fitsmoris, acımasız, kolaylıkla ikna edebilme kabiliyetine sahip ve her zaman bol enerjili olan biridir. Hatta Türkiye'de Fitsmoris'den korkulduğu iddia edilmiştir.²² 1906 yılında Fitsmoris İngiliz elçiliği ikinci dragomanı ve 1907 yılında da birinci dragoman oldu. 1908 yılında diploması hizmetleri birinci sekreteri oldu.²³ Ünlü İngiliz ajanı Fitsmoris²⁴ Osmanlı siyasi hayatında o kadar etkili ki, hastalığına rağmen görevini sürdürdü. Büyükelçi O'Conor'un ölümünden sonra 12 Nisan 1908 tarihinde Londra'ya gönderdiği bir mektubunda Britanya'nın Osmanlı politikası hakkında tavsiyelerde bulunmuş ve yeni büyükelçi olarak atanacak kişinin vasıflarından bahsetmiştir.²⁵

Eylül 1911'den Ekim 1912'ye Trablusgarp savaşı devam ederken, Ocak 1912'den Haziran 1912'ye kadar Libya İngiliz Konsolosluğu görevinde bulundu. İngiliz hükümeti, İtalyanların Libya üzerinde çıkarları olduğunu kabul edince bunun karşılığında İtalyan hükümeti de Fas ve Balkan işlerinde İngiltere ve Fransa'yı Almanya'ya karşı destekledi.²⁶ 5 Ocak 1914 tarihinde Fener Rum patrikliği İngiliz elçiliğinin Patrikhane'nin isteklerini yerine getirme hususunda gösterdiği yakınlıktan dolayı İngiliz Sefir Louis Mallet ve Fitsmoris'e teşekkür etmişti.²⁷

Fitsmoris, Libya dönüşü sağlığı bozulunca kendisine izin verilmiş ve Mallet'le İngiltere'ye dönmüştü. Ancak Şubat 1914'te İstanbul'a gelmesi gerekirken dönmedi. Mallet tek başına dönünce Fitsmoris'in Londra'daki Osmanlı elçisinin talebiyle dönmediği söylentisi ortaya çıktı.²⁸ Cemal Paşa'ya göre Fitsmoris'in istenmeme sebebi, entrikalar çevirmesidir.²⁹ İngiliz elçiliğinin en yetkili ajanı Fitsmoris'tir.³⁰

20 Bkz. G.R. Berridge, Ed., *Tilkidom and The Ottoman Empire, The Letters of Gerald Fitzmaurice to George Lloyd 1906-1915*, İstanbul: The Isis Press, 2007.

21 Berridge, a.g.e. *British Diplomacy*, s.70.

22 Cengizer, a.g.e., s.197.

23 Avcı, a.g.e., s.195.

24 Süleyman Kocabaş, *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, Kayseri: Vatan Yayınları, 2003, s.103.

25 Kent, a.g.e., s.203.

26 Avcı, a.g.e., s.195.

27 Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası 1911-1914*, 2.Cilt, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011, s.395.

28 Sir Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, London: The Anchor Press, 1916, s.344.

29 Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman 1913-1919*, London: Hutchinson Co., 1922, s.100.

30 Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul: Pozitif Yayını, 2005, s.208.

Aralık 1914'ten Ocak 1915'e kadar Paris'te çalıştı. Vazifesi Fransızlar ile çalışarak Suriye'deki Osmanlı karşıtı Arap isyanını desteklemektir.³¹ Fitsmoris, Sofya'ya 23 Şubat 1915 tarihinde özel bir elçi olarak geldi.³² Bulgar hükümetini Osmanlı Devletine karşı savaş açmaya teşvik etti. Ancak İngiltere 15 Ekim 1915'te Bulgaristan'a savaş açtı. Kasım 1915'ten Mayıs 1919'a kadar İngiliz Donanma İstihbarat biriminde çalıştı. Bu sırada Fitsmoris'in Balkanlara yerleştiği ve İstanbul'da "Entente Cordiale" lehinde bir darbe planladığı iddia edilir. 21 Kasım 1919'dan 1921 yılına kadar İngiliz Dışişleri'nde çalıştı. Daha sonra emekli edildi.³³ Fitsmoris 1939 senesinde vefat etti.³⁴

Fitsmoris'e göre Bulgaristan'ın bağımsızlığı ABD'li misyonerlerin kurduğu Robert Koleji sayesinde. Bu kolejin isyancı Bulgar elebaşlarını yetiştirdiği iddia edilir.³⁵

Fitsmoris, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Osmanlı Devleti içindeki birçok konsoloslukuna vekâlet etmiştir. Bir tercümandan çok bir İngiliz casusu gibi hareket eden Fitsmoris, daha önce İngiliz Deniz Kuvvetleri istihbarat biriminde görevliydi. Sykes ile Selanik'te görüşürken İstanbul'da bir hükümet darbesi planladığı iddia edilmiştir.³⁶ Cemal Paşa, Tercüman Fitsmoris ve Askeri Ataşe Binbaşı Tyrell'in muhalif kesimlerin yanında Osmanlı hükümetine karşı darbe ve suikast planlarında yer aldıklarına dair kesin bilgi aldıklarını söyler.³⁷ Fitsmoris'in ayrılmasından sonra İngiliz elçiliğinin içler acısı bir hale geldiği, yeni elçilik görevlilerinin tecrübesiz oldukları, Mallet, Beaumont ve Ovey'in Türkçe bilmedikleri, Alman elçiliğiyle başa çıkamayarak İngilizlerin etkisiz kaldıkları ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesinde bu durumun önemli bir etken olduğu iddia edilmiştir.³⁸

İngiliz elçilik görevlisi Aubrey Herbert'e göre II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Fitsmoris'in istediği zaman Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmemekten dolayı kızgın olduğunu söyler. 1930 ile 1938 yılları arasında İngiliz Dışişleri Genel Sekreteri olarak görev yapan Robert Vansittart'a göre Fitsmoris; bütün Yakın Doğu'yu aklında taşıyan bir adamdır.³⁹ İngiliz hükümeti izlediği

31 Avcı, *a.g.e.*, s.196.

32 BOA. HR.SYS. D: 2408 G:7. 04.1915.

33 Avcı, *a.g.e.*, s.196.

34 <http://www.oxforddnb.com/index/41/101041209/> (Erişim): 19.10.2015.

35 Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, Ankara: ASAM. Yayınları, 2002, s.12.

36 Ü.Gülsüm Polat, "Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXVI, S.76, Mart 2010, s.108.

37 Djemal Pasha, *a.g.e.*, s.21-24.

38 Kocatürk, *a.g.e.*, 2.Cilt, s.369.

39 Cengizer, *a.g.e.*, s.200.

siyasete muhalif olabilecek ve doğudaki çıkarlarını tehlikeye düşürebilecek bir Osmanlı hükümeti istemiyordu. Bu konuda Türk düşmanlığıyla tanınmış Tercüman Fitsmoris başroldeydi.⁴⁰ İngiliz yazar Fromkin, Fitsmoris hakkında şöyle yazar: “İstanbul’daki İngiliz Büyükelçi Sir Gerard Lowther’in Fitsmoris’in etkisi altına girdiği anlaşılıyordu.”⁴¹

İngiliz hükümeti izlediği siyasete muhalif olabilecek ve doğudaki çıkarlarını tehlikeye düşürebilecek bir Osmanlı hükümeti istemiyordu. Bu konuda Türk düşmanlığıyla tanınmış Tercüman Fitsmoris başroldeydi. İngiliz yazar Fromkin, Fitsmoris hakkında şöyle yazar: “İstanbul’daki İngiliz Büyükelçi Sir Gerard Lowther’in Fitsmoris’in etkisi altına girdiği anlaşılıyordu.”

Lord Kitchener’in direktifiyle İngiliz orduları Komutanı Çanakkale Savaşları’nda kolay bir yolu deneyerek Amiral Hall’e verdiği emir ile hükümete muhalif kesimlerle temasa geçilmiştir. Bu temas Jön Türkleri tasvip etmeyen Büyükelçi Gerard Lowther’in yardımcısı Fitsmoris tarafından gerçekleştirildi. İstanbul’daki İngiliz tüccarların yardımıyla temasa geçilen kimse Talat Paşa’dır ve Paşa’nın adamlarıyla bağı kuran Griffin Eady adlı bir mühendistir. Goeben’in teslim edilmesi, Almanlardan ayrılmayarak İngiltere’nin yanında yer alması için 4 milyon İngiliz sterlini peşin olarak verme teklif edilmiştir.⁴²

Ermeni Meselesi ve Fitsmoris

Fitsmoris, Ağustos 1894 ile Mart 1896 seneleri arasındaki Ermeni ihtida ve olaylarını araştırdı.⁴³ Anadolu’daki Ermeni bunalımı birçok ihtida olayına arka plan oluşturdu. 3 Mart 1895 tarihinde Birecik’te 200 kadar Ermeni hanesi toplu halde İslam’ı kabul etti. İngiliz ve Rus elçileri bu konuyla çok yakından ilgilendi.⁴⁴ İngiliz hükümetinin Ermenilere ve sorunlarının çözümüne anlayışla yaklaştığını Ermeni patriği adına görevli Ter-Akopyan’a söylemiştir.⁴⁵ Ermeni meselesinde Fitsmoris’in inatçı cesaretinin pek çok hayatı kurtardığı iddia edilmiştir.⁴⁶ Fitsmoris, Karahisar-ı Şarkî’ye giderek

40 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması’ndan Harb-ı Umumi’ye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, İstanbul: Ötüken neşriyat, 1999, s.116-117.

41 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, çev.M.Harmancı, İstanbul: Epsilon yayınları, 2004, s.29-30.

42 Hasan Köni, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat Ve Günümüze Etkileri”, *Avrasya Dosyası*, C.8, S.2, Yaz 2002, s.160.

43 Funda Adıttatar, “İzmir İngiliz Konsolosluğunun Siyasi Faaliyetleri Kapsamında Ermeni Meselesi 1878-1914”, *Tarihin Peşinde*, S.5, 2011, s.64.

44 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II.Abdülhamit Dönemi*, İstanbul: YKY., 2002, s.94.

45 Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1678-1914*, Ankara: SRT Yayınları, 2015, s.311.

46 Aubrey Herbert, *Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, Ter.Y.Tezkan, Ankara: 21.Yüzyıl Yayını, 1999, s.199.

Suşehri, Koyulhisar ve Hamidiye kazalarını gezmiştir. Hizmetçisi Karşılı bir Ermeni aracılığıyla Hamidiye'de bulunan Ermenilerin durumlarını izlettiği ve nüfus miktarları ile diğer durumlarına ilişkin bazı araştırmalar yaptırdığı haberi alınmıştır.⁴⁷

Ocak 1896 tarihinde Osmanlı padişahı, İngiliz Büyükelçi Philip Currie'ye beraber bir araştırma komisyonu oluşturmayı ve Ermenilerle ilgili iddiaları araştırmayı teklif etti.⁴⁸ Bu komisyon için İngiltere'nin İzmir Konsolos vekili Gerald Henri Fitsmoris ile Halep Evkaf Dairesi Muhasebecisi Ali Rıza Efendi ve Halep Hukuk Mahkemesi Reisi Mustafa Nedim Efendi görevlendirildi.⁴⁹ Fitsmoris araştırma komisyonu görevi için iyi bir tercihti. Çünkü Ermeni meselesiyle yakından ilgileniyor ve Van, Erzurum gibi Ermeni olaylarının çıktığı yerlerde görev yapmıştı. İngiliz Elçisi Philip Currie'ye Ermenilerle ilgili çok sayıda rapor gönderdi. Fitsmoris halkla görüşmelerinde Müslümanlardan çok Ermeniler ile konuştu. Currie'ye Ermenilerin zorla Müslümanlaştırıldığını ve katledildiğini anlatan raporlar yazdı.⁵⁰ Birecik, Urfa ve Adıyaman hadiselerine dair Fitsmoris'in gönderdiği raporların gerçekliği tartışılmıştır.⁵¹ Fitsmoris'in Ermenilerle alakalı yazdığı raporlar İngiliz parlamentosunda tartışıldı ve *The Times* gibi gazetelere haber oldu.⁵²

Ali Rıza Efendi ve Mustafa Efendi, Birecik kazasına 17 Şubat 1896 tarihinde Fitsmoris ise 25 Şubat'ta ulaştı. Fitsmoris, Birecik'teki devlet görevlileri tarafından iyi karşılandığını, Kasım ve Ocak aylarında çıkan hadiselerde kazanın ileri gelen Müslümanlarının, mukatele başladığında Ermenileri saldırılardan korumak için gayret sarf ettiklerini ve birçok Ermeni'nin Müslüman komşularının evine sığındığını raporunda belirtmiştir.⁵³ Mesela Protestan İbrahim Ağa olaylar sırasında Müslüman Hacı Zekeriya Ağa'nın yardımıyla kurtulduklarını Fitsmoris'e bizzat söylemiştir.⁵⁴ Fitsmoris Ermenilerin hayatını kurtaran Müslümanların ödüllendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵ Osmanlı tarafının komisyon üyeleri, ihtida eden Ermenilere kendi istekleri ile mi bu kararı verdiklerini sormak istedi. Ancak Fitsmoris

47 BOA. Y.PRK.UM. D:28 G:61. 30.10.1893.

48 "Converts to Islam", *The Times*, June 13, 1896.

49 Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey, *Reports by Vice-Consul Fitzmaurice From Birejik, Ourfa, Adıyaman and Behesni*, Printed For Her Majesty's Stationery Office, London, June 1896, Birejik, March 5, 1896, s.2.

50 Halil Özşavlı, *Urfa Ermenileri Sosyal-Siyasi Ve Kültürel Hayat*, Ankara: Gazi Kitapevi, 2013, s.75, 77.

51 BOA. Y.A.HUS. D:358 G:2. 15.Ra.1314.

52 Berridge, a.g.e. *British Diplomacy*, s.90.

53 Geoff R.Berridge, *Gerald Fitzmaurice (1865-1939), Chief Dragoman of The British Embassy in Turkey*, Boston: University of Leicester Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s.26.

54 BOA. Y.A.HUS. D:352 G:1. Lef:2. 18 Şubat 1311.

55 Özşavlı, a.g.e., s.73.

kimsenin korkudan asıl niyetini açıklayamayacağını ileri sürdü. Karşılıklı müzakerelerden sonra birlikte Ermenilerin yanına giderek onlarla konuşmayı kararlaştırdılar. Hatta isteyenin tek başına da araştırma yapabileceği kabul edildi.⁵⁶ İfade biçimi konusunda Osmanlı görevlileri ile Fitsmoris arasında bir anlaşmazlık vardı.⁵⁷

10 Mart'ta Urfa'ya, 23 Mart'ta Adıyaman'a ve 26 Mart'ta Besni'ye gelen Fitsmoris hadiseleri araştıran bir soruşturmacıdan çok, Müslüman olan Ermenileri eski dinlerine döndürmeye çalışan bir misyoner gibi davrandı. Raporları Currie vasıtasıyla İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'e ve dünya basınına ulaştı. Fitsmoris, ihtida edenleri yeniden Hıristiyan olmaya ikna ettiğini söylüyordu. Daha sonra Ermenilerin çoğunluğu Hıristiyanlığa geri döndü (110 aile) ve 14 Temmuz'da camilerini kiliseye döndürdüler. 120 aile ise Birecik'ten ayrıldı.⁵⁸ 1895'te Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa'daki Ermeni hadisesiyle ilgili New York Times'daki mektubu ile konsolos Fitsmoris'in raporu arasında büyük bir benzerlik görülmektedir.⁵⁹ Misyoner Shattuck saldırıya uğradığı zaman Urfa'lı Müslümanlar yardımıyla kurtarılmıştır.⁶⁰ Fitsmoris, Urfa'da Ermenilerin İslam'ı zorla kabul ettiğini ve delilsiz ve ispatsız olarak 2500 Ermeni'nin Urfa katedralinde imha edildiğini iddia eder.⁶¹ Urfa katedralinde ölenlerin sayısı 1000 olarak verilir.⁶² Shattuck Ermeni kurbanlarının sayısını 5000 olarak verirken Fitsmoris hızını alamaz iki gün içinde 8000 Ermeni'nin öldürüldüğünü ve bu sayının artabileceğini kaydeder.⁶³ Fitsmoris'e atfedilen farklı rakamlar verildiği görülmektedir.

Urfa, Birecik, Adıyaman ve Besni'deki Ermenilerin çıkarttığı olayları soruşturan Fitsmoris'in hazırladığı bir rapordaki iddiaları Osmanlı meclisinde görüşülmüştür.⁶⁴ Fitsmoris, ben o zamanlar Birecik'te Ermeniler için

56 BOA. HR.SYS. D:2859 G:63.

57 Selim Deringil, *Simgeden Millete II.Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2007, s.231.

58 Özşavlı, *a.g.e.*, s.77-78.

59 Corinna Shattuck, "The Massacre at Urfa", *Armenian Massacres and Turkish Tyranny*, National Publishing Co., Chicago 1896, s.340-344. "Three Days of Butchery, A Woman Describes The Massacre of Armenians in Ourfa", *The New York Times*, February 17, 1896.

60 "These Turks Are Heroes, Protected Miss Corinna Shattuck, an American", *The New York Times*, February 24, 1896.

61 Sir Edwin Pears, *Life Of Abdul Hamid*, London: Methuen&Co. Ltd., 1912, s.289.

62 Graves, *a.g.e.*, s.106.

63 Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev.Atilla Dirim, İstanbul: İletişim Yayını, 4.baskı, 2013, s.289.

64 BOA. HR.SYS. D:2792 G:10. 09/1896.

çalışıyordum demiştir.⁶⁵ Hazırladığı raporun çelişkili ve mübalağalı olduğu Osmanlı hükümetince kabul edilir.⁶⁶

Haleb Vilayetine bağlı Birecik kazasından olup Müslümanlığı kabul eden Ermeni Katolik ve Protestanların kendi arzularıyla bu dini kabul ettikleri Fitsmoris'e anlatılmıştır.⁶⁷ 10 Eylül 1896 tarihli bir resmi belgeye göre; 1000 Ermeni'den büyük bir kısmının kendi arzuları ile İslam'ı kabul ettiler.⁶⁸ Ermeni halkının gerek ferdi gerekse toplu olarak ihtidaları sırasında, Osmanlı devleti tarafından herhangi bir baskıya maruz kalmamalarına rağmen bazı kişiler bu ihtidalarda zor kullanıldığını iddia ederler.⁶⁹ Olaylardan bir müddet sonra Ermenilerin ihtidası durmuştu.⁷⁰ Ancak can korkusu gerekçesiyle Müslüman olan birçok Ermeni tekrar eski dinlerine geri dönmüş ve camilerini de kiliseye çevirmişlerdir. Bu durum büyük devletlerin elçilerine haber verilmiştir.⁷¹ Başlarına sardıkları sarığı çıkarıp Hristiyanlığa geri dönen Ermenilerin bu hareketinden dolayı bir hadise çıkmasını önlemek amacıyla ve taassup erbabına fırsat vermemek için bölgeye bir tabur asker yerleştirilmiştir.⁷²

Urfa, Birecik, Adıyaman ve Besni'de yapılan araştırmalara Fitsmoris bizzat iştirak etmiştir. Araştırmaları sırasında birçok Ermeni ile yalnız görüşerek onlara baskı ve tehdit altında olup olmadıklarını sormuştur. Aldığı cevaplarda bir baskı olmadığı sonucu çıksa da raporunda aksini yazmıştır.

Urfa, Birecik, Adıyaman ve Besni'de yapılan araştırmalara Fitsmoris bizzat iştirak etmiştir.⁷³ Araştırmaları sırasında birçok Ermeni ile yalnız görüşerek onlara baskı ve tehdit altında olup olmadıklarını sormuştur. Aldığı cevaplarda bir baskı olmadığı sonucu çıksa da raporunda aksini yazmıştır.⁷⁴ Ayrıca Müslüman olduğunu iddia eden Ermenilerin kiliselerinde gizlice ayin yapmaya devam ettikleri ortaya çıkmıştır.⁷⁵

Fitsmoris, Ermeni mahallesine Müslümanların sadece yağma için saldırdığını

65 Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kitaş Yayınları, 1969, s.186-187.

66 BOA. HR.SYS. D:2859 G:64. 09.06.1896.

67 BOA. Y.A.HUS. D:352 G:1. 01.Z.1313.

68 BOA. Y.A.HUS. D:359 G:6. 28 Ağustos 1312 / 10 Eylül 1896.

69 Taner Akçam, *Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması, Sessizlik, İnkâr ve Asimilasyon*, İstanbul: İletişim Yayını, 2014, s.97, 101.

70 "Christians Safe In Turkey, Their Enforced Conversion to Islamism Stopped by the Sultan", *The New York Times*, May 16, 1896.

71 BOA. Y.A.HUS. D:352 G:60. 15.Z.1313.

72 BOA. DH.TMİK.M. D:10 G:44. Lef:1, 2. 7 Safer 1314. (6 Temmuz 1312).

73 BOA. HR.SYS. D:2758 G:33. 09/1896.

74 BOA. DH.YEE. D:49 G:61.

75 BOA. HR.SYS. D:2792 G:20. 08.13.1896.

ve bir Müslüman'ın ölmesi üzerine Müslümanlardan bir grup Ermeni mahallesine saldırır. Gün batana kadar süren karşılıklı mukâtelede 150 Ermeni ölür, 60'ı da yaralanır.⁷⁶ Yine Fitsmoris, Müslümanların Ermenilere saldırmayı bir dini vecibe olarak gördüğünü iddia eder.⁷⁷ Bir gazete haberinde olaylar sırasında Müslüman ve Ermenilerden 31 ölü ve 50 de yaralı olduğu yazmıştır.⁷⁸ Bir başka kaynak Hristiyanların kaybının 96 kişi olduğunu kaydeder.⁷⁹ Net rakam vermeden ya da abartılı rakamlar vererek binlerce Ermeni'nin Birecik'teki olaylar sırasında Arap, Türk ve Kürtler tarafından katledildiğine dair birçok gazete haberi yazıldı.⁸⁰ Bunlardan biri Birecik'teki olaylarda 900 Ermeni'nin telef olduğunu iddia eder.⁸¹ Hakikatte Birecik'teki karışıklık ve çatışma sırasında birçok Müslüman ve Ermeni hayatını kaybetti. Kesin sayıyı bilemiyoruz, fakat elçilerin, gazetecilerin ve misyonerlerin ölü sayısını abarttığı kesindir. Mesela Birecik'teki ölü sayısı 2.000'e kadar çıkarılmıştır. Ancak bir başka İngiliz görevli Norman'a göre ise; Birecik'te sadece 5 kişi öldü.⁸² Fitsmoris, Birecik'teki olaylardan sonra hayatta kalan Ermeni nüfusunu 1500 olarak verir.⁸³ 1896 yılı Halep salnamesine göre: Birecik kazasında 623 kadın ve 661 erkek olmak üzere Ermeni nüfusu 1284'tür.⁸⁴ Fransız araştırmacı Cuinet, 1892 yılında Birecik'teki Ermeni nüfusunu 1415 olarak verir.⁸⁵ Yani kazadaki nüfustan kat kat fazla ölü ve yaralı sayısı Fitsmoris gibilerce iddia edilmektedir.

Birçok kazada Ermenilerin öldürülme ya da Müslüman olma arasında tercihe zorlandığı için can korkusu içinde olduğu iddia edilmiştir.⁸⁶ Ermenilere işkence yapıldığı, öldürüldüğü ve dinlerini değiştirmeye zorlandığı iddialarını içeren birçok masa başı ve imzasız gazete haberleri yazılmıştır.⁸⁷ Özellikle İngiliz basınında Birecik'teki iğtişaşla ilgili kasıtlı ve düşmanca yayınlar

76 Özşavlı, *a.g.e.*, s.72.

77 Akçam, *a.g.e.*, s.107.

78 "Beridjik, Biredjik Affair Interpreted Official Version of a Riot, Reported as a Terrible Massacre", *The New York Times*, January 8, 1896.

79 George H. Filian, *Armenia and Her People or the Story of Armenia by an Armenian*, Hartford Conn. American Publishing Co., 1896, s.293.

80 BOA. HR.SYS. D:36 G:30. 05/1896.

81 BOA. HR.SYS. D:2734 G:19. 05/1896.

82 Charles Boswell Norman, *Ermeniler'in Maskesi Düşüyor*, Haz:Y.Ercan, Ankara: A.Ü.OTAM. Yayını, 1993, s.70-71.

83 "Vice-consul Fitzmaurice to Sir P.Currie, Birejik, March 5, 1896", *a.g.e.*, s.4.

84 *Salname-i Vilayet-i Haleb*, def'a 24, "Nüfus idaresi kuyudatından çıkarılan Birecik kazasının nüfus cetveli", 1314/1896, s.274.

85 Vital Cuinet, *La Turquie D'asie Tome II Les Provinces Arabes Alep, Mossoul, Bagdad, Bassorah*, c.II, İstanbul: The Isis Press, 2001, s.264-271.

86 "Armenian Massacres", *The Record-Union*, November 18, 1895; "Converts to Islam", *The Times*, June 13, 1896; "Armenian Massacres Confirmed", *The New York Times*, February 19, 1896.

87 BOA. HR.SYS. D:2749 G:11. 24/1896.

yapıldı.⁸⁸ Mesela Birecik'te Fransız konsolosunun raporuna göre 2000 Ermeni öldürüldü iddiası dile getirilir.⁸⁹ Ancak bu konsolosun adı verilmez ve raporunun nerede olduğu bilinmemektedir. Bu tür yayınlardaki iddiaların gerçeklerle bir ilgisi olmadığı Osmanlı hükümeti yetkililerince birçok kez Avrupalı diplomatlara ifade edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada 1907 yılından 1914 yılına kadar İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nde bir tercüman ve konsolos vekili olarak görev yapan Gerald Henri Fitsmoris'in (1865-1939) Ermeni meselesi ve ihtidalar ile ilgili bir raporu kısaca incelenmiştir. Fitsmoris'in raporunda yer alan mübalağalı veriler Avrupa basınına Osmanlı hükümeti aleyhinde yansımıştır. Fitsmoris'in raporundaki iddiaların gerçekleri pek yansıtmadığı, aksine dünya kamuoyu nezdinde bir Osmanlı karşıtlığı ve Ermeni mağduriyet ve mazlumiyet algısı yaratma çabası gösterildiği sonucuna varılmaktadır. Fitsmoris'in raporunda Birecik kazasıyla ilgili verdiği ölü ve yaralı sayılarının nüfus istatistiklerini veren kaynaklardaki verilerle uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Fitsmoris'e atfederek sayı verenlerin de birbirinden farklı rakamlar verdikleri görülmektedir.

Avrupa kamuoyunu Ermeni meselesinde etkilemenin en tesirli yolu bol bol olumsuz haberler yayınlamak ve ölenlerin dramatik hikâyelerini anlatmaktır. Halk içinde çok az kişi gazetelerdeki bilgilerin doğruluğunu sorguluyordu. Ermeni hadiseleriyle alakalı haberlerin birçoğu görgü tanıklarının gerçek ifadelerine ve resmi belgelere dayanmıyordu. Bu tür kasıtlı ve yanlış bilgiler; sefir, konsolos, misyoner, yazar, asker, seyyah, arkeolog, bankacı, ajan, casus, gazeteci vb. tarafından iddia edilmiştir. Şimdiye kadar olayları sadece misyonerlerin, elçilik görevlilerinin, gazetecilerin ve Ermeniler'in anlattığı ve süslediği şekilde duyduk. Henüz Osmanlı yönetiminin açıklaması veya savunması yeterince dinlenmedi ve dile getirilmedi.

Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar ve din değiştirme haberleri ortaya çıkınca Osmanlı hükümeti Müslüman olan Ermenilerin samimiyetinin şüpheli olduğunu ve birçok olayda Ermenilerin tahriklerine karşı Müslüman halkın doğal bir tepki verdiğini ifade etmiştir.

İngiltere'nin Ortadoğu'ya hâkim olması ve Osmanlı Devleti'nin zayıflaması için çaba harcayan Fitsmoris'i, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Ermeni Meselesi'ne özel bir ilgi gösteren bir diplomat olarak görmekteyiz.

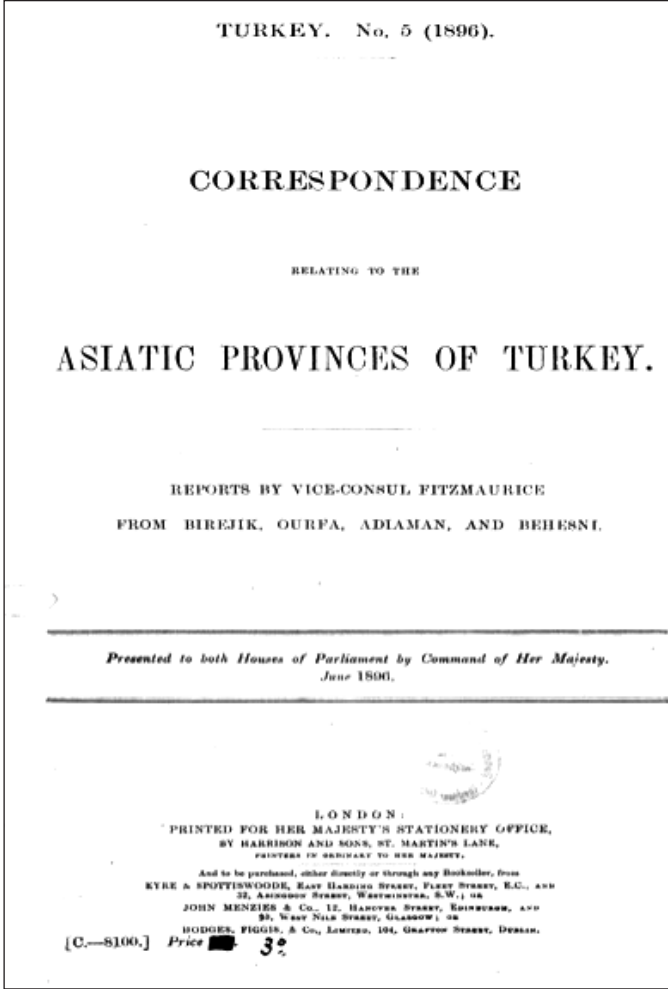
88 BOA. HR.SYS. D:2758 G:5. 17/1896.

89 "Butcheries Not At An End Constantinople Correspondent Says More Outrages Are Planned", *The New York Times*, January 27, 1896.

EKLER:

EK-1

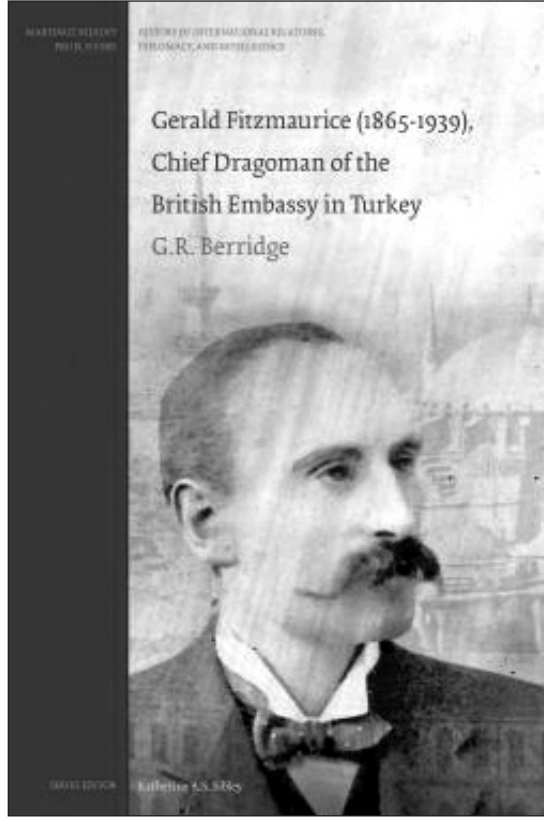
İngiliz elçiliğinden konsolos Gerald Henri Fitzmaurice'in raporu.

<http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/landau/content/pageview/211437> (Erişim): 16.10.2015.

EK-2

Gerald Fitzmaurice (1865-1939)

Geoff R.Berridge, *Gerald Fitzmaurice (1865-1939), Chief Dragoman of The British Embass in Turkey*, Boston: University of Leicester Martinus Nijhoff Publishers, 2007.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri:

BOA. DH.TMIK.M. D:10 G:44. Lef:1, 2. 7 Safer 1314. (6 Temmuz 1312).

BOA. DH.TMIK.M. D:5 G:80. 19.Z.1313.

BOA. DH.YEE. D:49 G:61.

BOA. HR.SYS. D: 2408 G:7. 04.1915.

BOA. HR.SYS. D:2734 G:19. 05/1896.

BOA. HR.SYS. D:2749 G:11. 24/1896.

BOA. HR.SYS. D:2758 G:33. 09/1896.

BOA. HR.SYS. D:2758 G:5. 17/1896.

BOA. HR.SYS. D:2792 G:10. 09/1896.

BOA. HR.SYS. D:2792 G:20. 08.13.1896.

BOA. HR.SYS. D:2859 G:63.

BOA. HR.SYS. D:2859 G:64. 09.06.1896.

BOA. HR.SYS. D:36 G:30. 05/1896.

BOA. Y.A.HUS. D:352 G:1. 01.Z.1313.

BOA. Y.A.HUS. D:352 G:1. Lef:2. 18 Şubat 1311.

BOA. Y.A.HUS. D:352 G:60. 15.Z.1313.

BOA. Y.A.HUS. D:358 G:2. 15.Ra.1314.

BOA. Y.A.HUS. D:359 G:6. 28 Ağustos 1312 / 10 Eylül 1896.

BOA. Y.PRK.UM. D:1 G:66.

BOA. Y.PRK.UM. D:28 G:61. 30.10.1893.

B) Süreli Yayınlar:

“Armenian Massacres Confirmed”, *The New York Times*, February 19, 1896.

“Armenian Massacres”, *The Record-Union*, November 18, 1895.

“Beridjik, Biredjik Affair Interpreted Official Version of a Riot, Reported as a Terrible Massacre”, *The New York Times*, January 8, 1896.

“Butcheries Not At An End Constantinople Correspondent Says More Outrages Are Planned”, *The New York Times*, January 27, 1896.

“Christians Safe In Turkey, Their Enforced Conversion to Islamism Stopped by the Sultan”, *The New York Times*, May 16, 1896.

“Converts to Islam”, *The Times*, June 13, 1896.

“These Turks Are Heroes, Protected Miss Corinna Shattuck, an American”, *The New York Times*, February 24, 1896.

“Three Days of Butchery, A Woman Describes The Massacre of Armenians in Ourfa”, *The New York Times*, February 17, 1896.

C) Araştırma-Tetkik Eserler:

Adıtatır, Funda. “İzmir İngiliz Konsoloslğunun Siyasi Faaliyetleri Kapsamında Ermeni Meselesi 1878-1914”, *Tarihin Peşinde*, S.5, 2011, s.57-70.

Akçam, Taner. *Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması, Sessizlik, İnkâr ve Asimilasyon*, İstanbul: İletişim Yayını, 2014.

Avcı, Halil Ersin. *İngiliz Ermeni İttifakı*, İstanbul: Paraf yayını, 2010.

Aybay, Rona. *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Berridge, Geoff R. *British Diplomacy In Turkey, 1583 To The Present*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2009.

Berridge, Geoff R. Ed., *Tilkidom and The Ottoman Empire, The Letters of Gerald Fitzmaurice to George Lloyd 1906-1915*, İstanbul: The Isis Press, 2007.

Berridge, Geoff R. *Gerald Fitzmaurice (1865-1939), Chief Dragoman of The British Embassy in Turkey*, Boston: University of Leicester Martinus Nijhoff Publishers, 2007.

Cengizer, Altay. “Valentine Chirol’e Gecikmiş Bir Cevap: İngiltere’nin Propaganda Savaşları, Çanakkale, Fitzmaurice ve Diğerleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl:13, S.18, Bahar 2015, s.195-218.

Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey, *Reports by Vice-Consul Fitzmaurice From Birejik, Ourfa, Adiaman and Behesni*, Printed For Her Majesty's Stationery Office, London, June 1896, Birejik, March 5, 1896.

Cuinet, Vital. *La Turquie D'asie Tome II Les Provinces Arabes Alep, Mossoul, Bagdad, Bassorah*, C.II, İstanbul: The Isis Press, 2001.

Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi*, İstanbul: YKY, 2002.

Deringil, Selim. *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2007.

Djermal, Pasha. *Memories of a Turkish Statesman 1913-1919*, London: Hutchinson Co., 1922.

Filian, George H. *Armenia and Her People or the Story of Armenia by an Armenian*, Hartford Conn. American Publishing Co., 1896.

Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Epsilon yayınları, 2004.

Graves, P.Philip. *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri 1789-1939*, Çev. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21. Yüzyıl Yayımları, 1999.

Güllü, R.Erhan. "1895-1896 Ermeni İsyanlarının Osmanlı Vilayet İdaresine Etkileri Halep Örneği", *OTAM*, S:32, Ankara, 2012, s.1-32.

Halaçoğlu, Ahmet. "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Bellekten*, C.LXVII, S.250, Aralık 2003, s.1-26.

Heller, Joseph. *British Policy Towards the Ottoman Empire: 1908-1914*, London: Frank Cass and Company Ltd., 1983.

Herbert, Aubrey. *Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, Ter. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21. Yüzyıl Yayımları, 1999.

<http://www.fitzmaurice.info/dragoman.html> (Erişim): 10.03.2015.

<http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/landau/content/pageview/211437> (Erişim): 16.10.2015.

- <http://www.oxforddnb.com/index/41/101041209/> (Erişim): 19.10.2015.
- İlter, Erdal. "Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü", *OTAM*, S.6, Ankara, 1995, s.155-171.
- Kent, Marian. *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, Çev.Ahmet Fethi, İstanbul: TVY. Yayını, 1999.
- Kieser, Hans-Lukas. *İskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev.Atilla Dirim, İstanbul: İletişim Yayını, 4.baskı, 2013.
- Kocabaş, Süleyman. *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, Kayseri: Vatan Yayınları, 2003.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580 1900)*, İstanbul: İletişim yayını, 2004.
- Kocatürk, Önder. *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası 1911-1914*, 2.Cilt, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.
- Koloğlu, Orhan. *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul: Pozitif Yayını, 2005.
- Köni, Hasan. "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat Ve Günümüze Etkileri", *Avrasya Dosyası*, C.8, S.2, Yaz 2002, s.150-166.
- Meram, Ali Kemal. *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kıtaş Yayınları, 1969.
- Muhtar, Mahmud. *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan Harb-ı Umumi'ye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, İstanbul: Ötüken neşriyat, 1999.
- Norman, Charles Boswell. *Ermeniler'in Maskesi Düşüyor*, Haz:Yavuz Ercan, Ankara: Ankara Üniversitesi OTAM. Yayını, 1993.
- Özşavlı, Halil. *Urfa Ermenileri Sosyal-Siyasi Ve Kültürel Hayat*, Ankara: Gazi Kitapevi, 2013.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul: MEB, 1983.

Pears, Sir Edwin. *Forty Years in Constantinople*, The Anchor Press, London, 1916.

Pears, Sir Edwin. *Life Of Abdul Hamid*, Methuen&Co. Ltd., London, 1912.

Polat, Ü. Gülsüm. “Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu’nun Kuruluşu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXVI, S.76, Mart 2010, s.97-131.

Ryan, Andrew. *The Last of The Dragomans*, London: Geoffrey Bles, 1951.

Salname-i Vilayet-i Haleb, def’a 24, “Nüfus idaresi kuyudatından çıkarılan Birecik kazasının nüfus cetveli”, 1314/1896.

Selvi, Haluk. *Millet-i Sadıkada İsyân Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları 1878-1923*, İstanbul: Timaş yayını, 2011.

Sertçelik, Seyit. *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1678-1914*, Ankara: SRT Yayınları, 2015.

Shattuck, Corinna. “The Massacre at Urfa”, *Armenian Massacres and Turkish Tyranny*, Chicago: National Publishing Co., 1896.

Turan, Ömer. *Avrasya’da Misyonerlik*, Ankara: ASAM. Yayınları, 2002.

AZERBAYCAN'DA SU KITLIĞI VE ERMENİSTAN İLE SARSANG REZERVUARI SORUNU

(WATER SCARCITY IN AZERBAIJAN AND
SARSANG RESERVOIR ISSUE WITH ARMENIA)

Dr. Tuğba Evrim MADEN
temaden@gmail.com

Öz: *Su dünyada yaşam döngüsünün temel yapıtaşı olan elementtir. Kıt bir kaynak haline gelmeye başlayan su kaynakları, enerji ve gıda üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu özelliği ile su, fosil kaynaklar kadar önemli bir hale gelmiştir. Su, savaşlarda veya devletlerin ikili ilişkilerinde bir önşart, tehdit veya silah olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan'da bir su sıkıntısı yaşanmaktadır. Bu sıkıntının önümüzdeki yıllarda da artmasından ve ülkenin sosyal ve ekonomik yapısını etkilemesinden endişe edilmektedir. Karabağ, Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzun yıllardır varolan bir sorundur. Karabağ sorununun bilinmeyen bir yönü ise sınırları içerisinde yer alan Sarsang Rezervuarıdır. Ermenistan, işgal altında tuttuğu Sarsang rezervuarını Azerbaycan'a karşı bir silah olarak kullanmaktadır. Bu çalışmada suyun politik boyutu ve Azerbaycan'da su kaynaklarının genel durumu değerlendirilirken, Ermenistan'ın Sarsang rezervuarını bir tehdit aracı olarak kullanma süreci ele alınacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan, Ermenistan, Su, Dağlık Karabağ, Sarsang Rezervuarı*

Abstract: *Water is the fundamental compound of all life on earth. Water resources, which are becoming more scarce, play a crucial role in energy and food production. This characteristic hence causes water to be as an important resource as fossil fuels are. Water has been a prerequisite, a threat or a weapon in wars and in bilateral relations between states. There is a water shortage in Azerbaijan. There are concerns that this shortage will cause social and economical problems in the upcoming years. Nagorno-Karabakh has been an issue between Armenia and Azerbaijan for years. An unknown side of the Nagorno-Karabakh conflict is the Sarsang water reservoirs located inside its borders. Armenia has been using the occupied Sarsang reservoirs as a weapon against Azerbaijan. This study focuses on political dimension of water, the general status of Azerbaijan's water resources and Armenia's course of using the Sarsang reservoir as a threat.*

Keywords: *Azerbaijan, Armenia, Water, Nagorno-Karabakh, Sarsang Reservoir*

Giriş

Su kaynakları üzerinde, hem insan faaliyetleri, hem de doğanın yarattığı değişimler nedeniyle çift yönde gelişen baskı vardır. Özellikle su sıkıntısı olan bölgelerde aşırı nüfus artışı, kırsal kesimden şehirlere doğru artan göç ve sonucu oluşan nüfus değişimleri, gıda güvenliği, sosyo-ekonomik refahın artması, tarımsal, evsel ve sanayi kaynaklı kirlilik, küresel iklim değişikliği sonucu yağış rejimlerinin değişmesi hidrolojik döngünün tüm elemanlarını¹ etkilemektedir. Bunun sonucunda dünya üzerinde yer alan su kaynakları gün geçtikçe hem miktar hem de kalite açısından değişime uğramaktadır.

Su kaynaklarının azalması ile günümüzde ve gelecek dönemlerde ülkeler su yetersizliği nedeniyle kendi coğrafyalarında yaşayan canlı türlerinin yaşamının tehlike altında olması ile yüz yüze gelecektir. Yapılan çalışmalar ile 2025 yılında 3 milyar insanın su sıkıntısı ile karşı karşıya kalacak ülkelerde yaşayacağı tespit edilmiştir.² Şimdiden birçok ülke su sıkıntısı ile karşı karşıyadır. Suyun yaşam için temel bir kaynak olması ve yaşanan sıkıntılar sosyal gerilime, rekabete ve çatışmaya sebep olmaktadır.

1990'ların başıyla birlikte küresel su kıtlığı ve buna bağlı sonuçların ortaya çıkması, suyun küresel politik gündemde yer almasını sağlamıştır. Su yönetimi, güvenlik kaygıları ile ilişkilendirilmiş ve özellikle sınıraşan su havzaları politik odaklar haline gelmiş ve su konusu ikincil politika konusundan çıkmış, birincil politika konularından biri haline gelmiştir. Su stresinin artması, ulusal kaynaklara tehdit oluşturması ve suyun eşit dağılmaması teorik tartışmalar da çatışma boyutunu da ortaya çıkarmıştır. Güvenlik, doğal kaynakların kontrolü ve dağılımı çatışmanın merkezini oluşturmaktadır.

1900'lerin ortasından itibaren su kaynaklarının kullanımı ve yönetimine ilişkin olarak birçok sözleşme, protokol vd. gibi hukuki düzenlemeler hazırlanmış ve bir bölümü de yürürlüğe girmiştir. Henüz dünyada bulunan su kaynaklarının genel anlamda yönetimi, geliştirilmesi, tahsis edilmesi, iklim değişimi, su terörizm gibi oluşmuş yeni şartları da içeren bir küresel sözleşme mevcut değildir. 1966 yılında yayınlanan ve su ile ilgili birçok hukuki metnin zemini hazırlayan Helsinki kararları, 1992 Helsinki sözleşmesi, 1997 BM Sözleşmesi ve 2000 yılında kabul edilen küresel olmasa da önemli bir belge olan AB Su Çerçeve direktifi su kaynaklarının etkin kullanımını amaçlamış sözleşmelerden bir kaçıdır.³ Fakat bu sözleşmeler su kaynaklarının değişmiş şartlar altında

1 Hidrolojik döngü içerisinde sözü edilen elemanlar; yağış, buharlaşma, bitkilerde terleme, toprak ve bitkilerde muhafaza edilen nem, yeraltına süzülme ve yeraltı suyunun beslenmesi, vb. (Ayrıca bkz. UNESCO, "Water Shared Responsibility", 2006, s. 122)

2 A. Swain, *Managing Water Conflict; Asia, Africa And The Middle East*, London, Routledge, 2004, s.25.

3 International Law Association (ILA), *Water Resources Law*, Berlin Conference, Fourth Report, 2004, s.3.

yönetimi için yetersiz kalmaktadır. Fakat bu hukuki metinler su kaynaklarının kullanımına ilişkin teamüller oluşturmuştur ve su politikaları şekillendirilirken oluşturulan çerçevelerde önemli sütunlar olmuştur. Prensipler, hukuki metinler, kurallar, teamüller oluşmasına rağmen su ülkeler arası ilişkilerde işbirliği, çatışma, tehdit veya saldırı amacıyla kullanılmaya devam etmektedir. Bazı havzalarda politik güç dengeleri, bazı havzalarda ise coğrafi şartlar, su kaynağının kullanımını doğrudan etkileyebilmektedir. Bazı çatışma/savaş süreçlerinde su kaynakları ve su yapıları ele geçirilmekte, kuşatılmakta ve bir silah olarak kullanılmaktadır.

Suyun Bir Silah Olarak Kullanılması

Su yaşamın temel kaynağıdır. İnsan ve tüm doğanın devamlılığı ile birlikte gıda ve enerji üretimi, taşımacılık, sanayinin gelişmesini de sağlamaktadır. Dünya üzerinde kıt bir kaynak haline gelmeye başlayan su kaynakları, ayrıca dünya yüzeyinde eşit olarak dağılmamıştır. Dünyanın bazı bölgelerinde bolluğu ile yaşamsal bereketi oluştururken, bazı bölgelerinde kıtlığı ile insanlar, toplumlar ve devletler arasında rekabete, gerilime ve çatışmalara neden olabilmektedir. Bununla birlikte savaş ve çatışma sürecinde karşı tarafı zayıf düşürmek için saldırılan ilk hedeflerden biri olabilmektedir. Su kaynakları hem devletler arası ilişkileri etkilemesiyle, hem de savaş ve çatışmalarda kazanan ve kaybeden dengesini etkileyebilecek önemli bir hedef olarak hem bir güvenlik konusu haline gelmiş hem de stratejik bir kaynak olmuştur. Su yapılarının hedef olması ve dengeleri, sonuçları belirlemesi açısından önemli bir savaş hedefidir.

Prensipler, hukuki metinler, kurallar, teamüller oluşmasına rağmen su ülkeler arası ilişkilerde işbirliği, çatışma, tehdit veya saldırı amacıyla kullanılmaya devam etmektedir. Bazı havzalarda politik güç dengeleri, bazı havzalarda ise coğrafi şartlar, su kaynağının kullanımını doğrudan etkileyebilmektedir. Bazı çatışma/savaş süreçlerinde su kaynakları ve su yapıları ele geçirilmekte, kuşatılmakta ve bir silah olarak kullanılmaktadır.

Çatışmalarda su kaynağının veya yapısının hedef olarak kullanım şekilleri;⁴

- Baraj, boru hatları, su temin istasyonları, desalinasyon tesisleri, kanalizasyon sistemleri ve arıtma tesisleri gibi su ve sanitasyon yapılarının tahrip edilmesi,

4 Strategic Foresight Group (SFG), *Water and Violence; Crisis of Survival in the Middle East*, Mumbai, SFG, 2014, s.2.

- Hidroenerji santralleri, elektrik hatları gibi suyla doğrudan ilgili yapıların tahrip edilmesi,
- Su kaynaklarını kimyasal, bakteriel ve zararlı maddelerle kirletmek,
- Doğal ve insan yapımı su kaynağını saptırarak kesmek, taş, toprak ve çimento gibi malzemelerle akış yolunu tıkamak ve kapatmak.

Suyun bir hedef olarak kullanıldığında ortaya çıkabilecek sonuçlar ise;⁵

- Taşkın yaratarak şehirler ve kırsalda yaşayan sivil halka zarar vermek,
- Suyu keserek sivil halkın suya erişimini engellemek
- Suyu kirletmek, su kaynağını kurutmak ve hidroenerji üretimini engelleyerek sanitasyon ve elektrik üretimini engellemek,
- Tarım alanlarını sular altında bırakarak, kuyular ve su kanallarını tahrip ederek, suyu kontrolsüz kullanarak tarım alanları ve suya ihtiyaç duyan sanayi tesislerine zarar vererek ekonomiye zarar uğratmak
- Taşkın yaratarak veya suyu keserek, suyu zehirleyerek, su yapılarına zarar vererek muhalif grupları veya düşman olarak kabul ettikleri tarafı göçe zorlamak veya zarara sokmak.
- Su kaynağına zarar vererek doğa ve ona doğrudan bağlı tüm sisteme müdahale etmek
- Suyu kısıtlayarak, suya erişim için rekabeti tetikleyerek toplumlar, kentler, devletler veya bölgesel çatışmalara neden olmak.

Su kaynağı hedef, silah ve strateji olarak kullanımına ilişkin literatürde tanımlamalar mevcuttur. Su kaynağı hedef olarak seçildiğinde doğrudan saldırılmakta ve zarar verilmekte, işlevsiz hale getirilmektedir. Su kaynağı bir silah olarak kullanıldığında, su kaynağı veya yapısı sivil halka veya karşı tarafa zarar vermek amacıyla kullanılmaktadır. Su kaynağının bir strateji olarak kullanılması ise topraklarının genişletilmesi gibi daha geniş ölçekli hedefin gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılmasıdır.⁶

5 Strategic Foresight Group, *Water and*, s.2.; Peter Gleick, "Water and Conflict; Fresh Water Resources and International Security", *International Security*, vol.18, no.1, 1993, s.85.; Matthew McDonald, "The Environment and Security: The Euphrates River", Department of Government University of Queensland, s.86.

6 Bu tanımlar, 18-19 Mart 2015 tarihlerinde SFG ve WENA ortaklığında Ürdün'de gerçekleştirilen Ortadoğu'da Su- Barış bağlantısı toplantısında Media notlarından derlenmiştir.

Suyun hedef, silah ve strateji aracı olarak kullanılmasıyla, mevcut su kaynağının akışı değişecektir, su kalitesi bozulacaktır, su kaynağının tamamen kuruması söz konusu olabilir, çölleşme ve toprak kaynağının bozulması gibi sonuçlar ortaya çıkabilir. Bunun sonucunda tarımsal kayıplar, gıda güvensizliği, sanayi kayıpları, demografik yapı ve geleneksel yaşam biçiminin değişmesi gibi hem ekonomik, hem sosyal, hem de politik sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Su kaynağının yetersizliği veya bozulması, göç hareketlerine neden olmaktadır. Bu göçler ülke içinde olduğu gibi diğer komşu ülkelere de olabilmektedir. Nüfus hareketi ulaştığı yeni bölgelerde kıt kaynak rekabeti, çatışma ve gerilimlere neden olmaktadır. Kaynak kıtlığı nedeniyle nişini ve kazancı kaybeden özellikle tarımla uğraşan çiftçiler, yeni iş alanları yaratma çabaları, bazen de illegal kazanç kaynaklarına mecbur kalabilmektedir. Bu durumda toplumda gerilimlere neden olabilmektedir. Suyun, sosyal, ekonomik ve politik çatışmalarda tetikleyici gücü artık inkar edilemez bir gerçek haline gelmiştir.

Barajların ve su yapılarının çatışma ve savaşlarda hedef olmasına ilişkin en önemli örnek; İkinci Dünya savaşında, İngiltere, Almanya'yı zayıf düşürmek için 6 Mayıs 1943 tarihinde, Alman savaş endüstrisi için çok önemli olan Ruhr Havzası'nda yer alan Möhne, Eder, Schwelme (Ennepe), Lister, Dieper ve Sorpe barajlarına saldırıyı planladı. Bu barajlara saldırarak hem endüstrinin enerjisini hem de ülkenin dörtte birinin suyunu kesebileceklerdi. Uçaksavarlarla korunan barajları vurmak için suyun üzerinde taş gibi sekebilen ve hedefe ulaştınca yani baraja gelince suya bataabilen, dipte patlayarak şok dalgaları oluşturan Upkeep bombalarını kullandılar. Yapılan planlamaya göre önce Möhne, Eder ve Sorpe barajları yıkılacaktı. Plan başarıya ulaşırsa diğer barajlar bombalanacaktı. Saldırı sonucu iki baraj yıkıldı, yaklaşık 330 milyon ton su serbest kaldı, bu yıkım su üretimini yüzde 75 oranında azaltmış ve oluşan taşkında 1600 kişi yaşamını yitirdi. Havzada kömür üretimi ve diğer üretimler ya yavaşladı ya da tamamen durdu. Almanya saldırıdan 40 gün sonra barajları tamir etti ve tekrar üretime başladı. Ama bu saldırı gıda üretimine büyük darbe vurdu ve bölgede tarım yapılamadı. Bu saldırıdan sonra BM Cenevre Sözleşmesine savaş zamanında barajlara saldırılması yasaklandı.⁷

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmaların Kurbanlarının Korunmasına İlişkin (1) Numaralı Protokol'ü Alt Bölüm 3, Sivil Hedefler Başlığı altında 56.madde kapsamında "Barajlar, su kanalları ve nükleer elektrik üretim tesisleri gibi tehlike arz eden unsurlar

7 Melike Batur Yamaner, A. Emre Öktem, Bleda Kurtarcan, Mehmet C. Uzun, "12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek protokolleri", Galatasaray Hukuk Fakültesi Yayınları: 42, GSÜ ve ICRC, İstanbul, s.217,273 Tayfun Er, "Benden sonrası tufan", Takvim Gazetesi, 14 Temmuz 2014, <http://www.takvim.com.tr/guncel/2014/07/14/benden-sonrasi-tufan>; World War II: Operation Chastise - The Dambuster Raids <http://militaryhistory.about.com/od/aerialcampaigns/p/dambusters.htm>

içeren yapılar ya da tesisler, söz konusu saldırının, buralardaki tehlikeli unsurların salıverilmesine ve sonuç olarak, saldırının sivil halk arasında ciddi kayıplara neden olacağı durumlarda, söz konusu hedefler askeri hedefler olsa dahi, saldırıya hedef olmayacaktır. Bu yapı ya da tesislerin yakınında yer alan diğer askeri hedefler, söz konusu saldırının yapı ve tesislerdeki tehlikeli unsurların salıverilmesine ve sonuç olarak sivil halk arasında ciddi kayıpların yaşanmasına neden olduğu durumlarda, saldırı hedefi yapılmayacaktır.”⁸

Çatışmalarda izlenen bir diğer yöntem ise özellikle sınıraşan su havzalarında yukarı kıyıdaşın, aşağı kıyıdaşın suyunu kesmesidir. Özellikle, Bölgeyi ve tüm dünyayı etkileyen Körfez krizi dönemine ilişkin bazı kaynaklar Birleşmiş Milletler’in Türkiye’den doğan ve Irak’ın su ihtiyacını karşılayan önemli nehirlerden Fırat nehrinin sularının kesilmesini tartıştığı yer almaktadır ve yine aynı kaynaklarda Türkiye’nin suyu bir silah olarak kullanmadığı da belirtilmektedir.⁹

Son dönemlerde IŞİD’in bölgedeki hamleleri sürecinde su kaynakları ve yapılarına (barajlar, boru hatları, sulama kanalları vb.) müdahaleleri “su kaynaklarının” stratejik önemini tekrar gündeme getirmiştir. IŞİD, koyduğu kurallara karşı direnen köylerde suyu keserek, suyu bir silah olarak kullanmaktadır. Bu müdahale içme suyu sağlanımını ve elektrik üretimini olumsuz etkilemiştir. Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde barajları kontrol etmeye başlayan IŞİD, yaptığı su kesintileri ile insanların susuz kalmasına, alternatif sağlıksız su kaynaklara yönelmesine, su kökenli hastalıkların artmasına ve insanların başka bölgelere göç etmesine neden olmaktadır.

8 Detaylı bilgi için:
<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?viewComments=LookUpCOMART&articleUNID=3376730ECD9DF7B1C12563CD0051DD37>

9 Peter Gleick, “Water and Conflict; Fresh s.85.; Matthew McDonald, “The Environment and Security: The Euphrates, s.1.

Tablo-1
İŞİD'in Ortadoğu'da (Fırat- Dicle Havzasında) Su Kaynaklarına Müdahalesi¹⁰

Dönem	Ülke	Olay
Şubat 2015	Ninova, Irak	İŞİD, su arıtma tesislerinde saldırı ve daha sonra kullanmak üzere Chlorine stoklarını ele geçirdi
Aralık 2014	Diyala, Irak	İŞİD, Al-Roz nehrini derive etmiştir
Aralık 2014	Musul, Irak	Musul çevresinde su zehirlenmelerinin ortaya çıkması
Kasım 2014	Suriye	İŞİD, Humus'a saldırı. (Kattina Gölü, Asi)
Ekim 2014	Bağdat, Irak	İŞİD'in Samarra barajı taşkın yaratma planı Irak ordusunca sona erdirildi
Eylül 2014	Suriye, Irak	Su arıtma tesislerinden temin edilen klorun silah olarak kullanılması
Ağustos 2014	Ninova, Irak	İŞİD, Musul Barajını ele geçirmiş daha sonra kontrolünü kaybetmiştir
Ağustos 2014	Karakuş, Irak	İŞİD tarafından kasabanın suyunu kesti
11 Ağustos 2014	Türkiye	İŞİD, Türkiye'yi Fırat nehri sularını bırakmadığı iddiası ile tehdit etti
Temmuz 2014	Bağdat, Irak	İŞİD, Samarra Barajının kontrolünü ele geçirdi
Haziran 2014	Ninova, Irak	İŞİD, Musul'u ele geçirdi ve suyunu kesti.
Mayıs 2014	Rakka, Syria	İŞİD faaliyetleri nedeniyle Esat Gölü kurudu
Nisan 2014	Anbar, Irak	İŞİD, Felluce barajının kapaklarını kapadı
2014'ün ilk yarısı	Irak	İŞİD, 22 köyü sular altında bıraktı
Ocak 2014	Anbar, Irak	İŞİD, Felluce'yi ele geçirdi.
Şubat 2013	Rakka, Suriye	İŞİD, Tabka Barajını ele geçirdi
Kasım 2013	Suriye	İŞİD, Tışrin barajını ele geçirdi

İŞİD, su kaynaklarını ve yapılarını, bölgede ilerleme, gasp etme, finansal destek ve silah deposu olarak kullanmaktadır. Suyun hayati bir kaynak olduğu gerçeğiyle, sudan gıda üretimi, içmesuyu temini ve enerji üretimi gibi faydalanmalar söz konusudur. Bu faydalanmalar doğrultusunda su kaynağının kontrolü, istendiği zaman kesilmesi veya bırakılması bu gücü bulduran tarafın elinde büyük bir kozdur ve bu sayede su kaynağına yakın bölge ve çevresinin tüm kontrolü de İŞİD'in elinde olacaktır. Bilindiği gibi İŞİD sadece su kaynaklarını değil, petrol kaynaklarının bir kısmını da ele geçirmiştir. Petrol

10 Bu tablo, 18-19 Mart 2015 tarihlerinde SFG ve WENA ortaklığında Ürdün'de gerçekleştirilen Ortadoğu'da Su- Barış bağlantısı toplantısında Media notlarından derlenmiştir. Ayrıca; "Islamic State militants threaten Turkey with violence if Euphrates water supply not restored", 11 August 2015, online at: <http://rt.com/news/179352-euphrates-is-militants-turkey/>

üretimi sürecinde özellikle sondajda ve diğer işlemlerde suya ihtiyaç duyulmaktadır. Petrol üretimi sağlayabilen ve satabilen IŞİD büyük ölçekli bir kazanca sahip olmuştur. Ayrıca, suyun zaten kıt olduğu bölgede gerek içme gerek tarım için gerekli suyu keserek, bölgede yaşayan halkın üzerinde istenilen düzenin kurulması ve itaati sağlanmaktadır. Bunun birlikte su arıtma tesislerinden el edilen chlorine insanlara karşı kimyasal bir silah olarak kullanılması söz konusu olmuştur. Özellikle IŞİD, klor'u 2014'ün sonlarında Bağdat çevresinde Irak ordusu ve Şii militanlara karşı kullanmıştır.¹¹

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki politik sorunlar ve en önemlisi Dağlık Karabağ sorunu söz konusu işbirliklerinin sağlanmasında bir engel olarak karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Bu gerginliğe ek olarak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sınırları içerisinde yer alan ve işgal altında tuttuğu Sarsang rezervuarının Azerbaycan'a karşı bir tehdit aracı olarak kullanılması olası işbirliklerinin yapılmasını gün geçtikçe zorlaştırmaktadır. Tamamıyla teknik bir konu olan su meselesi, devletler arasında ilişkilerde bu tür kullanımı ile teknik özelliğini kaybetmiş politik bir mesele haline gelmiştir.

Su kaynağının bir silah olarak kullanılması sadece Ortadoğu gibi çatışmaların ve su kıtlığının olduğu bölgelerde gözlenmemektedir. Kura ve Aras havzaları da Kafkasya'nın önemli su havzalarından biridir. Bu havzada Türkiye, İran, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan kıyıdaşlar arasında yer almaktadır. Tüm kıyıdaşların yer aldığı bir anlaşmanın bulunmadığı havzada su kaynaklarından faydalanma ikili anlaşmalar ile sağlanmaktadır. Özellikle söz konusu bu su kaynakları Türkiye ve İran'la kıyasladığımızda göreceli olarak Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan için ülkenin su ihtiyaçların karşılanmasında önem arz etmektedir. Söz konusu suların kullanımında bu üç ülke arasında benzer su yönetimi sistemlerinin uygulama tercihleri ile

birlikte, bu havzada işbirliği yapılması bölge dışı aktörlerce de özellikle AB kurumları tarafından desteklenmektedir. Bu desteğin altında üç ülke arasındaki politik sorunları, su kaynakların etkin ve verimli kullanımı için yapılacak işbirliği ile hafifletme çabası olarak da görülebilir. Fakat özellikle Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki politik sorunlar ve en önemlisi Dağlık Karabağ sorunu söz konusu işbirliklerinin sağlanmasında bir engel olarak karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Bu gerginliğe ek olarak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sınırları içerisinde yer alan ve işgal altında tuttuğu Sarsang rezervuarının Azerbaycan'a karşı bir tehdit aracı olarak kullanılması olası işbirliklerinin yapılmasını gün geçtikçe zorlaştırmaktadır. Tamamıyla teknik bir konu olan su meselesi, devletler arasında ilişkilerde bu tür kullanımı ile

11 SFG, *Water and Violence; Crisis*, s. 19.

teknik özelliğini kaybetmiş politik bir mesele haline gelmiştir. Söz konusu örnekte ise başlı başına bir silah olarak rol almıştır.

Azerbaycan'da Su Kaynaklarının Durumu

Azerbaycan son 40 yıldır, su kaynaklarına erişim ve kullanım konusunda olumsuz bir trende sahip bir sorun ile karşı karşıdır. Su kaynaklarının kirliliği, aşırı su kullanımı, heyelan ve taşkın gibi doğal afetler, toprak tuzlanması, gibi sorunlar suya ilişkin olarak yaşanmaktadır.

Azerbaycan, Kafkasya dağlarının Güneydoğu eteklerinde 86.600 km²'lik yüzölçümü ile yer almaktadır. Doğu'da Hazar Denizi, batısında Ermenistan, güneyinde İran İslam Cumhuriyeti, güney batısında Türkiye, kuzeybatıda Gürcistan ve kuzeyde Rusya federasyonu ile komşudur. Toplam yüzölçümünün yüzde 43'ü deniz seviyesine göre 1000m'nin üstündedir. 2014 yılı rakamlarına göre nüfusu 9 milyon 477 bin olan Azerbaycan'da nüfusun yüzde 50'den fazlası kentlerde yaşamaktadır. 2014 yılı rakamlarına göre GSYİH 75 milyar ABD dolarıdır. 1990'lı yıllarda tarımın katkısı GSYİH'ye yüzde 36 iken bu rakam 1995-2004 arası hızla artan sanayileşme nedeniyle 2007 yılında yüzde 6'ya düşmüştür. 2013 yılında ise yüzde 5,3'tür.¹²

Azerbaycan'da Nüfus Dağılımı - 2014¹³

Toplam Nüfus	9.477.100
Kentsel Nüfusu	5.045.400
Kırsal Nüfus	4.431.700

İklim

Ülkede subtropik iklimden, Alplere özgü iklimsel bir yapı ile geniş bir iklim yelpazesi vardır. Karasal iklimin yaygın olarak görüldüğü Azerbaycan'da Hazar Denizi kıyısında nemli tropik iklim hakimdir. Kura ve Aras nehri ovalarında ve Abşeron yarımadasında kuru subtropik iklim gözlenirken, ormanlarla kaplı Büyük ve Kafkasya dağlarının eteklerinde ılıman iklim kuşağı gözlenmektedir. Yüksek dağlık bölgelerde ise alp dağ iklimi özellikleri

12 The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/indexen.php>; FAO, *Irrigation in the Middle East region in figures; Aquastat Survey-2008*, FAO Water Reports 24, Roma, 2008, s. 153.

13 The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, <http://www.azstat.org/MESearch/details>

gözlenmektedir.¹⁴ Yıllık ortalama yağış değeri ise 447 mm'dir.¹⁵ İklim tipi gibi yağış verileri de bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Abşeron'un güney kıyısında 200 mm'nin altında yağış almaktadır, Kura nehri havzasında bu rakam 400 mm'nin altındadır. Dağ etekleri ve dağlık bölgelerde yıllık yağış ortalaması 600-900 mm arasında değişmektedir. Büyük Kafkasya dağlarının güney yamaçlarında yılda 1000-1200 mm yağış gerçekleşirken, Güney Lenkeran düzlüklerinde bu rakam yılda 1200-1400 mm'ye çıkmaktadır. Dünya ortalamasının yaklaşık yarısı kadar yağışın gerçekleştiği Azerbaycan'da, buharlaşma rakamları komşu ülkeler Gürcistan ve Ermenistan ile kıyaslandığında yüksektir. Azerbaycan sınırları içerisinde Kura havzasında yağışların yüzde 93'ü buharlaşmaktadır. Sayı olarak bu miktar 29 milyar metreküptür. Gürcistan'da bu oran %50'iken, Ermenistan'da %61'dir.¹⁶

Su Potansiyeli

FAO verilerine göre, Azerbaycan'da yıllık toplam yenilenebilir su miktarı 32,52 milyar m³'tür. Azerbaycan'da irili ufaklı 8,359 nehir bulunmaktadır. Bu nehirler arasında Kafkasya'nın en önemli iki nehri olan Aras ve Kura nehirleri de yer almaktadır. Azerbaycan Kafkasya bölgesinin su kaynaklarının yüzde 15'ine sahiptir. Su kaynakları azlığı gerçeği ile karşı karşıya olan Azerbaycan, yılda ortalama km² üzerine 100.000 metreküp su düşmesi ile dünyanın en kurak bölgelerinden biridir. Azerbaycan'da son verilere göre kişi başına düşen su miktarı 950-1000 metreküptür.¹⁷

Falkenmark indeksine¹⁸ göre, Azerbaycan, su kıtlığı ile karşıya kalmış bir ülkedir. Nüfus artışı ve onunla doğru orantılı olarak artan su ihtiyacı ile söz konusu bu sorun kronik bir hal alacaktır.¹⁹

Azerbaycan'da 21 sınıraşan nehir vardır. Bunlar Kura, Aras, Qanikh (Alazan),

14 UN, "Environmental Performance Reviews of Azerbaijan", Chapter 7: Water Management", 2004. s.85.

15 FAO, *Irrigation in the Middle East region in figures...*, s. 147.

16 UN, "Environmental Performance", s.86.

17 "The Azerbaijan Republic National Water Strategy", 2013, s.9.

18 Falkenmark indeksi, Prof. Dr. Malin Falkenmark, 1989 yılında, doğal sistemin ihtiyaçları göz önünde bulundurarak bir çalışma yaptı. Ülkelerin toplam nüfusu ile toplam su kaynağı potansiyelini orantıladı ve nüfusun su kaynakları üzerindeki baskısını işaret eden bir indeks hazırladı. Falkenmark'ın adıyla anılan indekste, kişi başına düşen yıllık su miktarında eşik değer 1700 metreküp olarak belirlendi. Bir ülkedeki su miktarı bu değerın altına düştüğünde, su sıkıntısının başlayacağı ifade ediliyor. Eşik değer, 1000 metreküpün altına indiğinde, o ülkenin su kıtlığı ile karşı karşıya kalacağı; 500 metreküpün altına düştüğünde ise kronik su kıtlığı yaşanacağı belirtiliyor.

19 Johan Rockström, Malin Falkenmark, Louise Karlberg, Holger Hoff, Stefanie Rost and Dieter Gerten, "Future water availability for global food production: The potential of green water for increasing resilience to global change", *Water Resources Research*, Volume 45, Issue 7, July 2009

Qabirli (Iori), Astara nehri və Ermənistan'ın kıyıdaş olduğu digər kiçik nehirlerdir.²⁰

Aras və Kura nehirleri Kafkasya'nın iki önəmli sınıraşan suyudur. Kura və Aras nehirlerinin toplam yüzölçümü 188 bin km²'dir. Kıyaslamak gerekirse Fırat-Dicle havzasının yaklaşık ¼'ü büyüklüğüne karşılık gelmektedir. Havzanın yüzde 31.5'i Azərbaycan, yüzde 18.2'si Gürcistan'da, yüzde 15.7'si Ermənistan, yüzde 19.5'i İran və yüzde 15.1'i Türkiyə sınırları içeresindedir.²¹ Kura nehri havzanın su potansiyeline yüzde 55 oranında katkıda bulunurken, Aras nehrinin katkısı yüzde 45'dir.²² Kura Nehri, Türkiyə'nin kuzeyinden doğar, sırasıyla Gürcistan, devamında Azərbaycan'a akar və Hazar denizine dökülür. Aras nehri isə Türkiyə'de doğar, devamında 300 km akarak Türkiyə-Ermənistan, Ermənistan- İran, Azərbaycan- İran və Türkiyə-Azərbaycan sınırlarını oluşturur, Azərbaycan topraklarında Kura nehri ilə Hazar denizine dökülmeden 150 km önce birləşir.²³

Kura- Aras Havzası

Kura- Aras havzasının toplam su potansiyeli, 25,9 milyar metreküptür. Kura nehrinin havza büyüklüğü isə 86 bin km²'dir. Kura nehri toplamda 1515 km uzunluğundadır. Yıllık ortalama akımı 16,8 milyar metreküptür. Kura Nehri, yılda ortalama Gürcistan'da 9,39 milyar metreküp, Ermənistan'da 4,6 milyar metreküp, Türkiyə'de 0,9 milyar metreküp və Azərbaycan'da 4,6 milyar metreküp su potansiyeline sahiptir. Azərbaycan sınırları içeresinde Kura nehri 906 km akmaktadır. Saniye de 840 metreküp akıma sahip olan Kura nehri, debisi düzenli değildir. Kura nehrinin en düşük debisi Khuluf istasyonunda gözlenmiş ve söz konusu debi 7.69 m³/s'dir. En büyük akımlar isə yine Khuluf istasyonunda saniye de 2,720 metreküp ve Surra istasyonunda saniyede 2, 680 metreküp olarak gözlenmiştir. 1953 yılında inşa edilen Mingachevir barajı ilə Kura nehrinin akımları ihtiyaç dönemlerinde ihtiyaç karşılamak ve taşkınları engellemek üzere düzenli bir duruma gelmiştir.²⁴

20 "The Azerbaijan Republic National Water Strategy", 2013. s.7. (Basılmamış olan bu belge Azərbaycan Dışişleri Bakanlığı'na bağlı SAM'dan elde edilmiştir)

21 FAO, *Irrigation in the Middle East region in figures.....*, s. 73.

22 Berrin Basak Vener, "The Kura-Araks Basin: Obstacles and Common Objectives for an Integrated Water Resources Management Model among Armenia, Azerbaijan, and Georgia", Unpublished Master thesis, 2006., s.1.

23 Michael E. Campana, Berrin Basak Vener, and Baek Soo Lee, "Hydrostrategy, Hydropolitics, and Security in the Kura-Araks Basin of the South Caucasus," *Universities Council on Water Resources Journal of Contemporary Water Research & Education Issue* 149, s. 22-32, December 2012, s.23.

24 "The Azerbaijan Republic National Water Strategy", 2013. p.7. ; İmanov F.Ə., Ələkbərov A.B., Əsədov M.Y., "Azərbaycanın su ehtiyatlarının müasir dəyişmələri və onların inteqrasiyalı idarə edilməsi", Bakü, 2015, s. 79-80

Aras nehri ise 1072 km uzunluğundadır ve yıllık ortalama akımı 9.1 milyar metreküptür.²⁵ Aras nehrini, Kura nehrinin büyük bir koludur. Aras nehri Türkiye’de yıllık ortalama 2.6 milyar metreküp su akımına sahipken, İran’da 3.3 milyar metreküp akıma sahiptir. Araz nehri saniyede 290-310 metreküp akıma sahiptir. Aras nehrinde bugüne kadar görülen en düşük akım 11 metreküp/sn, en yüksek ise 2,910 metreküp/saniye olarak Garadonlu İstasyonunda gözlenmiştir.²⁶

Tablo 2.
Kura ve Aras Nehir Havzasının Özellikleri²⁷

Kıyıdaş Ülkeler	Kura Nehri		Aras Nehri		Aras ve Kura Nehri Alan (km2)
	Havza Alanı (%)	Alan (km2)	Havza Alanı (%)	Alan (km2)	
Ermenistan	9	7,710	21.6	22,090	29,800
Azerbaycan	44,1	37,960	18.4	18,740	56,700
Gürcistan	40,4	34,740	-	-	34,740
İran	-	-	38.5	39,212	39,212
Türkiye	6,5	5,590	21.5	21,958	27,548
Toplam	100	86,000	100	101,868	188,800

25 FAO, *Irrigation in the Middle....*, s. 74

26 FAO, *Irrigation in the Middle....*, s. 74

27 İmanov F.Ə., Ələkbərov A.B., Əsədov M.Y., “Azərbaycanın su ehtiyatlarının müasir dəyişmələri.....”, s. 81

Tablo 3.
Kura nehri ve kolları hidrolojik özellikleri²⁸

Nehir	Bulunduğu Ülke	Nehrin Uzunluğu (km)	Havza Büyüklüğü (km ²)	Ortalama Akım (m ³ /s)
Paravani	Gürcistan	73	2350	18.7
Posxof	Gürcistan	54	1730	21.6
Bolşaya Liaxvi	Gürcistan	59	924	26.4
Malaya Liaxvi	Gürcistan	41	422	9.57
Araqvi	Gürcistan	28	1900	43.3
Qanıx (Alazani)	Gürcistan, Azərbaycan	413	12080	125
Qabırrı (Qabırrı)	Gürcistan, Azərbaycan	389	4840	15.9
Türyançay	Azərbaycan	170	1840	17.9
Göyçay	Azərbaycan	113	1770	14.4
Xrami	Gürcistan, Ermenistan, Azərbaycan	220	8340	58.7
Ağstafaçay	Ermenistan, Azərbaycan	133	2586	13.2
Zeyemçay	Azərbaycan	90	942	5.84
Şemkirçay	Azərbaycan	95	1170	9.25
Genceçay	Azərbaycan	98	752	5.12
Kürekçay	Azərbaycan	126	2080	7.57
Tartar	Azərbaycan	200	2650	23.1
Aras	Türkiye, İran, Ermenistan, Azərbaycan	1072	102000	290

28 Bu tabloda yer alan bilgiler; "İmanov F.Ə., Ələkbərov A.B., Əsədov M.Y., Azərbaycanın su ehtiyatlarının müasir dəyişmələri və onların inteqrasiyalı idarə edilməsi", Bakü, 2015, s. 89

Tablo 4.
Aras nehri ve kolları hidrolojik özellikleri²⁹

Nehir	Bulunduğu Ülke	Nehrin Uzunluğu (km)	Havza Büyüklüğü (km ²)	Ortalama Akım (m ³ /s)
Arpaçay	Ermenistan, Türkiye	102	8140	8.85
Sevcur	Ermenistan	33	3540	29.8
Razdan (Zengi)	Ermenistan	119	2310	28.2
Azat	Ermenistan	25	526	6.14
Vedi	Ermenistan	30	329	2.02
Arpaçay	Ermenistan, Azerbaycan	126	2630	23.7
Nahçıvançay	Azerbaycan	81	1630	7.54
Oxçuçay	Ermenistan, Azerbaycan	83	1175	10.0
Bazarçay	Ermenistan, Azerbaycan	172	5650	38.4
Zəngəmar	İran	-	6610	9.04
Koturçay	İran	-	9359	10.8
Karasu (Dərərud)	İran	-	12559	18.6

Azerbaycan için diğer önemli bir havza ise yine sınıraşan su olan, ülkenin kuzeydoğusunda yer alan ve Rusya Federasyonu'nda doğan Samur nehri havzasıdır. Yaklaşık yıllık ortalama debisi 2,36 milyar m³ olan nehir, Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Samur nehrinden 1940'lı yıllarda Samur –Davaçi kanalı açılmıştır. 1950'li yıllarda Ceyranbatan ovasına çevrilen bu kanal, Samur –Davaçi ovası ve Abşeron'da 100 bin hektardan fazla alanı sulayan önemli bir kaynaktır. Ayrıca, Sumkayıt ve Bakü şehirlerinin su ihtiyacının karşılanmasında kullanılır. Bir diğer önemli nehir ise Arpaçay (Qanix) nehridir, 4.3 milyar metreküp su potansiyeline sahip olan bu nehir, Türkiye'nin doğusunda Aras nehri ile 243 km uzunluğunda Ermenistan ve Azerbaycan'ın Özerk Nahçıvan Bölgesi ile (Eski Sovyetler Birliği) sınır teşkil etmektedir.³⁰

Azerbaycan'da barajların toplam rezervuar kapasitesi, 21,54 milyar m³'tür. 2005 yılı verilerine göre atıksı üretimi 659 milyon m³'dür. Yıllık su tüketiminin 12,21 milyar m³ olduğu Azerbaycan'da bu tüketimin yüzde 76,4 tarımsal, yüzde 4,2 evsel ve yüzde 19,3'ü sanayi amacıyla gerçekleşmiştir.³¹

29 Bu tabloda yer alan bilgiler; İmanov F.Ə., Ələkbərov A.B., Əsədov M.Y., "Azərbaycanın su ehtiyatlarının müasir dəyişmələri və onların inteqrasiyalı idarə edilməsi", Bakü, 2015, s. 89

30 FAO, *Irrigation in the Middle....*, s. 150; İmanov F.Ə., Ələkbərov A.B., Əsədov M.Y., Azərbaycanın su ehtiyatlarının", s. 94

31 FAO, *Irrigation in the Middle....*, s.76

Tablo 5.
Azerbaycan'da yer alan önemli barajlar³²

Barajın Adı	Nehir	Şehir	Yıl	Yükseklik (m)	Kapasite (million m ³)	Amacı
Sarsang	Tartar	Tartar	1976	125	565	S, H, T
Mingechevir	Kura	Mingechevir	1953	80	15730	S, İ, F, H, N, R
Shamkir	Kura	Shamkir	1983	70	2677	S, İ, F, H
Agstafachay	Kazax	Agstafachay	1969	53	120	S, F
Araz	Araz	Nakhchivan	1971	40	1350	S, İ, F, H
Xachinchay	Agdam	Xachinchay	1964	38	23	S, F
Ayrichay	Sheki	Ayrichay	1986	23	81	S, F
Yenikand	Kura	Şamkir	2000	24	158	H
Varvara	Kura	Yevlax	1952	12	62	H

S: Sulama; H = Hidroelektrik, İ = İçme Suyu ; T= Taşkın Koruma; N = Navigasyon; R: Rekreasyon

Azerbaycan'da Yeraltıları

Azerbaycan'da sürdürülebilir su sağlanımında büyük rol oynayan yeraltıları, genelde dağ eteklerinde ve Büyük Kafkaya, Lesser Kafkasya, Nahçıvan ve Talysh dağarası düzlüklerinde yer almaktadır. Yağışlar, kar erimesi ve küçük buzullardan beslenen yeraltıları çok iyi kaliteye sahiptir. Ayrıca, mineral suları sağlık amacıyla da kullanılmaktadır. Yeraltısı beslenimi tahminen 6.51 milyar metreküptür. bunun 4.35 milyar metreküpü nehirlerle katılırken, geriye kalan 2.16 milyar metreküp ise kullanılabilir yeraltısı miktarıdır. Tahmini olarak yılda 8-9 milyar metreküp (24 milyon metreküp/gün) kullanılmaktadır.³³ Yeraltısının aşırı kullanımı söz konusudur. Yüzde 78 oranında tarım amacıyla kullanılan yeraltıları, yüzde 3 oranında sanayi, yüzde 19 oranında ise içme suyu amacıyla çekilmektedir.³⁴ Bazı bölgelerde yeraltıları sığ ve düşük kaliteye sahiptir. Apsheron bölgesinde kontrolsüz drenaj, yoğun gübre kullanımı, su seviyelerinin yükselmesine ve kirliliğe neden olmaktadır.³⁵ Çukur bölgelerde yeraltısı tuzlu su ihtiva etmektedir. Sumgayit ve Ganja bölgelerinde sanayi nedeniyle kirlenme gözlenmektedir. Kentlere, sulanan arazi ve çiftliklere yakın olan akiferlerde ise biyolojik kirlenme gözlenmektedir.³⁶ Bir

32 FAO, *Irrigation in the Middle....*, s.76.

33 FAO, *Irrigation in the Middle....*, s. 150

34 UN, *Environmental Performance*, s..86

35 Ibrahim Mammadzadeh ,GWP Country Representative, "Water Resources Management in the Republic of Azerbaijan: Overview and Outlook", s.4.

36 "The Azerbaijan Republic National Water Strategy", 2013. p.12; UN, *Environmental Performance Reviews of Azerbaijan*. Chapter 7: Water Management, 2004. s.86

diğer sorunda kanallardan yeraltısuyu ve toprağa sızan suyun yer altı su seviyesini yükseltmesi, taşkın ve göllenme ve tuzlanmaya neden olmasıdır.³⁷

Azerbaycan’da Su Kullanımı ve Yaşanan Su Sorunu

Azerbaycan’ı Kura – Aras havzası kıyıdaşları ile kıyaslarsak, Gürcistan’ın bol su kaynağı vardır, Ermenistan’da ise kötü su kaynakları yönetimi nedeniyle ortaya çıkmış kısıtlar vardır. Azerbaycan’da ise su yokluğu vardır. Yüzeysuyu kıtlığı söz konusu olduğunda genellikle yeraltısuları diğer bir alternatif olarak

Azerbaycan’da su sorununa ilişkin sırasıyla, içmesuyu güvenliği, su kirliliği ve kalitesi, su sızıntıları ve su kaybı, suyun etkin kullanılmaması, taşkın ve heyelan, baraj güvenliği, Hazar denizinin değişken su seviyesi ve sonucunda kıyı deformasyonu ve tuzlu su girişimidir.

karşımıza çıkmaktadır. Fakat Azerbaycan’da yeraltısularının kalitesi kötüdür. Kura – Aras havzası sularını Gürcistan yoğunlukla tarım ihtiyacı için kullanırken, Ermenistan tarım ve sanayi amacıyla kullanmaktadır. Azerbaycan da ise Aras ve Kura nehri suları içme suyu amacıyla kullanılmaktadır. Ülkede tüketilen içme suyunun yüzde 70’i bu iki nehirden sağlanmaktadır.³⁸

Azerbaycan’da su sorununa ilişkin sırasıyla, içmesuyu güvenliği, su kirliliği ve kalitesi, su sızıntıları ve su kaybı, suyun etkin kullanılmaması, taşkın ve heyelan, baraj güvenliği, Hazar denizinin değişken su seviyesi ve sonucunda kıyı deformasyonu ve tuzlu su girişimidir.³⁹

Yaşanan bu sorunlar üç temel problemden kaynaklanmaktadır. Öncelikle suyun miktar olarak Azerbaycan da oluşan mevcut talebe yetmediğini görmekteyiz. Bu durumun ana nedenlerini sıralamak gerekirse, su kaynaklarının yetersizliği, nüfusun artması, kentleşmenin artması, nüfusun büyük çoğunluğunun kentlerde yaşaması, suyun etkin bir şekilde kullanılmamasıdır.

Azerbaycan’da su kaynaklarının yüzde 77’si tarım ve hayvancılık, yüzde 19’u sanayi ve yüzde 4’ü içmesuyu amacıyla kullanılmaktadır. Mevcut su potansiyelinin yarısından fazlasının tüketildiği tarım sektöründe modern sulama teknikleri suyun etkin kullanımı için büyük önem arz etmektedir.⁴⁰

37 Adishirin B.Alakbarov, “Groundwater of Azerbaijan”, s.8 (Basılmamış olan bu belge Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı’na bağlı SAM’dan elde edilmiştir)

38 FAO, *Irrigation in the Middle East*,s. 174.

39 Ibrahim Mammadzadeh, “Water resources management in the republic of Azerbaijan: Overview and Outlook”, Country Report, year n.a., s.2.

40 FAO, *Irrigation in the Middle East*,s. 151.

Azerbaycan'da sulama sürecinde yüzde 10 oranında yağmurlama yöntemi kullanılırken, yüzde 90 oranında büyük sulama kanalları ile yüzeysel sulama yapılmaktadır. Yüzeysel sulama büyük oranda su kayıplarına neden olmakla birlikte, yoğun buharlaşma nedeniyle toprağın tuzlanmasına ve çoraklaşmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak sulamayla ilgili olarak yetersiz bakım nedeniyle su yapıları ve pompa istasyonları yıpranmıştır, sulama yüksek oranlarda pompalama ile gerçekleştiği için tarım ekonomik olmaktan çıkmıştır ve ülkede etkin olmayan su dağılımı ve uygulaması söz konusudur.⁴¹ FAO verilerine göre, Azerbaycan'da 3,2 milyon hektar alanda sulu tarım yapılma potansiyeli vardır. 1913 yılında, 582 000 hektar alanda sulama yapılabilirken, 2003 yılında bu rakam 1 426 000 hektara ulaşmıştır.⁴² Sulanabilecek arazi potansiyelinin yaklaşık yüzde 50'si sulanmaktadır. Damla sulama, yağmurlama gibi modern sulama tekniklerinde su kaybı yüzde 10-20 arası değişmektedir. Bu doğrultuda modern sulama tekniklerinin uygulanması için gerekli alt yapı, yatırım ve kurumsallaşmanın sağlanması gereklidir. Ayrıca, kullanıcıların bu konuda eğitilmesi ve teşvik edilmesi de bu süreçte önemli bir adımdır.

Bir diğer suyun kullanıcısı olan sanayi sektörünün yüzde 70'i Absheron yarımadasında faaliyet göstermektedir. SSCB'nin yıkılmasından sonra Azerbaycan'da üretilen sanayi pazarını kaybetmiş ve küçülmeye gitmiştir. Sanayi alanında su kullanımı 1990 – 2002 yılları arasında %42 oranında azalmıştır.⁴³

İkinci olarak suyun kalite problemi söz konusudur. SSCB dönem ve sonrasında hem yerüstü hem yer altı su kaynakları evsel, sanayi ve tarımdan dönen suların doğrudan doğaya bırakılması nedeniyle yoğun kirliliğe maruz kalmıştır. En büyük kirletici olan evsel atıksu, suyu organik, katı madde ve surfaktanlar ile kirletmiştir. Sanayi sektöründe ortaya çıkan atıksular ise ağır metaller, petrol ürünleri, phenols ve tehlikeli atıklarla kirletmektedir. Tarımda ise özellikle sulamadan dönen sular ihtiva ettikleri DDT ile su kaynaklarını kirletmektedir.⁴⁴

Azerbaycan'da sular özellikle sınıraşan sular Kura ve Aras, yukarı kıyıdaşlar ve ülke sınırları içerisinde katılan nehirlere tarafından kirletilmektedir. Kura nehrinin mansabında mineralleşme 800 mg/L'den 1200 mg/L'ye yükselmiştir.⁴⁵ Mineralleşme sorunu su iletim ağlarında daralmaya ve yoğun kullanımda ise

41 UN, *Environmental Performance*, s.86

42 FAO, *Irrigation in the Middle East ...*, s. 153.

43 UN, *Environmental Performance... ..*, s.86

44 FAO, *Irrigation in the Middle East ...*, s. 74.

45 Rafiq Verdiyev, "National Water Strategy of Azerbaijan Republic", Genava, 2 Temmuz 2012. (sunum)

insan sağlığında ciddi olmasa da sorunlara neden olmaktadır. Kura nehri özelinde, havzasında atık su arıtmasının yetersiz olması nedeniyle organik ve bakteriyolojik olarak kirlenme gözlenmektedir. 1990'lardan sonra havza faaliyet gösteren sanayi sektörünün azalmasına karşın maden, metalurji ve kimya sanayilerinin atıklarından zarar görmektedir. Nehirde gözlenen ana kirleticiler maden işletmeleri ve deri sanayiden ortaya çıkan bakır, çinko ve kadmiyumun ve gübre kullanımından ortaya çıkan amanyok ve nitrattır. Ormanların yok edilmesi ise su içerisinde bulunan asılı madde miktarını artırmaktadır. Özellikle bu sorun Aras nehrinde gözlenmektedir ve bu nehrin sularını içme suyu olarak kullanan kentler için arıtmada ek maliyet sorununa neden olmaktadır.⁴⁶

Üçüncü olarak su kaynakları yönetiminde yetersizlikler, sorumlulukların çatışması söz konusudur. Su kaynakları yönetiminde yaşanan eksiklikler ile birlikte su yapılarının eskiliği ve yıpranmış olması da su kayıplarına neden olmaktadır. Bu durum yaşanan su kıtlığını daha da derinleştirmektedir.⁴⁷

Karşı karşıya kalınan su problemini çözmek için Azeri hükümeti, 1995 yılında Dünya Bankası [WB] ve European Bank for Reconstruction and Development [EBRD] ile Büyük Bakü'de Su Temininin Rehabilitasyonu (Rehabilitation of Water Supply in the Greater Baku) başlıklı bir projeye imza atmışlardır. Kentsel alanlarda geniş kapsamlı su reformunu amaçlayan bu proje, Asya Kalkınma Bankası [ADB], the Swiss Secretariat for Economic Affairs [SECO], the Alman Kalkınma Bankası/Kreditanstalt für Wiederaufbau [German Development Bank - KfW]'ün katılımıyla Azerbaycan'da su sağlanımı, eskimiş su yapılarının yenilenmesi ve su yönetimi kurumsal yapısının değiştirilmesi gibi bir sürece girmiştir.⁴⁸

Proje kapsamında, su arz yönetiminde ademi merkezîyetçilik ve belediyeler ve kat mülkiyetlerine daha fazla sorumluluk verilmesi, su arzı yardımcı birimlerinin işbirliği, özel sektörün katılımının artırılması, maliyet karşılanmaları için fiyatlandırmanın reform edilmesi, su ile ilgili diğer kuruluşların Merkezi Su Düzenleyici - Central Water Regulator (AzerSU) ve Yürütme organı olan Bakanlar Kabinesi vd.den politik olarak bağımsız olmasının sağlanması amaçlanmıştır.⁴⁹

46 UN, *Environmental Performance ...*,s.87.

47 F.G. Mukhtarov, "Integrated water resources management from a policy transfer perspective", *International Congress on River Basin Management*, s.620.

48 F.G. Mukhtarov, "Integrated water resources..."

49 F.G. Mukhtarov, "Integrated water resources..."

Azerbaycan'ın Taraf Olduğu Anlaşmalar ve Sınırtaşan Sular

Azerbaycan, 17 Mart 1992 tarihinde Helsinki'de imzalanan Sınırtaşan Su Yollarının, Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması, Helsinki Sözleşmesi'ne 03.08.2000 tarihinden itibaren taraftır.⁵⁰ Ayrıca, 09 Ocak 2013 tarihinde Helsinki Konvansiyonunun Ek protokolü olan su ve sağlık protokolüne de taraftır.

AB'nin taraf olduğu Helsinki Konvansiyonu gibi 25 Şubat 1991 tarihinde imzalanan BM-AEK Sınırtaşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi'ne 25.03.1999 tarihinde taraf olmuştur. Diğer bir AB'nin taraf olduğu anlaşma olan 25 Haziran 1998 tarihinde Aarhus'ta imzalanan Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi 23 Mart 2000 tarihinde taraf olmuştur.⁵¹

Ayrıca, 16 Haziran 2004 tarihinde, Sınai Kazaların Sınırtaşan Etkileri Sözleşmesine taraf olmuştur.⁵² 1997 yılında imzaya açılan ancak 17 Ağustos 2014'te yürürlüğe giren Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlı Kullanımına İlişkin Sözleşmesine taraf değildir.⁵³

AB üyesi veya AB aday ülkesi olmasa da Azerbaycan, 2012 yılında Ulusal Su Strateji Belgesinde, AB Su Çerçeve Direktifi prensiplerini kendi su yönetimi ile uyumlaştırma çabası içinde olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, "suyun ticari bir ürün olmayıp, korunması gereken bir doğal kaynak" olduğu düşüncesinden hareketle 23 Ekim 2000 tarihinde, Su Çerçeve Direktifi'ni kabul etmiştir. Avrupa Birliği'nin tüm sularının korunmasını ve durumlarının iyileştirmesini amaçlamıştır. Su Çerçeve Direktifi, Avrupa çevre yasaları için bir çerçeve oluşturmaktadır. Mevcut AB su politikalarını uyumlaştırmak ve topluluk sınırları içindeki tüm sucul alanlarda su kalitesini geliştirme amacını güden Direktif tüm suların sürdürülebilir kullanımı korumak ve geliştirmek isteyen yeni entegre bir yaklaşımdır.⁵⁵ Avrupa Birliği Su Çerçeve

50 B. Bosnjakovic, "UN/ECE Strategies for protecting the Environment with Respect to International Watercourses: The Helsinki and Espoo Conventions", *International Watercourses: Enhancing Cooperation and Managing Conflict*. Washington, 1998, s.49-50; Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, 25 Şubat 1991

51 Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, 25 Haziran 1998

52 Matanat Avazova, "Water Resources of Azerbaijan, Their Management and Bilateral Agreements", Almaty, September 10-13, 2012

53 "Status of the Watercourses Convention," http://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/watercourse_status.html

54 Rafiq Verdiyev, "National Water Strategy of Azerbaijan Republic", Geneva, 2 July 2012

55 S. Rekolainen, J.Kamari, M.Hiltunen, "A Conceptual Framework for Identifying the need ana Role of Models in the Implementation of the Water Framework Directive, *Int. J. River Basin Management*, vol.1, no.4, (2003), s. 347.

Direktifi, son 30 yıl içerisinde AB'nin oluşturduğu en önemli ve yenilikçi su yasasıdır. Bu Direktif hidrolojik döngüyü bir bütün olarak kabul eden bir yaklaşım getirmiştir. Yeraltı suyu ve yüzey sularına uygulanabilmektedir. Ortak bir yaklaşımla yeraltı ve yüzeysularının korunmasını ve çevresel düzenlemeler yapılmasını sağlar. Direktif, ortak bir çerçeve ve çevresel hedefler sunarken, ayrıca aktörlere, ulusal, bölgesel ve havza ölçeğinde bu amaçlara ulaşmada farklı yollar izleme özgürlüğü sağlar. Özellikle, bu direktif, her nehir havzası bölgesi için yapılması zorunlu stratejik yönetim planları talep etmektedir. Bu planlar, nehir havza yönetim planları olarak da bilinmektedir. Bu planlar suların iyi duruma gelebilmeleri için stratejik bir plan da içermelidirler. Bu planlar su kütleleri üzerinde baskı yaratan unsurların detaylı analizini ve her nehir havzasında etkilerin değerlendirilmesine dayandırılmalıdır. 14. Madde'de de ana gereksinim olarak belirtilen bu planlar toplum ve paydaşları arasındaki müzakereler için odak noktası sağlamaktadır. Buna paralel olarak, nehir tanımlama olarak da bilinen süreç içerisinde, amaçlara ulaşamayacak riskler taşıyan nehirler tanımlanacaktır.⁵⁶

Azerbaycan'da Sınırşan Sular

Azerbaycan en önemli su kaynakları sınırşandır. Birden fazla ülkenin kullanımına tabi olan bu sularının kullanımı diğer kıyıdaşları da doğrudan etkilemektedir. Bilindiği gibi sınırşan suların verimli kullanımı kıyıdaş ülkelerin işbirliği ile sağlanabilmektedir. Bölgede işbirliğini engelleyen şartlar söz konusudur. Bu şartlar sırasıyla; Sınırşan sularda işbirliği ve yasal çerçeve oluşmasında zorluklar; Politik gerilim, kurumsal ve hukuki farklılıklar, su standartlarının uyumsuzluğu, finans ve bilim desteğinin eksikliği, veri deposu eksikliği ve düzenli olmayan izleme sistemi, su ile ilgili kurumlar (devlet kuruluşları, NGOs, bölgesel kuruluşlar) arasında işbirliği olmaması, çevre ve su kaynaklarının korunması konusunda farkındalığın oluşmaması, geçiş sürecinde yaşanan sosyo-ekonomik zorluklardır.⁵⁷ Ek olarak, Azerbaycan ve Ermenistan arasında var olan Dağlık Karabağ sorunu, suyla ilgili anlaşmaların imzalanmasında ana engeldir.⁵⁸ Bölgede sınırşan sularla ilgili olarak özellikle Kura –Aras havzasında ikili anlaşmalar ve protokoller söz konusu

56 Andy Gouldson, Elena Lopez Gunn, Jamie Van Alstine, "New Alternative and Complementary Environmental Policy Instruments and the Implementation of the Water Framework Directive", *Europe Environment*, 18, 2008, s.362.

57 Reducing Transboundary Degradation in the Kura Ara(k)s River Basin, <http://www.kura-aras.org/Welcome.html>, erişim tarihi: Ocak 2015.

58 Michael E. Campana, Berrin Basak Vener, and Baek Soo Lee, Hydrostrategy, Hydropolitics, and Security in the Kura-Araks Basin of the South Caucasus, Universities Council on Water Resources Journal of Contemporary Water Research & Education ,Issue 149, Pages 22-32, December 2012, p.25.

olabilmektedir. Ayrıca, son yıllarda devletlerin işbirliği yapabilmesi için uluslararası örgütlerin de geliştirdiği projeler daha sonra oluşturulacak işbirliklerinin zeminini hazırlamaktadır.

Sınıraşan sularına ilişkin olarak Azerbaycan, Aras nehri ile ilgili İran'la, Gandar gölü ile ilgili Gürcistan'la, Samur nehri ile ilgili olarak Rusya Federasyonu ile anlaşmalar yapmıştır. Bölgenin en önemli havzalarından biri olan ve Aras nehri ile birleşerek Hazar denizine dökülen Kura nehri ile ilgili 2013 yılına kadar herhangi bir anlaşma yoktur. 1997 yılında Gürcistan, Azerbaycan ile sınıraşan ekosistemlerde özel koruma alanlarının yaratılması ve çevre korumak için işbirliğini sağlayan bir anlaşmayı onaylamıştır.⁵⁹

Almanya, İşbirliği ve Geliştirme Bakanlığı'nın geliştirdiği Kafkasya işbirliğinin bir parçası olarak "Güney Kafkasya'da Eko Bölgesel Doğa Koruma Programı" dahilinde üç ülke projeye dahil edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmalar devam etmektedir. 2000-2002 yılları arasında, entegre su kaynakları yönetiminin sağlanması için USAID işbirliği ile Güney Kafkasya Su Yönetimi Projesi hazırlanmıştır. Bu proje içerisinde yerel, ulusal, bölgesel otoritelerin işbirliği yapması hedeflenmiştir. 2000-2006 yılları arasında, AB ve TACIS (Technical Assistance Commonwealth of Independent States), sınıraşan kirliliğin azaltılması ve önlenmesi için sınıraşan suların kalitesinin sağlanması, izlenmesi için ortak nehir yönetimi programını geliştirmişlerdir. Bu program Kura havzasını da içinde almaktadır.⁶⁰

2000-2007 yılları arasında NATO-OECD, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı kapsayan sınıraşan suların kalite ve miktarının izlenmesi ve kontrolünü kapsayan Güney Kafkasya Nehir İzleme Projesini geliştirmiştir. Kura ve Aras Nehri havzası için UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) ve GEF'in (Küresel Çevre Fonu) ortaklığı ile İsveç tarafından desteklenen "Sınıraşan Bozulmalarının Azaltılması" projesi hayata geçirilmiştir. Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve İran'ı kapsayan bu proje Aras-Kura havzaları sularının kalite ve miktarını izleyen be bölgesel işbirliğinin sağlanmasını amaçlamıştır.⁶¹

Ayrıca, Gürcistan ile Kura ve Khram nehirlerinin kullanımına ilişkin olarak ikili anlaşmalar imzalamak için görüşmeler düzenlenmiştir. 30 Nisan 2013 tarihinde Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ortak projesinin bir parçası olarak Gürcistan ve

59 FAO, *Irrigation in the Middle East*, s. 151

60 FAO, *Irrigation in the Middle East*, s. 152

61 FAO, *Irrigation in the Middle East*, s. 152

Azerbaycan Kura nehrinin sürdürülebilir yönetimi için hazırlanacak taslak metin için bir araya gelmişlerdir. Taslak metin, Kura nehri su kaynaklarının akılcı yönetimi ve korunması için ortak teknik komite kurulması, kirlilikten korunması, bioçeşitliliğin muhafaza edilmesi, veri paylaşımı ve kamu katılımının sağlanması gibi şartları içermektedir.⁶²

2011-2014 yılları arasında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın da dahil olduğu “Kura Aras Nehir Havzasında Sınıraşan Kirliliğin İndirgenmesi “ başlıklı Küresel Çevre Fonu Projesi uygulanmıştır. Proje kapsamında hidrolojik akımda meydana gelen değişimler ve azalmalar, su kalitesinin bozulması, ekosistem bozunması, taşkın ve iklim değişimi konuları değerlendirilmiştir. Proje çerçevesinde yüzey ve yeraltularının yönetiminin geliştirilmesi, su kayıplarının azaltılması, izleme programlarının geliştirilmesi, kirliliğin önlenmesi ve azaltılması, su kalite standartlarının harmonize edilmesi, nehir ekosistemlerinin gözlenmesi ve belirlenmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması, nehir ekosistemlerinin restorasyonu, taşkınların oluşturduğu negatif sonuçların en aza indirilmesi, iklim değişimine adapte edilmesi, kamuda farkındalık yaratılması tavsiye edilmiştir.⁶³ Bu proje devamında Kura nehri için de su kaynakları yönetim projesi ikinci adım olarak atılacaktır.

27 Temmuz 1963 tarihinde SSCB ve İran Cumhuriyeti arasında Aras nehri ile ilgili olarak bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte problemlerin üstesinden gelebilmek için de İran Cumhuriyeti ve Azerbaycan Komitesi kuruldu. Bu komite Aras nehrinde su kullanımlarını ve enerji kaynaklarını izlemek üzere kurulmuştu. İran ve Azerbaycan arasında Aras nehri kullanımlarına ilişkin bir anlaşma yoktur.⁶⁴

1967 yılında imzalanan Samur nehrinin kullanımına ilişkin protokol, 03 September 2010 tarihinde Azerbaycan ve Rusya Federasyonu arasında yapılan bir anlaşma ile tamamlanmıştır. Bu anlaşmaya göre Baku, Sumgait ve Absheron yarımadası su ihtiyacı ve bu bölgede bulunan sulamalar için kullanılacak, Samur nehrinin ortak kullanımını kapsamaktadır. Kurulan Rusya-Azerbaycan komitesi Samur nehri sularının dağılımını düzenlemektedir. Ayrıca, 17 Nisan 2012 tarihinde Rusya- Azerbaycan komitesi suyun etkin paylaşılması ve gözlenmesi amacıyla da bir araya gelmiştir.⁶⁵

62 Azerbaijan, Georgia Make Progress Towards the Joint Sustainable Management of Kura River, 1 May 2013. Online at: <http://water-l.iisd.org/news/azerbaijan-georgia-make-progress-towards-the-joint-sustainable-management-of-kura-river/>

63 Reducing Transboundary Degradation in the Kura Ara(k)s River Basin, <http://www.kura-aras.org/Welcomes.html>, erişim tarihi: Ocak 2015.

64 Matanat Avazova, “Water resources of Azerbaijan...”.

65 Matanat Avazova, “Water resources of Azerbaijan...”.

Sarsang Rezervuarı Sorunu

Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzun yıllardır devam eden bir sorundur. Karabağ, Azerbaycan'da Kura ve Aras nehirleri ile şu anda Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Göyçe gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan arazilere verilen bölgedir ve yüzölçümü 4392 km²'dir.⁶⁶ Gerek Sovyetler Birliği döneminde, gerekse daha önceki dönemlerde her yönüyle Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilen Dağlık Karabağ, eski Karabağ vilayetinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. SSCB'nin son dönemlerinde birlik üyesi iki devlet arasında iç bir sorun olan Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra tüm bölgeyi etkileyen bir sorun haline gelmiştir. Hukuki bir dayanağı olmaksızın, Azerbaycan'ın %20'lik toprak parçasıyla birlikte Ermenistan tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ, BM teşkilatının gündeminde çözüm bekleyen sorunlardan biridir.⁶⁷ Ermenistan'ın işgal ettiği topraklar içerisinde Azerbaycan için önemli olan Tartar nehri üzerinde bulunan Sarsang rezervuarı da yer almaktadır. Ermenistan söz konusu rezervuarını Azerbaycan'ı zarara uğratacak biçimde kullanmaktadır.

Kura nehrinin bir kolu olan Tartar nehri üzerinde inşa edilen Sarsang Rezervuarı, sulama ve elektrik üretmek amacıyla inşa edilmiştir. Tartar nehri, 184 km uzunluğunda ve 2650 km² büyüklüğünde havzaya sahiptir.⁶⁸ 560 milyon metreküp kapasiteli baraj ile 100.000 hektar alanın sulanması planlanmıştır. Rezervuarın 500 milyon metreküpü faydalı, 60 milyon metreküpü ise ölü hacim için ayrılmıştır. Fakat rezervuar 23 yıldır Ermenistan işgali altındadır ve planlanan sulamalar yapılamamaktadır. Bu durum da ekonomik olarak büyük kayıba neden olmaktadır. Ayrıca, bu rezervuarın ait olan baraj 125 metre yüksekliğindedir ve Azerbaycan'ın en yüksek barajıdır.⁶⁹ Azerbaycan, barajla ilgili olarak meydana gelebilecek herhangi bir kaza sonucunda ortaya çıkacak zararı modellemek ve değerlendirmek amacıyla hem Azerbaycan'dan hem de Türkiye'den bir şirket görevlendirmiştir. Değerlendirmeler sonucu yüzde 60-70 oranında doğruluk teşkil eder. Sonuçların daha doğru olabilmesi için saha çalışması yapılmalı, barajın topoğrafik haritası güncellenmeli, gölde batimetrik ölçümler yapılması, hidrolojik araştırmalar yapılmalı, suyun akış mecrası bilinmeli, çukurların su

66 Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 2010, s.70.

67 Emine Vildan ÖZYILMAZ, "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15 /2, 2013, s.193.

68 Matanat Avazova, "Water Resources of Azerbaijan....."

69 Farda A. Imanov, "Water Infrastructure of Kura River Basin Within Azerbaijan", *International Congress on River basin management*, s.100.

tutma hacmi hesaplanmalıdır, fakat barajın bulunduğu arazi işgal altında olduğu için bu çalışmalar gerçekleştirilememiştir. Baraja ilişkin hesaplamalar yüzde 60-70 oranında doğruluk payına sahip verilerle gerçekleştirilmektedir. Barajın mansabından 48 km içerisinde yeralan araziler ve yerleşim yerleri risk altındadır. Baraja yeterli bakım yapılmaması mansapta yaşayan 400 bin yaşayan için bir tehdit oluşturmaktadır.⁷⁰ Hesaplamalara göre bir afet anında gölün suyunun% 80 boşalması ve bentten başlayarak 48. km'ye kadar olan mesafede suyun % 20 kayıpla son noktaya ulaşacağı sonucuna ulaşılmıştır. Burada, suyun yolu üzerinde yer alan çukurların su bulundurması ve toprağın suyu emme hacmi yukarıda belirtilen% 20 kayba dahil edilmiştir. Barajın yıkılması anında suyun hızı, gölün düzeyine bağlı olarak 100-200 km / saat sınırına ulaşabilir. Suyun akış yolundaki hız ise suyun aktığı arazinin eğimine bağlı olarak değişir. Dolayısıyla gövdeden başlayarak, suyun gidebileceği son noktaya kadar suyun akış zamanı tahmini hesaplanmıştır.⁷¹

Tablo 4.

Aşağıdaki tabloda kritik yerlerde suyun yüksekliğini ve akma sürecini görülebilir.⁷²

N	Gövdeden başlayarak su akımı boyu mesafe, (km)	Suyun yüksekliği, (m)	Suyun akma süresi (Dakika)	N	Gövdeden başlayarak su akımı boyu mesafe, (km)	Suyun yüksekliği, (m)	Suyun akma süresi (Dakika)
1	0+000	65	0	14	13+000	35	7.8
2	1+000	50	0.6	15	15+000	20	9.0
3	2+000	60	1.2	16	17+000	14	10.2
4	3+000	40	1.8	17	20+000	10	17.4
5	4+000	24	2.4	18	27+000	8	23.4
6	5+000	38	3.0	19	30+000	7	25.8
7	6+000	38	3.6	20	33+000	6	33.0
8	7+000	37	4.2	21	36+000	4	36.0
9	8+000	36	4.8	22	39+000	2	46.8
10	9+000	32	5.4	23	41+000	1	49.2
11	10+000	25	6.0	24	45+000	0.6	67.8
12	11+000	28	6.6	25	48+000	0.4	72.0
13	12+000	32	7.2				

70 Farda A. Imanov, "Water Infrastructure of ...", s.100.

71 Bu bilgiler, Azerbaycan'da Yayımlanmamış, "Sərsəng su anbarının bəndinin dağılacağı şəraitdə su basmanın nəticələri barədə hesabat" başlıklı çalışmadan alınmıştır.

72 Bu bilgiler, Azerbaycan'da Yayımlanmamış, "Sərsəng su anbarının bəndinin dağılacağı şəraitdə su basmanın nəticələri barədə hesabat" başlıklı çalışmadan alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 17-ci km den başlayarak eğimin değişmesi ve arazinin genişlemesi ile ilgili olarak suyun seviyesi azalır ve 48. km de 0,4 m oluşturuyor. Buna rağmen, Tartar ve Berde kentlerinin yerleşim için 41. km'ye kadar suyun akışı yıkıcı, 41-48 km arasında ise tehlikeli bir hal almaktadır. (eni yaklaşık 10-12 km alanda). Arazinin 1:50.000 ölçekli haritasından ve suyun akış yönleri üzerinde uzunlamasına ve enine profil kesitlerinden görüldüğü gibi su basma sırasında suyun Tartar nehrinin sarp dağların arasında bulunan mecrasında nispeten düz araziye çıktığı zaman geniş bir araziye yayılması bu bölgede bulunan bazı yerleşim merkezlerini basarak ciddi şekilde yıkıcı tehlike ihtimali yaratmaktadır. Bir çok köy ve kasabalar, aynı zamanda Tartar şehrinin bir kısmının su altında kalması tehlikesi vardır. Öyle ki, bölgenin birçok köy (Çaylı, Seydimli, Hacıqərvənd, Zolkəran, Düyerli, Sarıçalı, Ələsgərli, Bayandur, Buruc, İrevanlı, Güləbatlı, Hacallı, Yenidaşkənd, Qapanlı, Şatırlı, Qasimbeyli, Zümürxaç, İmamqulubeyli, dilenciler, Muğanlı) tam olarak, (Şıxarx kasabası, Madagiz, Hesenqaya, Səhləbad, Körpüsındıran, Kazaklar, Soyulan, Darğalar, Nezirli) kısmen suyun altında kalabilir. Tahminlere göre, rölüfeye bağlı olarak suyun akış yönü kuzeye doğru değişirse, diğer başka köyler de suyun altında kalabilir.⁷³

Tartar ve Barda kurak alanlardır ve Sarsang rezervuarı özellikle bu bölgelerin sulama ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Ermenistan kontrolü altında bulunan rezervuarın sularını kış aylarında bırakırken, bu durum taşkınlara neden olurken, tarım alanları, yollar ve yerleşim yerleri zarar görmüştür. Suya ihtiyaç duyulan özellikle yaz aylarında ise suyu mansaba bırakmamaktadır.

Tartar ve Barda kurak alanlardır ve Sarsang rezervuarı özellikle bu bölgelerin sulama ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Ermenistan kontrolü altında bulunan rezervuarın sularını kış aylarında bırakırken, bu durum taşkınlara neden olurken, tarım alanları, yollar ve yerleşim yerleri zarar görmüştür. Suya ihtiyaç duyulan özellikle yaz aylarında ise suyu mansaba bırakmamaktadır.⁷⁴

1976 yılında inşa edilen sulama, taşkın kontrolü ve enerji üretimi amacıyla inşa edilmiştir. İki adet tribünden oluşan barajda 50 MVt elektrik üretilmesi amaçlanmıştır. Her bir türübünün su bırakma potansiyeli 30 metreküp/saniyedir. Toplam saniyede 60 metreküp su bırakılmaktadır. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın 6 rayonunda (Tartar, Ağdam, Goranboy, Barda, Yevlax və

73 Bu bilgiler Türk firması SU-YAPI'nın Azerbaycan için hazırladığı çalışmadan alınmıştır.

74 Aytan MUSTAFAYEV A, Rauf GARAYEV, "Legal Aspects of Reparation for Damage Caused to Azerbaijan as a Result of Armenian Aggression", www.irs-az.com, p.55.

Ağcabədi) tarım sahalarının sulanabilmesi için de iki kısma ayrılan 240 kmlik sulama kanalı inşa edilmiştir.⁷⁵ İşgaldan sonra arazilerin sulanması mümkün olmamış tarım zarar görmüştür.

Ayrıca, Ermenistan barajı patlatarak mansaptaki kalan bölgeyi sular altında bırakabileceği tehdidinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, Kura nehrinin önemli bir kolu olan Araz nehrinde bulunduğu gibi Azerbaycan aşağı kıyıdaştır. Ermenistan, evsel ve sanayi atıklarını hiçbir işleme tabi tutmadan Araz nehrine desarj etmektedir. Bu durum Aras nehrinde ağır metaller ve toksik atıklar nedeniyle yoğun kirliliğe neden olmaktadır. Kura ve Aras nehri sularını içme suyu, sulama ve sanayi amacıyla kullanmak için muhtaç olan Azerbaycan, bu suları arıtmadan kullanırsa toprak kaynakları ve ürünler zarar görebilmektedir ya da suyun kullanılabilmesi için arıtılması gerekmektedir. Bu durum da Azerbaycan için ek maliyet oluşturmaktadır.

Sonuç

Azerbaycan'da yaşanan su sorunun nedenlerini özetlemek gerekirse nüfus artışı, artan tarım faaliyeti, su kalitesi, su yönetiminin etkin ve verimli olmamasıdır. Artan su ihtiyacı ve hala ülkeden değerlendirilmemiş tarım alanları, gibi baskılarla Azerbaycan kişi başına düşen su miktarı ile su sıkıntısı çeken ülkeler arasında yer almaya başlamıştır. Azerbaycan, hazırladığı ulusal su stratejisi kapsamında; Türkiye gibi AB üyesi veya aday ülkesi olmamasına rağmen AB Su Çerçeve Direktifi, Helsinki Konvansiyonu, Aarhus sözleşmesi ve Espoo sözleşmelerini su kaynakları yönetimine ilişkin hazırladığı stratejide bir rehber olarak kullanacaktır. Yeni strateji kapsamında Azerbaycan, su kaynaklarını hakça, makul ve etkin kullanımını sağlamak için çaba gösterecektir. Bu strateji ile Azerbaycan sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmayı hedeflemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi AB Su Çerçeve Direktifi, suyun iyi kalite duruma ulaşmasını hedeflemekte ve su kaynaklarının havza ölçeğinde entegre yönetimini bu amaçta temel unsur olarak belirlemektedir.

Azerbaycan'ın yaşadığı su sorunlarına ek olarak Azerbaycan'ın su kaynaklarının büyük çoğunluğu sınırışan su olması önemli bir unsurdur. Yani, birden fazla ülkenin sınırında geçmektedir. Söz konusu bu suların hem miktarı hem de kalitesi diğer kıyıdaşların kullanımı ile doğrudan ilgilidir. Hem Kura hem de Aras nehrinde aşağı kıyıdaş olan Azerbaycan, su kalitesi ile ilgili olarak

75 Bu bilgiler, Ramiz Sevdimalıyev, "İşgal altında qalmış Sərsəng su anbarının Azərbaycan üçün təhdidlərinin beynəlxalq siyasi-hüquqi aspektləri" başlıklı sunumundan alınmıştır.

gerek yukarı kıyıdaşların gerekse kendi kullanımı nedeniyle su kirliliği ile karşı karşıyadır.

Azerbaycan'da yaşanan su sorununun dış etkenleri ile birlikte su kaynaklarının yönetimine ilişkin sorunlar da yaşanmaktadır. Yönetime ilişkin en önemli sorunlardan biri de su ile ilgili kurumların aynı veya benzer sorumluluklara sahip olmasıdır. Görev çakışmaları su kaynakları üzerinde birden fazla otoritenin söz sahibi olmasına ve sonuçta karmaşa ve kurumlar arası rekabet oluşmasına neden olmaktadır. Bu doğrultuda yeni oluşturulan Azerbaycan Ulusal Su Stratejisi'nde ana hedeflerin belirlenmesi, kurumların geliştirilmesi ve stratejinin uygulanabilmesi için yasal zemin oluşturulması, ulusal ve bölgesel ölçekte kapasite geliştirilmesi, bölgesel kurumlar, otoriteler ve vatandaşlar arasında iletişimin sağlanması planlanmaktadır.⁷⁶ Buna ek olarak ilgili kurumlar arasındaki görev çakışmalarının en aza indirilmesi ve görev dağılımlarının tekrar yapılması gerekmektedir.

Su kirliliği probleminin ana nedeni artırılmamış ve az artırılmış evsel ve sanayi atıklarının doğrudan nehirlere, yeraltısu ve Hazar denizine desarj edilmektedir. Önlem alınmaz ise ileride çevresel anlamda da sorun yaratacak olan bu duruma karşın atık suların arıtılması ve tekrar kullanımın sağlanarak su bütçesine eklenmesi gerekmektedir. Özellikle Bakü ve Sumgayit arıtma tesisinin yetersizliğinin giderilmesi artan nüfusa ve büyüyen kente göre kapasitenin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, atıksu üreten sanayiler suyun arıtılması konusunda teşvik veya vergi indirimi verilerek desteklenmeli, arıtma yapmayan tesislere yaptırım uygulanması için yeni düzenlemelere gidilmelidir.

Suyun kaynaktan kullanıcıya ulaşana kadar izlediği yolda gerek zarar görmüş, gerekse eskimiş su iletim ağlarında büyük oranda su kaybı yaşanmaktadır. Yeni strateji planı kapsamında bu durumda ele alınmıştır. Uygulanması durumunda hem su kaybı en aza indirilecek hem de su kalitesi korunacaktır.

Aras ve Kura havzasında Türkiye ve İran'a kıyasla daha ön planda olan Gürcistan ve Ermenistan'da da su kaynaklarına ilişkin hem kalite hem de miktar olarak sorunlar yaşanmaktadır. Gürcistan yoğun bir şekilde su kaynaklarını tüketirken, Ermenistan'da su sorununun temelini su kaynaklarının kötü yönetildiği ifade edilmektedir. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan, 1992 yılından itibaren su kaynaklarının yönetimine ilişkin yeni yasalar oluşturmaya başlamıştır. Ermenistan ve Gürcistan da bu yeni yapılanma sürecinde AB Su Çerçeve Direktifi'ni bir referans olarak kullanmaktadır. Gürcistan ve Azerbaycan, 1997 yılında beri, Ermenistan ise 1992'den beri AB

76 Rafiq Verdiyev, "National Water Strategy".

Su Çerçeve Direktifi'ni adapte etmeye başlamıştır. Ermenistan ayrıca 2002 yılında bir revizyon da yapmıştır. Fakat üç ülkede 2002 yılından itibaren söz konusu nehirlere ilişkin genel bir kontrol ve yönetim sistemi olmamakla birlikte, 2002 yılından beri su kalitesi izlenmemektedir.⁷⁷ Üç kıyıdaşında su konusunda aynı yolda aynı referansla yürümeği tercih etmesi, işbirliği konusunda kolaylıklar sağlayacak düşüncesi oluşturmuştur. Keza, üç ülkenin de referans kaynak olarak kullandıkları AB Su Çerçeve Direktifi dahilinde, ulusal su havzaları ve uluslararası havzaları hiçbir fark gözetmeden ele alınmaktadır. Ulusal suyuolları için geçerli olan hedefler, devlet sınırlarını aşan sular için de geçerlidir.⁷⁸

Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu Tartar nehri üzerinde bulunan Sarsang rezervuarını politik ve çatışma silahı olarak kullanması su konusunda yapılabilecek anlaşmalar için büyük bir engel oluşturmaktadır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi sınıraşan sular Azerbaycan'ın su potansiyelinde önemli bir paya sahiptir. Sınıraşan sularla ilgili olarak kıyıdaş devletlerle işbirliği de strateji içerisinde ele alınan bir konudur. Azerbaycan'ın iyi niyetine karşın özellikle Ermenistan ile arasında yaşanan politik sorunlar nedeniyle bu hedefin mevcut şartların iyileşmesine bağlıdır. Mevcut strateji içerisinde Gürcistan ile hâlihazırda sınıraşan sulara ilişkin olarak Entegre Su kaynakları

Yönetim (IWRM) planı için çalışmalar başlamıştır.⁷⁹

Su konusunda uluslararası örgütlerin teşvikiyle aynı çatı altında toplanabilen üç ülke, söz konusu politik çıkarlar ve dengeler söz konusu olunca su önceliğini yitirmektedir. Üç ülke arasında gerek ekonomik, gerek sosyal gerekse de ekonomik sorunlar nedeniyle bir anlaşma imzalanamamıştır. Özellikle Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu en büyük sorun olarak kendini göstermektedir. Özellikle Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu Tartar nehri üzerinde bulunan Sarsang rezervuarını politik ve çatışma silahı olarak kullanması su konusunda yapılabilecek anlaşmalar için büyük bir engel oluşturmaktadır. Su konusunda yapılacak işbirliklerinin temelinde devletlerin iyi niyeti önemli bir rol oynamaktadır. Havzada işbirliği yapılamadığında ise havzadaki güç dengeleri mevcut düzeni belirlemektedir. Ermenistan, yukarı kıyıdaş olmanın verdiği coğrafi avantaj ile su kaynaklarının gerek miktarı, gerek yönetimi ve gerekse kirliliğinin engellenmesine ilişkin

77 Michael E. Campana1, Berrin Basak Vener2, and Baek Soo Lee, "Hydrostrategy, Hydropolitics,....", s.25.

78 M.Kaika ve B.Page, "The EU Water Framework Directive: Part 1. European Policy-Making and the Changing Topography of Lobbying", *European Environment*, vol.13, (2003), s.315

79 Rafiq Verdiyev, "National Water Strategy ...".

herhangi bir önlem almamaktadır. Ermenistan işgal altında tuttuğu Sarsang rezervuarını Azerbaycan'a karşı bir silah olarak kullanmakta ve barajı yıkmakla tehdit etmektedir. Suya ihtiyaç duyulan sulama mevsimlerinde baraj kapaklarını kapatarak Azerbaycan'da bu suya ihtiyacı olan bölgelerde tarım faaliyetlerine zarar vermektedir. Taşkın dönemlerinde ise suyu bırakarak taşkınlara neden olmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'ı barajı yıkmakla da tehdit etmektedir. Barajın yıkılması hem tarım alanlarına, yerleşim yerlerine zarar verecek ve can kayıplarına neden olacaktır. Ermenistan söz konusu rezervuarı bir silah olarak kullanarak, bölgenin ihtiyacı olduğu suya erişimini engelleyerek Azerbaycan'a sosyo- ekonomik, çevresel ve kalkınma açısından zarara uğratmaktadır.

BM, Küresel Çevre Fonu ve AB gibi uluslararası örgütler, Ermenistan, Azerbaycan ve diğer Aras –Kura kıyıdaşlarını içine alan birçok proje gerçekleştirmektedir. Bu projeler ile bölge sularının etkin, verimli ve iyi kalitede işbirliği içinde kullanılması amaçlanmaktadır. Fakat, bir su rezervuarının Ermenistan tarafından bir tehdit/ bir çatışma amacı ile kullanılması bugüne kadar yapılmış tüm işbirliği çabalarını boşa çıkarmaktadır. Bölge sularının etkin bir şekilde kullanımını sağlayabilmek için öncelikle Sarsang rezervuarı üzerinde Ermenistan'ın kontrolünden kaynaklanan sorununun çözülebilmesi gerekmektedir.

Ermenistan'ın su kaynağını ve barajı bir silah olarak kullanması Birleşmiş Milletlere göre uluslararası insani ve insan hakları hukukuna (international humanitarian and human rights law) aykırı bir durumdur. BM'nin ifadesine göre insanların güvenli suya erişimini engellemek temel insan hakkının red edilmesi demektir. Ayrıca, su kaynağını veya yapısını kasıtlı kullanarak sivil halka zarar vermesi, Ermenistan'ın su kaynağını ve barajı bir silah olarak kullanması dahilinde Birleşmiş Milletlere göre uluslararası insani ve insan hakları hukukuna (international humanitarian and human rights law) aykırı bir durumdur.

Ermenistan'ın Sarsang rezervuarına müdahalesine ilişkin olarak Azerbaycan'ın zararının tanzim edilmesi ve rezervuarın bir silah olarak kullanılmaması için uluslararası örgütlerin de dahil olduğu bir çözüm sürecinin yaratılması ve Ermenistan'ın suyu bir silah olarak kullanmaması için gerekli yaptırımların da uygulanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Alakbarov A.B., “Groundwater of Azerbaijan”,
http://www.hydrology.nl/images/docs/ihp/groundwater_governance/Groundwater_of_Azerbaijan.pdf
- “Azerbaijan, Georgia Make Progress Towards the Joint Sustainable Management of Kura River”, 1 May 2013. Online at: <http://water-l.iisd.org/news/azerbaijan-georgia-make-progress-towards-the-joint-sustainable-management-of-kura-river/>
- Avazova M., “Water Resources of Azerbaijan, Their Management and Bilateral Agreements”, Almaty, September 10-13, 2012
- Batur Yamaner M., A. Emre Öktem , Bleda Kurtarcan, Mehmet C. Uzun, *12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek protokolleri*, Galatasaray Hukuk Fakültesi Yayınları: 42, GSÜ ve ICRC, İstanbul.
- Bosnjakovic B., (1998), “UN/ECE Strategies for protecting the Environment with Respect to International Watercourses: The Helsinki and Espoo Conventions”, *International Watercourses: Enhancing Cooperation and Managing Conflict*. Washington.
- Campana Michael E., Berrin Basak Vener, and Baek Soo Lee, (2012), “Hydrostrategy, Hydropolitics, and Security in the Kura-Araks Basin of the South Caucasus,” *Universities Council on Water Resources Journal of Contemporary Water Research & Education Issue 149*, s. 22-32, December 2012.
- Er Tayfun, “Benden sonrası tufan”, Takvim Gazetesi, 14 Temmuz 2014, <http://www.takvim.com.tr/guncel/2014/07/14/benden-sonrasi-tufan>
- FAO,(2008), *Irrigation in the Middle East region in figures; Aquastat Survey-2008*, FAO Water Reports 24, Roma.
- Gouldson A., Elena Lopez Gunn, Jamie Van Alstine, (2008), “New Alternative and Complementary Environmental Policy Instruments and the Implementation of the Water Framework Directive”, *Europe Environment*, 18.
- Imanov Farda A., (2007), “Water Infrastructure of Kura River Basin Within Azerbaijan”, International Congress on River basin management. http://www2.dsi.gov.tr/english/congress2007/chapter_1/08.pdf

International Law Association (ILA), (2004), “Water Resources Law”, Berlin Conference, Fourth Report.

“Islamic State militants threaten Turkey with violence if Euphrates water supply not restored”, 11 August 2015, online at: <http://rt.com/news/179352-euphrates-is-militants-turkey/>

İmanov F.Ə., Ələkbərov A.B., Əsədov M.Y., (2015) “Azərbaycanın su ehtiyatlarının müasir dəyişmələri və onların inteqrasiyalı idarə edilməsi”, Bakü.

Kaika, M. , B.Page, (2003), “The EU Water Framework Directive: Part 1. European Policy-Making and the Changing Topography of Lobbying”, *European Environment*, 13, s.314-327.

Mammadzadeh Ibrahim, “Water Resources Management in the Republic of Azerbaijan: Overview and Outlook”, http://www.gwp.org/Global/GWPCACENA_Files/en/pdf/azerbaijan.pdf

Matthew McDonald, (2001), “The Environment and Security: The Euphrates River”, Department of Government University of Queensland.

Mustafayev A, Rauf Garayev, “Legal Aspects of Reparation for Damage Caused to Azerbaijan as a Result of Armenian Aggression”, www.irs-az.com.

Özyılmaz Emine Vildan, (2013), “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15 /2.

Peter Gleick, (1993), “Water and Conflict; Fresh Water Resources and International Security”, *International Security*, vol.18, no.1.

Reducing Transboundary Degradation in the Kura Ara(k)s River Basin, <http://www.kura-aras.org/Welcome.html>

Rekolainen S., J.Kamari, M.Hiltunen, (2003), “A Conceptual Framework for Identifying the need and Role of Models in the Implementation of the Water Framework Directive”, *Int. J. River Basin Management*, vol.1, no.4.

Rockström J., Malin Falkenmark, Louise Karlberg, Holger Hoff, Stefanie Rost and Dieter Gerten, (2009), “Future water availability for global food production: The potential of green water for increasing resilience to global change”, *Water Resources Research*, Volume 45, Issue 7, July 2009

Strategic Foresight Group, (2014), *Water and Violence; Crisis of Survival in the Middle East*, Mumbai.

Swain, A., (2004), *Managing Water Conflict; Asia, Africa And The Middle East*, London, Routledge.

Taslakyan L.,(2014), “Transboundary Management of the Kura-Araks River Basin”, Dundee.

The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan,
<http://www.stat.gov.az/source/agriculture/indexen.php>

“The Azerbaijan Republic National Water Strategy”, (2013)

UN, (2004)“Environmental Performance Reviews of Azerbaijan”, Chapter 7: Water Management.

UNESCO, (2006), *Water as a Shared Responsibility*, The United Nations World Water Development Report II, New York.

World War II: Operation Chastise - The Dambuster Raids
<http://militaryhistory.about.com/od/aerialcampaigns/p/dambusters.htm>

Vener Berrin Basak, (2006), “The Kura-Araks Basin: Obstacles and Common Objectives for an Integrated Water Resources Management Model among Armenia, Azerbaijan, and Georgia”, Unpublished Master thesis.

Verdiyev R., (2012) “National Water Strategy of Azerbaijan Republic”, Cenevre.

Yılmaz R., (2010), “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*.

ERMENİ SEVK VE İSKÂNININ (TEHCİRİN) ALTINDA YATAN NEDENLER

(REASONS BEHIND THE RELOCATION OF ARMENIANS)

Öğr. Gör. M. Törehan SERDAR

Bitlis Eren Üniversitesi
mtserdar@gmail.com

Öz: Bu makalede Ermenilerin tehcir kararının hangi şartlar altında ve hangi sebepler ile alındığı, bu kararın alındığı tarihte Osmanlı devletinin içinde bulunduğu koşullar incelenmektedir. Çalışmada Osmanlı devletinin tehcir kararı alırken karşı karşıya kaldığı güvenlik tehdidi, bu tehditle başetmek için gerekli kaynakların bulunmayışı gibi faktörler ele alınmaktadır. Buna göre alınan kararın bir zorunluluktan ileri geldiği göz ardı edilirken bu süreç ile ilgili Batılı kaynaklarda yapılan değerlendirmelerin söz konusu koşulları ve sebepleri kasıtlı bir şekilde nasıl çarpıttığı, böylece Osmanlı devletini ve Türkiye'yi nasıl baskı altına almaya çalıştıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ermeni isyanları, Ermeniler, sevk ve iskân, Talat Paşa, Osmanlı Devleti, 1915

Abstract: In this article, the reasons behind the relocation of the Ottoman Armenians and the conditions in which this decision was made are analysed. The article evaluates those factors such as security risks in the Eastern part of the Ottoman state and the fact that there was a lack of resources to handle this risk. Accordingly, the relocation decision was based on an inevitable necessity to take precautions in the region, while Western sources deliberately ignore the conditions and the reasons for such a decision, and therefore try to incriminate Ottoman state and Turkey.

Keywords: Armenian revolts, Armenians, relocation, Talat Pasha, Ottoman state, 1915

Giriş

Ermeni meselesi, Ermeni tehciri son kırk yıldır ülkemizin gündemini meşgul etmiştir. Bir süre daha meşgul edeceğe benziyor. Yetmişli yılların sonlarına doğru ağırlık kazanan Ermeni meselesi, elçilerimizin katledilmesine kadar gitmiştir. Ermeni meselesinin bütün yönleriyle taraflı ve tarafsız bilim adamları tarafından araştırılmasından yanayız. Özellikle tarafsız bilim adamlarının bu konuyu araştırmalarını arzu ederiz.

Ermeni tehcirinin bütün yönleriyle araştırılması, iddaların belgelendirilmesi gerekir. Siyasicilerin tarihçi yerine geçmekten, parlamentoların önyargılı kararlar almaktan sıyrılıp bu işi uzmanlarına bırakması önemlidir. Gerçeklerin ortaya çıkması en çok bizleri sevindirir.

1. Ermeniler

Tarih; Ermenilerin sürekli göç halinde yaşadıkları göstermiştir. Bu göçlerin büyük çoğunluğu sürgün şeklinde olmuştur. Müslüman Türk hâkimiyetinin dışındaki yöneticiler, Ermeni milletini sürekli sürgün ederek göçe tabi tutmuşlardır. Ermenilerin huzur içinde yaşadıkları tek dönem varsa, o da Türk hâkimiyetinde oldukları dönemdir. Bunu akli başındaki bütün Ermeniler kabul etmektedir.

Tarih boyunca Ermeniler; Sasaniler, Bizans İmparatorluğu (II. Basil, IX. Konstantin Monomak) Moğollar, Memlûklular ve Çarlık Rusya tarafından sürekli bir yerlere sürülmüşlerdir. Özellikle Bizans sürgünleri Ermeni Urfalı Mateos tarafından ağır bir dille eleştirilmiş, Yunan halkı alabildiğince kötülenmiştir. Ermenilerin batılı devletler tarafından zaman zaman dışlanması, hor görülmesi, Ermenilerin aleyhine gelişen olaylar olmuştur.

2. Tehcire Giden Yollar

1912'den sonra özellikle Çarlık Rusya'sının büyük desteğini alan ve karşılıklı bir dayanışma içinde hareket eden Ermeniler, 1914'te, İngiliz ve Fransızların da katkısıyla önemli başarılar elde ettiler. 8 Şubat 1914'te Hariciye Nazırlığı görevini de üstlenmiş olan Sadrazam Sait Halim Paşa ile Rus elçisi arasında İstanbul'da bir anlaşma imzalanmıştır.¹ Bu anlaşmaya göre Doğu Anadolu'da Vilayet-i Site adı verilen Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır ve Elazığ iki

1 BAYUR Hikmet Yusuf, *Türk İnkılap Tarihi*, I/1, Ankara 1963, sah. 169-172

kesime ayrılıyor. Birinci kesim Erzurum, Trabzon ve Sivas, ikinci kesim ise Van, Bitlis, Elazığ ve Diyarbakır'dır. Bu anlaşma ile Ermeni devletinin bir nevi temelleri atılmıştır. Bu anlaşma aşağıdaki hükümleri içermektedir.

- 1- Doğu Anadolu'nun iki kesiminin başlarına seçilecek olan iki müfettişi büyük devletler teklif edecek ve Osmanlı Devleti de kimi atadığını bir nota ile bildirecek,
- 2- Her müfettiş kendi kesiminde idare, adliye, polis ve jandarmayı denetleyecek,
- 3- Toprak konusundaki anlaşmazlıklar müfettişlerin gözetimi altında çözümlenecek,
- 4- Kanun, nizamname ve resmi tebliğler mahalli dillerle ilân edilecek; genel müfettiş mümkün görürse, herkes mahkemelerde ve resmi dairelerde kendi dilini kullanabilecek, ancak mahkeme hükümleri Türkçe olacak ve imkân olursa ilgililerin dillerine de çevrili yapılacak,
- 5- Herkes, bulunduğu askeri müfettişlik sınırları dışına çıkmadan askerliği yapacak,
- 6- Hamidiye Alaylarına Ermeniler de alınacak,
- 7- Her iki bölgede bir yıl içerisinde seçim yapılacak,
- 8- Bölgelerdeki ırk ve dinlere mensup olanlar tespit edilecek,
- 9- Jandarmanın ve polis teşkilatları mensupları yarı yarıya olacak.

Ekim 1914'te resmen Birinci Dünya Savaşına giren Osmanlı Devleti, bu şartlar altında bir yandan Kafkaslarda Rusya'yla, diğer yandan Çanakkale'de ve Filistin'de İtilaf devletleri kuvvetleriyle çarpışmak zorunda kaldı. Doğuda Rus ordularına yardım eden ve hatta Osmanlı şehirlerini Ruslara teslim eden Ermeniler, İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale'ye saldırdıkları sırada Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ardı ardına isyan çıkardılar. Bu arada birçok savunmasız sivil halk katliama uğradı. Durumun daha da vahim hal alması üzerine Osmanlı Devleti özellikle Doğu ve İç Anadolu'daki Protestan ve Katolik mezheplerine mensup olmayan Ermenileri, 27 Mayıs 1915'de aldığı bir kararla, savaş bölgesine uzak olan Suriye'de Şehr-i Zor (Deyr-i Zor), Halep ve Musul'a nakletti.² Bu operasyonda yaklaşık 450.000-600.000 kişi iskân edildi. Bu olay;

² ÖZDEMİR Hikmet, Kemal ÇİÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, *Ermeniler; Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, sah. 3

hem Türkler, hem de Ermeniler için yeni bir tarihi sürecin başlangıcı oldu. Artık Ermeniler, bin yıldır birlikte yaşadıkları Türklerin güvenini tamamen yitirdiler, Türkler ise Ermenilerine katlettiler iddiasıyla, günümüze kadar gelen asılsız bir suçlamayla karşı karşıya kaldılar. Ermeni tehcirine giden yollara bir bakalım.

Osmanlı Devletinin ölüm-kalım savaşı verdiği bir sırada Ermeniler, gerek cephede ve gerekse cephe gerisinde düşmanın işine yarayacak büyük faaliyetler içerisinde bulunmuş ve bu faaliyetlerini ülke geneline yaymaktaydılar. Hatta Ermenilerin top yekûn bir isyana hazırlandıkları sezilmeye başlanılmıştı. Nitekim Ermeniler, köylere varıncaya kadar şu talimatı yayınlamışlardır:³

- 1- Kim olursa olsun her Ermeni aslı ihtiyaçlarından bazılarını satmak suretiyle silahlanmalıdır.
- 2- Seferberlik ilânıyla silâh altına çağrılan Ermeniler bu çağrıya uymayacaklar, Müslümanlar da dâhil çevrelerindeki halkı da orduya katılmaktan men edeceklerdir.
- 3- Her ne suretle olursa olsun silâh altına alınmış olan Ermeniler ordudan firar edip Ermeni çetelerine ve gönüllü birliklerine katılacaklardır.
- 4- Rus ordusu sınırı geçer geçmez komitacılar, firariler ve çeteler, Rus ordusuna katılarak Osmanlı ordusuna saldıracaklardır.
- 5- İkmal yollarını ve telgraf hatlarını kesmek suretiyle Osmanlı ordusunun iş ve istihbaratını sekteye uğratacaklardır.
- 6- Cephe gerisinde, iki yaşına kadar olan bütün Müslümanları gördükleri yerde ve her fırsatta katledeceklerdir.
- 7- Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek veya yakıp yıkacaklardır.
- 8- Terk edecekleri ev, hububat, kilise ve hayır kurumlarını yakıp, bunları Müslümanların yaptığı propagandasını yapacaklardır.
- 9- Resmi devlet dairelerini kundaklayacak, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını pusuya düşürüp katledeceklerdir.

3 HALAÇOĞLU Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 42-43

- 10- Cepheden yaralı dönen Osmanlı askerleri öldürülecektir.
- 11- Şehir, kasaba ve köylerde isyanlar çıkaracaklardır.
- 12- Müslüman askerlerin ve sivil halkın morallerini bozarak göçe mecbur edeceklerdir.
- 13- Bomba, silah imal, tedarik veya ithal ederek bütün Ermenileri silahlandıracaklardır.
- 14- Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilâl ve katliamın faturasını Müslümanlara çıkararak, bunu iç ve özellikle dış kamuoyunda neşreceklerdir.
- 15- İtilaf devletleri adına casusluk ve rehberlik yapacaklardır.

Ermeniler bu talimatı derhal uygulamaya koydular. Bu durum karşısında Başkumandanlık 25 Şubat 1915'te bütün birliklere gönderdiği tamimde, Ermenilerin çeşitli yerlerde çeteler kurduklarını, askerden kaçarak eşkıyalığa başladıklarını, aramalarda bol miktarda silah ve bomba bulunduğunu ve bunun bir isyan hazırlığı olduğunu belirterek aşağıdaki tedbirlerin alınmasını istemiştir.

- a) Ermeni erler, seyyar orduda ve silahlı hizmetlerde kullanılmayacak,
- b) Komutanlar silahlı saldırılara karşı koyacaklar, gerekirse örfi idare ilân edeceklerdir.
- c) Her yerde uyanık davranılacak, ancak plânlı harekât olmayan yerlerde arama yapılmayacak ve sadık tebaaya herhangi bir zarar verilmeyecektir.⁴

Ermeni Patriği, Osmanlı hükümeti savaşa girdiği takdirde Ermenilerin izleyecekleri yolu belirlemek amacıyla bir toplantı düzenledi. Taşnaksutyun, Hınçak, Ramgavar ve Vergazmial-Hınçak şeflerinin ve bu komitelere bağlı Ermeni Ulusal Meclisi üyelerinin katıldığı toplantıdan hiçbir karar çıkmadı.

Osmanlı Devletinin ölüm-kalım savaşı verdiği bir sırada Ermeniler, gerek cephede ve gerekse cephe gerisinde düşmanın işine yarayacak büyük faaliyetler içerisinde bulunmuş ve bu faaliyetlerini ülke geneline yaymaktaydılar. Hatta Ermenilerin top yekûn bir isyana hazırlandıkları sezilmeye başlanılmıştı.

4 SÜSLÜ A. Kırzioğlu, F. Yinanç, R. Halaçoğlu, Y. Türk Tarihinde Ermeniler; Ankara 1995, sah. 185-186

Hınçaklar öne çıkmak istemediler. Bununla birlikte komiteler faaliyetlerini sürdürdüler. Şubelerine Rusların ilerlemesi halinde, Osmanlı birliklerinin geri çekilişini zorlaştırmak için ne gerekiyorsa yapmalarını, birliklerin malzeme tedariklerini engellemeleri; Osmanlı birlikleri ilerledikleri takdirde Ermeni askerlerinin birliklerinden ayrılarak çeteler oluşturmaları ve Ruslara katılmaları bildirildi.⁵

Fransız tarihçi Gaston Gaillard, 1920’de yayınladığı kitabında, hezimetle biten bir savaştan çıkar çıkmaz bir başkasına giren Osmanlı Devleti’nin zayıflığından faydalanmak amacıyla komitelerin Zeytun’da, Maraş ve Kayseri’de, özellikle Van, Bitlis, Talori, Muş ve Erzurum’da ayaklanmalar çıkardıklarını, Erzurum ve Doğu Beyazıt’taki Ermenilerin çoğunun, seferberlik emriyle birlikte Rus tarafına geçtiğini ve orada silahla donatıldıktan sonra Türklere karşı savaşa gönderildiklerini, Erzincan’da da Ermenilerin dörtte üçünün Rusya’ya geçerek Rus saflarında savaşa katıldıklarını ifade eder. Ma’muretül-aziz (Elazığ) vilayetindeki Ermenilerin de silahlanarak askeri birlikler oluşturduklarını ve Ruslar tarafından Van ve İran sınırına gönderildiklerini, İstanbul’dan ve Rusya’dan Dersim ve çevresine gönderilen habercilerin, bu bölgedeki Kürtleri Osmanlı hükümetine karşı ayaklanmaya çağırdıklarını belirtir. Karahisar bölgesi Ermenileri de, Rusların gelişini bekleyerek isyana hazırlanmışlardır. Aynı şekilde Ankara vilayetinde de Türklere karşı saldırılar, seferberliğe uyan Müslüman ailelere tehditler ve benzeri karışıklıklar görülür.⁶

İngiliz diplomat belgelerinden izlenildiğine göre, 1914 Kasım ayından itibaren Ermeniler Türkiye’nin Kuzeydoğusunda ve Güneyinde silahlı çeteler oluşturarak Osmanlı Devleti’ne karşı İtilaf cephelelerinde savaşa katılmak için gönüllü yazıldılar. İngiltere’nin eski Ruster-Don Konsolos Yardımcısı Francis Blyth Kinby tarafından 6 Kasım 1914 tarihinde Dışişleri Bakanına gönderilen bilgi notunda, David Tehermoff adlı Ermeni ile kısa süre önce yapılan bir görüşmede “60.000 gönüllü Ermeni’nin Kafkasya cephesinde Ruslarla birlikte Türklere karşı savaş için hazır oldukları ve bu gönüllülerin Rus hükümeti tarafından silahlandırıldığı” bilgisinin edinildiği bildirilmektedir.⁷

Tiflis’teki Ermeni Bürosu da Ruslarla beraber Osmanlı Devleti’ne karşı ittifakı teyit etmektedir. 30 Kasım 1914 tarihinde yayınladıkları bildiriye; “Dünyanın dört yanından Ermenilerin Rus ordusu saflarına katıldığı, Rus bayrağının Çanakkale ve İstanbul boğazlarından dalgalanacağı, Hıristiyan inancından

5 Gaston Gaillard, *Türk Ermeni Sorunu*, Çev. Nuri Bilgin. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk-Ermeni İlişkileri Grubu Yay. İzmir 2003, sah. 12-14

6 Gaston Gaillard, a.g.e. s. 12-14

7 UK ARCHIVES FO 371/2116, *Emeniler; Sürgün ve Göç*, a.g.e. sah. 58

*dolayı acı çekmiş olan Türkiye Ermeni halkının Rus koruması altında yeni ve özgür bir yaşama kavuşacağı” vurgulanmıştır.*⁸

Çanakkale Savaşları'nın başladığı tarihten itibaren Ermeniler, Anadolu'da İtilaf güçleriyle eş zamanlı olarak eylemlerini genişlettiler. Van ve çevresinde gerçekleştirdikleri olaylarda sivil halktan pek çok kişiyi öldürdüler. Mahmudiye'de Müslümanları toplu olarak katlettiler; camileri ahır haline getirdiler.⁹ 15 Nisan 1915'te Van, Çatak ve Bitlis'te isyan başlatıldı.¹⁰ Van ve çevresinde memur ve jandarmaları öldürdüler, karakollara ve Türklere ait evlere saldırarak resmi binaları yaktılar. Ruslarla işbirliği yapan Ermeni kuvvetleri, 16/17 Mayıs gecesi Van'ın Ruslara teslimini sağladılar. Bu durumu İstanbul'daki Almanya Büyükelçisi Wangenheim, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na şu telgrafla bildirdi: *“Van vilayetindeki Ermeniler ayaklanmışlar, Müslüman köylere ve kaleye saldırıya geçmişlerdir. Kaledeki Türk garnizonu 300 kayıp vermiş, günlerce devam eden sokak muharebeleri sonunda şehir asilerin eline geçmiştir. 17 Mayıs 1915'te Van Ruslar tarafından işgal edilmiş, Ermeniler düşman tarafına geçmiş ve Müslümanları katletmeye başlamıştır. 80.000 Müslüman Bitlis istikametinde kaçmaktadır”*.¹¹

Tiflis'teki Ermeni Bürosu da Ruslarla beraber Osmanlı Devleti'ne karşı ittifakı teyit etmektedir. 30 Kasım 1914 tarihinde yayınladıkları bildiri; “Dünyanın dört yanından Ermenilerin Rus ordusu saflarına katıldığı, Rus bayrağının Çanakkale ve İstanbul boğazlarından dalgalanacağı, Hıristiyan inancından dolayı acı çekmiş olan Türkiye Ermeni halkının Rus koruması altında yeni ve özgür bir yaşama kavuşacağı” vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915) tarihine kadar, yani seferberlikten dokuz ay sonrasına kadar, Ermeni isyanlarına karşı yalnız mahalli ve özel tedbirler almakla yetindi. Van'ın düşmesi ve Rus ordusunun doğu illeri üzerine yürümesi sıralarında, özellikle öncülük eden Ermeni Gönüllü Alayları tarafından Müslüman halk, merhametsizce yok ediliyordu. Hükümet Ermeni Patrikliğine, Ermeni Milletvekillerine, komite reislerine; vatan savunması için uğraşılırken isyanlara, saldırılara, cinayetlere devam olduğu takdirde şiddetli tedbirler

8 UK ARCHIVES FO 371/2484/46942, No. 22083; 30 Kasım 1914 tarihli Horizon'dan aktarılmıştır.

9 Ermeniler; Sürgün ve Göç, a.g.e. sah. 60

10 ATBD, Ekim 1985, Sayı 85, Belge 2003, 2005

11 *Deutschbisches und Armenien*, 1914-1918, yay. Johannes Lepsius, Potsdam 1919, s. 65, 46 ve s. 56 nr. Belgelerden nakleden N. Göyünç – İstanbul Alman Elçisi Wangenheim'in 15 Nisan 1915 tarihli ve 228 nolu raporu, Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi Berlin, 1 A Türki 183, Armenien Bd. 36, No. 7118, R.14085

alacağını bildirdi. Bu tenbihata rağmen Ermeni faaliyeti bütün şiddeti ile sürüyordu. Ermeniler tarafından Van'ın düşürülmesi, Bitlis, Muş, Erzurum, Doğu Beyazıt, Zeytun (Süleymanlı), Sivas bölgelerindeki isyanlar ve saldırılar üzerine hükümet orduyu ve milleti korumak için harekete geçmek zorunda kaldı. Van isyanının başlaması ve Ermenilerin bağımsız bir devlet kurduklarını ilân etmeleri üzerine 24 Nisan 1915'te vilayetlere ve mutasarrıflıklara (sancaklara) gönderilen bir tamimle Ermeni komitelerinin elebaşlarının tutuklanması istendi.¹² İki gün sonra Başkumandanlık da aynı mealde bir tamimi bütün birliklere gönderdi. Söz konusu emirler gereğince çeşitli örgütlere mensup 2345 Ermeni tutuklandı. Tutuklananların sıradan Ermeniler değil, isyancıların elebaşları oldukları belirlenmiştir. Savaşta olunmasına rağmen, faaliyetlerine serbestçe devam eden komite merkezleri 26 Nisan'da hükümet tarafından kapatıldı.

Osmanlı Arşivindeki belgelerde Ermeni Tehcirinin nedenleri şöyle anlatılmaktadır:

“Ermeni komitelerinin Osmânlı Ermenileri arasındaki tarafdârları fevka'l-âde tekessür ve tevessü' etmesi üzerine anâsır-ı mezkûrden komiteler ile peydâ-yı münâsebet edenlerin öteden beri Hükûmet-i Osmâniyye'ye karşı olan vaz'iyetleri ve memâlik-i Osmâniyye'deki teşkilât-ı siyâsiyyeleri ve Osmânlı sıfatıyla kâbil-i te'lîf olmayan harekât-ı ihtilâlkârâneye ictisâr ile envâ'-ı cinâyât-ı fecî'a ikâ' etmiş oldukları yukarıda hulâsaten zikr ve îzâh edildi. Kaldı ki merkezleri Avrupa'nın meşhûr şehirlerinde bulunan ve her sûretle mazhar-ı mu'âvenet bulunan komiteler ile bunlara mensûb Ermeniler Hükûmet-i Seniyye'nin Harb-i Umûmî'ye duhûlünden evvel ve sonra haklarındaki emniyet ve i'timâddan istifâde ederek bir taraftan gizli gizli memleketi bir bomba ve mevâdd-ı infilâkiyye deposu hâline getirmeleri ve diğer taraftan muhâsım devletler ile tevhîd-i fa'âliyyet ve mesâ'î ederek gerek dâhil-i memleketde gerek memâlik-i ecnebiyyede bulunanların firâren veya gönüllü olarak başlarındameb'ûsları mütefekkirleri bulunduğu halde düşman ordularına giderek bi'l-fi'l muhâsemâta iştirâkleri ve buna muvaffak olamayanların bunlar hesâbına câsusluk eylemeleri ve memleketin bir başından diğer başına tertûbât ve tedârikât-ı ihtilâliyyede bulunmaları ki - sahne-i harbden pek uzak olan ve asla ümîd edilmeyen mahallerde zabt ve müsâdere edilen bomba ve esliha yığınları ile sâbit-ve ale'l-husûs son Kafkas harekâtında Rus ordusunun pîşdârlığını eden ve kısm-ı a'zâmı yerli ve tâbi'iyet-i Osmâniyyeyi hâ'iz Ermenilerden

12 OBE, s.6'dan BOA, DH, ŞFR, nr. 52/102.

müteşekkil bulunan çetelerin Van, Bitlis, Muş, Erzurum, Trabzon gibi Rus işgâli altına geçen mahallerde ahâlî-i Müslime'ye karşı târîh-i insâniyyetde bu ana kadar misâlleri olmayan ve her sâhib-i vicdânı fâ'illerine karşı bütûn rûhuyla la'nete mecbûr edecek olan envâ'-ı kâtâl, mezâlim, şenâyi' irtikâbları Hükûmet-i Osmâniyye'nin tamâmen insilâb-ı emniyyetini ve mahâll-i mezkûre ahâlisinin nefret ve buğz-ı adâvetini intâc etmiş olduğundan bir taraftan emniyyet ve asâyiş-i memleket muhâfaza edilmek ve diğer taraftan ahâlî-i İslamiyye tarafından haklı olarak mukâbele edilmesi keyfiyyeti der-pîş-i nazar edilerek böyle bir hâlin zuhûruna meydân vermemek maksadıyla ba'zı mahallerde bulunan Ermenilerin ihrâc ve menâtık-ı mu'ayyenede iskân edilmeleri takarrur eylemiş idi. Bi'z-zarûr bu sûretle yapılan tehcîr mu'âmelesinin yalnız vatana karşı sû-i niyyetleri tahakkuk edenlere tatbîki tarîkına gidilmeyerek menâtık-ı harbiyedeki Ermenilerin ale'l-umûm teb'îd edilmeleri vehleten şâyân-ı muâheze görülebilir. Fakat Ermenilerin gâye-i milliyye add etdikleri mekâsıdı istihsâl uğurunda tamâmiyle mütesânid olarak hareket etmeleri ve şu harekât-ı fesâdkârânenin vukû' bulacağı bi't-tab' ma'lûmu olan Ermenilerden hiç kimsenin bî-günâhları tehcîrden kurtarmak için hükûmete ihbârâtında bulunmamış olması ve harbin pek serî' bir sûretde inkişâf etmekte olan safahâtı arasında arız ü amîk tedkîkâtında bulunmak kâbil olmaması ve bu kâbil olsa bile bir kasabada sâkin Ermenilerin hangilerinin hakikaten komitelere mensûb ve aynı efkâr-ı ihtilâlkârâneye sâlik olup olmadığının ve fırsat karşısında hükûmete karşı hareket etmeyeceğinin tebeyyünü ademü'l-imekân bulunması ve bu husûsda edilecek küçük bir kusûrun orduyu önden ve arkadan ateşe mar'ûz bırakabileceği nazar-ı i'tibâra alınırsa tehcir mu'âmelesinin "en masse" tatbîkindaki zarûretde şübhe kalmaz.

Tehcîr mu'âmelesinin ba'zı mahallerde an-kasdın veyâ an-cehlin hüsn-i tatbik edilmediği kemâl-i hulûs ile icrâ edilmiş tahkîkât netîcesinde ma'a'te'essüf anlaşılmış olduğundan hükûmet-i hâzıra tedbîr-i mezkûrdan dolayı mutazarrır olanların tehvîn-i ihtiyâclarıyla mesken ve me'vâlarına avdetleri esbâbının istikmâline kemâl-i keremî ve samîmiyyet-i tâmmeye ile teşebbüs eylediği ve şimdîye değin binlerce Ermeni mesken ve me'vâ-yı kadîmlerine yerleşdirildikleri gibi tehcîr esnâsında ta'kîb edilen maksada muhâlif olarak hareket eden eşhâsın şedîden duçâr-ı mücâzât edilmeleri husûsunda her ne yapılmak mümkün ise icrâsından geri durulmamış ve bunlar tevkîf ve dîvân-ı harplere teslim edilerek muhâkeme edilmekte bulunmuşdur.

Hâlbuki iş bu tehcîr keyfiyyetinden dolayı Türklere karşı envâ'-ı isnâdâtta bulunulmakta ve esâsen icâbât-ı harbiyyeden olan bir tedbîrin tatbiki husûsunda vukû' bulân sû-i isti'mâlâtından dolayı bütün bir milletin mes'ûl tutulması husûsunda ârzûlar izhâr edilmektedir. Fi'l-hakîka Ermeniler vilâyât-ı ma'lûme ve Kafkasya'da İslâmlara karşı yukarıda ta'dâd edilen cinâyâtı ikâ' etdikleri sırada her türlü hissiyyât-ı insâniyyeden ârî olan ajanları vâsıtasıyla yaptırarak propagandalar ve neşriyyât ma'a'te-essüf hakikat-i hâle tamâmıyla vâkıf olmayan zevâtın iğfâlini intâc eylemiş ve Avrupa'da ba'zı mehâfil Türkü zâlim ve Ermeniye mazlûm görmeğe başlamıştır.

Şurası şâyân-ı dikkatdir ki, Ermeni komiteleri öteden beri kendilerine sosyal demokrat sîsü verdiklerinden Avrupa'daki bu kabîl partiler ile pek çoğu münâsebâtta bulunmuşlar ve hatta ma'hûd komitelerini bir ihtilâlcî sosyalist komitesi gibi "Internationale" e idhâl etmişlerdi. Son zamânlardaki vukû'ât ve hâdisât-ı âlemden istifâde eden Ermeni ihtilâlcileri mefsedetlerini örtmek için cihân sosyalistleri nezdinde eskiden beri sosyalizm efkârına hâdim birer propagandacı gibi hareket ederek gerek memâlik-i Osmâniyye'de ve gerekse Kafkasya'da irtikâb etdikleri fecâyî-i günâ günü ya tamâmen setr ve yâhûd o fecâyî'den bir kısmına gûyâ sosyalizm esâsına müstenid imiş gibi bir mâhiyet atf ederek Garbî ve Amerika efkâr-ı umûmiyyesini iğfâl etmişler ve kendi haklarında olan emniyet ve i'timâdi sû-i isti'mâl ile ikâ' etdikleri envâ'-ı şekâvet ve en fecî' cinâyatları cihân demokrasisi huzûrunda bir sosyalizm ihtilâli gibi göstermeğe kısmen muvaffak olmuşlardır. Fakat hiç şübhe yok ki bu silsile-i fecâyî' memâlik-i garbiyye ve Amerika demokrasisinin ma'lûmu olunca Ermeni ihtilâlcilerin ihtilâlcî sosyalist değil hûnhâr birer bâğî olduklarına âlem-i medeniyetçe kanâ'at hâsıl olacaktır. Bunların sosyalistliğinin ne kadar sâhte olduğuna delâlet edecek bir takım vukû'ât-ı cedîde zikr edilebiliyor, şöyleki: Eğer bunlar iddi'âlarında sâdik sosyalistler olmuş olsalar idi bugün Kafkasya'da teşekkül eden Ermeni hükûmetine sosyalist bir cumhûriyet şekli vermeleri lâzım gelir idi. Halbuki bu husûsda Ermeni ihtilâlcilerin temâmen müfrîd nasyonalistler misillü hareket etmekte ve kendileri ile ırken ve kanâ'aten hiç münâsebeti olmayan bir takım ahâlîyi demokrasinin en sarîh düstûrlarına rağmen cebren taht-ı tâbi'iyetlerine almağa ve devlet sıfatıyla daha ilk hatvede emperyalizm siyâsetini tatbîka sâ'î olmaktadırlar. Binâ-berîn Ermeni komitelerinin ne türlü mekâsıd-ı hasîseye tâbi'iyetle bu kadar cinâyât-ı şenî'ayı irtikâb etdikleri bugün ortadadır. Türklere karşı vâk'î isnâdât her ne olursa olsun hakikat ergeç kendisini gösterecek ve adâlet-i ilâhiyye yerini bulacaktır ve bulmak üzeredir. Zîrâ bugün Türk efkâr-ı umûmiyyesi

yüzbinlerce İslâma karşı envâ'-ı mezâlim ve cinâyât irtikâb eden ve bu ef'al-i şenî'aları Rus ümerâ-yı askeriyyesinin raporları ile de yakînen sâbit olan ve kısm-ı küllisi Kafkasya'da ahîren teşekkül eden Ermenistan'a firâr ile müreffehen imrâr-ı hayât etmekte bulunan canîlerin müstehak oldukları mucâzâta dûcâr edilmelerini milel-i mütemeddine talep ediyor.

Sahîfe: 1 Vesâ'ik

1- Meşhûr çete rüe'sâsından "Antranik" in "Sasun Hâtırâtı" nâmıyla kendi eliyle yazmış olduğu ser-güzeştin bir kısmının sûret-i tercümesi "Sahîfe 20" "Antranik" işbu hâtırâtında çete tertibâtından, çetenin fa'âliyetinden ve ikâ' eyledikleri katllerden bilâ-pervâ bahs etmektedir.

2- Kafkas Vâlî-i Umûmîsi "Galiçyen" in 1898'de Çar'a takdîm ettiği lâyihanın "Sahîfe 36" Ermenilere â'id kısmında Ermeni âmâlinden ve Katagikos ve "Eçmiyazin Sinodu" tertibâtından ve Ermeni mekâtib-i ibtidâ'iyyesinde ta'kîb edilen makâsıddan, Kafkas Ermeni matbû'âtından, cem'iyetlerden hayrât ve hasenâta hâdim olmakdan ziyâde siyâset ile iştigâl eden cemi'yyât-ı hayriyyeden vesâ'i'reden dûr u dirâz bahs eylemekte ve Ermeni âmâline karşı ne gibi tedâbir ittihâzı icâb eylediğini dermiyân etmektedir. "Galiçyen" Ermeni âmâlinden bahs ettiği sırada diyor ki: "Ermenilerin kıyâmından maksad memleketlerinin kadîm istiklâlîni tekrâr te'sîs etmektedir. Bu şehirlerde sâkin, tahsîl görmüş ahâlî ile silk-i ruhbâna mahsûs eşhâs arasında pek ziyâdedir. Köylüler henüz bu hastalığa tutulmuşlardır. Bu hareketin müşevvik ve muharrikleri ruhbân ve Ermeni matbû'âtı ile memâlik-i ecnebiyyede bulunan ihtilâlci komitelerdir."

3- Balkan Harbi'ni müte'âkib "Taşnaksutyun Komitesi" nin şu 'belerine tevzî' ettiği beyânnâmelerden birisi aynen "Sahîfe 61" mündericidir. Bu beyânnâme de Hükûmet-i Osmâniyye aleyhinde yapılan propagandalardan komite tertibâtından ve şu 'belerin ibrâz edecekleri fa'âliyetden bahs edilmektedir.

4- Bitlis Rusya konsolosunun 3 Kânûn-ı Evvel sene [1]910 târîhli raporu "Sahîfe 77" mûmâ-ileyh işbu raporunda "Bitlis vilâyetinin şâyân-ı dikkat ahvâlinden biri de Ermeni ihtilâl cem'iyeti olan "Taşnaksutyun" un vilâyet-i mezkûre dâhilinde sûret-i dâ'imede ibrâz-ı fa'âliyyet eylemesidir." dedikten sonra cem'iyet-i mezkûre hakkında ma'lûmât-ı kâfiye vermektedir. Meselâ "re'îsleri ile birlikde yüz bin a'zânın dâhil bulunduğu cem'iyetin merkez-i idâresi "Muş" şehrinde

kâ'indir. Bu teşkilât yirmi komiteye yüz tâlî komiteye ve sekiz yüz gruba inkisâm eylemektedir. ilh... Taşnaksutyun Cem'iyetine dâhil bulunan a'zâdan her biri her ay cem'iyet kasasına on paradan bir guruşa kadar bir meblağ te'diyeye mecbûrdur. Bundan dolayı cem'iyet-i mezkûrenin yalnız Bitlis vilâyetinde senevî bin elli, bin beş yüz liralık vâridâta mâlik olduğu zann edilmektedir. Bu sûretle her grub ve komitenin topladığı akçe Cenevre'deki "Taşnaksutyun Grup Kalemî"ne gönderilmekde ve kalem-i mezkûrce "İsviçre Taşnakist Hey'et-i Aliyyesi" mukarrerâtına göre sarf edilmektedir." diyor.

Bitlis Rus konsolosunun 19 Teşrîn-i Sâni sene [1]912 târîhli ve "63" numrolu diğer bir raporu: bunda mûmâ-ileyh konsolos "Taşnak komitesi"nin mukarrerâtından bahs eylediği sırada "Taşnaksutyun Cem'iyeti farfarada katl olunan iki Ermeninin intikâmını Müslümânlardan almak ve memleketde karışıklık çıkarmak için fırsat beklediğini hükûmete bildiriyor.

5- Çetelerin sûret-i teşekkül ve idâresi hakkında komitelerce tertîb ve şu'ubâta irsâl olunan ta'lîmâtname-i dâhilî "Sahîfe 131" 1910 târîhli Ermeni ihtilâl-perver Taşnaksutyun komitesi karyelere â'id ta'lîmât-ı dâhiliyye elli sekiz maddeden ibâret olup mevâdd-ı umûmiyye, çetelerin vezâ'ifi, hey'et-i icrâ'iyenin vezâ'ifi, veznedârın vezâ'ifi, silâh muhafızının vezâ'ifi ve cezâ hakkında ahkâm ve tafsîlâtı muhtevîdir.

6- Taşnak İhtilâl Komitesi hey'et-i fa'âlesinin nizâmname-i dâhiliyyesi "Sahîfe 136" işbu nizâmname ber-vech-i âti fusûli hâvî ve 76 maddeden mürekkebdir. Târîhi 26 Eylül [1]915 Everek-Fense: Maksad, a'zâlık ve teşkilât, vazîfe ve inzibât, inhilâl, meclîs-i rü'esâ, tâlî komite, meclîs-i umûmî, teşkilât-ı umûmiyye aleyhine ikâ' olunan cerâ'im, hükm ve mücâzât, ağız ale'l-hikem.

Vesâ'ik

Van'da ba'dehu Erzurum'da Rusya Ceneral Konsolosu olarak bulunmuş olan Ceneral Mayevski'nin (Bitlis ve Van Vilâyetleri İstatistiği" nâmıyla 1916 târîhinde neşr eylediği eserin

Ermeni mes'elesine dâ'ir olan kısmı tedkik oldukda memâlik-i Osmâniyye'de vuku' bulan vekâyi'-i mü'essifenin bütün mes'ûliyyeti evvelâ siyâsî komiteler te'sîs eden Ermeni ihtilâlcilere, sâniyen bunları teşcî' edenlere â'id olduğu vâzihan görülüyor. Meselâ eserin bu kısmında mûmâ-ileyh Ceneral diyor ki: "Ermenilerin ahvâli hakkındaki

şikâyatın şehirlerde sâkin olanlara bir vechle ta'allûku yoktur. Şehirlerde sâkin Ermeniler her vakt hürriyetlerine mâlikdirler her husûsda nâ'il-i müsâ'adât olmuşlardır. Köylere gelince bunlar zirâ'at işlerine ve fennî iskâ ameliyâtına vukûf-ı tâmmırları sâyesinde şerâ'it-i hayâtiyyeleri merkezî Rusya'da mütemekkin Ermeni köylülerinden daha muntazamdır. Ermenilerin mütemâdiyen Kürdler tarafından duçâr-ı tecâvüz oldukları doğru değildir. Bu yoldaki müdde'ayât makrûn-ı hakikat olsa idi hiç bir Ermeni karyesi mevcûd olamaz idi. Hâlbuki kurâ-yı mezkûre Kürdlerin karyelerinden daha ziyâde zengin ve mes'ûddurlar. 1895 ve 96 senelerinde Ermeni komiteleri Kürdler ile Ermeniler arasına nifâk tohumu ekmişler ve havâl-i mezkûrede yapılan ıslâhât bu yüzden pâyidâr olamamıştır."

Der-sa'âdet Fransa Sefir-i esbaki "Mösyö Kambon" tarafından yazılıp Ermeni âmâlinden ve Ermenilerin gördükleri teşvikden bâhis olan (1893 ve 97) senelerine â'id Sarı Kitâbda münderic bulunan rapor dahi bâlâdaki ifâdâtı te'yîd etmektedir. Mösyö Kambon işbu raporunda Ermeni erbâb-ı ihtilâlinin köylülere millet, hürriyet ve muhtâriyet fikrlerini telkin etmeği deruhde eylediklerini açıktan açığa i'tirâf eylemekle berâber (Hükûmet-i Osmâniyye'nin Ermeni komitelerinin fa'âliyyetine karşı tavır ve hareketi ne olmak lâzım gelir idi? Hükûmet-i Osmâniyye kendisinin inhitâtını istihdâf eden tahrîkâtı tasvîb edebilir mi idi?) diyor. Ceneral Mayevski Ermeni komiteleri tarafından tertîb edilmiş harekât-ı ihtilâliyyeden ve bu komitelerin ecnebî konsolos ve misyonerlerden gördükleri mu'âvenet ve mazhariyeti ber-tafsîl nakl etdikden sonra hülâsaten diyor ki, "Türkler hakkında vâki' olan şikâyat ne olursa olsun vekâyi'in yegâne müsebbibleri Ermeniler olduğu âşikârdır." Bu bâbda birçok misâller zikr etdikden sonra ilâveten "Ermeni mes'elesine dâ'ir olan neşriyyât kizb-âlûddur. Usât kadınları çocuklarını muhâfaza için silâha mürâca'at etmemişlerdir. Bi'l-hâssa ihtilâl çıkarmak niyyetiyle silâha sarılmışlardır. Gayr-ı Müslim ve tamâmen ma'sûm İslâmların ne sûretle telef edildiklerine dâ'ir yedimde evrâk ve vesâ'ik mevcûddur. Ahvâl-i mahalliye ve Ermeni mes'elesine vukûf-ı tâmmı olan Ceneral "Mayevski"nin eserinin ivaz ve garazdan ârî olarak tahrîr edilmiş olduğuna bir delîl-i celî bunun münhasıran Rus Erkân-ı Harbiyyesi için yazılmış olmasıdır.

Vesâ'ik

1916'da Erzurum'un Rus kıta'âtı tarafından işgâlinde gerek şehre ve gerek civârına hiç bir Ermeni yaklaşıldırılmamıştır. İhtilâlden sonra her türlü tedâbîr lağv edilmiş bulununca Ermeniler Erzurum ve havâlîsine

saldırdılar. Bu hücumla berâber gerek şehirde ve gerek civâr köylerde hâneler yağma edilmek sâhibleri kâffeten katl olunmak gibi cinâyetler başladı.

.....

Başkumandan Ermeni kıta 'âtı kumandanlarına efrâdın itâ'atsizliği son dereceyi bulduğunu söyleyerek pek ağır tahkîrâtta bulundu. Eşkiyâca yapılan zulm ve ta'addîyi ve yollarda çalıştırılmak bahânesiyle kıra götürülen Türklerin hemân yarı yarıya avdet etmesi husûsunu Ermenilere ikâ' ederek eğer taht-ı işgâle alınan arâzide Ermeniler hâkim olmak istiyorlarsa kendileri mazbût ahlâk sâhibi olduklarını göstermeleri icâb edeceğini ve yaptıkları cinâyetlerle kendi milletlerinin nâmını telvîs etmekte olduklarını Ermenilerin münevver kısmına pek acı lisânla ihtâr etdi...

Erzincan'da Ermenilerin Türkleri katl-i âmmı havâdisi vâsıl oldu. Kitâl doktor ve müte'ahhid tarafından tertîb edilmiş. Ya'ni herhâlde eşkiyâ tarafından tertîb edilmemiştir. Bi'z-zât müte'ahhid eğlenmek için seksen kişi kadar bî-çâreleri birer birer kafalarını parçalamış. Erzincan kitâlinde sonra mükemmel silâhlarıyla mücehhez Ermeniler

Erzurum'a doğru ric'ate başladılar. Menzil hattını Kürdlerin tasallutundan vikâye için birkaç

topla birlikde menzil ile ric'ate mecbûr olan bir Rus topçu zâbiti birgün icâbât-ı harbiyyeden olarak Ermeni kıta'âtından ba'zısını mevzi'e sokmak istemiş muntazam harb etmek Ermenilerin hoşuna gitmediğinden bir gece Rus zâbitleri hânelerinde uyurlar iken evleriyle birlikte yakmak istemişler hâneyi tutuşdurmuşlardır. Rus zâbitleri pek güçlülkle yangından kurtulmuşlardır. Erzincan'dan Erzurum'a ric'at eden Ermeni eşkiyâ sürüleri yolları üzerine rast gelen İslâm köylerini ahâlîsi ile birlikte mahv etmişlerdir.

Kâ'im-i makâm Garbaztof çocuk kadın bir çok ma'sûm cenâzesini ihtivâ eden bir câmi'havlusuna Ermeni kıta'âtı nezdinde telefon hizmetini ifâ eden Ermeni kızlarından bir ikisini da'vet ederek kızlara Ermeni ma'rifetlerini görüp iftihâr etmelerini makâm-ı serzenişde söylemiş. Kızlar o hâli gördüklerinde müte'essir olacaklarına bî'l-aks meserretle gülmeğe başlamaları Ceneralin nefretle karışık hayretini mûcib olmuş ve pek ziyâde müte'essir olarak kendilerini ta'zîr ve tekdîr etmeğe

başlamış ve Ermenilerin hattâ kadın bile olsalar en alçak ve vahşî bir millet olduklarını ve harb ederek nice fecâyî ‘ görmüş bir zâbitin bile tüylerini ürperten vahşet levhası karşısında ta ‘lim ve terbiye ve mekteb görmüş genç kızların meserretle gülmeleri buna delîldir demiştir.

Vesâ’ik

“Son vasiyetim:

Şahsımdan başka Urfa’da hiç kimse bi’l-hâssa Künezler ve İkarret familyaları hiçbir sûretle mes’ûl değildir. Bunlar yaptığım şey’e karışmamışlardır. İçtiğimi evvelki misyonerhâneneden getirdim. Ermeni ihtilâline dahl ve iştirâkim olmadı. Fakat ihtilâl bizi de sürükledi.”

Y. H. Lesli

Bâlâdaki varaka Mister Lesli’nin hatt-ı desti ile yazılmışdır.

Urfa Alman Hastahânesi Doktoru

*Urfa’da Alman Doktor
Hastahânesi Müdür-î
Ermenak sânisî
Yakob Künezler*

Vesâ’ik

“The Encyclopaedia Britanica” nın “Armenia - Ermeni” kelimesi hakkında verdiği îzâhât meyânında Ermeni ihlâlê dâ’ir ma’lûmât-ı müfide mündericidir. “Tiflis’de ve Avrupa pay-ı tahtlarının bir çoğunda gazeteler ve hicviyeler neşri maksadıyla cem’iyyetler teşekkül etdi. Hınçakistler misillü cem’iyyât-ı hafıyye daha büyük bir mekâsıd-ı ihtilâl-cûyâne ile te’sîs etdi. Vilâyât-ı şarkıyyeye gönderdikleri murahhaslar fa“âl propagandalarda bulundular.

Eşhâs-ı mezkûre oralara esliha ve mevâdd-ı müşte‘ile idhâline gayret etdiler. Türkiye’nin sû-i idâresinden mütevellid hâdisât-ı âdiyeyi Avrupa’ya kütâl-i fecî‘a sûretinde gösterdiler. Harekât-ı ihtilâliyyeye ba’zı pek genç olan kimseler iştirâk ederek nihilist esâsâtı dâ’iresinde komiteler teşkil etdiler. Ermeni ruhbânı tarafından bunlara muhâlefet

edildi ilh..... Menfa‘at-i şahsiyyeye müstenid emelleri ekseriyyet-i ahâlî tarafından adem-i kabûl gördü. Murahhaslar eşhâsa karşı sû-i kasdlarda bulundular. ilh..... Bu komitelerin teşvikâtı neticesinde zuhûr eden vekâyi‘-i ma‘lûmeden bahs ettiği sırada “İslâmların ekserîsinin Ermenileri himâye ve sıyânet eylediklerini” beyân ve tesbât ediyor.

Vesâ‘ik

İşbu albümün mukaddemesinde Ermeni gönüllü alaylarının ne sûretle teşekkül ettiğiinden ve kısm-ı a‘zamı Osmanlı sıfatını taşıyan bir takım kesânın Devlet-i aliyye aleyhine besledikleri mekâsıd-ı hâ‘inânenen bahs edilmektedir. Atıdaki fikra bi‘l-hâssa şâyâm dikkatdir:

“İntikâm sâ‘atinin çaldığını bütün millet anladı. Bu gibi fırsatlar her zamân târîhde tekrâr etmez. Yarın Ermeniler istitâ‘atlerine göre Türkiye Devleti‘nin mahvına çalışmalıdırlar.”

Vesâ‘ik

Kars‘da Dokuzuncu Ordu Kumandanı Şevkî Paşa‘dan
mevrûd 25 Teşrin-i Sâni

[1]334 târîhli telgrafnâmeden:

“Sene ibtidâsında ordunun ileri harekâta başladığı andan itibâren Batum Mu‘âhedenâmesinin akdi zamanına kadar Ermeniler kadın çocuk tefrîk etmeksizin yakalayabildikleri her Müslümânı hâtıra gelmez suver-i fecî‘ada katl-i âmm ederek bugünkü mevki‘lerine kadar çıktılar. Bi‘l-hâssa Antranik‘in binlerce avenesiyle Gence ile Erivan ve Ordubat İran‘daki muntıkada bulunan ahâlî-i İslâmiyyeyi katl-i âmmı devâm ediyor. Biz Ermenilerle hoş geçinmeyi ârzû etdik. İ‘âşelerini te‘mîn için hükûmetleri nâmuna külliyetli hubûbât vererek Ermeni muhâcirlerini kabûl ile iskân ve i‘âşe etdik..... Hâlbuki Ermenilerin ikâ‘ etdikleri cinâyât zavallı İslâmları havf ve haşyetlere ilkâ ediyor. Bu bî-çâre tâli‘siz insanların hayâtıyla nâmûslarının tahlîsi ve te‘mîni için muktezî tedâbîrin ittihâzı.”

“Kabahlı ile beş kilometre garb-ı şimâlîsinde kurbân köyleri ve bunlar civârındaki İslâm kurâsına Ermeni asker ve ahâlîsi tarafından baskın yapılarak üç yüz kadar İslâm şehîd edilmiş mütebâkîsi hicrete mecbûr edilerek malları gasb olunmuşdur..... Şimdiye kadar yapılan

tahkikâtdan bu havâlîde yüz otuz üç köy ahâlîsi perişân edilmiştir. Bî-taraf bir hey'etin mahallinde yapacağı tahkikâtdan derhâl müstebân olacağı üzere yakılan yüzlerce Müslümân köyüne mukâbil Ermenilerin hiç bir şey'ine dokunulmamış iken kendileri bu insâniyetkârâne mu'âmelemize mukâbil zulm ve i'tisâflarından vazgeçmemişlerdir.”

“Arâzî-i müstevliyemizin istirdâdında ve elviye-i selâsenin tarafımızdan işgâlinde Ermenilerin beşikteki çocuklardan hasta döseğindeki ihtiyârlara kadar ellerine Müslüman olarak ne geçerse süngüleyerek, baltalayarak, gözlerini oyarak katl-i âmm etdikleri vesâ'ikiyle (fotoğraf, rapor, Rus zâbitlerinin raporları) sâbitdir.

Erzincan, Mama Hatun, Erzurum, Kars ve civâr köylerinde Ermenilerin fecâyî'i o kadar azîmdir ki görülen sahneler en katı yürekli olanları dahi ağlatmıştır. Bugün dahi o fecî' manzaralar bilmeyenlere, inananlara, inkâr edenlere i'tilâf murahhaslarıyla muhtelit hey'etlere gösterilebilir.”

Vesâ'ik

Meclî-i Meb'ûsân'da tehcîr vukû'âtı hakkındaki istîzâh müzâkerelerinde Muş Meb'ûsu İlyas Sâmî Efendi hâdisât-ı vâkı'ada nüfûz-ı me'mûriyyetini sû-i isti'mâl edenlerin kemâl-i adâlet ve şiddetle tecziyeti lüzûmunu beyân etmekle berâber vukû'ât-ı mezkûrenin ne sebeble tahaddüs ettiğini tahkîk etmek lüzûmunun da ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınması iktizâ ettiğini ve [1]312 senesinde Ermeni komiteleri tarafından tertîb edilen vekâyî'-i ihtilâliyye esnâsında Osmanlının nesâyih-i dîndârâne ve âlî- cenâbânesine ittîbâ'-ı hareket eden ahâlî-i İslâmiyye tarafından kendi dâ'ire-i intihâbiyyesi dâhilinde hiç bir Ermeninin huzûr ve râhatı selb edilmediği ve vekâyî'-i ahîre esnâsında ta'assub-ı dînî ile hareket edildiği hakkındaki iddî'aların merdûd olduğunu ve Muş Meb'ûsu Papasyan Efendi'nin seferberliğin bidâyetinde kendisine “Son zamanda Erzurum'da akd edilmiş kongrede Ermeniler için dâhilde tamâmiyle bî-taraf kalmak, hudûdda Rusya'ya müsellahan mu'âvenetde bulunmak husûsâtının ihtiyârı fakat Rus istîlâ ve işgâlden sonra mükellefiyyet-i askeriyye sûretinde Rusların emelinin tevsi'ine çalışmak lâzım geldiği hakkında ittihâz-ı mukarrerât eylediğini, “mütefekkir Ermeni arkadaşlarının bu gibi komite esrârını işâ etmek muvâfık olmadığı zeminindeki i'tirâzlarına rağmen alenen söylediğini ve mukarrerât-ı vâkı'a hükûmetçe tamâmiyle ma'lûm olduğu

hâlde bir hareket-i fi'liyye-i ihtilâliyye görülmeden hiç bir ferdin ducâr-ı tecâvüz olmasına meydân vermeyiniz. Şiddetle âsâyişi te'mîn ediniz” diye Muş Mutasarrıflığı'na Dâhiliye Nezâreti'nden evâmir i'tâ edilmiş olduğunun meydândaki hakikatlerden olduğunu ve yüz binlerce ahâl-i İslâmiyyenin bu cür'etkâr komiteler tarafından fecâyî'-i gûnâ-gûn ile itlâf ve imhâ eylediğini ve gerçi keyfiyyet tavsîfe hâcet olmayacak derecede âşikâr ise de Rus kumandanlarından Tever Duhlebof'un neşr ettiği hâtırâtın müdde'ayâtı isbât edeceğini ve mezkûr hâtırâtda “Erzurum'da şehhârâde çalıştırmağa götürülen Türklerin ekserisi Ermeniler tarafından katl edilmiştir. Doktor Azaryef ile Karahisâr vâkı'ası re'îsi Murâd “800”den fazla Türk'ü katl eylemiştir. Müslümân maktûller büyük çukurlara ve beher çukura 70, 80 kişi olmak üzere doldurmuşlardır. Menzil hidemâtında kullanılan bütün Kürdler, Ermeniler tarafından kâmilan katl-i âmm edilmiştir. Ceneral Odişelisne, Ilıca karyesinden kaçamayan Türklerin kâffesinin katl edilmiş olduğunu bi'z-zât söylemiştir. Kâ'im-i makâm Garbanof câmi' havlusunda iki arşun irtifâ'ında Müslümân cenâzesi yığılmış olduğunu ve bunların arasında her yaşda kadın, erkek, çocuk mevcûd bulunduğunu ve kadın cenâzelerinde cebren ta'arruz âsârı görüldüğünü ifâde etmiştir. Erzurum'da hammâma sokulan iki yüz yetmiş kişiden yalnız yüz kişinin bi'zzât kendisi tarafından kurtarılmış olduğu beyân ile 17 Şubat'da Türk pazârının yağma ve Tepe köyünün bütün ahâlisi kadın ve çocuklar dâhil olduğu hâlde Ermeniler tarafından katl-i âmm edilmiştir. 27 Şubat'da Erzurum'da Türklerden üç binden fazla eşhâs katl edilmiştir” diye muharrer ve mestûr olduğunu ifâde etmiştir.

Vesâ'ik

Prevayeç nâmındaki İsveç zâbiti tarafından yazılıp Mya Dagligt Allehanda nâm İsveç gazetesinin 23 Nisan sene [1]917 târihli nüshasında neşr olunan makâlenin hulâsa-i münderecâtı:

“Anadolu'da seyâhatim esnâsında gerçi Ermenilerin şâhid-i sefâleti oldum. Fakat müretteb mezâlîme hiç bir yerde tesâdüf etmedim. Ancak bunun içündür ki, bu bâbda icâle-i kaleme lüzûm gördüm. Ermenilerin Türkiye'nin şimâlinden havâlî-i cenûbiyyeye nakl ve tehcîrinde Hükümet-i Seniyyenin bir mecbûriyyet-i kat'iyeye tahtında hareket etmiş olduğunu teslim etmek iktizâ eder.

Erzurum havâlisinde Rusların memleketi işgâline ve düşman ordusuyla birlikte icrâ-yı harekât imkânına intizâr eden Ermenilerin o havâlden teb'îdi bi'l-hâssa kesb-i zarûret etmişdi.

1916 senesi Şubat'ında Erzurum'un işgâli esnâsında bir Ermeni bana "Eğer bizi Erzurum'da bırakmış olsalar idi şehir çoktan sukût ederdi" dedi. Hiç kimse sâhib-i satvet düşmanlar tarafından tehdîd edilmekte olan Türkiye gibi bir memleketi dâhilî düşmanlarının harekât-ı hâ'inânelerinden tevakkûye ma'tûf mukarrerâtından dolayı mu'âheze edemez.

Memâlik-i sâ'iredeki milel-i mahkûmenin ahvâli nazar-ı dikkate alındığı takdirde dînlerini, lisânlarını, edebiyâtını, mekteblerini muhâfaza etmiş olan Ermenilerin memâlik-i Osmâniyyede nâ'il-i refâh olduklarını i'tirâf etmek zarûrîdir.

Esnâ-yı naklde metâ'ib-i hicretin tahfifi zımında icrâsı şâyân-ı ârzû birçok husûsâtın yapılmadığı doğrudur. Ancak kaviyyü's-şekîme üç devletle harb etmekte bulunan bir devletin vaz'iyet-i mühlikesi muhâcirlerle icrâ edilenden mâ-adâ mu'âvenet-i mü'essire ibzâlini imkânsız bıraktığını hakikat nâmına beyân etmelidir. Bu muhâcirleri şimendüferlerde Konya Ovasında arabalarda yaya olarak Toros yollarında Adana, Halep ve Deyr-i Zor sahrâlarında gördüm. Sefâletlerini inkâr etmek istemem. Lâkin re'yü'l-ayn müşâhedâtıma binâ'en beyân ve tasdik ederim ki, vedâ'atlerinde hicret eden bu adamlara karşı jandarma kâ'âtı tarafından zulm ve i'tisâf edildiği vâki'dir."¹³

13 BOA. HR. HU, Kr.173/5

کمیسیون

بند ۱

خوبتر است - ز کسکه دلم دلمج - بویکه خاشاکه شیرازی - عفا کوره و کوره... و د...
بیس که انوشه ماسکدج بیله و - ۶۶ - انور بیک - بورد : و نه دلا انوشه
بکسار - قیامت عذبه بیله کوره - لاسکازگنی فرارده کورده آله اینه انوشه
مکسار کوره دکنه پارسکد جبار بیک و نه کله بیله عفا بیله...
۵ - بیله انوشه دلا انوشه عفا قهله بیله و شکار انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه
۶۶ - بایک انوشه لاسکازگنی کورده عفا بیله انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه
عفا بیله انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه
انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه
۶ - لاسکازگنی کورده انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه
عفا عفا و ۶۶ انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه
عفا انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه
عفا انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه انوشه

کتابخانه

کتابخانه عمومی شهید بهشتی

۱۹۱۲ ... از وقت که قضایای قضاة استقامت کرده اند، در آن زمان نیز به نظر می آید که ...
 خاندان بیست و هفتاد ساله که در آن زمان در آنجا بود ...
 به نظر می آید که این قضایای قضاة استقامت ...
 نام و نام خانوادگی ...
 اگرچه استقامت را می توانیم ...
 از آنجا که استقامت ...
 وقت نیز استقامت ...
 به ...
 نظر کرده استقامت ...
 اولاد این قضایای قضاة ...
 بعد از آنکه این قضایای قضاة ...
 تاکنون قضاة قضاة ...
 نیز در قضایای قضاة ...
 که در آنجا ...

3. Tehcir (Mecburi İskân)

Talat ve Enver Paşa; hemen harp başlar başlamaz, Ermenilerin düşman tarafını tutmaları, bilhassa Osmanlı ordusuna karşı düşmanca girişimlerde bulunmaları halinde şiddetli karşı önlemler alınacağı hususunda kesinlikle uyardı. Buna rağmen Ermeniler, Türklere karşı düşmanca faaliyette bulunmaktan, bilhassa Türk silahlı kuvvetlerine saldırmaktan geri kalmadılar. Başlangıçta çok sayıda Ermeni asker, bazı Ermeni subayları, başlarında bir Ermeni milletvekili olduğu halde kaçıp Rusya'ya gittiler. Bunlar, Rus hududunu geçen Ermenilerle birlikte Ermeni gönüllü alaylarına katıldılar. Rusların safında Türk hududunu geçerek Osmanlı ordusunun gerisine, ikmal kuvvetlerine, postalara ve bağımsız birliklere hücum ettiler. Türk hükümeti ve ordusunun ileri gelenleri, Ermenilerin genel bir ayaklanmaya girişecekleri hususunda endişe etmekte haksız değildi. Gerçekten bu isyan Nisan 1915'te Van'da patlak verdi.¹⁴

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne vazifeli olarak gönderdiği Yüzbaşı Norman da bu konuyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

“Türk-Ermeni çatışmasına ait gerçekleri öğrenmenin artık zamanı geldi. Şimdiye kadar karışıklıkları sadece Ermenilerin anlattığı ve İngiliz dostlarının heyecan çıgıklarıyla süslediği şekilleriyle duyduk. Henüz Osmanlıların savunmasını dinlemedik. Katliam, yağma ve kadınlara tecavüz hikâyelerini bıkcaya kadar duyduk; fakat bunların hiçbiri bir tek Avrupalı görgü şahidi tarafından doğrulanmamıştır.”¹⁵

2 Mayıs 1915 tarihinde Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya bir yazı gönderilerek, Van'da ve Van Gölü çevresinde Ermeniler tarafından yapılan katliam sonucunda burada bulunan Ermenilerin

14 POMIANKOWSKI Joseph, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an der Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zürich, Leipzig, Wien 1928, sah. 159' dan naklen N. Göyünç

15 YÜCEER Saime, *Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bursa Ermenileri*, Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri, Bursa 2000, s. 70-71

toplu olarak buralardan çıkarılarak isyan yuvalarının dağıtılması görüşü dile getirilmiş, isyancı Ermenilerin aileleriyle birlikte Rusya'ya veya Anadolu içerisindeki çeşitli yerlere gönderilmesini, bu iki şıktan uygun olanının seçilmesini istemiştir.¹⁶

Tehcir kararının ilk işareti sayılan bu yazı ile Enver Paşa, Ermenilerin isyan çıkarmayacak şekilde dağıtılmalarını istiyordu. Ermenileri toplu halde tutmak yerine, küçük üniteler halinde değişik yerlere dağıtılarak isyan etmelerinin önüne geçilmesi plânlanmıştır.

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, durumun ciddiyeti karşısında bütün sorumluluğu üzerine alarak Ermeni tehcirini başlattı. Önce Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan Ermenilerin harp sahası dışına çıkarılmaları konusunu ele aldı. Bu maksatla 9 Mayıs 1915 tarihinde Erzurum Valisi Tahsin Bey'e, Van Valisi Cevdet Bey'e ve Bitlis Valisi Mustafa Abdulhalık Bey'e şifre emirlerini gönderdi. Bu şifreli emirlerde Talat Paşa, özellikle Van Gölü çevresinde ve Van vilayetince bilinen muayyen mevkilerdeki Ermenilerin isyan ve ihtilal için daimi birer ocak halinde bulduklarını bildirmektedir. Bunların yoğun şekilde buldukları yerlerden çıkarılarak güneye doğru sevklerinin kararlaştırıldığını, kararın derhal tatbiki için valilere mümkün olan her türlü yardımın yapılması gerektiğini ve Başkumandanlık Vekâletinden 3 ve 4 üncü Ordu Komutanlarına tebligat yazıldığını, esasen çok faydalı sonuçlar verecek bu teşebbüsün, Van'la birlikte Erzurum'un güney kısmı ve Bitlis'e bağlı önemli kazalara, bilhassa Muş ve Sason ile Talori civarına da teşmilinin iyi olacağını vurguladı. Ayrıca valilerden, ordu komutanlarıyla işbirliği yaparak derhal uygulamalara geçmelerini de istedi.¹⁷

Talat Paşa, 23 Mayıs 1915 tarihinde 4.üncü Ordu Komutanlığına gönderdiği şifrede de, başka vilayetlere nakledilecek Ermeniler hakkında bilgi vermekte ve boşaltılmasını istediği şu şekilde belirtmekteydi (Bu liste daha sonra genişletilmiştir):

- 1) Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetleri,
- 2) Halep vilayetinin merkez kazası hariç olmak üzere İskenderun, Beylan (Belen), Cisir-i Şugur ve Antakya kazaları dâhilindeki köy ve kasabalar,
- 3) Maraş şehir merkezi hariç olmak üzere Maraş sancağı,

16 HALAÇOĞLU Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, a.g.e. s. 47

17 BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/3, Ankara 1963, s. 38

- 4) Adana, Sis (Kozan) ve Mersin şehir merkezleri hariç olmak üzere Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket sancakları

Ermeniler konusunda Dâhiliye Nezareti'nin tedbir aldığı bir sırada Rusya, Fransa ve İngiltere hükümetleri 24 Mayıs 1915 tarihinde bir bildiri yayınlamaya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenilerin öldürüldüklerini yayınladılar. Şimdiye kadar kışkırtarak destek verdikleri Ermenilerin yaptığı katliamları görmezlikten gelerek, olaylardan Osmanlı Hükümetini sorumlu tutacaklarını bildirdiler.¹⁸ Olayın milletlerarası bir hüviyet kazanması üzerine Talat Paşa, tehcirle ilgili sorumluluğu tek başına yüklenemeyeceğini bildirerek bu konuyu bir kanun hükmü haline getirmek ve kabinenin diğer üyelerinin de bu sorumluluğa ortak olması istedi. Sonunda 12 Recep 1333/13 Mayıs 1331 (26 Mayıs 1915) tarih ve 270 numaralı tezkire hazırlanarak Sadaret'e gönderildi.¹⁹

Tezkirede Talat Paşa, Osmanlı topraklarında gözü olan dış güçlerin Ermeniler arasına nifak sokarak onları isyana sevk ettiklerini, isyan eden Ermenilerin askerlerin yanı sıra masum halka silahlı saldırıda bulunarak onları katlettiğini, halkın mallarını yağmaladıklarını, askere erzak ve mühimmat nakline engel olduklarını, düşmana erzak temin ettiklerini, Türk birlik ve mevzilerinin yerlerini düşmana bildirdiklerini, devletin selameti için köklü tedbire ihtiyaç duyulduğunu ve bundan dolayı, harp sahasında olaylar çıkaran Ermenilerin başka bölgelere nakline karar verildiğini ifade etmektedir.

Tezkirede ayrıca Ermenilerin nerelere gönderileceği, mali yönden onlara nasıl yardım edileceği, geride bıraktıkları mallarının nasıl korunacağı, can güvenliğinin nasıl sağlanacağı belirtilmektedir.

Dâhiliye Nezareti'nin bu tezkiresi Sadaret tarafından kaleme alınan 29 Mayıs 1915 tarihli bir tezkire ile meclise gönderildi. Sonunda meclis tarafından 30 Mayıs 1915 tarihinde Ermeni tehiri uygulamasını kabul eden Meclis-i Vükelâ kararı çıkarıldı.²⁰

27 Mayıs 1915 tarihinde Talat Paşa tarafından çıkarılan, 30 Mayıs tarihinde meclis tarafından kararı alınan ve 1 Haziran 1915 tarihinde de Takvim-i Vekâyi'de yayınlanarak yürürlüğüne giren tehcirle ilgili geçici kanun şöyledir:

18 Genelkurmay, nr. I/1, KLS 44. Dosya 207, F. 2-3

19 HALAÇOĞLU Prof. Dr. Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, a.g.e. sah. 37

20 Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter nr. 198, Karar sıra no. 163 (Ek-II)

Madde: 1 - Seferde ordu, kolordu ve firka kumandanları, bunların yardımcıları ve bağımsız bölge kumandanları; halk tarafından herhangi bir suretle hükümetin emirlerine ve memleketin savunması güvenliğini korumaya ilişkin uygulamalara karşı koyma, silahla saldırı ve mukavemet görülürse hemen askeri kuvvet ile şiddetli suretle cezalandırmaya ve saldırıyı tamamen yok etmeye yetkili ve mecburidir.

Madde: 2 - Ordu ve bağımsız kolordu ve firka kumandanları, askeri kurallara aykırı olan veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı ayrı veya topluca diğer yerlere sevk edebilir ve yerleştirebilirler.

Madde: 3 - Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.

Madde: 4 - Bu kanunun uygulanmasından Başkumandanlık Vekili ve Harbiye Nazırı sorumludur.

Mehmet Reşâd
Sadrazam
Mehmed Said

13 Recep 1333 ve 14 Mayıs 1331
Baskumandanlık Vekili ve Harbiye Nazırı
Enver²¹

Bu kanunda; Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk yapanlar ve hıyanet içinde bulunanlar ayrı ayrı veya toplu olarak savaş alanlarından uzak yerlere gönderilmek istenmektedir. Tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarının tespiti, nakliyatın emniyet içerisinde yapılması ve Ermenilere gittikleri yerde ev ve iş imkânları sağlanması hususlarında bir talimatname yazılması kararlaştırıldı.²²

Genelkurmay arşiv belgelerinde Ermeni tehcirinin siyasi nedenleri ile Bakanlar Kurulunca kabul ve ilan edilen kararlar şu şekildedir.

	<i>Tarihi</i>	<i>Numarası</i>	<i>Dış ilişkiler Dairesi</i>
<i>Tezkere sureti</i>	<i>31 Mayıs 1915</i>	<i>326758 / 270</i>	<i>840</i>

Harp bölgelerine yakın yerlerde oturan Ermenilerden bir kısmının Osmanlı hududunu düşman devletlere karşı korumaya gayret eden ordumuzun harekâtını zorlaştırdıkları; erzak ve askeri malzeme nakliyatını güçleştirdikleri, düşmanla iş birliği yapmak ve birlikte hareket etmek emelinde oldukları, ayrıca düşman saflarına katıldıkları,

21 Takvim-i Vekâyi, nr. 2189, 18 Recep 1333 ve 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915)

22 OBE, s. 30-32

yurt içinde askeri kuvvetlere ve masum halka silahlı saldırılar düzenledikleri, düşmanın deniz kuvvetlerine malzeme sağladıkları, müstahkem mevkiileri düşmana göstermeye cesaret ettikleri tespit edilmiştir. Bunun için isyancı unsurların harekât sahasından uzaklaştırılması gerekmektedir. Bu işlem için faaliyete başlanacaktır. Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle, Adana, Sis ve Mersin'in merkezleri hariç, Adana, Mersin, Cebeli Bereket, Kazan livaları; Maraş'ın merkezi hariç Maraş sancağı; Halep vilayetinin merkez ilçeleri hariç iskenderun, Beylan, Cisrisugur, Antakya ilçelerinin köy ve kasabalarında oturan Ermeniler, güney vilayetlere acil olarak sevk edilecektir. Sevk edilecek Ermeniler, Van vilayeti ile sınır olan kuzey kısmı hariç olmak üzere Musul vilayetine ve Zor sancağına; Urfa'nın merkezi hariç olmak üzere Urfa sancağının güney kısmına; Halep vilayetinin doğu ve güneydoğu kısmına ve Suriye vilayetinin doğu kısmında belirlenen ve tahsis edilen yerlere nakledilerek yerleştirileceklerdir. Devletin temel çıkarları için uygun görülen bu işlemin bir yöntem ve kurala bağlanmasını isteyen 26 Mayıs 1915 gün ve 270 sayılı tezkere, Bakanlar Kurulunda görüşülmüştür. Görüşmelerde devletin varlığını ve güvenliğini muhafaza için devam eden uygulamalar ve fedakârca düzenlemeleri bozmaya yönelik zararlı hareketlerin etkili bir şekilde bertaraf edilmesi mutlak surette gerekli olup, Bakanlığınızın bu konu ile ilgili olarak uygulamaya koyduğu kararlar isabetli ve açık olduğundan, Bakanlığınızca bu emirde belirtilen uygulamaya başlanması uygun bulunmuştur. Belirttiğiniz şekilde, isimleri yazılı olarak bildirilen köy ve kasabalarda oturan Ermenilerden gönderilmesi gerekenlerin, gidecekleri yerlere rahat bir şekilde taşınmaları ve ulaştırılması ile yolculukları boyunca istirahatlerinin sağlanması, can ve mallarının korunması ve tespit edilen yerlerine vardıklarında kesin olarak yerleştirilmelerine kadar göçmenler ödeneğinden iaşeleri sağlanacak, daha önce sahip oldukları mali ve ekonomik durumları oranında, kendilerine emlak ve arazi dağıtılacaktır. Muhtaç olanlara devlet tarafından evler inşa edilecek, çiftçilere tohumluk, meslek sahiplerinden ihtiyacı olanlara alet ve edevat dağıtılacaktır. Ayrıldıkları yerlerde kalan eşya ve mallarının ya da bunların değerlerinin karşılığı kendilerine aynı şekilde verilecektir. Boşaltılan köylere yerleştirilecek göçmen ve aşiretlere, emlak ve arazi değerleri tespit edilerek dağıtılacaktır. Boşaltılan şehir ve kasabalarda bulunan, nakledilen kişilere ait taşınmaz malları yazılıp; cins, değer ve miktarı tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacaktır. Göçmenlerin bildikleri ve yaptıkları işlerin dışında kalacak zeytin, dut, bağ ve portakal bahçeleri ile dükkân, fabrika, han ve depo gibi gelir getiren mallarının açık artırma ile satılarak yahut kiralanmak suretiyle toplam bedelleri kendilerine verilmek üzere sahipleri adına geçici olarak mal

sandıklarına yatırılacaktır. Belirtilen bu işlerin yerine getirilmesinde yapılacak harcamaların, göçmenler ödeneğinden karşılanması için Bakanlığımızca düzenlenmiş olan yönetmeliğin bütün hükümlerinin uygulanması, terk edilmiş malların korunması, idaresi ile genel iskân işlemlerinin hızlandırılması, düzenlenmesi, incelenmesi ve uygulanması, alt komisyonlar kurulması ve memur istihdam edilmesi ile ilgili görev ve sorumluluklarını taşımak ve doğrudan doğruya Bakanlığınıza bağlı kalmak suretiyle, bir başkan ile biri İçişleri, diğeri Maliyeden seçilerek tayin edilen iki üyeden oluşacak komisyonlar kurularak görev yerlerine gönderilmesi, komisyon gönderilmeyen yerlerde söz konusu yönetmelik hükümlerinin valiler tarafından yürütülmesi uygun görülmüştür. Konu, Savunma Bakanlığına ve Maliye Bakanlığına tebliğ edilmiştir. Bakanlığımız tarafından uygulanmasına ilişkin tezkere yazılmıştır.

Savaş hali ve olağanüstü siyasi zorunluluklar dolayısıyla, başka yerlere nakledilen Ermenilerin iskân ve işeleri ile diğer konular hakkında yönetmeliktir.

Madde 1: Nakli gerekli olanların sevklerinin sağlanması, yerel görevlilerin yönetimine aittir.

Madde 2: Nakledilen Ermeniler, taşınabilir bütün mallarını ve hayvanlarını beraberlerinde götürebilirler.

Madde 3: İskân yerlerine sevk edilen Ermenilerin yol boyunca can ve mallarının korunmasıyla, işe ve dinlenmelerinin sağlanmasından, gidiş yolları üzerinde bulunan yerel görevliler sorumludur. Bu konuda meydana gelecek gevşeklik ve ilgisizlikten sırasıyla bütün görevliler sorumludur.

Madde 4: Oluşturulan iskân yerlerine ulaşan Ermeniler duruma ve yere göre; ya mevcut köy ve kasabalarda ayrı ayrı inşa edilecek evlere ya da yerel idareciler tarafından belirlenecek yerlerde kurulacak köylere yerleştirileceklerdir. Köylerin, sağlık şartlarına uygun, tarıma ve gelişmeye uygun yerlerde kurulmasına özellikle dikkat edilecektir.

Madde 5: İskân bölgelerinde köy kurulmasına elverişli, boş, sahipsiz ve devlete ait arazi bulunmaması durumunda, devlet malı olan çiftlik ve köylerin iskân için tahsis edilmeleri uygundur.

Madde 6: Ermenilerin yerleştirilecekleri köy ve kasabalarla, yeniden kurulacak Ermeni köyleri sınırlarının, Bağdat demir yoluyla birleşme

hatlarından ve diğer demir yolu hatlarından en az 25 kilometre uzaklıkta bulunması şarttır.

Madde 7: Köy ve kasabalarda yeni yapılacak evlere yerleştirilen Ermeniler ile yeni kurulan köylere yerleştirilen Ermenilerin, nüfus kütüklerine esas olabilecek bir şekilde düzenli olarak kaydedileceği ve her ailenin ismi, lakabı, yaşı, sanatı, geldiği ve yerleştirildiği yer ile her aileyi oluşturan aile fertlerinin isim ve yaşlarını açıklayan bir defter düzenlenecektir.

Madde 8: Belirlenen yere yerleştirilen bir kimsenin, bağlı bulunduğu komisyonun izni olmadan ve yerel güvenlik makamlarından özel belge alınmadan başka yerlere gitmesi yasaktır.

Madde 9: İskân edilecekleri yerlere varan Ermenilerin, kesin yerleşimlerine kadar geçecek olan sürede işçeleri, ayrıca ihtiyacı olanlara evlerinin inşası için gerekli harcamaları yerel makamlar, göçmen ödeneğinden karşılayacaklardır.

Madde 10: İaşe ve iskân işlerinin hızlı olarak yürütülmesi, göç edenlerin sağlıklarının korunması ve rahatlarının sağlanmasına ilişkin hususların yerine getirilmesi, o bölgenin en üst mülki idarecileri, sorumlu yönetici olmak üzere, göçmen komisyonlarına aittir. Göçmen komisyonu bulunmayan yerlerde Göçmenler Tüzüğü'ne uygun olarak yeniden kurulması gereklidir.

Madde 11: İaşe ve iskân işlerinin sağlanması ve hızlı olarak yürütülmesi ve göçmenlerin yeterince sevk; iaşe ve iskân memurlarının tayini, Bakanlıktan izin alınmak şartıyla, mutasarrıf ve valilere aittir.

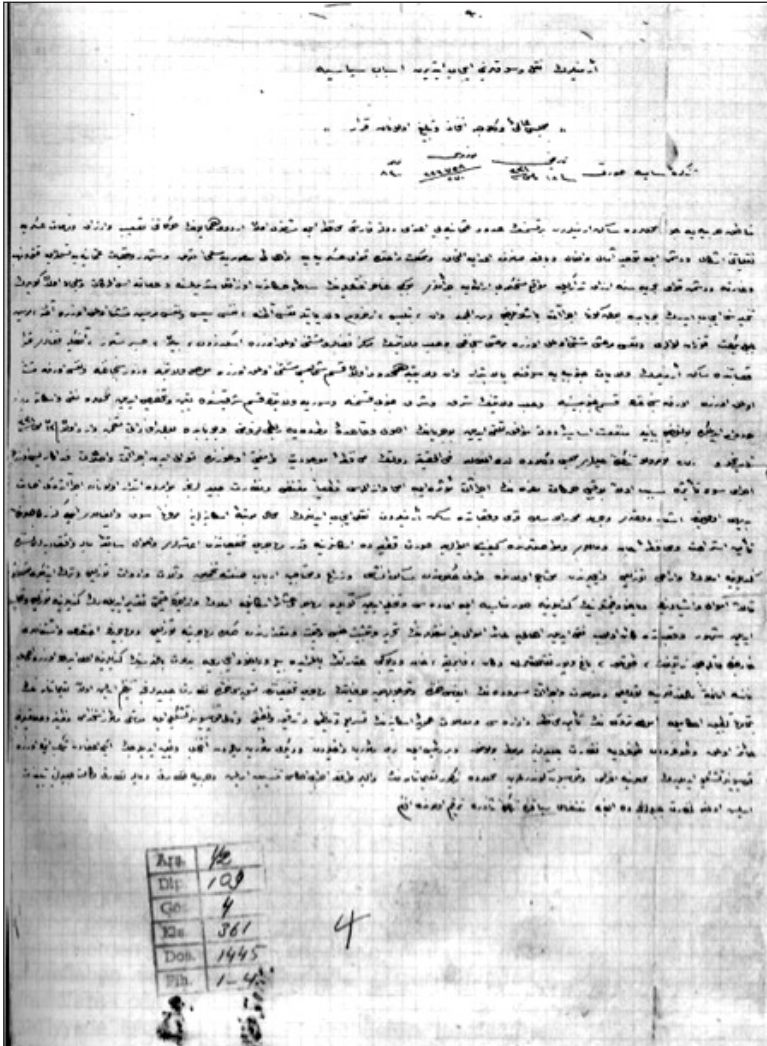
Madde 12: İskân edilen her aileye, daha önceki iktisadi durumları ve şimdiki ihtiyaçları göz önüne alınarak yeterli miktarda arazi verilecektir.

Madde 13: Arazinin seçimi ve dağıtılması göçmen komisyonlarınca gerçekleştirilecektir.

Madde 14: Belirlenen arazinin sınırı ve dönümü tespit edildikten sonra, geçici belge karşılığında sahiplerine verildikten sonra tapu ve emlak işlemlerine esas oluşturacak düzenli bir şekilde özel defterine kaydedilir.

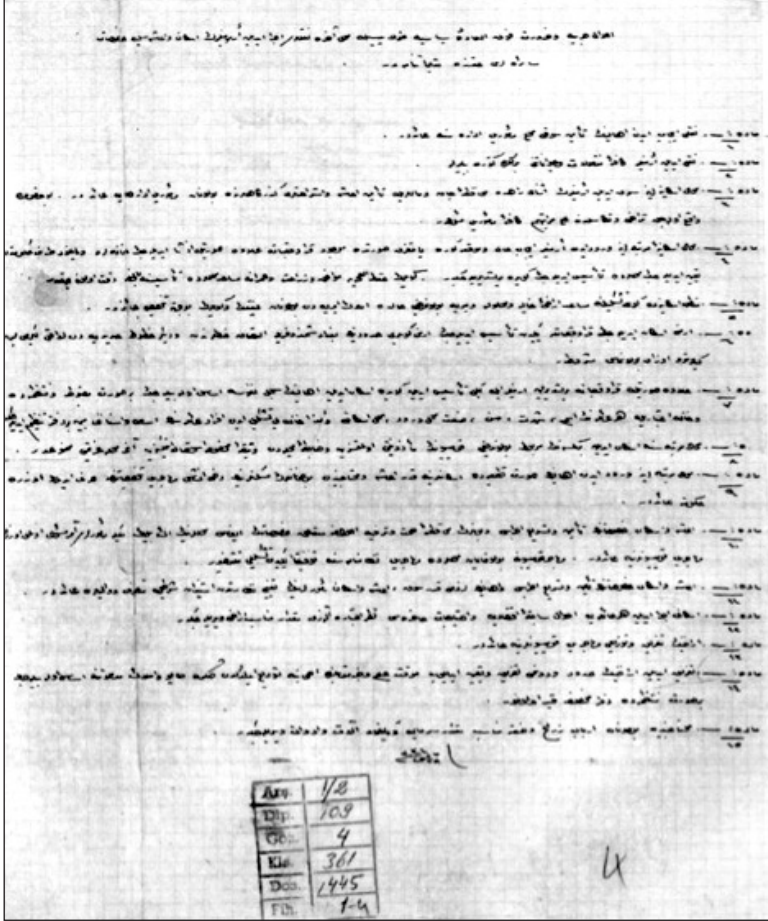
Madde 15: İhtiyaç sahibi olan çiftçi ve meslek sahiplerine, uygun miktarda sermaye ya da alet ve edevat verilecektir.

10 Haziran 1915²³

23 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt I, Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basım Evi 2005, sah. 131, 132, 133 (BDH. 361 / 1030, 1445, 1-4)

Ermeni Sevk ve İskânının (Tehcirin) Altında Yatan Nedenler

BDH. 361 / 1030, 1445, 1-4

Kanundan hemen sonra 14 Haziran 1915 tarihinde Erzurum, Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis vilayetlerine gönderilen bir şifreli yazıda, tehcir edilen Ermenilerin yollarda hayatlarının korunması, sevkیات sırasında firara yeltenenlerle muhafazalarına memur olanlara karşı saldırıda bulunacakların yola getirilmesinin tabii olduğu, ancak buna hiçbir şekilde halkın karıştırılmaması ve Ermenilerle Müslümanlar arasında öldürmeye yol açacak ve aynı zamanda dışarıya karşı pek çirkin görünecek olayların çıkmasına kesinlikle fırsat verilmemesi istenmişti.

Yeni iskân sahalalarına dağıtılabacak olan Ermeniler Konya, Cizre, Diyarbakır, Birecik ve Halep gibi belirli merkezlerde toplanmıştır. Kayseri ve Samsun'dan

gönderilenler Malatya üzerinden, Sivas, Elazığ, Erzurum ve havalisinden gönderilenler Diyarbakır-Cizre yolundan Musul'a, Urfa'dan Nusaybin yoluyla gidenler, (Arap kabileleriyle diğer aşiretlerin saldırılarından korunmak üzere) Siverek yoluyla, Batı Anadolu'dan gönderilen kabileler ise Kütahya-Karahisar-Konya-Karaman-Tarsus üzerinden Kars-ı Maraş-Pazarcık yoluyla Zor sancağına, sevk edilmişlerdir.²⁴ Bütün bu güzergâhların seçiminde tren yollarıyla nehir nakliye araçlarının bulunduğu yerler tercih edilmiştir.

Osmanlı Hükümeti savaş şartlarına rağmen, sevkiyatın bir düzen içerisinde yürütülmesine ve kabilelerin herhangi bir zarara uğramamasına itina göstermiş, bunun için elindeki bütün imkânları zorlamıştır. Bu sevkiyat esnasında görülen en büyük zorluk, vasıta sıkıntısı olmuştur. Gerek savaş nedeniyle sürekli cephelere mühimmat taşınması ve gerekse hasat mevsimi olması, araba ve hayvanlara duyulan ihtiyaç yüzünden kabilelerin zorluk çektiği görülmüştür.

Kanundan hemen sonra 14 Haziran 1915 tarihinde Erzurum, Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis vilayetlerine gönderilen bir şifreli yazıda, tehcir edilen Ermenilerin yollarda hayatlarının korunması, sevkiyat sırasında firara yeltenenlerle muhafazalarına memur olanlara karşı saldırıda bulunacakların yola getirilmesinin tabii olduğu, ancak buna hiçbir şekilde halkın karıştırılmaması ve Ermenilerle Müslümanlar arasında öldürmeye yol açacak ve aynı zamanda dışarıya karşı pek çirkin görünecek olayların çıkmasına kesinlikle fırsat verilmemesi istenmişti.

Bütün bu zor şartlara rağmen Osmanlı Hükümeti, tehcire tabi tutulan Ermenileri büyük bir intizam içerisinde yeni yerleşim alanlarına sevk etmiştir. Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward Natan, 30 Ağustos 1915 tarihinde Büyükelçi Henry Morgenthau'ya gönderdiği raporda bu

durumu açıkça belirtmektedir. Raporda, Tarsus'tan Adana'ya kadar bütün hat güzergâhının Ermenilerle dolu olduğunu ve Adana'dan itibaren bilet alarak trenle seyahat ettiklerini, kalabalık yüzünden sefalet ve çektikleri zahmete rağmen hükümetin bu işi son derece intizamlı bir şekilde idare etmekte olduğunu, şiddete ve intizamsızlığa yer vermediğini, göçmenlere yeterli kadar bilet sağlandığını, muhtaç olanlara yardımda bulunduğunu belirtmiştir.²⁵

Tehcirde en önemli problem, sevkiyatın kısa sürede tamamlanması zorunluluğu ve savaşın getirdiği olumsuz şartlardı. Bu durum, kabilelerin emniyetini ve onlara sağlanan iaşe yardımını güçleştirmekteydi. Bu nedenle gerek yollarda

24 ŞFR. nr. 54-A/157; nr. 56/280; nr. 56/387 – ŞFR. nr. 56/278; nr. 56/280; nr. 56/308

25 DH. EUM. 2. Şube, nr. 2D/13

ve gerekse ara sıra rastlanılan salgın hastalıklar yüzünden yaklaşık olarak 25-30 bin civarında Ermeni'nin öldüğü tahmin edilmektedir.²⁶ 8 Z 1333 (17 Ekim 1915) tarihli belgede, Hama'da bulunan kafileden her gün tifo ve dizanteriden 70-80 kişinin öldüğü ve derhal tedbir alınması hususunda emir verildiği görülmektedir.²⁷

Ayrıca kafiyelerden bazılarında Arap aşiretlerinin, özellikle Halep-Zor arasında yaptıkları saldırılar sonunda bazı Ermenilerin öldürüldüğü tespit edilmiştir. Halep'e bir saat mesafede Meskene'ye kadar olan yollarda Urban'ın gasp için yaptığı saldırılar sonucu iki bine yakın Ermeni'nin öldürüldüğü, Diyarbakır'dan Zor'a, Suruç'tan Menbiç yoluyla Halep'e sevk edilen Ermenilerden de iki bin kadarının yine Urban aşiretlerinin saldırılarına maruz kalarak soyuldukları görülmektedir.²⁸

Sonuç

Ermeni tehcirinin Tehcir yapılmamış olsaydı durumun ne olacağı iyi analiz edilmelidir. Yabancı arşivlerin bu konuda araştırmacılara hizmet etmesi, kapılarını bu kişilere açması önemlidir. Başta Amerika Boston'da bulunan Taşnaklara ait Zoryan arşivi olmak üzere kapalı arşivlerin açılması, yıllardır suistimal edilen Ermeni meselesine ışık tutabilir.

Bizim kimseyle bir hesabımız ve kinimiz olamaz. Böyle bir durum insanlığa ve hiçbir inanca sığmaz. Ancak haksız yere suçlanmamıza, katliamcı olarak tanıtılmamıza da müsaade etmeyiz. Hiç kimse işlemediği bir suçtan dolayı yargılanamaz. Bizleri yargılamadan önce Ermeni meselesinin iyi analiz edilmesi, siyasetten uzak tarafsız olarak karar verilmesi gerekir.

26 Mesela Trabzon, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis vilayetleriyle Maraş ve Canik mutasarrıflıklarına gönderilen 26 Temmuz 1915 tarihli şifreli telgrafta, savaşın başlangıcından beri hastalık ve isyan sebebiyle ne kadar Ermeni'nin telef olduğunun bildirilmesi istenmiştir (ŞFR. Nr. 54-A/112). – HALAÇOĞLU Prof. Dr. Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, a.g.e. sah. 59

27 ŞFR. Nr. 57/51 (EK-VIII); nr. 57/71 (EK-IX).

28 ŞFR. Nr. 59/244 – ŞFR. Nr. 56/149; 55-A/73; nr. 54-A/248

Ermenilerin sevk yolu haritası

Erzurum-Erzincan arasında 500 kadar Ermeni'nin bölge halkının saldırısı sonucunda öldüğü, Dersim bölgesinde Dersin eşkıyasının saldırısı sonucunda, Erzurum'dan sevk edilen kafilenin yolunun kesildiği ve katledildikleri Erzurum valiliğinin yazısından anlaşılmaktadır.²⁹ Bu bilgiler doğrultusunda, 1915 yılındaki tehcir sırasında toplam olarak 8-10 bin arasında Ermeni'nin eşkıya saldırıları sonucunda öldürüldüğü görülmektedir. Bu rakamlar, Osmanlı belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu rakamların üzerinde söylenen ve herhangi bir belgeye dayandırılmadan ifade edilen rakamlar gerçekçi değildir.

29 HALAÇOĞLU Prof. Dr. Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, a.g.e. s. 60

KAYNAKÇA

ATBD, Ekim 1985, Sayı 85, Belge 2003, 2005

Bayur, Hikmet Yusuf. *Türk İnkılap Tarihi*, I/1, III/3, Ankara 1963,

BOA. HR. HU, Kr.173/5

Deutschbiscbes und Armenien, 1914-1918, yay. Johannes Lepsius, Potsdam 1919, s. 65, 46 ve s. 56 nr. Belgelerden nakleden N. Göyünç,

DH. EUM. 2. Şube, nr. 2D/13

Gaston, Gaillard. *Türk Ermeni Sorunu*, çev. Nuri Bilgin. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk-Ermeni İlişkileri Grubu Yay. İzmir 2003,

Genelkurmay, nr. I/1, KLS 44. Dosya 207, F. 2-3

Halaçoğlu, Yusuf. *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001,

Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter nr. 198, Karar sıra no. 163 (Ek-II)

OBE, s.6'dan BOA, DH, ŞFR, nr. 52/102

OBE, s. 30-32

Özdemir, Hikmet. vd., *Ermeniler; Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004

Pomiankowski, Joseph. *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an der Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zürich, Leipzig, Wien 1928, sahife 159'dan naklen N. Göyünç

Süslü, Azmi. vd., *Türk Tarihinde Ermeniler*, Ankara 1995,

ŞFR. Nr. 54-A/112). ŞFR. Nr. 57/51 (Ek-VIII); nr. 57/71 (Ek-IX).

ŞFR. Nr. 54-A/157; nr. 56/280; nr. 56/387

ŞFR. Nr. 56/149; 55-A/73; nr. 54-A/248

ŞFR. Nr. 56/278; nr. 56/280; nr. 56/308

ŞFR. Nr. 59/244

Takvim-i Vekâyi, nr. 2189, 18 Recep 1333 ve 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915)

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt I, Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basım Evi 2005, sah. 131, 132, 133 (BDH. 361 / 1030, 1445, 1-4)

UK ARCHIVES FO 371/2484/46942, No. 22083; 30 Kasım 1914 tarihli

Yüceer, Saime. “Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bursa Ermenileri”, *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, Bursa 2000.

KİTAP TAHLİLİ

(BOOK REVIEW)

Alev KILIÇ

E. Büyükelçi

Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı

akilic@avim.org.tr

Sunuş

“Türkler ve Ermeniler: Milliyetçilik ve Osmanlı İmparatorluğunda Çatışma”

Tanınmış ve saygın tarihçi Profesör Justin McCarthy'nin son kitabı “Turks and Armenians” (“Türkler ve Ermeniler”) kısa bir süre önce ABD’de İngilizce olarak yayınlanmıştır.*

Prof. McCarthy Birinci Dünya Savaşı ve öncesinde Türk ve Müslüman nüfusun kayıpları konusunda demografik ve tarihi araştırmalar yapmış, bu çalışmalar ister istemez Türk-Ermeni ilişkilerini de ilgi konusu haline getirmiştir. Bu çalışmalarında, Ermeni yanlısı propaganda etkinliklerinin tarihi gerçekleri ne kadar çarpıttığını görmüş, Batıda ve Hristiyan dünyada desteklenen ve kabul gören bağnaz Ermeni yanlısı iddia ve taleplerin yanlışlığını bilimsel olarak kanıtlayan eserler yazmıştır. Prof. McCarthy, bilimsel dürüstlük gereği; yerleştirilmeye çalışılan tek yanlı Ermeni görüş ve iddialarına, hedef olacağı zorlukların ve engellemelerin bilinci içinde karşı çıkmıştır. Zaman içinde, maruz kaldığı saldırılar; tehditlere, iftira ve karalamalara yönelik eylemlere varabilmiştir.

Prof. McCarthy'nin bu son kitabı; bugüne kadar konu hakkında yayınlanan kitaplarında** ele aldığı hususların ve yaptığı çalışmaların, üzerinden geçen

* McCarthy, Justin. *Turks and Armenians: Nationalism and Conflict in the Ottoman Empire*. Madison, Wisconsin: Turko-Tatar Press, 2015.

** McCarthy'nin yayınlanmış kitaplarından bazıları şunlardır:

- Muslims and Minorities: The population of Ottoman Anatolia and the End of an Empire
- Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims
- The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923
- The Ottoman peoples and the End of Empire
- Population History of the Middle East and the Balkans
- Who are the Turks? A Manual for Teachers
- The Armenian Rebellion at Van
- The Turk in America
- Sasun: The History of an 1890 Armenian Revolt

yılların da sağladığı birikimle, kendi içinde özümsemesi, bütünleşmesi, bir sentez oluşturması ve adeta bir hayat boyu akademik çalışmalarının toparlayıcı bir sonucu olmuştur. Bu yönüyle, “Türkler ve Ermeniler” kitabı sadece başlı başına bir yapıt olmaktan öteye, Prof. McCarthy’nin bugüne değin yazdıklarının bütüncül bir değerlendirmesi ve süzülmesi olması itibarıyla büyük bir değer taşımaktadır.

“Türkler ve Ermeniler” gibi iddialı bir başlık bir abartı olmamış, gerçekten asırlarca bir arada yaşamış, kederde ve sevinçte ortak anıları, ortak gelenek, görenek ve yaşam biçimleri bulunan iki halkın nasıl karşı karşıya gelebildiklerini, daha doğrusu getirildiklerini, sıradan bir insanın rahatlıkla anlayabileceği bir dille kanıtlayabilmiştir.

Kitapta Ermenilerin maruz kaldığı acılar ve kayıplar yadsınmamış, ancak bunlar bir dünya savaşı kapsamında ve nedenleriyle ele alınmış, bunun yanı sıra, hiç de daha az olmayan, buna rağmen Hıristiyan ve Batı söyleminde tamamıyla meskût geçilen, Türklerin ve Müslümanların acı ve kayıplarına da eşit biçimde değinilmiştir. Bu çerçevede Hıristiyan ve Batı dünyasında Türklere karşı yerleşen önyargılar ve kötülemeler üzerinde durulmuş, Ermeni yanlısı desteğin bu kara propagandayı daha da aktif hale getirdiğine işaret edilmiş ve günümüze kadar yansıyan Türk karşıtı propagandanın hala bazı odakların söyleminde ve siyasetinde kullanılmakta olduğu perspektifi ortaya konmuştur.

Tarih uzmanlığının yanı sıra bir demograf olan Prof. McCarthy; Osmanlı imparatorluğu içinde yaşayan Ermenilerin, Hınçak ve Daşnak partilerinin terör yöntemleriyle, bağımsız bir devlet özlemiyle isyan etmelerinin, savaşın sonucu ne olursa olsun, hüsrana biteceğini görememiş, kendilerini boş yere müttefik devletlerin piyonu haline getirmiş ve büyük bir felakete sürüklemiş olduklarına işaret ederken şu çarpıcı tabloyu vermektedir: “Osmanlı devleti sınırları içindeki bütün Ermeni nüfus, Ermenilerin devlet kurmak istedikleri altı vilayete taşınıyorsa, gene de bu vilayetlerdeki tüm nüfusun dörtte birinden daha az olacaktır. Eğer dünya üzerindeki bütün Ermeni nüfus bu vilayetlere nakledilebilseydi, hala yüzde kırk’ın altında olacaktır”.

“Türkler ve Ermeniler” kitabı İngilizce yayınlanmıştır. Bir an önce Türkçeye, mümkünse Ermeni iddiaları hakkında görüşlerin beyan edildiği diğer ülke dillerine de tercümesi gerekmektedir. Prof. McCarthy Ermeni iddialarına son derece açık, tutarlı ve bilimsel karşı görüş ortaya konulabileceğini göstermiştir. Ermeni iddialarını benimseyen görüşler elbet bundan sonra da olacaktır. Nitekim bu dinci ve şovenist görüşün yaygınlığını ve ısrarcılığını Prof. McCarthy de görmekte ve tespit etmektedir. Profesörün değinmediği ve hiç girmediği bir keyfiyet olarak; günümüzde de Türkiye üzerinde hesapların sona

ermediğini ve benzeri girişimler için eski propagandaların sürdürülmesinde siyasi yarar beklentisi bulunduğunu, bu doğrultuda, Ermeni iddialarının canlı tutulmasına çalışıldığını da hatırlatmakta yarar vardır.

Ancak, bundan böyle, Türkler ve Ermeniler konusunda görüş belirtecek, özellikle Ermeni iddialarından yana destek verecek olanların; öncelikle ve behemehâl Prof. McCarthy'nin kitabında yer alan hususları göz önünde bulundurmaları gerekecek, bunları aynı bilimsellikle cerh edecek verilerle ortaya çıkabildikleri takdirde inandırıcı olabilecektir. Bunu dışlayan, görmezden gelen her iddia dinci veya şovenist bir iddia olmaktan öteye gidemeyecektir.

Böyle temel bir kitabı yazmaktaki cesareti ve bilimsel namusu için Sayın Profesör Justin McCarthy'e içten ve candan teşekkürler.

Ekte McCarthy'nin bu çok değerli kitabının AVİM uzmanları tarafından bölüm bölüm hazırlanan ve daha sonra bir araya getirilmiş bir incelemesi bulunmaktadır.

“Türkler ve Ermeniler: Milliyetçilik ve Osmanlı İmparatorluğunda Çatışma”

(*Turks and Armenians: Nationalism and Conflict in the Ottoman Empire*)

Yazar: Justin McCarthy

Yayınevi: Turco-Tatar Press, LLC

Dil: İngilizce

256 sf, 2015

Ekin Günaysu, Seher Çelen, Ali Murat Taşkent, Aslan Yavuz Şir, Mehmet Oğuzhan Tulun, Hazel Çağan Elbir

Giriş ve Birinci Bölüm

Türkler ve Ermeniler: Milliyetçilik ve Osmanlı İmparatorluğunda Çatışma adlı kitabının giriş ve birinci bölümünde Prof. Justin McCarthy, özellikle Batı toplumlarında yaygın olarak benimsenen, Türklerin, Ermenilerin tek taraflı katliamından sorumlu olduğu inancının temelinde Türklere karşı dine ve etnik kökene dayalı ayrımcılığın ve geleneksel ön yargıların bulunduğunu belirterek güçlü bir tez öne sürmektedir. Prof. McCarthy giriş bölümünde hem 1827’de İngiltere’de yayımlanan Blackwood’s dergisinden, hem de Türklerin “sıkıcı, içine kapanık, oldukça huysuz ve duyarsız, neredeyse hepsinin cesur, savaşçı ve hatta acımasız ve büyük zulümler yapabilecek tıynet” olduklarını söyleyen August Keane’den ırkçı nitelikte alıntılar yaparak savunduğu fikirleri somutlaştırmakta ve kitabın ilk sayfalarından itibaren okuyucunun ilgisini çekmektedir. Bu iki kaynağa değinen McCarthy, Türklere karşı ırkçılığın Batı toplumunun genelinde yaygın olmasının yanı sıra entelektüel ve eğitimli kesimde de Türklere karşı ırkçı bir yaklaşımın hakim olduğunu göstermekle kalmamakta, aynı zamanda Türklere karşı olan ön yargıların ne kadar geniş bir alana yayıldığını etkili bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise Türklere karşı olan ön yargıların 20. Yüzyılda da kanıksanmaya devam etmiş olmasıdır. 1916 yılında I. Dünya Savaşı sırasında yayımlanan CASR/NER’in Türkleri tanımlarken “kana susamış Türkler” ve “Osmanlı sürüsü”, ifadelerini kullanmış olması bunun sadece bir örneğidir.

Kitabın giriş bölümünde Prof. McCarthy, ilerleyen sayfalarda ortaya koyduğu düşüncelerin sağlam temelini oluşturmakta ve kitabın içeriğine dair aydınlatıcı nitelikte olan üç temel noktaya değinmektedir. Öncelikle; İslamiyet’in,

Hristiyanlığın geleneksel bir düşmanı olarak görüldüğünü belirterek, Türklere karşı olan önyargıların dini boyutunu ele almış, ikinci olarak da Kafkasya ırkının, Türklerin de mensubu olduğu varsayılan “sarı ırklara” göre çok daha üstün olduğu kanısının nasıl ırk ayrımcılığının temelini oluşturduğunun altını çizmiştir. Bu bölümde son olarak Prof. McCarthy siyasetçilerin ve misyonerlerin nasıl şahsi çıkarlarını korumak adına ayrımcılığa dayalı bu propagandayı kullandıklarını anlatmıştır.

Prof. McCarthy'nin kolay anlaşılır bir dil benimsemesi, kitabın ilk sayfalarından itibaren okuyucunun ilgisini güçlendirmektedir. *Türkler ve Ermeniler: Milliyetçilik ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Çatışma*'da ele alınan tarihi olaylar, Türk -Ermeni ilişkilerine dair genel kabul gören yargılardan farklı bir gerçeklik ortaya koyduğundan, yazarın ileri sürdüğü düşünceler Batılı birçok okuyucu için alışılmadık dışı olsa da, McCarthy'nin mantık ve bilimsellik çerçevesinde ele aldığı bu çalışma sadece “‘Korkunç Türkler Efsanesi’”ni çürütmekle kalmamakta, aynı zamanda Anadolu'nun tarihini objektif bir şekilde değerlendirerek Anadolu literatürüne önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Prof. McCarthy kitabın birinci bölümüne, Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'dan bahsederek başlamakta ve bu coğrafyanın güzelliğini vurgulamak için “birçok düşünürün Fırat ve Dicle havzasını Cennet Bahçeleri olarak tanımladığına” işaret etmektedir. Bu bölümün ilk paragrafları iklim ve topoğrafya başta olmak üzere, bölgenin genel coğrafik özelliklerini anlatmaktadır. Burada McCarthy, Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirleriyle Amerika'daki şehirlerde hakim olan iklim koşullarını karşılaştırarak, kitabın içeriğini özellikle Amerikalılar için ilginç kılmıştır.

Yazar, bölgedeki coğrafi zorlukların yöre insanına yarattığı sorunların altını çizdikten sonra, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Osmanlı dönemindeki Ermeni nüfusun özellikle Bursa (5%), Ankara (9%), İzmit (18%) ve İstanbul (9%) dağılımının üzerinde durmakta ve “Batı Anadolu ve Avrupa'daki Ermeni yoğunluğunun, Orta ve Doğu Anadolu'dakinden çok farklı olduğunu” vurgulamaktadır. Prof. McCarthy ayrıca, Doğu Anadolu, Kilikya ve Rus Güney Kafkasya'sının, iklimsel özelliklerini, demografik dağılımını ve din farklılıklarını içeren verileri, çok anlaşılır ve tutarlı bir şekilde, dört ayrı tabloda sunmuştur.

Yazar, demografik değerlendirmelerden sonra, eğitim alanına odaklanmakta ve görüşünü çok çarpıcı istatistikî verilere dayandırarak, “Ermenilerin, başka hiçbir alanda olmadıkları kadar eğitimde üstün bir konuma geldikleri” sonucuna varmaktadır. Burada okuyucu, “1901 yılında orta okula giden sadece

201 Müslüman öğrenci” olduğunu, buna mukabil Ermeni özel okullarına 1,070, Amerikan misyonerlerinin okullarına ise 390 Ermeni öğrencinin gittiğini öğrenmektedir. Bu noktada McCarthy, Gregoryan, Katolik ve Protestan toplumlarının her birinin Amerikalı dini cemaatler tarafından desteklenen okulları olduğunu ve Ermenilerin, Amerika’dan gelen bağışlarla desteklenen misyonerlerin okullarında eğitimden yararlanacak ekonomik kaynaklara sahipken, “fakirleşen Osmanlı Devletinin eğitim alanında yabancıların ve Ermenilerin yaptığı harcamaları yapacak olanaklara sahip olmadığını” belirtmektedir. McCarthy’e göre, eğitim alanında finansal kaynakların eşitsiz bir şekilde dağılmasından doğan bu dengesizliklerden ötürü Ermeni nüfusu “daha eğitilmiş ve modern dünyaya daha rahat uyum sağlayabilen niteliğe” sahip olmuştur.

Birinci bölümün son kısmında Prof. McCarthy, Ermeniler ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve Ermenilerin Avrupa finans sektörüne aşına olmalarından ve dil becerilerinden ötürü, Avrupalı tüccarlarla rahat iletişim kurabildiklerini, bu nedenle de “Avrupalı tüccarların, devletle ve Osmanlı pazarıyla ilişkilerinde Ermenilerin aracılık işlevi üstlendiklerini” vurgulamaktadır. Ayrıca, birçok Ermeni’nin Osmanlı’nın son yıllarında Dışişleri, Hazine ve Maliye Bakanı olmak gibi devlet içinde önemli pozisyonlara getirildiklerinin de altını çizmektedir.

İkinci Bölüm: Erken Tarih

“Erken Tarih” başlıklı ikinci bölümde, Prof. McCarthy, Ermenilerin, Türklerin ve Kürtlerin kökenleri üzerine yoğunlaşarak, Anadolu’daki etnik çeşitliliği detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu bölümü çekici kılan noktalardan bir tanesi, söz konusu gruplar arasındaki ekonomik, sosyal, siyasi ve dini ilişkileri detaylı bir şekilde değerlendiren McCarthy’nin, tarihi süreçleri net ve kolay anlaşılır bir biçimde okuyucuya sunması ve böylelikle yazının içeriğini, okuyucunun konu hakkında bilgisi olsun olmasın, herkes için ilginç kılmasıdır.

19. Yüzyılda Ermeni kimliği ağırlıklı olarak Ermeni Apostolik Kilisesine bağlı olarak şekillendiğinden, bu bölümde üzerinde durulan en önemli noktalardan bir tanesi kuşkusuz dindir. Öyle ki, Prof. McCarthy etkin bir şekilde Avrupalı, Amerikalı ve Rus grupların Ermenilere, Müslümanlara sunulmayan belli sosyal ve ekonomik destekler sağlamalarında Hıristiyanlığın ortak bir zemin oluşturduğunu belirtmektedir.

Yazar, söz konusu hiçbir gruba gereğinden fazla odaklanmayarak, tarafsız bir şekilde Ermeniler, Türkler ve Kürtler arasındaki çok yönlü ilişkileri, bu

ilişkilerin oluşmasında rol oynayan bütün öğelerle birlikte ele almaktadır. Bu bağlamda, McCarthy, bazı Kürt aşiretlerinin Ermeni devrimcilerin Osmanlı'nın Doğusuna silah kaçırmalarına yardım ederken, bazı Ermeni devrimcilerin de Kürt aşiretlerine saldırdıklarını belirterek, bölgede yaşayan farklı etnik gruplar arasındaki karmaşık ilişkileri vurgulamıştır. Bununla birlikte, Prof. McCarthy'nin bu bölümde en ön plana çıkan yorumu, 19. Yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet gücü daha geniş bir alana yayılırken, sadece Ermenilerin değil, özellikle coğrafi koşullar, Kürt baskınları ve Rus saldırılarından ötürü, Doğu Anadolu'da yaşayan Türklerin ve Kürtlerin de acılar yaşadığıdır. Ayrıca bu bölümde birçok kez, Doğu Anadolu'da ne Türkler'in Ermeniler'den, ne de Ermeniler'in Türkler'den daha iyi durumda olduğu, iki grubun da hayatlarını çok zor koşullarda sürdürdükleri belirtilmiştir.

Yazarın üzerinde durduğu bir diğer temel nokta ise Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası çerçevesinde Türkiye'deki etnik gruplar arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesidir. Prof. McCarthy, Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından 1828'de işgali sırasında Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapmasını detaylı olarak ele almakla kalmamış, aynı zamanda Rus istilasının bir sonucu olarak “yüzyıllar boyu birlikte yaşamış gruplar arasında düşmanlık ve kuşkunun” oluştuğunun altını çizmiş, dolayısıyla da Rusya'nın uyguladığı *böl ve yönet* politikasının etkilerini de belirtmiştir.

Prof. McCarthy, yaygın olarak kabul edilen Osmanlı döneminde sadece Ermenilerin acılar yaşadığı görüşünü, somut tarihsel olaylardan alıntılar yaparak ve Ermeniler, Türkler ve Kürtler arasındaki ilişkileri tüm boyutlarıyla ortaya koyarak, inandırıcı bir şekilde çürütmektedir. Bu nedenle, yazarın süregelen Ermeni suçlamalarına karşı eleştirilerini ve karşı tezlerini kaleme aldığı *Türkler ve Ermeniler: Milliyetçilik ve Osmanlı İmparatorluğunda Çatışma*, insanda merak uyandıran niteliktedir.

Üçüncü Bölüm: Ermeni Devrimciler

“Ermeni Devrimciler” başlıklı üçüncü bölümde, Prof. McCarthy iki büyük Ermeni devrimci topluluğundan bahsetmektedir: Taşnaklar ve Hınçaklar. Yazar, bu devrimci örgütlerin oluşum sürecini, ideolojilerini, hedeflerini ve faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bunu yaparken, Ermeni ayaklanmalarını Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu haritalarıyla anlatarak, okuyucuyu olay-yer ikileminden kurtarmaktadır. Ayrıca, yüzeysel yargılamalardan ve bir tarafı suçlamaya diğer tarafı ise aklamaya çalışan savlardan uzak durarak, bölgedeki çatışmaları ve karmaşık ilişkileri neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alan bir analiz yapmaktadır.

Yazar öncelikle Ermeni devrimcilerin, Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından Osmanlı Ermenilerine yayılan devrimci ve milliyetçi ideolojilerden etkilendiğini belirtmektedir. Ermeni isyanlarını bastırmada Osmanlı'nın kullandığı ve avantajlı olduğu yönlerini, hem de Ermenilerin isyanlar sırasında Osmanlı İmparatorluğu karşısında elinde bulundurduğu kozları göstermiştir. Bununla birlikte, Ermeni isyanlarının başarılı olmasının Avrupalı güçlerin müdahalesine bağlı olduğunu belirtmektedir.

McCarthy, Ermeni isyanlarının gelişimin sürecine anlatmaya, 1887 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde Rusya İmparatorluğu'ndan gelen Ermeni öğrenciler tarafından kurulan Hınçak Devrimci Partisi'nin başlamaktadır. Bu parti, 1887 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde Rusya İmparatorluğu'ndan gelen Ermeni öğrenciler tarafından kurulmuştur. Yazar, Hınçakların sosyalist bir Ermeni devleti kurmak istediğini ve ancak Osmanlı Ermenilerinin "kurtarılmasıyla" İran ve Rusya'da yaşayan Ermenilerin bir devlet çatısı altında birleşebileceğine inandıklarını belirtmiştir. Ayrıca, amaçlarına ulaşmak için şiddet ve terörizm çağrısı yapan Hınçak parti programına da değinmektedir.

Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir ulus devlet kurma yolunda Hınçakların 1876'daki Bulgar İsyanları'nı örnek aldığına dikkat çekmektedir. Onlara göre Ermeni isyanları Bulgaristan'da izlenen yolu takip etmeliydi: Önce bir isyan çıkarılacak ve Müslümanlara saldırılacak; Müslümanların katledilmesini dikkate almayan Avrupalılar, Müslümanların karşılık vermesiyle oluşan Hristiyan ölümleri sebebiyle Osmanlıları kınayacak; en sonunda, Avrupalıların -diplomasi veya savaş yoluyla- Osmanlıların bölgeden çekilmeye zorlamasıyla Ermenistan toprakları oluşacak; Müslümanların bölgeden kovulmasıyla veya öldürülmesiyle bu topraklarda bir Ermeni çoğunluğunun oluşturulması sağlanacaktı.

Prof. McCarthy bu planın, Bulgaristan'ın aksine, Ermenilerde aynı sonucu vermediğini belirtmektedir. Bunun ana sebebi ise Bulgaristan'da yaşayan halkın çoğunluğu etnik köken ve din olarak Bulgar ve Hristiyan olmasıydı. Aynı durum Ermeniler için geçerli olmamıştır. Eğer bir Ermenistan yaratmak istiyorlarsa, halkın çoğunu öldürmeli ya da göç etmeye zorlamaları gerekliydi, ancak bu da Ermenilerin yapabileceklerini aşıyordu. Bu yüzden, Ermenilerin hedeflerine ulaşması Avrupa'dan gelecek müdahalelere bağlıydı, ancak Avrupalılar müdahale etmeye yanaşmamıştır.

Bu tarihsel bilgilerin ışığında, McCarthy Anadolu'da 1894-96 yılları arasında görülen Hınçak İsyanları'nı anlatmaktadır. Devrimci çeteler, özellikle Rusya tarafından gelenler, köylerde ve şehirlerde Türk ve Kürt halka saldırmıştır (Yazar, Kürt ve Türklerden bahsederken genel olarak 'Müslüman' terimini

kullanmıştır). Eski kayıtlardan da anladığımız üzere, karşılık olarak Müslüman halk da Ermenilere saldırmıştır. Bu olaylar Bayburt, Muş, Tokat, Sivas bölgelerinde kısacası tüm Doğu Anadolu'da yaşanmıştır. İsyancılar Müslümanların evlerini, dükkânlarını yok etmiş, asker ve sivillerin canlarına kast etmiştir. Tahmin edebileceği gibi, öfkeli Müslüman gruplar da Ermenilere sert tepkiler göstermiştir. Prof. McCarthy, Hınçak İsyancıları sırasında yaşanan olaylarda anlatırken, yalnızca bir tarafın acılarını ve üzüntülerini göstermek yerine tüm tarihsel gerçeklikleri masaya yatırmaktadır. Yazarın bizlere sunduğu gibi, bu anlamda tarafsız olabilmek, tarihsel olaylar hakkında yazabilmenin kabul edilmiş temel bir kuralıdır.

Bir diğer önemli Ermeni devrimci grup ise Rusya İmparatorluğu'ndaki Ermeniler tarafından kurulan Ermeni Devrimci Federasyonu, bir başka deyişle Taşnaklardır. Prof. McCarthy, Taşnakların Hınçaklara kıyasla daha planlı ve daha başarılı olduklarını belirtmektedir. Hınçaklar gibi Taşnaklar da bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamış ve bunun için Avrupa'dan müdahalenin gerekli olduğuna inanmıştır. Yazar, Taşnakların sosyalist olmakla birlikte Ermeni nüfusu bir araya getirebilmek için milliyetçiliğe vurgu yaptığını ifade etmektedir.

Prof. McCarthy, Taşnak faaliyetlerinin ve önde gelenlerinin Osmanlı hükümetince bilindiğini, ancak Avrupa'nın müdahale edeceği korkusuyla gerekli müdahaleyi yapamadığına dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, Türk karışı propagandalar ve dini önyargılar sebebiyle Ermenileri sempati duymasıydı. Ermeni isyancılara yapılan herhangi bir müdahale, Avrupa basınında masumlara yapılan saldırı olarak yansıtılıyordu.

Yazar, Taşnakların ve Hınçakların davalarına katılmayan veya kendilerine karşı çıkan Ermenileri öldürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, bu örgütlerin Ermenileri 'devrim vergisi', 'devrim bağı' ve başka tür paralar ödemeye zorladığını belirtmektedir. Böylelikle, Prof. McCarthy, Ermenilerin bu örgütlere katılmak ve para vermek dışında başka seçim şansı olmadığına işaret etmektedir.

Yazar, ayrıca, Ermeni devrimci örgütlerin kaçakçılık faaliyetlerine ayrıntılı olarak incelemektedir. McCarthy, 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nın hemen ardından Birinci Dünya Savaşı'na kadar Ermeni devrimcilerin silahlanmak için Rusya'dan silah kaçakçılığı yaptığını, ayrıca sınırdan davalarına katılacak savaşçıları da soktuklarını belirtmektedir. İnsan ve silah geçişinin Osmanlı-Rusya sınırından veya İran üzerinden sağlandığını, Rus hükümetinin ve Rus sınır devriyelerinin de bu kaçakçılığa genelde göz yummuş olduğunu ifade etmektedir. Yazar, Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde, Ermeni devrimci

örgütlerinin silahlanmış ve isyana hazır hale gelmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Dördüncü Bölüm: Avrupa'nın Müdahalesi, Osmanlı'nın Düzeni Sağlama Çabaları

“Avrupa'nın Müdahalesi, Osmanlı'nın Düzeni Sağlama Çabaları” başlıklı dördüncü bölümde Justin McCarthy, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın Ermeniler konusunda Osmanlı'nın içişlerine müdahalesini ele almaktadır. Bu bölümde, Avrupalı güçlerin Ermeni isyancıları nasıl kolladığı ve Osmanlı'nın Ermeni isyancı faaliyetlerine durdurmak ve doğu Anadolu'da düzeni sağlamak isterken Avrupalılar tarafından elinin kolunun nasıl bağlandığı açıkça ortaya konmaktadır.

Prof. McCarthy, ilk olarak, Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin koruyuculuğu görevini üstlendiğini ve 1878 Berlin Antlaşmasını, Ermenilerle ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğuna sürekli müdahale etmelerinin gerekçesi olarak gördüklerini vurgulamaktadır. Avrupalıların Osmanlı hükümetini Ermenilerin lehine Doğu Anadolu'da reformlar uygulamaya zorladığını ve bu reformların esasında Ermenilere güç vererek Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyetini zayıflatmayı hedeflediğini ifade etmektedir. Avrupalıların esas itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını istediğini belirten McCarthy, Avrupalı güçler arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle İmparatorluğun kurtulduğunu ileri sürmektedir.

Yazar, bugünün şartlarında değerlendirildiğinde, Osmanlı'nın Doğu Anadolu'yu yeterince iyi idare edemediğini kabul etmektedir. Gerçekten de hem Ermeniler hem de Müslümanlar için bölgede güvenlik yeterince sağlanamamış, bölgedeki ekonomik durum sıkıntılı olmuştur. Öte yandan, yazar, Ermeni devrimcilerinin faaliyetlerinin bölgede reform yapılmasını engellediğine işaret etmektedir. Ayrıca Osmanlı devletinin içinde bulunduğu ekonomik darlığın da bunu engellediğini eklemektedir. Bununla birlikte, bu bölümde açıkça ortaya konduğu gibi, Avrupalıların bu hususlarda hiç yardımcı olmadığı görülmektedir.

Avrupalıların sürekli olarak Ermenilerin lehinde hareket ettiği bu bölümde açıkça ortaya konmaktadır. McCarthy, Müslümanların Ermenilere yönelik saldırılarının, her ne kadar bazı durumlarda ilk saldıran ve Müslümanları kıskırtan Ermeniler olsa da, Müslümanların Ermenileri katletmesi ve vahşet olarak Avrupa'da yansıtıldığını ifade etmektedir. Müslümanların Ermenilere

saldırması durumunda, Avrupalı konsolos ve elçilerin Osmanlı hükümetine şikâyet ederek duruma müdahale etmesini istediklerini, ancak tam tersi durumlarda Avrupalıların hiçbir şey yapmadıklarına dikkat çekmektedir.

Yazar, ayrıca, Osmanlı hükümetinin Ermeni isyancıları durdurulmasının ve yargılanmasının Avrupalıların müdahaleleri sebebiyle neredeyse imkansız kılındığına işaret etmektedir. Ermeni isyancıların tutuklanması Avrupa basınında Osmanlı zulmü olarak yansıtılmıştır. Vatana ihanet suçundan mahkûm edilen bu tutukluları “siyasi mahkum” olarak niteleyen Ermeni yanlıları, bu tutukluların serbest bırakılmasını talep etmiştir. Yazar, başta İngilizlerin baskısı sebebiyle, af çıkarılarak Ermeni isyancıların serbest bırakılması dair birçok örnek sunmaktadır. Bu durum, isyancılara cesaret vermiş ve yaptıkları eylemlerin cezasız kalacağına inanmalarını sağlamıştır. Bunun yanında, McCarthy özellikle Rusya’nın isyancıların Rus vatandaşı olduğunu ve Osmanlı mahkemelerinde yargılanamayacağını ileri sürerek, onların yargı önüne çıkmalarını engellediğini belirtmektedir. McCarthy, böylelikle Avrupa’nın nasıl riyakâr ve çifte standart uyguladığını ortaya koymaktadır. Avrupa’da vatan hainliği suçu işleyen isyancılar ağır bir şekilde cezalandırılırken, Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni isyancıların yargılanması neredeyse imkansız hale getirilmiştir.

Prof. McCarthy, Doğu Anadolu’daki birçok sorunun temel sebebi olarak yoksulluğu ve kaynak yetersizliğine işaret etmektedir. 1877-78 Osmanlı Rus savaşının Osmanlı İmparatorluğuna hem askeri hem de ekonomik bakımdan zarar verdiğini belirtmektedir. Savaş sonunda İmparatorluk büyük miktarda insan gücü, malzeme ve verimli topraklarını kaybetmiş, savaşı Rusya’nın başlatmasına rağmen Rusya’ya fahiş miktarlarda tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Ayrıca hükümet bir başka Rus saldırısı korkusuyla, askeri alanda harcama yapmak zorunda kalmış ve iç güvenliğe asker ayıramamıştır. Bunun yanında, Avrupalı güçler kapitülasyonlar uygulayarak devlete ekonomik bakımdan büyük zarar vermiştir. Bu faktörler, Doğu Anadolu’daki yaşam koşullarının geliştirilmesine engel olmuştur.

Bununla birlikte, McCarthy, Osmanlı hükümetinin Ermenilerin güvenliğini sağlamak ve onları tatmin etmek için elinden geleni yaptığına işaret etmektedir. En önemlisi, Ermenilerin devlete bağlılık duygularını pekiştirmek amacıyla devlette ve hatta güvenlik güçlerinde daha çok istihdam edilmeye başlandığını belirtmektedir. Bunun yanında, Ermenileri çeşitli Kürt aşiretlere karşı korumak için, bölgeye asker sevk etmek gibi ekonomik açıdan yük teşkil eden önlemler almaya çalıştığını ifade etmektedir.

Sonuç olarak, Prof. McCarthy, Osmanlı’nın Doğu Anadolu’daki koşulları

düzeltelemeye çalışıldığını ve hatta bölgedeki koşulların bölge insanı lehine düzelmeye başladığını ve düzenin gitgide sağlandığını; ancak, ironik bir biçimde, aynı dönemde Osmanlı Devletine karşı Ermeni devrimci faaliyetlerinin başladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, Ermeni isyancılara verdikleri destek sebebiyle, Avrupalıların bölgede barışın ve düzenin sağlanmasına, dolaylı olarak da olsa, engel olduğunu söylemek mümkündür.

5. Bölüm: Ermeniler ve Osmanlı Devrimi*

McCarthy bu bölüme II. Abdülhamit'in hükümdarlık dönemini ve bu dönemin sonuçlarını ele alarak başlamıştır. II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi, Osmanlı subayları ve aydınları arasından Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını engellemek için radikal değişikliklerin yapılması gerektiğine inanan devrimci grupların örgütlenmesine neden olmuştur. Kimileri tek devletli, etnik kimliklerin ötesine geçen bir Osmanlı milliyetçiliğine dayanan, güçlü bir yönetim şeklini benimsemiştir. Diğerleri ise, imparatorluğun geleceği için birlikte hareket edecek özerk milli gruplardan oluşan bir sistemi desteklemişlerdir.

Bu farklı devrim planları 1908 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) imparatorlukta gücü elde etmesini sağlayarak farklı bir Osmanlı Devrimi gerçekleştiren Üçüncü Ordu ayaklanmasıyla yarıda kalmıştır. İTC, pragmatik nedenlerden dolayı, Batılı güçleri yatıştırma konusunda önemli rol oynayacağını düşündüğü için Taşnaklar'la iş birliği yapmaya karar vermiştir. Taşnaklar, İTC'yi iktidarda tutan siyasi ittifakların tamamlayıcı bir parçası ve Osmanlı Ermenilerinin başlıca temsilcileri olmuş ve elde ettikleri bu konumu (imparatorluğu yıkmaya çalışmakla uğraşmakta olan) birçok üyelerini imparatorluk bünyesinde idari ve siyasi konumlara getirmek için kullanmışlardır. Ancak İTC her zaman, imparatorluğa olan sadakatlerini ilan etmelerine rağmen Taşnaklar'ın aslında imparatorluktan ayrılma mücadelesi içinde olduğundan şüphe duymuştur. İlerleyen yıllarda, İTC'nin iktidardaki yerini sağlamlaştırılmaya başarılmasıyla ve Batılı devletleri tatmin etmenin herhangi bir yolu olmadığını anlamasıyla birlikte, İTC ve Taşnaklar arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır.

1909 Adana olayları, Taşnaklar gibi Ermeni devrimcilerle imparatorluk arasındaki tansiyonun daha da yükselmesine neden olmuştur. Ermeni devrimciler, bölgedeki yerli Ermenileri silahlanmaya teşvik etmişlerdir. Adana'daki İngiliz konsolosunun belirttiği üzere, yerli Ermenilerin kabadayı edasında silah taşıyarak çeşitli söylemlerde bulunmaları, yerli Müslüman halkı tahrik etmeye başlamıştır. Her iki taraf arasındaki gerginlikler sonunda küçük

bir münakaşanın büyük bir toplumsal çatışmaya dönüşmesine sebep olmuştur. Yerel Ermenilerin silah sahibi olmasına rağmen, yerel Müslümanlar daha fazla sayıya sahipti. Kabaca 5000 Ermeni ve 1000 Müslüman şiddet ve aşırı davranışlar nedeniyle can vermiştir. Osmanlı hükümeti etkisiz bir şekilde de olsa, şiddet faillerine karşı harekete geçmiş, örneğin bazı suçlu Müslüman ve Ermenileri idam etmiştir. McCarthy'nin dediği gibi; “Kimse Adana olaylarını planlamamıştı, ne Ermeniler ne de Türkler. Ölümler, Müslümanlar ve Ermeniler arasında uzun zamandır baş gösteren güvensizlikten kaynaklanmıştır.”

Doğu Anadolu'da mülkiyet hakları üzerine olan kavga, Osmanlı Ermenileri ve imparatorluk arasındaki ilişkilere daha da zarar vermiştir. Osmanlı hükümeti, Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren Kürt aşiretleri üzerinde ancak zayıf bir şekilde kontrol uygulayabilmiştir. Bu aşiretler güç mücadelesi uğruna aralarında çatışmışlar, hem Müslüman hem de Ermeni köylülerden koruma parası almışlar ve hükümete çok az vergi ödemişlerdir. Bir yandan da, zengin Ermeni tefeciler de bölge nüfusundan faizle borç verip, borçlar ödenmediği zaman da insanların mülkiyetlerine el koymuşlardır. Böylece, Kürt beyleri ve Ermeni tefeciler, köylüleri neredeyse Ortaçağ kölelerine (serflere) çevirmiştir. Taşnaklar, Ermeni köylülerin durumun iyileştirilmesi için reform yapılmasını istemiştir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu, Kürt aşiretleri tam anlamıyla kontrol altına alacak ve hem Müslüman hem Ermeni köylülerin yararına reformlar yapacak insan gücünden yoksundu ve ayrıca Kürt aşiretleriyle arayış çok fazla açmak, dolayısıyla Rus İmparatorluğu'na karşı onlardan gelecek askeri desteği kaybetme riskini göze almak istememiştir. Bazı Kürt aşiretleri aslında Ruslar ile çıkarları uyduğu zaman işbirliği bile yapmıştır. Bu sebeple, Osmanlı hükümeti tüm tarafların taleplerine karşı bir geciktirme taktiği benimsemiştir, ancak bu kimseyi memnun etmemiş ve hem Ermeni devrimcilerinin hem de Kürt aşiretlerinin şüphesini artırmıştır. Taşnaklar, “feodalist” Kürt aşiretlerinin cezalandırılmasını istemiştir, ancak bu hükümetin yapmaktan aciz olduğu bir şeydi. Bir yandan da, Kürt aşiretleri hükümeti, aşiretlerin “geleneksel konumunun ve ayrıcalıklarının düşmanı” olarak görmüştür. Böyle olunca da, Osmanlı İmparatorluğu iki çatışan tarafın arasını sıkışmış ve etkili bir çözüm bulmaktan aciz kalmıştır.

Taşnaklar, İTC hükümetinin bir parçası olmalarıyla büyük bir meşruiyet ve etki kazanmıştır. Kendi faaliyetlerini ve yöntemlerini kabul etmeyen Ermenileri susturmak ya da ortadan kaldırmak için baskı ve cezalandırma uyguladılar. Buna İstanbul Ermeni Patriğinin görevinden zorla aldırılması da dâhildi. İTC rejiminin bir Batı müdahalesinden kaçınmak için, Taşnakların çevirdikleri entrikaları durdurmak konusundaki isteksizliğinin farkında oldukları için, Taşnaklar silah stoklama ve saflarına yeni devrimciler katmak için çalışma

yapmıştır. Taşnaklar satmakta oldukları silahları Ermenileri sindirerek zorla satın aldırmaşlar ve böylece çok ciddi kâr elde etmişlerdir. Taşnaklar ayrıca, McCarthy'nin 'partizan savaşı' olarak nitelendirdiği, imparatorluğa ve Müslüman nüfusa karşı yürütülecek devrimci ve ayrılıkçı mücadele için özenle hazırlanmış planlar hazırlamıştır. Bu planlar Ermenilerin yaşadıkları topluluklarda dağıtılmış ve bu planların yerine getirilmesi emredilmiştir. McCarthy'nin işaret ettiği gibi, Taşnaklar gibi Ermeni devrimcilerinin bu tür faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu için çok endişe verici olmuştur. Ermeni devrimcilerin, imparatorluğun doğu bölümünde (Batılı güçlerin ve Rusya'nın baskısı ile kurulan, kolayca kötüye kullanılabilir) iki özel idari bölgenin oluşturulması sürecine katılması, Osmanlı hükümetiyle Ermeni devrimcilerin arasındaki ilişkilerin tamamıyla bozulmasına sebep olmuştur. Osmanlı hükümeti, Ermeni Devrimcileri; İngiliz, Fransız ya da Rusların yarattığı tehlikelerden farksız bir tehlike yaratan güvenilmez gruplar olarak görmeye başlamıştır.

McCarthy'nin bu olayları anlatımı, okuyucuya şu gerçeği vurgulamaktadır: 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için bir dizi çıkmazları ortaya çıkarmıştır. Hem Batılı güçler, hem de Osmanlı İmparatorluğunun halkı imparatorluğa düşüşte olduğunu ve onu diriltmek için reform gerektiğinin gayet farkındaydılar. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu bu reformları gerçekleştirmek için gerekli olan kaynaklardan ve toplumsal birlikten yoksundu.

McCarthy'nin açıkladığı gibi, imparatorluk reformları yürütmek ve kolaylaştırmak için hem Osmanlı Ermenileri hem de Kürt aşiretlerinin işbirliğine ihtiyaç duyuyordu, ama her iki grup da aslında kendi davranışları ile mevcut kötü gidişatı daha beter hale getirmekteydi. Sonunda, zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu; Batılı güçler ve Rusya'nın güç mücadelesi ile Kürt aşiretleri ve Ermeni devrimcilerinin entrikalarının arasına sıkışıp kaldı. Basitçe söylemek gerekirse: Osmanlı İmparatorluğu parçalanmanın önüne geçilmesi için ihtiyaç duyulan reformların gerçekleştirilmesi için gereken kapasiteye sahip değildi.

6. Bölüm: Birinci Dünya Savaşı

Oldukça bilgilendirici bu bölümde McCarthy, Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin en kritik evrelerinin genel görünümünü vermeye çalışmaktadır. Savaşın herkes için yıkıcı olduğunu ifade eden McCarthy, "savaşın sonunda, doğu Anadolu nüfusunun yüzyıllar boyunca olduğundan çok farklı hale geldiğini, Ermenilerin

gittiğini, Müslüman sayısının büyük ölçüde azaldığını” belirtmektedir. Birinci Dünya Savaşı geride mahvolmuş, tahrip edilmiş ve hastalıkların pençesinde bir bölge bırakmıştır.

McCarthy bölümüne, bu yıkıma neden olan olayları anlatmakla başlamaktadır. Doğu Anadolu’da Ermeni isyanının tekrar ortaya çıkması, Ermenilerin Ruslarla tekrar işbirliği yapmalarının ve Rusların Doğu Anadolu’da ilerlemelerine yardım etmelerinin, Van’ın Ermeniler ve Ruslar tarafından işgalinde de görüldüğü üzere başarılı olduğunu ileri sürmektedir. Ermeniler Ruslara istihbarat sağlamış, Osmanlı karakolları arasındaki haberleşmeyi engellemiş, cephe gerisinde halka saldırarak Osmanlı ordusunun dikkatini dağıtmış ve böylece, Osmanlı ordusunun üçte birinin Van ve çevresinde Ermenilerle mücadele etmeye zorlamıştır. Ermeniler Osmanlı’nın yenilgisine katkıda bulunmuş ve Ruslardan önce Van’ı işgal etmeye başlayarak Rusların işini kolaylaştırmıştır.

McCarthy’nin altını çizdiği gibi, Rusların Ermenilerin bölgedeki Osmanlı güçlerinden ziyade Müslüman halkı hedef aldığını fark etmesiyle Ermeni isyanı kontrol edilemez hale gelmiştir. Daha sonra yenilgiye uğrayan ve gelecekte Ermenilerin yardımını almamakta kararlı olan Ruslar Ermenileri Van’da terk etmişlerdir.

McCarthy, Anadolu’daki bu isyanın asıl etkisinin içerde kargaşa yaratılması ve Osmanlı askerlerini Ruslarla savaşmaktan alıkonulması olduğunu öne sürmektedir. Osmanlı yönetimi, Ermeni isyanının çok ciddi bir konu olduğunu ve isyanın başarısının arkasında gönüllü veya gönülsüz olarak verilen yerel desteğin olduğunu fark etmiştir. Bu bağlamda, McCarthy, 1915’te Ermenilerin çıkardığı, Anadolu’da iç güvenliğe yönelik tehdidi yansıtan bazı önemli isyanlara değinmektedir: Sasun-Muş-Bitlis (Şubat 1915), Sivas-Karahisar (Şubat 1915), Zeytin-Maraş (Ocak 1915), Urfa (Ağustos 1915), Musadağı (Ağustos 1915). Bunun sonucunda, Osmanlı yönetimi bu isyanları büyük çaplı bir ayaklanma olarak ele almak zorunda kalmış ve savaş zamanında gittikçe büyüyen bu güvenlik tehdidine karşı önlemler almıştır. Osmanlı hükümetinin bu ayaklanmaya karşı gerekli kaynak ve insan gücünden yoksun olması sebebiyle, büyük çaplı isyanların gerçekleştiği ve/veya daha önce Rusların işgali altında bulunan eyaletlerdeki Ermeni nüfusuna yönelik, McCarthy’nin “zorunlu göç” olarak nitelediği daha radikal önlemler alınmıştır. McCarthy’nin “zorunlu göç” ifadesinin kullanılmasını önerse de, bölümde bu ifade yerine “sevki ve iskani” ve “nakil” kelimelerini sıkça kullanmaktadır.

McCarthy zorunlu göç sürecinin bütün Ermenileri kapsamadığını belirtmektedir. Anadolu’nun batısında ve Osmanlı Avrupa’sında yaşayan ve

tehdit olarak görülmeyen çoğu Ermeni, sevk ve iskan sürecinin dışında tutulmuştur. Sürece ilişkin tüm emir ve düzenlemeler, nakledilen Ermenilerin zarar görmemesi için gayret edildiğini göstermekte ve Ermenileri doğrudan veya dolaylı olarak öldürmeye yönelik herhangi bir niyeti yansıtmamaktadır. Gerçekten de, McCarthy'nin de dikkat çektiği gibi, Ermenileri öldürme niyeti veya kastına doğrudan işaret eden herhangi bir belge, düzenleme veya emir bulunmamıştır. Devletin resmi politikasına ilişkin eldeki tüm kanıtlar böyle bir kasıt veya niyetin tam tersine işaret etmektedir. McCarthy, imparatorlukta savaştan etkilenen tüm insanlar gibi Ermenilerin de büyük acılar çektiğini kabul etmekte, bu acıların hükümetin verimsizliği, kaynak kıtlığı ve Kürt aşiretlerin, suçluların ve hatta bazı Osmanlı yetkililerin açgözlülüğü sebebiyle yaşandığını belirtmektedir. McCarthy, devletin teoride düzgün işlemesi gereken sevk ve iskan süreciyle başa çıkamadığını ifade etmektedir.

Ancak sevk ve iskan sürecine dair istatistikleri, bilgileri ve nüfus kayıtlarını inceleyen birinin yapacağı şekilde, McCarthy sevk ve iskan edilen kişi sayısı ile ilgili çeşitli rakamlar vermektedir. Osmanlı'nın hakimiyetinde olan topraklarda yaşayan Ermenilerin yarısından biraz fazlasının sevk ve iskanın dışında tutulduğunu belirtmektedir: çoğu Ermeni savaş öncesinde veya savaş sırasında İstanbul ve diğer şehirlere veya Yunanistan, ABD, Kanada, Fransa, Bulgaristan ve Mısır gibi başka ülkelere gitmiştir.

Osmanlı hükümetinin sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin güvenliğini sağlama gayretine ilişkin öne sürdüğü en önemli argümanlardan biri, Amerikalıların ihtiyacı olan Ermenilere yardım etmelerini açıkça desteklemesi ve teşvik etmesidir. Osmanlı hükümeti, McCarthy'nin tarihteki en büyük insani yardım harcaması olarak nitelediği, misyonerlerin bugünün parasıyla 10 milyar dolar değerinde Ermenilere yönelik yardımını kabul etmiştir. McCarthy, ayrıca, aynı dönemde Anadolu'daki Müslüman nüfusun da hastalıklardan ve açlıktan etkilendiğine, ancak bunların sadece kısıtlı devlet kaynaklarından istifade ettiğine dikkat çekmektedir.

McCarthy bu örneği Osmanlı'nın Ermenileri koruma gayretlerinin yetersiz kaldığını göstermek için kullanmaktadır. Bununla birlikte, McCarthy Osmanlı'nın Ermenileri hastalık ve açlık haricinde diğer tehditlere karşı da koruyamadığını belirtmektedir. Osmanlı, Ermenilerle birlikte kendi askerlerini de Kürt aşiretlerinin, eşkiyaların, yağmacıların vs. saldırılarına karşı koruyamamıştır. Bölgedeki Ermenilere yönelik yapılan saldırıların arkasındaki gerekçelere değinen McCarthy, Ermenilere yönelik nefretin sebebinin Ermenilerin gerçekleştirdiği saldırılar ve Ruslarla yaptıkları işbirliği, ayrıca bölgede Müslüman halkın canlarına mal olan isyanlar olduğuna işaret etmektedir. 250,000'in üzerinde Müslümanın Güney Kafkasya'dan kovulması

ve Rusların emrindeki Ermenilerin elinde yaşadıkları acılar da bu nefretin sebeplerinden biri olabilir. Öte yandan, Ermenilere kötü muamele eden Osmanlı memurlarının olduğunu belirten McCarthy, Osmanlı yönetiminin Ermenilere yönelik bu suçların farkında olduğunu, bu suçu işleyenlerin bulunması için soruşturmalar yaptığını, suçluların mahkemeye çıkarıldığını ve hatta idam edildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, Rusların ve Ermenilerin Müslümanlara karşı suç işleyenleri hiçbir zaman yargılamadığına dikkat çekmektedir.

McCarthy, Ermenilerin işlediği cinayetlerin ve Müslümanların kovulmasının pragmatik çıkar hesaplamalarının sonucunda gerçekleşmediğini ileri sürmektedir. Ermeniler ele geçirmeye çalıştıkları bölgeleri ve şehirleri, altyapısı ve yerleşimleriyle birlikte yok etmiştir. McCarthy'e göre, bunun tek açıklaması, yapılan tahribatın anlamsız olması sebebiyle, Müslümanlara karşı duyulan nefrettir. 1916'da Ruslar doğu Anadolu'yu işgal ettiklerinde bile, Ermeniler Müslümanları katletmeye devam ederek kontrol dışına çıktıklarını kanıtlamış ve Ruslar bu yüzden 1917 devriminin patlak vermesi sonucu geri çekilmelerinden önce bölgedeki Ermenileri askeri mahkemelerde yargılamaya başlamıştır.

McCarthy Ermeni mezaliminin Rusların Güney Kafkasya'ya geri çekilmesinden sonra da devam ettiğini ortaya koymaktadır. Ermeniler, Osmanlı'nın ilerleyeceğini öngörerek, bölgedeki Müslümanlarla, özellikle Kürtlerle savaşmışlar, Osmanlılar bölgeye hakim olmaya başlayınca da geride yıkım bırakarak kaçmışlar ve bu esnada toplu katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Rusların ele geçirdiği Osmanlı savaş esirlerini Ermenilerin infaz etmesi McCarthy bu bölümde değindiği bu nefretin örneklerinden biridir.

Ermenilerin, Fransız işgaline destek vererek güneyde, özellikle Adana'da hakimiyet kurma çabalarını inceleyen McCarthy, bu çabaların da Fransızlar ve Ermenilere karşı Türklerin ve Kürtlerin işbirliği yapmasına sebep olan bölgedeki Müslüman nüfusa yönelik Ermeni mezalimleri nedeniyle başarısız olduğunu belirtmektedir. Bunun sonucunda, Fransızlar Ermenileri terk etmiş ve bu Ermenilerin çoğu Fransızlarla kaçmıştır.

McCarthy'nin Birinci Dünya Savaşı'na dair yaptığı değerlendirme, kısıtlı sayfa sayısına oldukça detaylıdır. Osmanlı'nın savaş öncesinde ve savaş sırasında gittikçe büyüyen bir tehdidi nasıl karşıladığını açık bir şekilde gösteren çeşitli önemli noktalara dikkat çekmektedir. McCarthy, bu tehdidin maddi ve sosyal tahribatına rağmen, uygulamada çeşitli eksikliklerle birlikte Osmanlı'nın sivillerin hayatına nasıl önem verdiğini göstermekte ve devletin güvenlik için

alınan önlemlerin yetersiz olduğu gerçeğini görerek her türlü yardımı kabul eden Osmanlı'nın iyi niyetli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, dış güçlerin Ermeni isyanına desteğini nasıl geri çektiğini ve buna rağmen Ermenilerin bölgede nasıl yıkıcı bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

7. Bölüm: Sonuç

Justin McCarthy'nin "Turks and Armenians" başlıklı kitabının sonuç bölümü, kitap hakkında genel bir çerçeve çizmektedir. Kitabın genel olarak Türklerin nasıl görüldüğü ve nasıl olduklarına inanıldığından bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra, "altı vilayet"te Ermeni nüfusu az olmasına rağmen, McCarthy azınlık yönetiminin akla yakın olmadığını verdiği örneklerle vurgulamıştır. McCarthy ayrıca soykırımın doğru tanımının nasıl evrildiğini Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin de içinde olduğu bazı kaynaklardan faydalanarak okuyucuya göstermiştir.

Justin McCarthy gerçek tarihin gazetelerde ve dergilerde gerçektışı kaynaklardan faydalanarak hafife alındığından bahsetmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndaki bu konulardaki çalışmaların da Amerikan misyonerleri ve İngiliz propagandacıları tarafından yapıldığını belirtmiştir.

McCarthy ayrıca Doğu Anadolu'daki yaşanan olayların adil bir şekilde yansıtılmadığını vurgulamıştır. Olaylar Ermeni tezlerini destekleyenler tarafından anlatılmıştır ve Türkiye karşıtı, önyargılı ve tek taraflı raporlar içermektedir.

Diğer taraftan, Justin McCarthy Türk tezlerine kimsenin katkı yapmadığından, asıl olayların nasıl cereyan ettiğinden bahsedilmediğini ifade etmiştir. Burada McCarthy'ye göre adaletsiz bir durum söz konusudur. Aslında Türklerin hiçbir zaman böyle tartışmalara zaman ayırabilecek durumu yoktur, çünkü yıkılmış bir imparatorluğun ardından yeni bir devlet kurulmaya çalışmışlardır. Türkiye'nin kendisini korumak konusunda hala sıkıntıları vardır ama bunlar geçmişte kalmış eski problemlerle bağlantılı değildir. Ne var ki, Ermenilerin günümüzde öne sürdüğü iddialar tarihi propagandalar zemini üzerine kurulmuştur. Ermeni milli kimliğinin tarihi propaganda verileri üzerinde oturtmaya çalışması anlamsızdır, çünkü hiçbir gerçekleri yansıtmamakla birlikte "korkunç Türkler" gibi inanmak istediklerini öne sürmüşlerdir.

Ermeniler her zaman Osmanlı Ermenistan'ının hayalini kurmuşlardır. Yine de farklı bir problem göz çarpmaktadır; Ermeniler her zaman Anadolu'da bir çoğunluk gibi hareket etmenin hayalini kurmuşlardır. Bu durum Avrupa'da

içinde buldukları topluma entegre olabilen çoğunluklara öykünmekten öteye gitmemektedir. Ne var ki, Ermeniler Prof. McCarthy'ye göre altı vilayette az nüfuslarıyla farklılık göstermektedirler. McCarthy, dünya üzerindeki tüm Ermeniler bir araya gelse bile nüfuslarının yüzde kırkın altında kalabileceğini de eklemiştir. Ermeniler azınlık olmalarına rağmen çoğunluğa hükmetmenin bir yolunu aramışlardır.

McCarthy, Ermenilere göre Doğu Anadolu'da, Kilikya'da ve Güney Kafkasya'da kendilerinden başka yaşayan diğer halkların yabancılar ve istilacılar olduklarını düşündüklerini anlatmıştır. Hatta Taşnakların iddia ettiğine göre bahsettikleri tüm coğrafya kendilerine aittir. 1.7 milyon Müslüman'ın Güney Kafkasya'da ve Kırım'daki yurtlarını terk etmek zorunda bırakıldıkları gerçeğine rağmen herhangi bir bölgeye sahip olma iddiası ile gündeme gelmemişlerdir.

Justin McCarthy, Ermeniler bugün 1915 iddialarını garanti olarak görmekte ve Türkiye'nin Ermeni iddialarını kabul etmezse Avrupa Birliği'ne dahil olmayacağından emin olduklarını ifade etmiştir.

Justin McCarthy, Soykırım sorununun çok karmaşık bir konu olduğunu belirtmiştir. Yine de, açıktır ki, bir grup insanın yok edilmesi niyeti ile hareket edilseydi, bu soykırım olduğunun kabul edilebilir unsurlarından biri olabilirdi. Justin McCarthy okuyucunun aklında netleştirmek için soykırımın tanımının inşası sırasında geçen bazı isimleri vurgulamıştır. Justin McCarthy, “soykırım” tanımının bir evrim geçirdiğinden bahsetmiştir. Henry Huttenbach ve Peter Drost'un tanımlamaları bireylerin öldürülmesi zemininde ortaya çıkmıştır, ancak eksik olan nokta “büyük bir grubun tüm üyelerinin canına kastetmek”tir.

Frank Chalk ve Kurt Jonassohn tarafından soykırımın daha geniş bir anlamı “Türkler ve Ermeniler” kitabında okuyucunun dikkatine sunulmuştur. McCarthy'ye göre, Chalk ve Jonassohn'un tanımı Huttenberg ve Drost'un tanımına göre daha açıktır. Chalk ve Johansson “tek taraflı toplu katliam” ve “otorite niyeti” ifadeleri ile tanıma güçlü bir katkı yapmışlardır. Israel Charney de soykırım tanımına “kurbanın savunmasızlığı” ifadesi ile katkıda bulunan son isim olarak göze çarpmaktadır. Soykırım tanımının oluşturulmasında geçilen tüm bu aşamalar araştırmacıları Nazi zihniyetinin soykırım faaliyetlerini tanımlamaya sevk etmiştir.

Justin McCarthy, soykırımın en önemli unsurunun “niyet” olduğunu işaret ederken, “Birleşmiş Milletler de dahil, pek çok soykırım tanımının “niyet” konusunda tuhaf bir şekilde sessiz kaldıkları”ndan bahsetmiştir. Justin McCarthy, Osmanlı yönetimi soykırım niyeti ile tüm Ermenileri yok etmeyi

hedefleyerek hareket etmiş olsaydı, sevk ve iskân yasasını yürürlüğe koymayacağını anlatmıştır.

Sonuç olarak, McCarthy, Birinci Dünya Savaşı sırasında mukatele yaşandığının ve savaş sırasında açlığa ve hastalıklara maruz kalınmasının doğal bir sonuç olduğunu belirtmiştir. McCarthy sözlerini kimsenin masum ve kimsenin suçlu olmadığını ve yaşananların soykırım değil savaş olduğunu söyleyerek bitirmiştir.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 52. sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 3.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağrısı, dergimizin 53ncü sayısına ilişkindir. Makale son teslim tarihi **4 Mart 2016**'tir.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılıır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SİPARİŞ FORMU

Adı : Adres :
Soyadı :
Telefon :
E-mail :

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 52) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 31) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 15) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

Kitaplar

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) 15 TL
 Armenian Diaspora / Turgut Kerem TUNCEL 35 TL
 Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR 25 TL
 'AZA BEAST' Savaşın Köklerine İnmek / Colum MURPHY 30 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

Türkmeneli İlgirliği ve Kültür Vakfı
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ

ENGLISH Arama yap

AVİM

Kafkasya Halkın Sesi Yazarlar Tepehanlar Analiz / Duyarlar Linkler İletişim

ASYA ARAŞTIRMALARI İRAK BALKAN ARAŞTIRMALARI KARFASYA VE ERMENİ SORUNU AVRUPA ARAŞTIRMALARI

FRANSA VE ERMENİ SORUNU
Fransız Cumhurbaşkanı François Hollande'ın bu hafta başında Türkiye'ye yaptığı AvİM ziyaretini

HistoryofTruth.com
Armenian Allgealassa

BALKAN ARAŞTIRMALARI
AB HİREKATISINI GÜZETİN ALTINA ALDI
TÜRKİYE-BULGARISTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

İRAK
İRAK CUMHURBAŞKANI TALABANIN SAĞLIK DURUMU
İRAKIN 12 YENİ İLİ OLACAK

ASYA ARAŞTIRMALARI
KÖRGEZİSTAN KIRGIZCAYA DÖNÜŞÜR
TÜRKMENİSTANIN YENİ NEDEYİ İHRACATI ARTIRMAK

AVRUPA ARAŞTIRMALARI
MALTA, AB VATANDAŞLIĞI SATIŞINDA
GÜL İTALYAN YATIRIMCILARI

Sipariş formu için tıklayınız

Dünyadan Seçme Haberler

'MAYAL KIRIKLIĞI İÇİNDEYİM'

NULAND KIBRIS'İ ZİYARET EDECEK

SURİYE KEMİŞAL SİLAHLARIN İMHASINDA AYAK SÜRÜYÖR

İSRAIL'DEN GAZZE'YE HAVA SALDIRISI

TUNUS'TA YENİ BAŞBAKAN CUMA YEMİN ETTİ

Tweets

Gözde Firdinoğlu @GozdeFirdinoglu
GENEVRE 2 KONFERANSI HARARETLİ
BASILAD avim.org.tr/bulten/tr/81658
Expand

Ozge Oputcu @ozgeogutcu
23 Jan

www.avim.org.tr